

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

MİLLİYETÇİLİK İLE ÜMMETÇİLİK ARASINDA BİR
AYDIN PORTRESİ: MEHMED AKİF

DOKTORA TEZİ

Akif ÇARKÇI

İstanbul
Haziran, 2020

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

MİLLİYETÇİLİK İLE ÜMMETÇİLİK ARASINDA BİR AYDIN
PORTRESİ: MEHMED AKİF

DOKTORA TEZİ

Akif ÇARKÇI

Danışman
Prof. Dr. Ömer Çaha

İstanbul
Haziran, 2020

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ömer Çaha..... (İmza)

Üye: Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram..... (İmza)

Üye: Prof. Dr. Alim Yılmaz..... (İmza)

Üye: Doç. Dr. Beytullah Kaya..... (İmza)

Üye: Dr. Feyzullah Yılmaz..... (İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Ali Güneş

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “Milliyetçilik İle Ümmetçilik Arasında Bir Aydın Portresi: Mehmed Akif” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

İmza

Akif Çarkçı

ÖZET
MİLLİYETÇİLİK İLE ÜMMETÇİLİK ARASINDA BİR AYDIN
PORTRESİ: MEHMED AKİF

Akif Çarkçı

Doktora, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer Çaha

Haziran 2020 - 262+XI Sayfa

Bu tezin temel sorunsalı, bir Meşrutiyet aydını olan Mehmed Akif' Ersoy'un İslam birliği, millet, milliyetçilik, millet-i İslam, kavmiyetçilik, ırkçılık, ümmetçilik, hilafet gibi siyasal içerikli kavramlara nasıl baktığının araştırılması, kategorik olarak hangi ideolojik kulvara oturtulabileceği ve siyasal duruşunun ne olduğu, bu duruşa temel teşkil eden temel paradigmalara tespit edilmesidir.

Çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yönteminin iki önemli aracını oluşturan literatür analizi ve basit söylem analizi yöntemleri kullanılmıştır. Bu anlamda Mehmed Akif'in şiirleri, vaazları, makaleleri söylem analizinin imkanları kullanılarak incelenmiş, Mehmed Akif hakkında yazılmış kitap, tez, makale, gazete yazısı ve diğer nitelikli literatür taranarak konumuza veri sağlayacak her bilgi titizlikle değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan bir entelektüel tarih çalışması özelliği taşıyan araştırmada entelektüel tarih yöntemi olarak, Cambridge okulunun önemli temsilcilerinden Quentin Skinner'in yaklaşımı benimsenmiş, bu noktada hem siyaset bilimi disiplininin bilimsel yöntemlerinden hem de entelektüel tarihçiliğin yöntemlerinden yararlanılarak çift kanallı bir yöntem kullanılması tercih edilmiştir.

Araştırma sonucunda Mehmed Akif'in ideolojik olarak Milliyetçilik ve İslamcılık gibi iki ana akım arasında dönemsel olarak tercihlerde bulunduğu, ancak ana akım olarak İslamcı olarak değerlendirilmekle birlikte bu ideolojik kimliğinin de nev'i şahsına münhasır özellikler taşıdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın literatüre yaptığı özgün katkı; Mehmed Akif'in entelektüel ve siyasal biyografisi esas alınmak suretiyle, siyaset bilimi disiplininin ve entelektüel tarih

yönteminin imkanları ve verileri kullanılarak yapılmış analizler ışığında Mehmed Akif'in siyasal kavramlarla olan ilişkisinin, ideolojik duruşunun ve yönelimlerinin ortaya konulmuş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Akif Ersoy, Milliyetçilik, İslamcılık, İttihad-ı İslam, Panislamizm, Türkçülük.

ABSTRACT
MEHMED AKİF: AN INTELLECTUAL FIGURE BETWEEN
NATIONALISM AND ISLAMISM

Akif Çarkçı

Phd, Political Science and International Relations

Thesis Advisor: Prof. Dr. Ömer Çaha

June, 2020 - 262+XI Pages

The main problematic of this thesis is the investigation of how Mehmed Akif Ersoy, who is ‘an intellectual of the Second Constitutional Period’, regards political concepts such as Islamic unity, nation, nationalism, tribalism, racism, Pan-Islamism, caliphate, and which ideological cluster can be categorically placed. What is his stance is to determine the basic paradigms that form the basis of this stance.

In the study, literature analysis and simple discourse analysis methods, which form two important tools of qualitative research method, were used as the method. In this sense, poems, sermons and articles of Mehmed Akif were examined using the possibilities of discourse analysis, and all information that would provide data for our subject was carefully evaluated by scanning books, theses, articles, newspaper articles and other qualified literature about Mehmed Akif.

On the other hand, in our research, which is an intellectual history study, the approach of Quentin Skinner, one of the important representatives of Cambridge School, was adopted as a method of intellectual history, and at this point, it was preferred to use a dual channel method by making use of both the scientific methods of the political science discipline and the methods of intellectual historiography.

As a result of the research, it has been found that Mehmed Akif has made ideological choices between the two main currents such as Nationalism and Islamism periodically, but this ideological identity is also considered as a mainstream Islamism.

The original contribution of this study to the literature; based on the intellectual and political biography of Mehmed Akif, the relationship, ideological stance and orientation of Mehmed Akif with the political concepts are revealed in the light of the

analysis made using the facilities and data of the political science discipline and the intellectual history method.

Keywords: Mehmed Akif Ersoy, Nationalism, Islamism, Ittihad-ı Islam, Panislamism, Turkism.

ÖNSÖZ

Mehmed Akif Ersoy sadece bir edebiyat adamı değil aynı zamanda bir aksiyon insanıdır. Yetiştığı ve yaşadığı dönemde siyasi ve sosyal açıdan çok büyük olaylara şahitlik etmiş, Balkan Savaşlarını, Birinci Dünya Savaşını görmüş, bu savaşların acı sonuçlarıyla yüzleşmiş, nihayet Kurtuluş Mücadelesine bizzat katılarak bir milletin varlık mücadelesine hem fikri hem edebi hem de fiili olarak iştirak etmiştir.

Mehmed Akif Ersoy, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde yaşanan kötü olaylar karşısında dirayetini korumuş, devletin görevlendirmesi ile imparatorluğun pek çok köşesine devletin bekası ve milletin istiklali için gitmiş, üzerine aldığı vazifeleri ifa ederek devletine ve milletine hizmet etmiştir.

Nihayet, kendi ifadesiyle elde-avuçta kalan son toprak parçası olan Anadolu'nun Türk milletine ebediyen yurt olarak kalması için gerek verdiği vaazlarla, gerek yazdığı şiir ve makaleler gerekse Burdur milletvekili sıfatıyla gayret sarf ederek Türk milletinin hafızasındaki yerini sağlamlaştırmıştır.

Mehmed Akif Ersoy gibi özgün bir edebiyat ve aksiyon insanının hayatı, eserleri ve faaliyetleri hakkında bilimsel bir çalışma yapmak özellikle çalışmayı yürüten açısından hem zor hem de onur verici bir durumdur. Bu zorluğun aşılmasında emeği geçen herkese elbette şükran borcumuz bulunmaktadır. Başta tez danışmanım, öğrencisi olmaktan onur duyduğum Sayın Ömer Çaha (Prof. Dr.) olmak üzere, tez izleme jürimde görev alarak çalışmanın daha kaliteli hale gelmesi için emeklerini esirgemeyen Sayın Beytullah Kaya (Doç. Dr.) ve Sayın Feyzullah Yılmaz'a (Dr.) da teşekkürü bir borç bilirim. Tez danışmanım Sayın Ömer Çaha, tez yazım sürecinde, büyük bir titizlikle, özverili, performansı yüksek bir takip eforuyla ve tezde adeta işaret taşlarını bir bir yerlerine koymamı sağlayacak yönlendirmelerde bulunarak hata sayımızın azalmasına tarifsiz bir katkı sağlamıştır. Kendisine minnettarım.

Doktora programı boyunca derslerimize giren Sabahaddin Zaim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyeleri de gerçekten üzerimizde büyük emekler sarf etmişler ve hiçbir fedakarlıktan kaçınmamışlardır. Kaliteli bir vakıf üniversitesi çatısı altında kaliteli bir müfredat ve içerikle bizlere ders veren dönem hocalarımızın hepsine ayrı ayrı müteşekkirim. Prof. Dr. Ömer Çaha, Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Doç. Dr. Erhan İçener, Dr. Mevludin İbiş gibi her biri sahasının en iyilerinden olan hocalarla bir ders dönemi boyunca bilimsel ve entelektüel açıdan

oldukça verimli saatler geçirdik. Kırk yaşından sonra bir doktora programına kayıt yaptırarak yeniden öğrenci olmanın ve öğrenci kimliği taşımanın heyecanını bizlere yaşatan ve üniversite kapılarını açan başta rektörümüz Sayın Mehmet Bulut (Prof. Dr.) olmak üzere bütün üniversite yönetimine, sosyal bilimler enstitüsü çalışanlarına ve üniversite idari personeline de ayrıca teşekkür ederim. Şüphesiz teşekkürü en çok hak edenler arasında bugünlere gelmemi sağlayan anne babam, akademik çalışma yapmam konusunda daima beni şevklendiren kız kardeşim, gerekli anlayışı göstererek önümü aydınlatan sevgili eşim ve çocuklarım da bulunmaktalar. Onlara ayırmam gereken zamandan bir miktar kendime ve çalışmaya transfer ettiğim için umarım beni bağışlarlar.

Tezdeki bütün hata ve eksiklikler şahsıma ait olup bizden sonraki nesillerin İstiklal Şairi'nin hayatı ve faaliyetlerine ilişkin olarak daha kaliteli bilimsel çalışmalar yapacaklarına inancım tamdır. Gayret bizden başarı Allah'tandır. Hata ve noksanlardan yalnızca Allah münezzehdir.

Akif Çarkçı

İstanbul-2020

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1
1. Tezin Konusu ve Sorunsalı	3
2. Tezin Yöntemi.....	8
3. Tezin Düzeni ve Tasarımı.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM	17
MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TEMEL SİYASAL AKIMLAR VE İDEOLOJİK TARTIŞMALAR.....	17
1.1. Osmanlılık	19
1.1.2. Tanım ve Kavramsal Çerçeve.....	19
1.1.2. Osmanlılık Akımının Doğuşu ve Gelişimi	20
1.1.3. Osmanlılık Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri.....	22
1.2. Türkçülük Akımı ya da Pantürkizm	26
1.2.1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve.....	26
1.2.2. Türkçülük Akımının Doğuşu ve Gelişimi	27
1.2.3. Türkçülük Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri.....	29
1.3. İslâmcılık Düşüncesi ve İttihâd-ı İslâm Fikri.....	30
1.3.1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve.....	31
1.3.2. İslamcılık Akımın Doğuşu ve Gelişimi.....	35
1.3.3. İslamcılık Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri	37
1.4. Batıcılık.....	40
1.4.1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve.....	41
1.4.2. Batıcılık Akımının Doğuşu ve Gelişimi	43
1.4.3. Batıcılık Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri	50
1.5. Sosyalizm.....	57
1.5.1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve.....	57
1.5.2. Sosyalizm Akımının Doğuşu ve Gelişimi	59
1.5.3. Sosyalizm Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri.....	60
İKİNCİ BÖLÜM	65
MEHMED AKİF'İN SİYASAL VE ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ	65

2.1. Mehmed Akif'in Çocukluğu, Yetiştigi Çevre ve Tahsil Hayatı.....	66
2.2. Mehmed Akif'in Düşüncelerini Etkileyen Şahıslar ve Eserler	72
2.3. Mehmed Akif'in Siyasal Faaliyetleri	77
2.3.1. Mehmed Akif'in Abdülhamid Dönemine Bakışı.....	80
2.3.2. Mehmed Akif'in İttihat ve Terakki'ye Katılması	83
2.4. Mehmed Akif'in Eserleri	93
2.4.1. Manzum Eserleri	94
2.4.2. Mensur Eserleri (Düzyazılar)	99
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	104
MEHMED AKİF'İN DÜŞÜNSEL BİYOGRAFİSİNİN ANALİZİ	104
3.1. Düşünsel Biyografi Bakımından Mehmed Akif'in Şiirleri.....	104
3.2. Düşünsel Biyografi Bakımından Mehmed Akif'in Düzyazıları	111
3.3. Mehmed Akif'in Düşünsel Biyografisinde Bazı Siyasal Kavramlar ve Fikirler	117
3.3.1. Hürriyetçilik.....	118
3.3.2. Ümmetin İhyası, Devletin Kurtarılması	121
3.3.3. İttihad-ı İslam Fikri	125
3.3.4. Devlet ve Devlet Yönetimi	128
3.3.5. Siyasi Partiler	131
3.3.6. Milliyetçilik	133
3.3.7. Hilafet.....	135
3.4. Mehmed Akif'in Düşünsel ve Edebi Biyografisinin Kronolojik Analizi	138
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	161
MEHMED AKİF'İN SİYASAL DURUŞUNUN ANALİZİ	161
4.1. Kavmiyetten Ümmete Mehmet Akif'in Tartışmalı Konulara Yaklaşımı	161
4.2. Mehmet Akif'te Milliyetçilik Düşüncesi	167
4.3. Mehmet Akif'in İttihad-ı İslam Meselesine Bakışı ve İslamcılık Fikri.....	178
BEŞİNCİ BÖLÜM	206
ARAFTA BİR AYDIN PROTOTİPİ: "MEHMET AKİF"	206
5.1. Mehmet Akif'in Yetiştigi Kaotik Fikir Ortamının Parametreleri	208
5.2. Mehmed Akif'in Siyasal Duruşunu Belirleyen Faktörler	210
5.3. Mehmed Akif'te Fikir ve Aksiyon Merkezli İslamcılık	212
5.4. Mehmet Akif ve Osmanlılık İlişkisi	214
5.5. Mehmet Akif'in İstanbul Merkezli İslamcılığı	216
5.6. Vatansız ve Hürriyetsiz Anlayışa Karşı Milli Mefkureye Dayalı Bir İslamcılık	218

5.7. Abdülhamid Panislamizmi ve Hilafet Arasında Mehmed Akif	219
5.8. Mehmed Akif İslamcılığında Abartılan Boyut: Mısır Ekolü	220
5.9. Mehmed Akif'i Diğer İslamcılardan Ayıran Parametreler	224
5.10. Mehmet Akif'in İlim ve Terakki Merkezli İslamcılığı.....	226
5.11. Akif'in İslamcılığında Konformizm ve Dünyevileşme Karşıtlığı.....	227
5.12. Mehmed Akif'te Din, Devlet ve Millet Eksenli İslamcılık.....	228
5.13. Mehmed Akif'in Milliyetçilik Anlayışı.....	230
5.14. Milliyetçilikle İslamcılığı Sentezleyen Millet Merkezli İslamcılık.....	231
5.15. Devlet Erkiyle Barışık Bir İslamcılık	235
SONUÇ	237
KAYNAKÇA	246
ÖZGEÇMİŞ.....	262

GİRİŞ

Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya yüz tuttuğu, Osmanlı'yı oluşturan farklı dini ve etnik unsurların birer birer imparatorluk şemsiyesi altından çıkmaya başladığı, Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı gibi imparatorluk üzerinde travmatik etkiler bırakan kanlı savaşların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan bütün siyasal ve ideolojik tartışmaların en can alıcı sorusu “devlet nasıl kurtulur, dağılma ve yıkım nasıl önlenir?”¹ olarak ifade edilebilir. Böylesine zor bir dönemde ortaya çıkan fikri tartışmalara zemin oluşturan meşrutiyet, dönem itibarıyla adeta bir laboratuvar işlevi görmüş,² imparatorluğun yıkılmasından sonra kurulacak genç cumhuriyetin siyasal ve fikri temellerini atacak olan bazı argümanların da bu dönemde ortaya çıkması bakımından araştırılmaya değer zengin bir içerik üretmiştir. Meşrutiyet dönemi aydınlarının üzerinde yoğunlaştığı ve tartıştığı konulara bakıldığında Osmanlı aydınınının belki kökleri Tanzimat dönemine kadar uzanan bazı temel tartışmalara ek olarak İmparatorluk sonrası siyasal yaşamı da etkileyecek yeni arayışlar içerisine girdikleri söylenebilir. Bu yeni arayışlar ise fikri düzlemde kendisini çeşitli ideolojik ve siyasal akımlar olarak göstermiş, İslamcılık, Osmanlıcılık, Pantürkizm, Sosyalizm, Batıcılık gibi akımlar bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Meşrutiyet döneminde yetişen ve çok büyük bir imparatorluğun yıkılış sürecine şahitlik eden şair ve mütefekkir Mehmed Akif Ersoy'un günöbirlik siyasetten yani güncel tabiriyle kısır siyasal tartışmalardan pek hoşlanmadığı bilinmektedir.³ Nitekim Ertuğrul Düздаğ, Mehmed Akif'le ilgili araştırma kitabında, Mehmed Akif'in siyasetten Allah'a sığındığını, Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmesine rağmen siyasetten hoşlanmadığını, geniş düşünceli, hür fikirli bu şair ve düşünürün cemiyete giriş yemininde bile şart koyarak bütün iş ve eylemlerde “emri bil maruf olmak üzere” teşkilata girebileceğini bunun dışında dinen ve siyaseten ilkeleriyle bağdaşmayacak pozisyonlara girmek istemediğini ifade etmektedir.⁴ Eşref

¹ İbrahim Kaya, *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi* (Ankara: İmge Yayınları, 2006), 70.

² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 15.

³ Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri* (İstanbul: Işıklar Kitabevi, 1938), 330.

⁴ M. Ertuğrul Düздаğ, *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 65.

Edib'in de vurguladığı üzere Mehmet Akif, günlük siyasi mücadelelere, siyasi dedikodulara karşıdır. Onun için *Sırat-ı Müstakim Dergisi*'nde bu türden siyasi didişmelere ve dedikodulara yer verilmez.⁵ Yine aynı yazısında Eşref Edip, Akif'in "Millet böyle siyaset kavgalarından böyle fayda görmez, daha ziyade tezebzüp ve teşettüte uğrar, Allah bilir ama yakında büyük bir fitne kopacağından korkuyorum" dediğini nakleder.⁶ Ancak Mehmed Akif hayatının ilerleyen dönemlerinde çok hoşlanmasa da çeşitli siyasi faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Ancak bu faaliyetler tek başına Mehmed Akif'in ideolojik olarak hangi kulvarda durduğunu anlamamız için yeterli veriyi sağlamamaktadır. Bu noktada Mehmed Akif'in kendi eserleri ve kendisi hakkında yazılan eserlere de müracaat etmek gerekmektedir.

Mehmed Akif'in siyasal bakımdan hangi kimliğe sahip olduğu noktasında literatürde farklı tanımlamaların yapıldığı, farklı yaklaşımların sergilendiği görülmektedir. Bu noktada Mehmed Akif bazen sadece bir İslamcı,⁷ bazen İslamcılıkla milliyetçiliği telif eden bir düşünür,⁸ kimi zaman İslami Türk milliyetçisi,⁹ ve bazen de bir Türk milliyetçisi,¹⁰ olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmed Akif'in eserleri üzerinden yapılan analizlere bakıldığında gerçekten de Mehmed Akif'i tam olarak bir kulvara oturtmak pek mümkün gözükmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu yıkılmadan evvel İttihad-ı İslam fikri üzerinde sabit duran Mehmed Akif'in kurtuluş mücadelesi döneminde yer yer Türkçü eğilimler gösterdiği hatta İstiklal Marşı'nda bu fikrini açıkça işlediği çeşitli yazarlarca değerlendirme konusu olmuştur.¹¹ Dolayısıyla Mehmed Akif'e ilişkin pek çok çalışma yapılmış, kendisinin düşüncelerine ilişkin çok

⁵ Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif* (İstanbul: Asar-ı İlmiye Neşriyatı, 1938), 6.

⁶ Nihat Karaer, "Mehmet Akif ve II. Meşrutiyet", *I. Uluslararası Mehmed Akif Sempozyumu, 19-21 Kasım 2008*, (Burdur: MAE Üniversitesi, 2008): 639-645.

⁷ Sezai Karakoç, *Mehmed Akif* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2005), 24.

⁸ Nurettin Topçu, *Mehmed Akif* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 46.

⁹ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II* (Ankara: MEB Yayınları, 2017), 1157.

¹⁰ Orhan Okay, *Mehmed Akif Kalabalıklarında Bir Yalnız Adam* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 86.

¹¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları, 1987), 230-236.

sayıda kitap ve makale yayınlanmış olsa da Mehmed Akif'in siyasal duruşunu ortaya koyacak, doktora çalışması tarzında akademik bir yayın henüz söz konusu değildir. Çeşitli kitapların bazı bölümlerinde Mehmed Akif'in siyasal kimliği hakkında çok kısa bazı değinilerde bulunulmuşsa da bunlar dışında kayda değer bütünsel bir çalışma henüz söz konusu değildir. Söz konusu çalışmalarda da Mehmed Akif'in siyasal kimliği ya tek bir adrese yönlendirilmiş, ya da çok net olmayan bazı yargılarda bulunulmuştur. Tam da bu noktada Mehmed Akif'in yaşamı ve çalışmaları dikkatli bir şekilde incelendiğinde düşünürün pek çok noktada kendine özgü, kendine münhasır niteliklere sahip olduğu, salt anlamda tek bir kimliğe adreslenemeyeceği açık olarak anlaşılacaktır.¹²

Mehmed Akif'in siyasal ve entelektüel biyografisi incelendiğinde şairin sadece bir fikir ve edebiyat insanı değil aynı zamanda bir aksiyon insanı olduğu da anlaşılmaktadır. Kuşçubaşı Eşref'in ekibinde, Teşkilat-ı Mahsusa ile birlikte Necid'e, Enver Paşa'nın talebiyle Almanya'ya gitmesi bu gayret ve yöneliminin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.¹³ İngilizlerle işbirliği yapan Şerif Hüseyin'in önünün alınması için Necid'e giden Mehmed Akif burada 4.5 ay kalmış, *Necid Çöllerinden* başlıklı şiirini burada kaleme almıştır. Mehmed Akif, vatan, millet, din gibi inandığı değerler uğruna mücadele etmeyi göze almış bir aksiyon adamıdır. Dolayısıyla Mehmed Akif'in bu anlamda hem kendi eserleri hem de hayat mücadelesi birarada değerlendirilmek zorunluluğu bulunmaktadır. Aksi takdirde sorularımızın cevaplarını bulmamız mümkün olmayacaktır.

1. Tezin Konusu ve Sorunsalı

On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sürecinde başta Anadolu olmak üzere İslam coğrafyasının çeşitli bölgeleri işgal, savaş, çatışma ve parçalanma gibi durumlarla karşı karşıya kalmıştır.¹⁴ Bu tablo karşısında nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin aydınları, ezilen, savaş tehlikesi altında bulunan, sömürülen ve işgal

¹² Okay, *Mehmed Akif Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam*.

¹³ M.Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 44.

¹⁴ Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 352-357.

altında zulme uğrayan Müslüman toplulukların kurtuluşlarının ne şekilde olabileceğine dair çeşitli fikirler geliştirmişlerdir. Bu fikir hareketleri içinde öne çıkan akımlardan bazıları Osmanlıcılık, Batıcılık, Pantürkizm ve Panislâmizmdir. Osmanlı aydınları bu fikirlerini bazen risaleler yayınlarken bazen süreli yayınlar aracılığıyla ya da bizzat çeşitli mahfillerde şifahi anlatmak suretiyle dile getirmişlerdir.¹⁵ Dile getirilen bu düşünceler arasında belli dönemlerde öne çıkan akımlardan birisi İttihad-ı İslâm ya da Panislâmizm fikridir. İkinci Abdülhamid döneminde İttihad-ı İslâm düşüncesi bir devlet politikası haline getirilmiştir.¹⁶

İlerleyen süreçte yani II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük ile birlikte dergi faaliyeti anlamında öncülüğünü *Sırat-ı Müstakim* çevresinin ve Mehmed Âkif'in yaptığı, Said Halim Paşa, Namık Kemal gibi aydınların da temsilcisi bulunduğu İslamcılık, Panislamizm ya da İttihad-ı İslam fikri etkisini cumhuriyet sonrasında da devam ettirecek olan bir fikir akımı olarak Osmanlı'nın parçalanma sürecinde kendisine varlık alanı bulmuştur.¹⁷

Bütün Müslümanların tek bir çatı altında toplanmasını ve birlik olmasını temin etmesi beklenen İttihad-ı İslâm fikri daha sonra Pantürkizm ve Osmanlıcılık gibi ana akım bir ideoloji haline dönüşmüş, Mehmed Âkif ve *Sırat-ı Müstakim* çevresi bu hareketin öne çıkan ismi haline gelmiştir.

İkinci Meşrutiyet dönemi İslâmcı aydınları içerisinde önemli yeri olan Said Halim Paşa, Cemâleddin Afgâni gibi aydınlar birinci kuşak İslâmcılar olarak daha sonraki dönemlerde de öncü nesil olarak fikirleriyle etkili olmuşlardır.¹⁸

Gerek ikinci meşrutiyet dönemindeki etkinliği gerekse milli mücadele dönemindeki fikri ve amelî gayretiyle Mehmed Âkif de Osmanlıyı oluşturan milletlerin kurtuluşu için çeşitli öneriler getirmiş, geri kalmışlığın giderilmesi ve Müslümanların tekrar tarih

¹⁵ Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yay., 1991): 31.

¹⁶ Tufan Bozpınar, *Hilafet ve Saltanat* (İstanbul: Alfa yayınları, 2016).

¹⁷ Muhammed Sarıtaş, *Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı* (Ankara: Mesaj Yayınları, 1986), 37.

¹⁸ Michelangelo Guida, Ömer Çaha, "İslamcılık", *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Derleyenler: Ömer Çaha ve Bican Şahin (Ankara: Orion Yayınları, 2015): 597.

sahnesine çıkabilmesi için başta *Safahat* olmak üzere eserlerinde bazı kavramlar üzerinde ciddiyle durmuştur.¹⁹ Ümmet, millet, ırk ve benzeri kavramlar bunlardan bazılarıdır.

Milli mücadele sonrasında ise imparatorluğun eski haline dönmesinin mümkün olmadığını gören Akif elde kalan son toprak parçasında, son müstakil İslam vatanında yaşayan tebânın ne şekilde terakki edeceğinin ve ne şekilde özgür ve bağımsız olacağını ipuçlarını eserlerinde vermiştir.²⁰ Bu eserlerde yer yer milliyetçilik olarak algılanabilecek kavramlara rastlanırken baskın görüşün Müslümanların birliği anlamına gelen İttihad-ı İslam fikri olduğu pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir.²¹ Akif'in milliyetçilikle bağdaştırılabilecek bazı görüşlerinde ise kavmiyetçilik ya da ırkçılıktan çok İslam'la bağdaştırılmış bir milliyetçi tonun daha çok öne çıktığı çeşitli yazarlar tarafından iddia edilmektedir.²²

Araştırmanın konusuna ve temel sorularına geçmeden evvel ise şunu ifade etmek yerinde olacaktır: Türkiye'de Mehmed Akif literatürünün genişliği ilk bakışta olumlu bir durum olarak karşımıza çıksa da farklı ideolojik fraksiyonlara sahip yazarların Mehmed Akif'i subjektif değer yargıları ile tanımlamaları Mehmed Akif'in yeterince doğru anlaşılması önünde engel teşkil eden bir husustur. Ancak bu demek değildir ki Mehmed Akif ideolojik ya da siyasal bakımdan herhangi bir kimlik taşımamaktadır. Aksine Mehmed Akif tavrında, entelektüel yaşamında ve hayatında son derece net bir insandır ve eserlerinde de kendisini net olarak ifade etmiştir. Buradaki problem Mehmed Akif'in ideolojik ya da siyasal anlamda tek bir kalıba sığmamış olması, hiçbir kesimin şartsız, koşulsuz bayraktarlığını yapmamış olmasıdır. Bu yüzden, "Mehmed Akif şu fraksiyondandır..." diye başlayan bir cümlenin "ancak" gibi bir ifade ile devam edecek olması gayet tabii karşılanmalıdır. Bu anlamda Mehmed Akif

¹⁹ Satılmış Öz, "Mehmet Akif Ersoy'da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi (Safahat Örneği)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 18, Sayı 30, (2013), 140-161.

²⁰ Ahmet Kabaklı, *Mehmed Akif* (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2012), 89.

²¹ İsmail Kara, "Türkiye'de İslamcılık Hareketi Üzerine Birkaç Not", *Türkiye'de İslamcılık Hareketi Sempozyumu*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 16.

²² Nurettin Topçu, *Mehmed Akif* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 46.

içi ie geçmiş pek çok fikrin mantıklı bir silsile içerisinde yeniden ve nev-i şahsına münhasır vaziyette yorumlandığı ender şahsiyetlerden birisidir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Mehmed Akif üzerine yapılan araştırmalarda temel sorun tarafsızlık ilkesinin çoğu zaman çiğnenmesi ve bilimsel nesnelliğin gözardı edilmiş olmasıdır. Her bir düşünür ya da yazar Mehmed Akif'in söyleminden ve yaşam grafiğinden kendi tezini destekleyecek unsurlar yakalamaya çalışmış, bu tavır sebebiyle de Mehmed Akif'in düşünce dünyasına ilişkin pek çok nokta gözden kaçırılmıştır.

Belki de Mehmed Akif ile ilgili araştırmalarda gözden kaçırılan en önemli nokta Akif'in dindarlığı ile yani Müslümanlığı ile kendisine sonradan isnad edilen İslamcılığı arasında belirgin bir ayrım yapılmamış olması, bu yüzden de İslamcılıkla Müslümanlığın aynı kulvarda değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Bu tavır Akif'in anlaşılmasında bazen kolaylık sağlasa da çoğu zaman en büyük problem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhtemelen Mehmed Akif'in kendisi de hayatta olsa kendisi hakkında yapılan tanımlama hakkında herhalde çeşitli şerhler düşerdi.

Mehmed Akif'le ilgili literatürdeki bir diğer sorun alanı ise Akif'in topluma yaptığı dönemsel katkıların İslamcılığa yaptığı katkılarla eşdeğer tutulmasıdır. Mesela İstiklal Harbi gibi kritik bir eşikte verdiği vaazlar, yaptığı konuşmalar, kaleme aldığı makaleler ve yazdığı şiirler incelendiğinde Mehmed Akif doğrudan bir ideolojiye hizmet etmekten çok dine, millete ve içinde yaşadığı topluma faydalı olmaya çalışan samimi ve dindar bir mütefekkir olarak karşımıza çıkmaktadır. Akif burada bir İslamcı yazardan ve düşünürden çok vatansever bir Müslüman aydın olarak tebarüz etmektedir. Bu noktada özellikle son dönem literatüründe Akif üzerine yazılanlarda düşülen bu türden kısıtlar bizim Mehmed Akif'in siyasal ve ideolojik duruşunu anlamamızı zorlaştırmaktadır.

Seçtiğimiz konunun özgün ve hassas tarafı tam da bu noktada devreye girmekte, yukarıda zikredilen temel problem alanları aşılmak üzere bu çalışma bir ilmi gayret olarak ortaya konulmaktadır.

Bütün bu açıklamalardan hareketle araştırmanın konusu; "Mehmed kif'in düşünce hayatını oluşturan temel veriler ve kif'in düşünsel biyografisi işığında, kif'in eserleri (şiirleri, düzyazıları, çevirileri, vaazları) ve kif hakkında yapılan bilimsel değerlendirmeler merkeze alınarak, Mehmed kif'in siyasal duruşunun hangi

ideolojik-siyasal akımda konumlandırılacağıın araştırılması ve Akif'in siyasi duruşunu belirleyen temel paradigmların belirlenmesi" olacaktır.

Akif'le ilgili yapılmış doktora tezlerine baktığımızda Mehmed Akif'in siyasi duruşunun tespitine yönelik ya da siyasi kavramlara bakışına dair araştırmalardan çok dini, edebi ve sosyal görüşlerinin işlendiği tezleri görürüz. Yine Mehmed Akif hakkında yazılan, Hasan basri Çantay'ın *Akifname*, Mithat Cemal Kuntay'ın *Mehmed Akif*, Eşref Edip'in *Mehmed Akif*, Süleyman Nazif'in *Mehmed Akif* gibi birincil kaynaklar daha çok genel değerlendirme, anı veya hatırat tarzında olup Mehmed Akif'in siyasi yönelimleri hakkında yeterli ya da tatminkar malumat taşımamaktadırlar.

Daha sonraki dönemlerde Nihad Sami Banarlı, Orhan Okay, Ahmet Kabaklı gibi yazarların Mehmed Akif üzerine yazdıkları müstakil eserlerde yani daha ikincil düzeydeki kaynaklarda Akif'in İslamcı ve Milliyetçi yönleri hakkında kısa değiniler bulunuyor olsa da bu eserler de konumuz ve araştırmanın temel sorunsalı hakkında tatminkar bir içerik taşımamaktadırlar.

Son dönemde Mehmed Akif üzerine çalışan D.Mehmed Doğan ve M.Ertuğrul Düздаğ gibi araştırmacıların eserlerinde ise Mehmed Akif 'in siyasi duruşu ve siyasi kavramlarla olan ilişkisi, söz konusu yazarların yayınlanmış kitapları içerisinde birkaç sayfa değerlendirmeden öte zengin bir içerik taşımamaktadır.

Araştırma konumuzla alakalı olarak yukarıda zikredilen kaynaklarda, gerek akademik gerekse akademik olmayan eserlerde temel sorunsal olarak Mehmed Akif'in siyasi duruşu, siyasi kavramlara bakışı ve siyasi faaliyetleri noktasında bilimsel bir perspektifle araştırma ortaya konulmamış olduğundan aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

1-Mehmed Akif'in İslam birliği, millet, milliyetçilik, Millet-i İslam, kavmiyetçilik, ırkçılık, ümmetçilik, hilafet gibi siyasi içerikli kavramlara nasıl bakmıştır?

2-Mehmed Akif kategorik olarak herhangi bir siyasi ideolojiye mensup mudur?

3-Mehmed Akif kendi eserleri ve hakkında yazılanlar üzerinden değerlendirildiğinde siyasi anlamda ne tür bir duruşa sahiptir?

4-Bir siyasi duruşu varsa, bu duruşa temel teşkil eden paradigmlar nelerdir? Kendi kategorisinde değerlendirilen diğer şahsiyetlerden hangi açılardan ayrılmaktadır?

Bu sorular üzerinden baktığımızda tezin önemi; öncelikle konunun orjinalitesinden kaynaklanmaktadır. Konunun daha evvel akademik, müstakil bir tez şeklinde işlenmemiş olması bu anlamda dikkat çekici bir noktadır. Diğer taraftan konunun önemi Mehmed Akif'in Türk ve İslam düşünce hayatına bırakmış olduğu iz ile yakından ilişkilidir. Bir Meşrutiyet aydını olarak Mehmed Akif'in bazı düşünürlerin aksine Batının fennini, tekniğini almak ama ahlakını, yaşayış biçimini, inancını reddetmek şeklinde formüle ettiği özgün düşünce tarzının, yine millet, milliyet, ümmet ve İttihad-ı İslam gibi siyasal içerikli kavramlara yüklediği anlamların araştırılması ve analizlerinin yapılacak olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada sadece Akif'in belli kavramlara bakış açısı ele alınmamış bunlarla birlikte Akif' hangi siyasal kulvarda değerlendirmemiz gerektiğini ortaya koyan temel düsturlar üzerinde durulmuştur. Her ne kadar Akif pür anlamda bir siyasal kişilik olarak ortaya çıkmıyorsa da yaşayış tarzı, standartları ve bazı düşünceleriyle daha çok kültürel ve sosyal İslam'a yakın duruyor olması bakımından millet ve birlik düşüncesine yüklediği anlamların araştırılması Akif'in duruşunun tespitini kolaylaştıracak bazı doneler içermektedir.

2. Tezin Yöntemi

Bu araştırma bir yönüyle siyasal düşünce tarihi içerisine dahil edilebilecek bir çalışma iken diğer yönüyle bir entelektüel tarih çalışmasıdır. Çalışmada siyaset bilimi disiplininin kullandığı bilimsel araştırma yöntemleri yanında modern zamanlarda ortaya çıkan bazı entelektüel tarih çalışmaları ve entelektüel tarih yöntemlerinden de yararlanmaya gayret ettik. Bu manada özellikle Avrupa kıtasında ortaya çıkmış bazı ekol ve şahısların ortaya koymuş olduğu çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak içlerinden birisini temel tercih olarak çalışmaya katmak yerinde bir girişim olarak değerlendirilmiştir.

Entelektüel tarih çalışmaları konusunda dikkati çeken akımlardan ilki şüphesiz Annales Ekolü olup bu okul sadece tarih yazımı alanında değil, düşünceler tarihinin ne şekilde ele alınması ve ne şekilde yazılması konusunda da çeşitli görüş ve yöntemler ortaya koymuştur. Öncülüğünü March Bloch, Lucien Febvre gibi tarihçilerin yaptığı hareket, sonrasında Fernand Braudel, Georges Dubby gibi ikinci nesil ekol temsilcilerinin omuzlarında yürümüş ve *Annales d'Histoire Economique et Sociale* dergisi üzerinden günümüze kadar ulaşmıştır. Söz konusu ekole göre, disiplinler arası

ilişkiler temel çalışma yöntemi olarak tespit edilmiş, sadece dokümanter bilgi ve olayların aktarılmasına dayalı geleneksel tavır reddedilmiş, toplum tarih ve ekonomi gibi üç devasa alan merkeze alınmıştır. Coğrafya, antropoloji ve iktisat bilimlerinin verilerinden oldukça fazla şekilde yararlanan ekol yeni bir tarih anlayışı üzerine odaklanmış, zaman dilimlerine ayrılmış bir zamansallık kurgusu yerine tarihin tamamını zaman dizgesinde esas alan bir anlayışa yönelmiştir.²³ Annales Okulu'nun temelde dışladığı alan, siyaset ve siyasete dair gelişmelerin değerlendirilmesidir. Bu yönüyle Annales okulunun bilimsel disiplinler arası yaklaşımı çalışmada dikkate değer bulunmakla birlikte siyaset alanını pasifize eden tavrı bir yöntem olarak benimsenememiştir.

Entelektüel tarih incelemelerinde yöntem önerebilecek bir başka yaklaşım ise Colingwood'un *Tarih Tasarımı* isimli çalışmasında öne sürdüğü yöntemdir. Collingwood'un "Yeniden canlandırma" yöntemine göre geçmişteki bir düşünce aslına uygun olarak yeniden canlandırılabilir. Eğer ortada sözcüklerle ifade edilmiş bir düşünce varsa bu düşünceyi ele alan kişi bu sözcükler üzerinden tekrar düşünceyi canlandırarak tarihsel bir düşünceyi yeniden keşfedebilir, yeniden gündeme getirebilir. Yeterki bu düşünceler bir dilin imkanları üzerinden ifade edilmiş olsun.²⁴ Düşüncelerin asla yok olmadığı temel savından hareket eden Colingwood'a göre duygular yeniden canlandırılmaz ama düşünceler canlandırılabilir. Bu fikirlerin tamamına bakıldığında esasında Colingwood'un yöntemi, betimsel analiz yöntemine ruhunu veren sözcüklerle ifade edilmiş fikrin kaynak kişi tarafından iletildiği biçimsel kalıplar üzerinden mesajı alan kişinin bir anlama ve analiz etme sürecinden geçirek ortaya çıkan yeni bilgi üzerinden kaynak kişinin ideolojik yönelimlerini tespit etmeye dönük hamlesi olarak anlaşılabilir. Bu yönüyle bakıldığında Colingwood'un yöntemi esasında epistemolojik bir yöntem içermekte yani bir anlamda bilginin elde edilmesi ve işlenmesi sürecine işaret etmektedir. Bu yaklaşım zaten tarafımızca yapılan araştırmaya temel teşkil eden basit söylem analizine destek veren bir mahiyet arz etmektedir. Colingwood'un bu yöntemindeki esas problem düşüncenin canlandırılması sürecinde yorumun ihmal edilmesidir. Oysa yorum olmadan öznel sonuçlar ortaya çıkarılamaz ve nesnellığın sağlanmış olması da tekrardan öteye bir

²³ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu* (Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2002).

²⁴ R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996), 329.

durum ortaya çıkaramaz. Öyleyse Colingwood'un bu yöntemi de her ne kadar teknik bakımdan işe yarar olsa da işin analiz ve yorumlama kısmında yeterli olmamaktadır.

Yöntem noktasında ele alınabilecek üçüncü yaklaşım ise Cambridge Okulu ve ağırlıklı olarak Quentin Skinner ve John Pocock tarafından ortaya konulan yaklaşımlardır. Araştırmada temel entelektüel tarih yöntemi olarak Quentin Skinner tarafından serdedilen bakış açısından yararlanılmıştır. Skinner'in "Düşünceler Tarihinde Anlam ve Anlamak" isimli makalesinin adeta manifesto niteliği taşıdığı Cambridge Okulu, geçmiş dönemde serdedilmiş fikirlerin hangi yöntemle değerlendirmesi gerektiğine dair bir iz açmıştır.²⁵ Skinner'a göre fikirler tarihi genel olarak hatalıdır. Çünkü fikirler genel ve özel anlamları bakımından sabit değildirler. İfade edilen bazı fikirler farklı zaman ve farklı mekanlarda farklı manalara gelebilmektedir. Bununla birlikte düşüncelerin anlaşılabilmesi için sosyal bağlamın incelenmesi gerekmektedir.

Skinner Rönesans tartışmasında "bir prens erdemli olmamayı öğrenmelidir" denildiğinde, Rönesansta sosyal bağlamın ahlaksız prenslerden iyi hükümdar çıkar gibi bir önermenin iddia edilebileceği ile bizleri karşı karşıya bırakabilirdi. Oysa ki Machievelli tam tersini de iddia etmiş olabilirdi. Burada bağlam ve lafzın ideolojik anlamı gerçekten de önem kazanmaktadır. Dolayısıyla Rönesans yazarlarının prenslerin erdemlerine ilişkin görüşleri sadece Machievelli okunarak anlaşılabilir ve bağlam merkeze alınmadan değerlendirilemez. Böylece Skinner bir metni anlamada temel anahtarın yazarın yazma kastını araştırmakta yattığına inanmaktaydı. Daha açık ifadesiyle Skinnerin yönteminde niyetler ve arka planı oluşturan ideolojiler değer kazanmaktadır.²⁶ Fikirlerin sosyal tarihi ile ilgili olarak ise Skinner bir metnin üretildiği sosyal ve maddi şartları daima hesaba kattığını ifade etmiştir. Skinner'in yönteme dair bu yaklaşımını biz de araştırmada benimsedik ve Mehmed Akif'in içinde yaşadığı siyasal, sosyal ve maddi şartları analiz etmeyi bir veri olarak esas aldık. Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan teorik çerçeve kısmında Mehmed Akif'in yetiştiği dönemin ideolojik yönelimlerini ortaya koymayı bir ihtiyaç olarak gözettik. Öte yandan *Safahat* gibi Mehmed Akif'in düşüncelerinin esas kaynağını teşkil eden manzumelerde yer alan ve araştırmada temel sorunsala hizmet eden kavramları, söz

²⁵ Andre Munro, "Qentin Sknner", <https://www.britannica.com/biography/Quentin-Skinner>, 16.04.2020

²⁶ Richard Whatmore, Entelektüel Tarih Nedir? (İstanbul: Işık Yayınları, 2017), 87-88.

öbeklerini ve vurguları Skinner'in yaklaşımı çerçevesinde ortaya koymaya gayret ettik. Böylece söylem analizi yaparken tarihsel ve sosyal bağlamdan kopmamaya özen gösterdik.

Quentin Skinner'in yukarıdaki anlayış çerçevesinde yayınlamış bulunduğu *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük* çalışması örnek bir entelektüel tarih çalışması olarak dikkat çekmektedir. Türkçe'de de yayınlanan bu çalışma tarafımızca incelenmiş, ayrıca yine Skinner'a ait *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri* isimli çalışmadaki yöntemsel tercih de araştırma için örneklik teşkil etmiştir. Quentin Skinner'ın bunlardan başka Machievelli ve Ambrogio Lorenzetti üzerine yaptığı çalışmalar da entelektüel tarih yöntemi içermeleri bakımından kayda değer eserlerdir.

Türkiye'de de Skinner'ın önerdiği yöntemin izini takip eden araştırmacılar bulunmaktadır. Şerif Mardin bunlardan birisidir. Şerif Mardin'in *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri* isimli çalışması bir entelektüel tarih çalışması olarak Skinner'in savunduğu yöntemin izlerini taşımaktadır.

Richard Whatmore'un *Entelektüel Tarih Nedir?* isimli çalışmasında da ifade ettiği gibi entelektüel tarihin en ayırt edici yönü disiplinler arası doğasıdır.²⁷ Bu doğanın bir gereği olarak biz de araştırmada yöntem bakımından temelde siyaset biliminin sınırlarında kalmak koşuluyla edebiyat, sosyoloji ve tarih gibi disiplinlerin verilerinden de faydalanmayı uygun gördük. Mehmed Akif de bir Meşrutiyet dönemi düşünürü/yazarı olarak içinde bulunduğu dönemin fikri tartışmalarından, sosyal ve siyasi gelişmelerinden şüphesiz etkilenmiştir.

Çalışmada temel bilimsel yöntem olarak daha çok sosyal bilimler disiplinlerinde kullanılan "nitel araştırma" esas alınmıştır. Nitel araştırmayı, "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlamak mümkündür.²⁸ Creswell'in işaret ettiği gibi nitel araştırma varsayımlarla ve bireyler veya grupların bir sosyal ya da insan sorununa atfettikleri anlamlara değinen ve araştırma problemlerinin incelenmesini

²⁷ A.g.e., 36.

²⁸ Hasan Şimşek, Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 39.

içeren yorumlayıcı/kuramsal çerçevelerin kullanımı ile başlar. Bu problemi araştırmak için, nitel araştırmacılar; araştırmada, çalışmadaki insan ve yerlere duyarlı olan doğal ortamdaki veri koleksiyonlarını ve hem tümevarım hem de tündengelimli, örüntü ve temalar kuran veri analizlerini içeren nitel bir yaklaşım kullanırlar. Nihai yazılı bir rapor veya sunum; katılımcıların seslerini, araştırmacının derin düşünmelerini, problemin kompleks bir açıklama ve yorumlamasını, ve literatüre katkısını veya değişim çağrışım içerir.²⁹ Biz de araştırmada nitel yöntemin problem odaklı, yorumlayıcı, veri analizlerini içeren ve nihayet elde ettiği bulguları yorumlayıp rapora dönüştüren yöntemini esas aldık.

Çalışmada nitel araştırmanın üç sacayağından birisi olan doküman analizi yöntemi tercih edilmiş olup bu bağlamda “literatür analizi” ve “basit söylem analizi” yöntemleri araştırmada alt yöntemler olarak kullanılmıştır. Doküman analizinin önemli bir safhasını teşkil eden Literatür tarama sürecinde bir planlama yapılmış bu planlama kapsamında nelerin nerede taranacağı kararlaştırılmış, sonrasında Mehmed Akif’in eserleri (şiiirleri, makaleleri, vaazları, hutbeleri, tercümelere) hakkında yayınlanmış birinci el kaynaklar (kitaplar), bilimsel makaleler, bilimsel tezler, sempozyum ve kongre bildirilerinin yanında akademik değer taşıyan makaleler, dergilerin özel sayıları, gazete makaleleri, yıllıklar ve diğer yayınların tamamı incelenmiş, tezin giriş ve genel amaçlı bölümleri için gerekli olan bilgi ve görüşler daha sonra yazıya aktarılmak üzere kayıt altına alınmış, araştırmanın sorunsalına hizmet edecek tüm dokümanlar ve bilgi kütleleri ise ayrıştırılarak içlerinden araştırma konumuzla ilgili bulunanlar analize tabi tutularak yine yazıya aktarılmak üzere ayrıca kayıt altına alınarak depolanmıştır. Literatür analizi sürecinde konumuzla ilgili olarak daha önce ne söylenmiş? Hangi fikirler ve bilgiler literatürde yer almış? Bunların genel bir panoraması çıkarılmış, konumuzla ilgili olan fikir, bilgi ve görüşler ayıklanarak konuyla ilgisiz kısımlar elenerek kullanım dışı bırakılmıştır. Böylece araştırmanın tarihsel bir perspektife oturtulması, uygun yöntem ve ölçülerin seçilmesi, istenmeyen tekrarlardan da kaçınılması mümkün olmuştur.

Araştırmada doküman analizi yanında kullanılan bir diğer yöntem ise söylem analizidir. Söylem analizi en basit anlatımı ile dilin incelenmesidir. Ancak bu inceleme ifade edilen dilsel öğelerin basit bir incelenmesi olmayıp ifadelerin/söze dökülenlerin

²⁹ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 44.

sözdizimsel ve semantik sınırlarının ötesine gitmeyi ve bu ötede yatan anlam ve içeriği incelemeyi gerektirmektedir. Dijk 'in de işaret ettiği gibi söylem analizi, söylem ya da dil kullanımının sadece biçimsel yönü ile ilgilenmemektedir. Bundan ziyade ilgi odağını sosyal ve kültürel bağlam içinde iletişim kuran dil kullanıcılarının oluşturduğu sosyal olgulara çevirir.³⁰ Bu bağlamda söylem analizinin imkanları kullanılarak Mehmed Akif'in (söylem sahibi, yazar, konuşucu), Mehmed Akif hakkında yazarların, (aktarıcının) eserlerinde iletmeye çalıştığı mesajlar eleştirel bir gözlükle elden geçirilerek araştırmanın merkezinde olan düşünürün ideolojik yönelimi ya da ideolojisi açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bütün bunlar yapılırken metinler tarihsel bağlamdan uzaklaşmamaya ve anakronizme düşmemeye özen gösterilmiştir.

Şiirlerin çalışmada yer alıp almayacağı ya da yer alırsa nasıl analiz edileceği konusunda şöyle bir yöntem belirlenmiştir:

Mehmet Âkif esasında realist bir şairdir. "Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim/İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim..." mısraları onun bu özelliğini yansıtmaktadır. Öğretici yanı kuvvetli, din, ahlâk, vatan temalarının konu edildiği şiirlerinde konuşma dilini başarıyla kullanmıştır.

Mehmet Akif şiirlerinde daha çok mesnevi nazım biçimini kullanmış ve şiirlerini aruz vezniyle yazmıştır. Aruz veznini konuşma diline başarıyla uygulayan Mehmed Akif nazmı nesre yaklaştırmıştır. Şiirlerinin çoğu manzum öykü biçimindedir.

Buradan hareketle Akif'in şiirlerinin doküman analizi sürecine dahil edilmesi mümkün gözükmektedir. Bu süreç araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren materyallerin analizini kapsar.³¹ Akif'in bu şiirleri konuşma diline ve nesre yakın özellikte yazmış olması çok özel bir yöntem ihtiyacı bırakmaksızın şiirlerin anlaşılmasını ve analiz edilmesini kolaylaştırmaktadır. Nitekim bazı bilimsel makalelerde ve bildirimlerde Akif'e ait düşünce yapısının anlaşılması için Safahat'taki şiirlerin kullanıldığı görülmüştür. Safahat bu anlamda en temel doküman olarak araştırmanın başlıca kaynaklarından birisini teşkil etmiştir.

³⁰ Van Dijk, "Critical Discourse Analysis", (D.Schiffrin., D. Tannen, & E., H. Hamilton , Ed.), *In The Handbook of Discourse Analysis* (Oxford: Blakwell Publishing, 2003), 352-372

³¹ Hasan Şimşek, Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*,187.

3. Tezin Düzeni ve Tasarımı

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümü daha çok teorik tartışma olarak nitelendirebileceğimiz bir yapıya sahiptir. Bu bölümün konusu “Meşrutiyet döneminde temel siyasal akımlar ve ideolojik tartışmalar” olup bu başlık altında; sırasıyla, Osmanlıcılık, Pantürkizm, İslamcılık, Batıcılık ve Sosyalizm incelenmiştir. Osmanlıcılık ana başlığı altında alt başlıklar itibariyle, akımının doğuşu, gelişimi, önemli temsilcileri ve temel görüşleri ele alınmıştır. Aynı sıralama diğer ideolojik eğilimler için de söz konusudur. Her bir akım için akımın doğuşu, gelişimi ve temsilcileriyle bunların temel görüşleri ele alınmıştır.

Birinci bölümde dönemin temel fikir hareketleri siyasal boyutları da dikkate alınarak incelenmiş, özellikle dönem aydınlarının bu hareketlerden ne ölçüde etkilendikleri ve kendilerinin de bu hareketler içerisinde hangi kategoride buldukları ana hatlarıyla ele alınmıştır. İçi içe geçmiş bazı ideolojik eğilimlerin bulunduğu Meşrutiyet döneminde hem İslamcı hem Batıcı hem Osmanlıcı hem Batıcı hem Türkçü hem İttihad-ı İslamcı yapıda olan görüş ve şahısların bulunduğu bir vakıadır. Buradan hareketle fikri bakımdan böylesine karmaşık bir dönemde fikir hareketlerinin incelenmesinin zorluğu da ortadadır. Bu zorluğa rağmen dönemin siyasal akımları ve akımların temel görüşleri ana hatlarıyla ele alınmış, Mehmed Akif’in dönemselsel olarak ne tür bir siyasal ve fikri atmosfer içinde yetiştiğinin anlaşılması için bir zemin üretilmiştir. Bu anlamda birinci bölüm araştırmanın ana sorusuna giden yolda ilk basamağı oluşturmakta olup entelektüel tarih yöntemi bakımından bir kuramsal temel kurmak noktasında tezin bütününe hizmet etmektedir.

İkinci bölüm ise Mehmed Akif’in siyasal ve entelektüel biyografisinin ele alınmasından ibarettir. Bu bölümde Mehmed Akif’in kısa biyografisi, yetiştiği çevre ve tahsil hayatı, çocukluğu, gençliği, eğitim hayatı, yetiştiği sosyal çevre, mahalle, ev gibi faktörler incelenmiş, Mehmed Akif’in düşüncelerini etkileyen şahıslar, Akif’in düşünce hayatına yön veren eserler ele alınmış sonrasında Akif’in siyasal hayatı ve siyasal faaliyetleri irdelenmiştir. İttihat ve Terakki’ye iştirak etmesi, Teşkilat-ı Mahsusa çatısı altında yürüttüğü faaliyetler ve Burdur mebusluğuna ait detaylar ele alınmış, güncel ve yüksek siyasetle olan ilişkisi incelenmiştir.

Yine aynı bölümde Abdülhamid dönemi ve Akif’in dönem hakkındaki kanaati işlenmiş, bölüm Akif’in eserlerinin ele alınmasıyla devam etmiştir. Mehmed Akif’in

eserleri başlığını taşıyan kısımda manzum ve mensur eserleri incelenmiş, eserlerinin konuları ve muhtevası hakkında bilgiler verilmiş, makaleleri, hutbe ve vaazları, tercümeleleri ve bunların mahiyetleri incelenmiş, tefsir yazıları ve mektuplarına da kısaca değinilmiştir. Dolayısıyla bu bölüm Akif'in hayatı, edebi yaşamı, verdiği sanatsal ve fikri ürünler, siyasi nitelikteki eylemleri masaya yatırılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümü üzerinde çalıştığımız düşünürün siyasal kavramlarla olan ilk ilişkilerinin ve pratik siyasal tecrübelerinin anlaşılması bakımından tezin bütününe hizmet etmektedir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise Mehmed Akif'in Düşünsel Biyografisi ele alınmış olup, bu bölümde Akif'in fikri tekamülü ve fikri/edebi ürünlerinin, kısacası entelektüel birikiminin bir analizi yapılmaya gayret edilmiştir. Bu kapsamda Akif'in şiirleri, şiirlerindeki içerik ve konular, *Safahat*'ı oluşturan ana bölümler ve her bir bölümde hangi konuların işlendiği ele alınmış, devamında Mehmed Akif'in düzyazıları ve bu yazılarda ele alınan temalar masaya yatırılmış, tercümelerini kimlerden yaptığı tercümelerin konuları ve Akif üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümdeki ikinci ana başlık Mehmed Akif'in düşünce dünyasında bazı siyasal kavramlar olup, Mehmed Akif'in düşünce dünyasında yer alan; hürriyetçilik, devlet, ümmet, İttihad-ı İslam, hilafet, siyasi partiler, hilafet, milliyetçilik gibi bazı temel siyasal nitelikli kavramlar daha sonraki bölümlerin daha iyi anlaşılması için analiz edilmiştir. Son olarak üçüncü bölümde Mehmed Akif'in düşünsel biyografisi kronolojik bir yöntemle ele alınmış, Akif'in fikri ve düşünsel seyri farklı bir perspektiften analiz edilmiştir. Bu kısmın yazılmasındaki ana gaye Mehmed Akif'in hayatının hangi döneminde hangi düşüncelerle yüzleştiğinin, hangi dönemlerde hangi eserleri verdiğinin ve hangi fikri eğilimlere sahip olduğunun anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu anlamda söz konusu bölüm tezin tamamı içinde önemli bir yere oturmakta, tezin ana sorunsalına cevap arayan bir düşünsel biyografi özelliği arz etmektedir.

Dördüncü bölüm ise Mehmed Akif'in siyasal duruşunun araştırılmasına ayrılmış olup bu bölümde Mehmed Akif'in bazı tartışmalı kavramlarla ilgili yaklaşımı, Akif'in milliyetçilik düşüncesine bakışı ve Mehmed Akif'in İttihad-ı İslam fikriyatına bakışı ele alınmıştır. Özellikle bölümün ikinci kısmında Mehmed Akif'in İslamcılıkla olan bağı ve İslamcılığa, yani o günün koşullarında İttihad-ı İslam'a bakışı ve bunun parametreleri masaya yatırılmıştır. Bu bölüm Mehmed Akif'in, dönemin iki güçlü

akımı karşısında hangi noktada durduğunun anlaşılması bakımından önem taşımakta, beşinci bölüme bir hazırlık niteliği taşımaktadır.

Beşinci ve son bölüm ise Mehmed Akif'in eserlerinin analizinden oluşan araştırma bulgularını konuyla ilgili literatürle harmanlayan genel değerlendirme ve tartışmalardan oluşmaktadır. Bu bölümde; Mehmed Akif'in Milliyetçilik ve İslamcılık arasında gidip gelen fikri yönelimleri, milliyetçilikle olan ilişkisi ele alınmış, milliyetçi ise bunun hangi boyutlarıyla öne çıktığı değil ise sebepleri üzerinde durulmuş; İslamcılığın dair ise ana bu yöneliminin parametreleri ortaya konulmuş, İslamcılığını diğer düşünürden ayıran boyutları, ana vasıfları ve hareket içindeki konumu yorumlanmaya çalışılmıştır. Beşinci bölüm bu anlamda Mehmed Akif hakkındaki tartışmaların masaya yatırıldığı, ağırlıklı olarak hangi siyasal akıma yakın olduğu gibi konuların ele alındığı bölümdür. Daha evvel Akif'in İslamcılığı ile yapılmış bazı tespitlere ek olarak Akif'i diğer İslamcılardan farklı kılan unsurlar bu bölümde işlenmiştir. Kısaca bu bölüm bir edebiyat ve fikir adamı olarak Mehmed Akif'in daha iyi anlaşılmasına ve analiz edilmesine katkı sağlaması beklenen bir bölümdür.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TEMEL SİYASAL AKIMLAR VE İDEOLOJİK TARTIŞMALAR

Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya yüz tuttuğu, Osmanlı'yı oluşturan farklı dini ve etnik unsurların birer birer imparatorluk şemsiyesi altından çıkmaya başladığı, Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı gibi imparatorluk üzerinde travmatik etkiler bırakan kanlı savaşların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan bütün siyasal ve ideolojik tartışmaların en can alıcı sorusu “Devlet nasıl kurtulur, dağılma ve yıkım nasıl önlenir?” olarak ifade edilebilir. Böylesine zor ve talihsiz bir dönemde ortaya çıkan fikri tartışmalara zemin oluşturan Meşrutiyet, dönem itibarıyla adeta bir laboratuvar işlevi görmüş, imparatorluğun yıkılmasından sonra kurulacak genç cumhuriyetin siyasi ve fikri temellerini atacak olan bazı argümanların da bu dönemde ortaya çıkması bakımından araştırılmaya değer zengin bir içerik üretmiştir.

Meşrutiyet dönemi aydınlarının üzerinde yoğunlaştığı ve tartıştığı konulara bakıldığında Osmanlı aydınının belki kökleri Tanzimat dönemine kadar uzanan bazı temel tartışmalara ek olarak İmparatorluk sonrası siyasal yaşamı da etkileyecek yeni arayışlar içerisine girdikleri söylenebilir. Bu yeni arayışlar ise fikri düzlemde kendisini çeşitli ideolojik ve siyasi akımlar olarak göstermiş İslamcılık, Osmanlıcılık, Pantürkizm, Sosyalizm, Batıcılık gibi akımlar bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Anayasalı, meclisli, seçimli bir siyasal düzen arayışı, çağdaşlaşma, batılılaşma, yenileşme gibi kavramlar etrafında tartışılan bir toplumsal düzen arayışı, siyasal ve sosyal alanda birbirinden farklı bir o kadar da birbiriyle iç içe geçmiş fikir ve düşünce akımlarının ortaya çıkmasına zemin üretmiştir. Meşrutiyet dönemi fikir hareketleri içerisinde yetişmiş ve bu dönemde belli akımlar adına, siyasi parti, edebiyat dergisi, fikir dergisi, dernek, cemiyet gibi çeşitli çatılar altında örgütlenmiş aydınların dönemin yayınlarına yansıyan tartışmalarına bakıldığında temel soru olan “Devlet yıkımdan nasıl kurtarılır?” yanında bazı yan sorular da ortaya çıkmış, bu yan sorularda doğuculuk-batıcılık, sekülerleşme-dindarlık, materyalizm-metafizik, çağdaşlaşma-gelenekselcilik gibi temalar da tartışılmıştır.

Bu tartışma alanlarında her aydın kendi pozisyonu açısından fikren beslendiği kaynaklara yaslanarak siyasal ve toplumsal sorunlara çözümler üretme gayreti

içerisine girmişlerdir. Abdullah Cevdet gibi aydınlar pozitivism, Said halim Paşa gibi aydınlar dini referanslara, Prens Sabahaddin gibiler liberal fikirlere yaslanarak temel tartışma konularında fikri üretimde bulunmuşlardır.

Bu çok renkli ve çok sesli fikir ortamı içerisinde vuku bulan bazı siyasal olaylar analiz edilmeden ve dönemin temel siyasal tartışmaları irdelenmeden döneme damgasını vurmuş fikir akımlarını anlamak zor olacaktır. Şüphesiz bu dönemde ortaya çıkan fikir akımlarının yegane zemini, adına meşrutiyet dönemi denilen dönemi açan ve kapayan olaylar dizgesi değildir. Ancak imparatorluğun yıkıma doğru sürüklendiği böylesine hassas bir dönemde oldukça yoğun ve zengin fikri tartışmaların ortaya çıkması da bir tesadüf değildir. Dolayısıyla meşrutiyet fikri etrafında ortaya çıkan temel siyasal tartışmalar anlaşılmadan dönemin koşullarında ortaya çıkan fikir akımlarının dönemin sorunları karşısındaki tavrını ve duruşunu da anlamak zorlaşacaktır. Her birisi farklı siyasal ve fikri kaynaklardan beslenen Meşrutiyet aydınlarının yetiştikleri çevreyi ve siyasal şartları anlamadan temsil ettikleri fikir akımlarını anlamak da zorlaşacaktır. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan temel fikir akımlarını ele almadan evvel bu akımların kendisine alan açtığı dönemin koşullarını incelemek yerinde olacaktır.

Dolayısıyla ilerleyen kısımlarda ele alınan siyasal ya da fikri akımların yoğunlaştıkları ana konu meşrutiyet fikri ya da meşrutiyet düşüncesi olmamakla birlikte Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran fikir akımlarının ağırlıklı olarak bu dönemde ortaya çıkmış oldukları ve dönemin siyasal koşullarıyla karşılıklı etkileşim içerisinde oldukları bir gerçekliktir.

Bütün bunlardan hareketle; bu bölümde Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan fikir akımları incelenecek, söz konusu akımların nasıl doğdukları, hangi siyasal ortamda ortaya çıkmaya başladıkları, bu fikir hareketleri ve ideolojilerin ne gibi konular üzerinde tartıştıkları, önemli temsilcileri, söz konusu dönemde yayınlanan belli başlı yayınlar ana hatlarıyla ele alınacak, Meşrutiyet aydınlarının kendi ideolojik-fikri duruşlarından yola çıkılarak dönemin teorik tartışmaları da masaya yatırılacaktır. Bölümün en önemli özelliği Mehmed Akif'in doğduğu, yetiştiği, fikri ve siyasi açıdan olgunlaştığı dönemin ideolojik akımlarının bir röntgeni çekilerek Akif'in fikri duruşuna etki eden koşullar ve bu koşullarda ortaya çıkan siyasal perspektif işlenerek tezin teorik çerçevesi kurulmuş olacaktır. Bu kısımda ana amaç ele alınacak fikir hareketlerini meşrutiyet fikri etrafında tartışmak ya da meşrutiyet fikrine bağlamak değil, Meşrutiyet dönemindeki önemli siyasi gelişmelerin, siyasal ve teorik

tartışmaların ortaya çıkan ideolojilerle olan etkileşimini anlamaya çalışmaktır. Yine dönemin aydınlarının zihniyet yapılarının oluşumunda söz konusu dönemin etkileri üzerinde düşünmeye değer veriler üretmektedir.

1.1. Osmanlılık

1789 Fransız İhtilâli sonrasında oluşan sosyolojik ve tarihî yeni duruma göre çağdaş anlamda millet tanımına kapsamına giren halkların yaşadıkları topraklar üzerinde kendi devletlerini kurmak istemelerine ilişkin girişimler bilhassa imparatorluk yapılarını millî devletlere bölünme tehdidi altına sokmuştur. Böyle sıkıntılı ve zor bir dönemde Osmanlılık, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bu türden bir gelişmeyi engellemeye yönelik siyasî-düşünsel bir akım olarak ortaya çıkmıştır.³² Bu akım, başlangıçta Avrupa'da hızla yayılan milliyetçilik fikirlerini aynı etnik yapıdaki unsurların birliği şeklinde yorumlayıp bunu bir Avrupa meselesi olarak değerlendirmiştir. Ancak Sırp isyanı ve bağımsızlıkla sonuçlanan Yunan isyanı sonrasında Balkanlar'daki Hristiyan tebanın Avrupa'dan aldığı destekle yoğunlaşan bir biçimde ayrılıkçı eğilimler sergilemeye başlamaları karşısında ise bunun Osmanlı toplum yapısı mevcut hali içinde durdurulmasının mümkün olmadığını görmüştür. Böylece daha geniş muhtevada bir Osmanlı kimliğinin bir üst kimlik olarak yapılandırılması kaçınılmaz hale gelmiştir.³³

1.1.2. Tanım ve Kavramsal Çerçeve

İdeolojilerin yeni yeni ortaya çıktığı bir dönemde Osmanlılık, Osmanlı Devleti'nin ilk ideolojisi olarak, Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan tüm etnik gruplar üzerinde bir "Osmanlılık" ortak duygusu oluşturarak ve bu duygu temelinde bir "Osmanlı Milletini" ortaya çıkararak, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun şekilde hareket eden bir toplum üretmek isteyen düşünce akımıdır.³⁴ Dolayısıyla Osmanlılık, Osmanlı'yı oluşturan bütün kavim, millet ve cemaatlerin, din, mezhep, ırk farkı gözetilmeksizin adalet, eşitlik, hürriyet gibi kavramların birleştiriciliğinde bir arada

³² Azmi Özcan, "Osmanlılık", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 485.

³³ A.g.e, 485.

³⁴ Şengül, Tuğba. "Meşrutiyetten Cumhuriyete Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitimi Yansımaları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇOMÜ, Sbü, Çanakkale, 2006), 26.

tutulmalarını ve bütün bu unsurların barış içinde aynı devlet çatısı altında bir arada yaşatılmasını arzulayan bir anlayıştır. Bu anlayış Osmanlının güçlü olduğu devirlerde yani yükselme dönemi olarak ifade edebileceğimiz 15. ve 16. yüzyıllarda herhangi bir teoriye ya da ideolojiye dayanmaksızın doğal olarak var olan bir olguydu.

1.1.2. Osmanlılık Akımının Doğuşu ve Gelişimi

Osmanlılık, Osmanlı Devleti'nin yapısından gelen bir düşünce akımıdır. Kuruluşundan Tanzimat dönemine gelinceye kadar, Osmanlı Devleti'nde hanedan merkezli bir Osmanlılık fikrinin devam ettiği görülmektedir.³⁵ Dolayısıyla Osmanlılık devlet, yani hanedan, ortak menfaat ve ülke temelinde doğal olarak şekillenen bir yapıya sahiptir.

Bir Osmanlı milleti oluşturma siyaseti, II. Mahmut'un şu veciz sözlerinde karşılık bulmaktadır: "Ben tebaamın Müslüman olanını camide, Hıristiyan olanını kilisede, Yahudi olanını havrada fark ederim. Aralarında başka bir güne fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi gerçek evladımdır."³⁶ 1839 senesinde ilan edilen "Gülhane Hattı Hümayunu"nda bu bakış açısı, bir ilke olarak tespit edilmiştir. Dönemin koşulları içerisinde farklı dinlere mensup Osmanlılar arasında eşitlik oluşturulması yoluna gidilmiş, dönemin ifadesi ile, "toprak kardeşliği" ilkesi temel siyaset kuralı olarak benimsenmiştir. İttihad-ı Anasır kavramı bu yeni hedefin bir ifadesi olmuş ve çeşitliğin birliğini açıklamak için kullanılmıştır.³⁷ Öte yandan Mustafa Reşid Paşa, Ali Paşa, Sadık Rıfat Paşa gibi Osmanlı aydınları Osmanlılığı, vatan sevgisi, devletin ve ülkenin birliği, din ve mezhep dışında başka kavramlarla çeşitli unsurların birleştirilmesi gibi kavram ve yaklaşımlarla savunmuşlar, dönemin metinlerine bu anlayış daha çok "İmtizac-ı akvam" ve "İttihad-ı anasır" tamlamalarıyla yansımıştır.³⁸

³⁵ Fuat Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S. 18 (2018): 81-108.

³⁶ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* (Ankara, TTK Yayınları, 1998), 20.

³⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 10.

³⁸ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi* (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 1992).

Osmanlılık ideolojisi, Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nin siyasi ideolojisi olmuş, II. Mahmut'la başlayan müsavat anlayışı bu dönemde yazılı hale gelmiştir. Dönemin aydınları arasında “Osmanlı Devleti nasıl kurtulur?” sorusuyla gündeme gelen reform hareketleri Tanzimat'tan sonra siyasi bir eksen kazanmıştır. Böylesine zor bir dönemde Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının önüne geçmek, imparatorluğu oluşturan bütün unsurları bir arada tutmak ana gayedir. Osmanlı topraklarında Fransız İnkılâbının etkisiyle yayılmaya başlayan milliyetçilik akımının önünü kesmek, bütün unsurları devletin en güçlü olduğu dönemdeki gibi bir arada tutmak ve yaşatmak Osmanlılık fikrinin esasını oluşturmuştur. Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarları ve çok milletli yapısına müdahalelerini engellemek düşüncesiyle başlayan Tanzimat Hareketi; bütün etnik unsurlara eşit haklar vererek Osmanlı'nın bütünlüğünü, birliğini koruma çabası başka bir şey değildir. Ancak Tanzimat'la birlikte verilen haklar her iki tarafı da memnun etmemiş ve bu fikrin de yayılmasına engel olmuştur.³⁹

Osmanlılık fikriyatı siyasi karşılığını Mithat Paşa ve arkadaşlarının çabalarıyla 1876'da Kanun-ı Esasî'nin ilan edilmesiyle bulmuştur. Fakat Osmanlılık akımının zaferi olarak değerlendirilen bu hareket uzun sürmemiş, II. Abdülhamid'in, Osmanlılık fikriyatının doğru olmadığı kanaatine varması; Meşrutiyet idaresini lağvetmesi ve yeniden tüm siyasi yetkileri şahsında toplayarak İslâmcılık fikrini ön plana çıkarması ve özellikle toplumun temel çekirdeğini oluşturan Türklerin, Osmanlılık fikrine soğuk bakması gibi nedenlere de bağlı olarak ilerleme gösterememiştir. 1876 Kanun-ı Esasî'nin ilanı, bir anlamda Tanzimat'a inanan adamların ve Mithat Paşa'nın Osmanlılık siyasetinin vardığı en üst noktadır. Osmanlı aydınları milliyetçi isyanları durdurup ülkenin bütünlüğünü korumak için bütün kavimleri Osmanlı Milleti düşüncesi etrafında toplamaya çalışmışlardır. Böylece herkes yasalar önünde eşit olacak, hiç kimsenin diline, dinine, soyuna bakılarak herhangi bir ayrıcalık tanınmayacaktır. Bu düşüncüyü siyasi sahada etkin kılmamanın tek yolu meşruti yönetim sistemidir. Bu şekilde Osmanlı parlamentosunda Müslüman olmayan unsurların da bir şekilde temsili sağlanacak ve kışkırtmalara kapılmaları ve Avrupa devletlerinin bütün bunları bahane ederek devletin iç işlerine

³⁹ Tuğba Şengül, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitime Yansımaları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇOMÜ SBE, Çanakkale, 2006), 54.

karışmaları engellenecektir. 1876 Anayasası bu düşüncelerle hazırlanmış fakat ülkede milliyetçi isyanların önü alınamamış ve Osmanlılık düşüncesinin etkinliği azalmıştır. II. Abdülhamit idaresinin belirgin hale geldiği 1878 yılından itibaren bu Osmanlılık siyasetinin ikinci plana geçmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlılık sadece bir siyasi ideal olarak kendini göstermekten daha ileriye gidememiştir.⁴⁰

1.1.3. Osmanlılık Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri

Osmanlılığın sistematik bir düşünce akımına dönüşmesi 19. asrın ikinci yarısında Namık Kemal, Ziya Paşa, Deli Hikmet, Ebuzziya Tevfik, Recâîzade Celâl gibi genç entelektüellerin öncülüğünde oluşturulmuş Jön Türkler ile başlar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ile ideolojik ideolojik bir kazanır.⁴¹ Temelinde Osmanlı Devleti'nin bünyesinde var olan farklı unsurların birleşmesi ve Osmanlı'nın ortak bir siyasî güç olarak yeniden canlanması ve güçlenmesi ilkesine dayanmaktadır. Bu fikirler ise ağırlıklı olarak *Şurâ-yı Ümmet Gazetesi* 'nde yayımlanmıştır.⁴²

Yine bu dönemde Batı tarzında yeni bir vatan anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu, menfaat esasına dayanan bir vatan anlayışıdır. Mademki bu topraklardan hep beraber istifade ediliyor, o halde vatan beraberce korunmalıdır. İster Türk, ister başka bir kavimden olsun, ister Müslüman, ister başka bir dinden olsun herkes bu vatandan istifade etmektedir. Ona karşı vazifemiz de müşterek olmalıdır. Bunun içindir ki bir ara Müslüman olmayanların da askere alınması kararlaştırılmış ise de uygulamaya konulmamıştır. Çünkü Müslüman olmayanlar askerlik yapmak istememişlerdir.⁴³

Dönemin aydınlarından Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Ziya Paşa, Ali Paşa gibi şahsiyetlerce dile getirilen Osmanlılık anlayışı bir anlamda Türklüğün ve diğer etnik unsurların öne çıkarılmasından ziyade ortak bir menfaat etrafında birleşmiş çok sayıda farklı etnik ve dini kökene dayalı topluluğun Osmanlı hanedan yönetimi ve Osmanlı

⁴⁰ Şükrü Hanioglu, "Osmanlılık", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1389-1393.

⁴¹ Özcan, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 485.

⁴² İsmail Parlatır, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları İçinde Mehmet Âkif". I. Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu, 19-21 Kasım 2008, C.I, (Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2009): 425.

⁴³ Kâzım Yetiş, *Bir Mustarip Mehmet Âkif Ersoy* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 46.

Devleti çatısı altında, yeni bir “millet” anlayışı çerçevesinde bir araya geldiği ve Tanzimat aydınlarınca da savunulan bir düşünce olmuştur.⁴⁴

Osmanlıcılığın savunulmaya başlandığı Tanzimat devrinde, İmparatorluk içinde bulunan değişik etnik kökene mensup grupların Batılı devletlerin desteğini alarak bağımsızlığa doğru yöneldikleri göz önüne alınırsa; Osmanlıcılık fikrini ileri süren devlet ricalinin bu yolla iç çekişmeleri yavaşlatmak ve dış baskıları da azaltmaya çalıştıkları görülecektir.⁴⁵ Söz konusu zaman diliminde Osmanlı Devleti’nden Gayr-i Müslimlerin çeşitli haklarıyla ilgili reformlar yapılması istenmiş, Tanzimatçılar büyük Avrupalı devletlerce desteklenmişlerdir. Bu destek kimi zaman siyasi ve diplomatik baskıya da dönüşmüş örneğin Islahat Fermanı bu baskılar neticesinde yayınlanmıştır. Ancak neticede ne Gayr-i Müslimler ne de Müslümanlar gerek Tanzimat Fermanı’ndan gerekse Islahat Fermanı’ndan bekledikleri neticeleri elde edememişlerdir.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’na kadar Osmanlıcılık düşüncesi canlılığını korumuştur. Ancak bu savaş sırasında ve savaştan sonraki dönemde özellikle Balkanlarda ve Doğu Anadolu’da Gayr-i Müslimlerin Osmanlı idaresine başkaldırmaları, çeşitli isyan hareketleri içerisinde olmaları ve ayrılıkçı taleplerin dile gelmesiyle birlikte Osmanlıcılık fikrinin reel hayatta bir karşılığının olmadığı anlaşılmıştır. İçinde bulunulan dönem milliyetçiliğin adeta dalga dalga yayıldığı ve neredeyse her kavmin bağımsızlık ve ayrı devlet kurma talebinde bulunduğu bir dönem olması hasebiyle Osmanlıcılık fikrinin Osmanlı Devleti’ni dağılmaktan kurtarmayacağı anlaşılmıştır.⁴⁶ Ancak memleket ve devlet sevgisinden ilhamını alan Osmanlıcılık fikriyatında bu duygular zamanla yerini *vatan* duygusuna bırakmıştır. Böylece ortak siyasal zeminin, ortak vatanın, yani toprağın kutsanması ve

⁴⁴ Yaşar Kop, “19. Yüzyıl Düşünce Akımlarından Osmanlıcılık”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 289 (2011): 3.

⁴⁵ Şengül, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitimi Yansımaları*, 52.

⁴⁶ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 12 (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993), 58.

vatanseverliğin ciddi şekilde teşvik edilmesi Osmanlılık açısından önemsenmiştir.⁴⁷ Mesela Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* isimli eseri tam da bu duyguyu işleyen ve pekiştiren bir edebi eserdir.

Vatan yahut Silistre, yazıldığı tarihi şartlar içinde ele alındığında şu şekilde değerlendirilmelidir. Namık Kemal nesli ve kendisinden sonraki birkaç nesil üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğun aşamalı olarak küçülüşünün birer canlı şahitleridir. Bu yüzden *Vatan yahut Silistre*'deki vatan aşkı ve kahramanlık teması bir abartı gibi görülebilmektedir. Ancak bu doğru değildir. Esasında *Vatan yahut Silistre* bir "kıyameti" durdurma çabalarından biridir. Çünkü eserin yazıldığı dönemde vatan elden gitmektedir. Kaldı ki vatan sevgisinden ve vatana bağlılıktan yoksun bir toplumun üyeleri sonunda başka her türlü bağlılıklarını ve sevgilerini de kaybedebilirler. İnsanların istediğine bağlanma ve istediğini sevme özgürlüğü, yalnızca hür ve müstakil bir vatanda mümkündür. Bir yönüyle *Vatan yahut Silistre* adlı eseri bu şekilde anlamak gerekmektedir.⁴⁸

Osmanlılık düşüncesi, ne Balkanları ne de Arapları gerçek anlamda hiçbir zaman tatmin etmemiştir. Osmanlılık görüşü, ayrıca zamanında gelişmeye başlayan milliyetçilik akımının gereklerine tamamen aykırı bir şekilde ortaya çıktığından ve gerçeklere de yakın durmadığından başarısızlığa uğramıştır.⁴⁹ Anca Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı aydınları bu fikir etrafında bir araya gelebilmişler, çoğu devlete ve devletçi fikre bağlı oldukları için İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi farklı emeller gütseler de bu fikrin bir millet üretme tarafından çok devlete bağlılık tarafına sadık kalmışlardır. Namık Kemal, Şinasi, Tunuslu Hayrettin Paşa gibi farklı düşünen aydınlar bu çerçevede zikredilebilir.⁵⁰

⁴⁷ Alkan, Mehmet Ö. "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Değerlendirme", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (Ed. Mehmet Ö. Alkan) (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 386.

⁴⁸ Alev Sınar Çılgın, "Vatan Yahut Silistre'de Vatan Kavramı", *UÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 6, S.9 (2005): 144.

⁴⁹ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi* (Ankara: Savaş Yayınları, 1990): 62.

⁵⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 58.

Buradan hareketle Osmanlılık akımının savunucuları arasında İslamcıların ve Batıcıların olması bir tesadüf değildir. Dönemin İslamcılarında Süleyman Nazif'in yazdığı bir makalede "bizim damarlarımızda bugün hususi bir kan vardır ki o da Osmanlı kanıdır" diyerek Osmanlılığa bağlılığını ifade etmiştir. Yine Batıcı aydın Celal Nuri "anasırın müsavvati bırakılmaz" diyerek Osmanlılığı eleştirenleri adeta kınamaktadır.⁵¹

Yusuf Akçuraoğlu, Nazif'in tersine; *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde Osmanlılık düşüncesini yararlı ve gerçekçi bulmadığını "muhtelif cins ve dine mensup olup şimdiye kadar birbirleriyle kavga ve savaştan hali kalmayan unsurların şimdiden sonra kaynaşmalarının mümkün olmadığı" şeklindeki satırlarıyla ifade etmektedir.⁵² Türk düşünce tarihinde Türkçülüğün Manifestosu olarak da bilinen *Üç Tarz-ı Siyaset* Kazan'lı bir Türk olan Yusuf Akçura tarafından 13 Mart 1904'te Rusya'nın Zoya Köyü'nde yazılmıştır. Akçura'nın 1904'te yazdığı bu risâle Mısır'da II. Abdülhamid'e karşı mücadele veren Ali Kemal'in sahibi olduğu ve temelde bir Osmanlılık politikası güden *Türk Gazetesi*'nin 24 (14 Nisan 1904), 26 (28 Nisan 1904) ve 17 (5 Mayıs 1904) numaralı sayılarının 24-34'üncü sayfalarında imzasız şekilde yayımlanmıştır.⁵³ Ayrıca Akçura; "*Osmanlı milleti yaratma çabalarının gayrimüslim tebaanın sürekli bilinçlenmesini ve onları Osmanlılık içine alan bir mekanizmanın kurulmasını engellediği için "Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur (...) Osmanlı Devleti için faydalara sahipse de, gayr-i kabil-i tatbiktir"* diyerek Osmanlılık hakkında tutumunu net bir şekilde ortaya koymuştur.⁵⁴

Osmanlılık, bir siyasi hareket olarak başarıya ulaşamamışsa da İslamcılık ve Türkçülük gibi akımların doğmasına zemin hazırlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde revaçta olan Osmanlılık, II. Abdülhamid döneminde yaşanan kötü olaylar karşısında cazibesini kaybetmiş, varlığını imparatorluk tamamıyla çöküncüye kadar devam

⁵¹ Ömer Seyfettin, "Milli Edebiyatı Oluşturan Siyasi ve Tarihi Sebepler", *Genç Kalemler Dergisi*, S. 5 (1911): 2.

⁵² Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1976), 10.

⁵³ Fuat Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", *KSBD*, Y. 10, C. 10, S. 18 (2018): 81-108.

⁵⁴ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 11.

ettirmiştir. Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının devlet nasıl kurtulur sorusuna bir cevap olarak geliştirdikleri Osmanlılık düşüncesi dağılma döneminde kendisini başka akımlar üzerinden ifade eder hale gelmiştir. Osmanlılığın bir siyasi akım olarak başarı sağlayamaması, realite karşısında bir değer ifade edememesi, bu devrin sonunda, devletin siyasi ve sosyal bütünlüğünü muhafaza etmek amacıyla o devrin milliyetçilik anlayışına uygun yeni bir akımın, Türkçülüğün doğmasını zorlamıştır.⁵⁵ Bu yönüyle Osmanlılık merkezi ve velûd bir harekettir. Osmanlılık tartışıldığı dönemde pek başarılı olamamış ama üzerinden geçen bir yüzyıldan fazla süreye rağmen belli dönemlerde tartışılmaya da devam edilmiştir. Bu açıdan Türk siyasal yaşamında muhtelif siyasi ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak alt-kimlik, üst-kimlik, vatandaşlık gibi kavramlar çerçevesinde alternatif bir çözüm olarak tartışılması, bu fikrin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur.⁵⁶

1.2. Türkçülük Akımı ya da Pantürkizm

Türkçülük akımı Osmanlılık akımının sonucu olarak doğmuş akımlardan birisidir. Osmanlı Devletini oluşturan milletlerin bir bir imparatorluk çatısı altından ayrılmaya başlamasıyla birlikte, devletin yıkımdan ancak Türkçülüğe sarılarak ve imparatorluk şemsiyesi altındaki Türklerin bir araya gelmesiyle kurtulabileceği fikri öne çıkmaya başlamıştır. Akımın özelliklerine ve genel karakteristiğe değinmeden önce Türkçülük ile eşanlamlı olarak kullanılan Pantürkizm kavramına bakmak yerinde olacaktır.

1.2.1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve

Pantürkizm kelimesi Fransızca kurala göre Türkçe’de türetilmiştir. Pantürkizm ya da diğer adıyla Türkçülük ıstılahi manada;

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ortaya çıkan ve Türk târihinin araştırılmasını, Türk kültürünün incelenip geliştirilmesini, zenginleştirilmesini, Türkler arasında kültür birliğinin kurulmasını, sömürgeci devletlerin saldırılarına karşı bütün Türkler'in ve Türk ülkelerinin savunulup

⁵⁵ Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, 63.

⁵⁶ Fuat Uçar, *Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, 81-108.

*korunmasını, Türklüğün yükseltilmesini amaç edinen fikir akımı, Türkçülük olarak tanımlanmaktadır.*⁵⁷

Tanımdaki “Türklüğü Yükseltmek” ölküsü Ziya Gökalp tarafından ortaya konulmuş, Türkçülüğün en kısa tanımıyla Türklüğün dünya milletleri nezdinde yükseltilmesi bir “Kızıl elma” olarak tanımlanmıştır. Ziya Gökalp, Türkçülüğün anlaşılabilmesi için temelde millet gibi kavramların aydınlatılması gerektiğini *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinde dile getirmiş, ırk, kavim, ülke yani coğrafya, lisan, hars yani kültür gibi kavramları eserinde tartışarak bu kavramlar hakkında fikir sahibi olunmadan Türkçülüğün anlaşılamayacağını açıklamıştır.⁵⁸

Mümtaz Turhan’ın tanımında ise Türkçülük ya da Pantürkizm “Dil, din, ırk ve adetleri bir olan bütün Türkleri birleştirerek büyük Türk birliğini meydana getirmek ve eski Türk kültür ve medeniyetini inceleyerek bugünle birleştirmek”⁵⁹ şeklinde tanımlanmış ya da formüle edilmiştir.

1.2.2. Türkçülük Akımının Doğuşu ve Gelişimi

Türkçülük akımının doğuşu şüphesiz ortaya çıktığı dönemin siyasi ve sosyal şartlarıyla yakından ilgilidir. Osmanlılık ve Osmanlı vatanına bağlılık fikri imparatorluğun dağılmasını ya da parçalanmasını engellemediği gibi milliyetçilik akımının güçlü bir şekilde ortaya çıktığı için yeterince etkili olamamıştır. Osmanlılıktan fayda sağlanamayacağı anlaşılınca bu siyasal/fikri akımın yerini İslamcılık ve Türkçülük almıştır. Osmanlı toprakları bünyesinde yaşayan Türkleri hem ırk hem de din bağları ile birbirine sıkı sıkıya bağlamayı referans edinen Türkçülük akımı, Tanzimat’tan sonra kendini göstermeye başlamış ve İkinci Abdülhamit devrinde, bir fikir akımı olarak gelişmiştir.⁶⁰

Osmanlı döneminde Türkçülüğün ortaya çıktığı yıllar esasında 18.yy’a dayanmaktadır. Türkoloji ilminin çeşitli yabancı tesirler altında gelişmesiyle birlikte,

⁵⁷ İlhan Ayverdi, “Pantürkizm” *Kubbealtı Sözlüğü*, C.3 (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2016).

⁵⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1968), 15-16.

⁵⁹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 199-200.

⁶⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8 (Ankara: TTK, 1995), 565.

Remusat, Vambéry, Sacy, Chaun gibi Batılı bilim adamlarının Türklük ve özellikle Doğu Türklüğü üzerine yaptığı araştırmalar yerli aydınlar üzerinde çeşitli etkiler bırakmıştır. Öte yandan Fransız İhtilali sonrasında artan milliyetçilik hareketleri de Türkçülüğün gelişmesine katkı sağlamıştır. Batı etkisiyle Osmanlı tebaası içindeki Türklüğe uyandırılan nefret ve Osmanlı'nın ihmal ettiği Türklük yavaş yavaş aydınlar ve ilim adamları için bir ilgi sahası olmaya başlamıştır. İslam öncesindeki Türklerin de bir devlet tecrübesi olduğu ve Türk tarihinin karanlık noktaları ortaya çıkarıldıkça Türkçülüğe olan ilgi ve alaka artmaya başlamıştır. Buna Gobineau gibi bilim adamlarının Beyaz Irkın yönetme gücüne dair tezlerinin doğu dünyasındaki yansımaları da eklenince Türkçülük fikrinin pek çok saik tarafından alevlendiği görülmektedir.⁶¹

Bütün bu gelişmelere rağmen Türkçülük ortaya çıktığı dönemde bir siyasi hareket olarak değil daha çok bir fikir ve dil hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Dilde birlik hareketi ve Türk dilinin gelişim seyrini araştıran çalışmalarla birlikte Osmanlı Türkçesi'nin Türk dilini zenginleştiren yelpazesini ilmi çalışmalara esin kaynağı olmuştur. Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nda Türkçülüğün tarihini işlerken Türkçülüğün ilk kurucu babaları olarak Ahmet Vefik Paşa ile Süleyman Paşa'yı göstermektedir.⁶² Ahmet Vefik Paşa'nın 1876'da yayınladığı *Lehçe-i Osmanî* adlı sözlüğü, Türkçenin ve Türklük ruhunun uyanmasında ilk örnekleri oluşturur.⁶³ Böylelikle Türkçülük bir Dilde Türkçülük Hareketi olarak ortaya çıkmış, Ahmet Vefik Paşa, Şemseddin Sami, Süleyman Paşa ve Necip Asım gibi aydınlar tercüme ve sözlük çalışmalarıyla hareketin öncüleri olmuşlardır. Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türki*'si, Necip Asım'ın *Orhun Abideleri*, *Türk Tarihi* gibi eserleri, Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî*'si bu eserlerden bazılarıdır. Bu eserlerde Türk Dili'nin kadim geçmişine vurgu yapılmakta, Türkçe'nin merkeze alındığı bir anlayış benimsenmektedir.

XX. yüzyılın başında Necip Asım'ın *Orhun Abideleri*, *Eski Savlar* gibi çalışmaları ile Mehmet Emin'in *Ya Gazi Ol Yaa Şehit*, *Vur*, *Cenge Giderken* ve benzeri şiirleri yeni

⁶¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 62.

⁶² Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), 36.

⁶³ Parlatur, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları İçinde Mehmet Âkif*, 425.

bir cereyanı yani Türkçülüğü müjdelemektedir. Ahmet Cevdet Bey'in *İkdam Gazetesi*'ni Türkçülerin emrine vermesi ile de bu hareket hızla yayılmıştır. Bunlara, İstanbul dışında yetişen Türkçüler de katılmış, özellikle Mısır'da 1900'de yayına başlayan *Türk Gazetesi*, Türkçü gençlerin yazılarını yayımlamaya başlamıştır. Bunların başında Hüseyinzade Ali Bey, Ağaoğlu Ahmet ve Akçuraoğlu Yusuf gelmektedir.

İkinci Meşrutiyetle birlikte Türkçülük hareketinin hız kazanması ile bir takım dernekler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan ilki 25 Aralık 1908'de kurulan Türk Derneği'dir.⁶⁴ Onu Türk Yurdu izler. Mehmet Emin, Ahmet Hikmet, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzâde Ali, Akçuraoğlu Yusuf'un 8 Ağustos 1911'de kurduğu bu dernek, yayın organı olarak 24 Ekim 1911'de *Türk Yurdu*'nu çıkarmaya başlar.⁶⁵ Türkçülük fikrinin yoğun olarak işlendiği süreli yayın ise *Genç Kalemler* dergisidir. *Genç Kalemler*, Ali Canip, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'ın gayretleriyle Selanik'te edebiyat dünyamıza katılırken, buraya kadar kısaca ana hatlarını çizdiğimiz Türkçülük hareketlerinden etkilenmiştir. Özellikle 1900 sonrası faaliyetlere bu gençler, bizzat tanık olmuşlardır. Onların millî bir edebiyat oluşturma yolunda bu hareketlerden beslendiklerini hatırd tutmak gerekir.⁶⁶ Netice olarak Türkçülük, memleket içinde dil, edebiyat ve tarih alanlarında bir fikir akımı olarak gelişmiş ve aydınlar arasında kendisine yer bulmuştur.⁶⁷

1.2.3. Türkçülük Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri

Türkçülük hareketinin siyasal bir nitelik kazanması daha çok Çarlık Rusya'sı Türklerinin Kırım'da, Ortaasya'da ve Kafkasya'da yaşadıkları acı tecrübelerle birlikte İstanbul'a göçmeleri ve Osmanlı aydınlarıyla burada temasa geçmelerinden sonra

⁶⁴ Fahri Yetim, "II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: "Millet-i Hâkime Düşüncesi ve Etkileri", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.18 (2008): 71-84.

⁶⁵ Sayim Türkman, "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp", *A.Ü Atatürk Dergisi*, C.3, S.4 (2003): 2.

⁶⁶ İsmail Parlatır, "Niçin Genç Kalemler?", *Türk Yurdu Dergisi*, S.259, (2009): 3.

⁶⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 546-547.

olmuştur denilebilir.⁶⁸ Batılı eğitim görmüş Rusya Türkleri Panslavizmin yoğun baskısını yakinen hissetmişler, içine girdikleri kültürel ve siyasal anafordan kurtulmak için çeşitli çıkış yolları aramaya başlamışlardır. Gaspıralı İsmail, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali ve Akçuralı Yusuf Türkiye dışında oluşan Türkçülük akımının öncüleri olarak zikredilebilirler. Gaspıralı İsmail Batı Türkçesinin gelişimiyle, Yusuf Akçura İslamlık öncesi Türklükten yola çıkarak Pantürkizm çalışmalarıyla, Ahmet Ağaoğlu Türk kalarak Batılılaşmaya yaptığı vurguyla, Hüseyinzade Ali ise Turan fikrini ilk defa öne çıkarmasıyla Türkçülük hareketinin temellerini atmışlardır.⁶⁹

II. Meşrutiyete gelindiğinde İttihat ve Terakki Partisinin Türkçülüğü benimsemesiyle birlikte Türkçülük özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında daha da siyasileşmiş Pan Germanizmi benimseyen Almanların Türkçülüğe Rusya'ya karşı bir ittifak oluşturabilmek gayesiyle verdikleri destek de Türkçülüğün hem imparatorluk sınırları içinde hem de dış dünyada siyasi bir akım haline gelmesini hızlandırmıştır.⁷⁰ Hüseyinzâde ve Ziya Gökalp'in çalışmalarıyla birlikte Türk Ocağı etrafında toplanan gençler ve aydınlar İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarıyla da belli noktalarda birleşerek imparatorluğun son yıllarında oldukça etkili olmuşlardır. Ziya Gökalp'in batılılaşmayla Türklüğü meczeden fikriyatı daha sonra modern Türkiye'nin de kuruluşunda önemli bir fikri zemin hazırlamıştır. Hatta Kemalist modernleşmenin milliyetçi, seküler ve batıcı formu burada oluşmuştur denilebilir.⁷¹

1.3. İslâmcılık Düşüncesi ve İttihâd-ı İslâm Fikri

Dönemin öne çıkan bir diğer fikir hareketi ise İslâmcılıktır. Mehmed Âkif Ersoy'un da içinde sayıldığı çeşitli yazarlarca öne sürülen İslâmcılık, Birinci Meşrutiyet döneminde devlet politikası haline getirilmiştir. İslâmcılık fikriyatı resmi şekilde Abdülaziz döneminde "İttihâd-ı İslâm" biçiminde kullanılmaya başlanmıştır. 1873 yılında Esad Efendi tarafından yayınlanan İttihâd-ı İslâm isimli eser kavramın ilk

⁶⁸ Selçuk Türkyılmaz, *İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 15.

⁶⁹ Yusuf Sarmay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994), 23.

⁷⁰ Yaşar Semiz, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35 (2014): 217-243.

⁷¹ Mehmet Karakaş, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", *Doğu Batı Dergisi*, S.38, (2013).

kullanıldığı yazılı yayın olarak belirtilmektedir.⁷² Ayrıca dönemin gazeteleri arasında yer alan *Basiret* isimli yayında da aynı tarihlerde bir makale yayınlanmış o makalede de İttihâd-ı İslam'ın gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

1.3.1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve

Müslümanların birleşmesi ve ortak hareket alanı oluşturması anlamına gelebilecek İttihâd-ı İslam (Panislamizm) düşüncesi;

Yeni Osmanlılar ile başlayıp, geniş bir coğrafyayı etkileyen, Batı'nın emperyalist gücüne karşı durabilecek alternatif bir kuvvet olarak, Müslüman toplumların tek çatı altında birleşmesini öngören dini referansları ağır basan siyasi bir proje⁷³ şeklinde tanımlanabilir.

Meşrûtiyet dönemi fikir hareketleri içerisinde önemli yer işgal eden İslâmcılığın İslam dünyasında baş gösteren işgal ve sömürgecilik hareketiyle, batı tipi modernleşmeyle, Müslümanlıkta öze dönüş düşüncesiyle ve 19.yy batılılaşma hareketleriyle çeşitli noktalarda temas halinde olduğu çeşitli yazarlarca ifade edilmektedir. Mesela İslâmcılık konusunda çalışmalar yapan İsmail Kara'nın tanımıyla İslâmcılık;

XIX-XX. yüzyılda İslâm'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) 'yeniden' hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların bütünüünü ihtiva eden bir düşünce ve harekettir.⁷⁴

⁷² Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yay., 1991), 31.

⁷³ Hasan Kaya, "Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009) 115.

⁷⁴ İsmail Kara, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi", Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğler Kitabı, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013).

Bu yönüyle yukarıdaki tanımda Kara, İslâmcılığı Osmanlı himayesindeki Müslümanların sömürü ve işgal karşısında alacakları tutumla ilişkilendirmektedir.

Kutluer'e göre; İslâmcılık hareketi, modern Avrupa medeniyetinin İslâm dünyası aleyhinde oluşturduğu tehditlere etkili bir karşı koymanın ancak modernleşmenin gereklerine uygun bir zihniyet dünyası inşa etmekle ve dinin kılavuzluğunda gerçekleşecek bir modernleşme ile mümkün olacağı fikrine dayanır; bu modernizm anlayışı, İslâmcılığı İslâm dünyasında ortaya çıkan birçok benzeri akımdan farklı kılan önemli bir ayrıdır.⁷⁵

İslâm medeniyetinin dünya üzerindeki son büyük gücü olan Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zaaftan kurtarılması ve bekasının temini için;

İslâmî bir rönesansın gerçekleşmesini sağlama düşüncesi aynı yaklaşımın sonucudur. Bu yaklaşımın taraftarları, yanlış din anlayışının ve uygulamasının müslümanları atâlet, cehâlet ve hurafelerin mahkûmu kılarak onları aslî kimliklerini inkâr noktasına kadar varan bir Batı taklitçiliğine düşürdüğünü savunuyorlardı. Diğer bir ifadeyle geriliğe sebep olan şey İslâm'ın hakikatinden uzaklaşmış olmasıdır; şu halde çözüm de İslâm'ın hakikatine dönmekte yani İslâmlaşmaktadır.⁷⁶

Buna göre İslâmcılık hareketi hem bir öze dönüş hem de bir modernleşme projesi olarak takdim edilmiştir.

Bilindiği gibi ideoloji, bireylerin yaşadıkları sosyal ve siyasal çevrelerine bir anlam vermek için yarattıkları ve başkalarına aktardıkları sembolik haritalar veya sembol sistemleridir.⁷⁷ İslamcı ideoloji; Geleneksel İslam toplumunun daha şartları olgunlaşmadan Batılı bir düşünce tarzı olan “ideoloji” ile temasa geçmesi sürecinde ortaya çıkmıştır. İslâmî esasların benimsenmesini amaç edinen aydınların ideolojisi olan İslamcılık;

⁷⁵ İlhan Kutluer, “Düşüncede İslamcılık” *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 65-67.

⁷⁶ A.g.e., 65-67.

⁷⁷ Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 17.

Batı'dan gelen ideolojik düşünce yapısı ile geleneksel İslamî değerlerin birleşimi sonucunda, İslam'ın ideolojik bir form içinde yeniden sistemleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. İslamcı düşünceyi diğer ideolojilerden ayıran en büyük fark; vahyin esas kabul edilmesi ve ayrıca Batı ile fikir temasında her konuda İslamiyet sınırları içinde kalmadaki ısrarıdır. İslamcılık ideolojisi; Kur'an ve Sünnet'i olduğu gibi kabullenmeyi, ama bunun yanında geçmişten gelen ve adetten kaynaklanarak İslam'ı anlaşılmasız kılan değerlerin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktaydı.⁷⁸

İslamcılar, mevcut İslamî esasları topluma daha değişik bir üslupla sunmuşlar, İslam'ı; Batı'daki ideolojilere uygun olarak bir siyasî sistem haline getirmeyi denemişlerdir.

Böylece Kitle iletişiminin gerçekleştiği, okuryazar oranının arttığı, yani eğitimin yaygınlaştığı -batıdaki gibi sınıfsal farklılaşmanın ortaya çıkmamasına rağmen- aydın zümresinin doğduğu kültür ortamında dönüşüme uğrayan İslam düşüncesine⁷⁹ İslamcılık denir.

Alev Erkilet'in İslamcılık tanımı ise diğerlerinden biraz farklı olarak şu şekilde literatürdeki yerini almıştır:

İslamcılık, (Mümtazer) Türköne'nin, (İsmail) Kara'nın ve benzer düşüncedeki diğer yazarların iddia ettiği üzere 'Batının ortaya attığı sorulara ve kabul ettirdiği evrensel değerlere yine Batının verdiği cevaplar doğrultusunda İslâm'ın düşünce mirasından cevaplar getirme' çabası olmayıp⁸⁰, İslâm'ın ideolojik değer ve hükümleri olarak adlandırabileceğimiz toplumsal yaşama dair düzenlemeleri içeren hükümlerin toplumsal yapıdan uzaklaştırıldığı ya da

⁷⁸ M.Cengiz Yıldız, "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4 (1999), 279-301.

⁷⁹ Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 31.

⁸⁰ Alev Erkilat Başer, *Ortadoğuda Modernleşme ve İslami Hareketler* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017).

*tehdit altına girdiği tüm zamanlar ve mekânlarda ortaya çıkmış meşruiyet krizlerine cevap arayan düşünce ve eylemler bütünüdür.*⁸¹

Bu nedenle modern dönemde ortaya çıkmış nev-zuhur ve iddia edildiği üzere Batılı / modernleştirici bir akım olmayıp tam tersine, modernlik öncesi ve sonrasında Müslüman toplumların karşılaştığı tüm meydan okumalarla başa çıkabilmenin yollarını arayan –hem eski hem de yeni- bir düşünce çizgisidir.

*Eskidir çünkü Kur'an'ın vahyedilmesinden bugüne tüm İslâm'dan uzaklaşma / uzaklaştırma çabalarına karşı olan direnişleri içine alır; yenidir, çünkü bu direnişler her zaman o günün sorunları ve ihtiyaçlarıyla etkileşim içinde ortaya çıkmış ve onlara bir çözüm getirmeye çalışmışlardır. Temelleri Kur'an ve Sünnet'tir, bu nedenle bu iki kaynak ayakta kaldığı sürece Asr-ı Saadet modeline bile ihtiyaç olmadan İslâmcı düşünceler filizlenebilir.*⁸²

Bir diğer İslâmcılık yaklaşımı ise Türk siyasi düşüncesinde ve son dönem Osmanlı düşüncesinde etkili izler bırakmış olan Yusuf Akçura'ya aittir. Yusuf Akçura'nın izah biçimiyle İslâmcılık;

*Dünyadaki bütün Müslümanların bir araya getirilerek bir İslâm birliği oluşturulması fikri ve eylemidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticileri, bu politika doğrultusunda, öncelikle Osmanlı ülkelerindekileri, sonra tüm dünyadaki Müslümanları ırklarına bakmaksızın, dini ortak payda alıp birleştirmeye çalışmışlardır. Böylece, tüm bu insanları, her Müslüman'ın küçük yaşlarda ezberlediği “din ve millet birdir.” söyleminden hareketle (son zamanlarda manasından çok değişik ifade edildiği “millet” adı altında) tek bir millet olarak toplamaya çalıştılar.*⁸³

Mardin'e göre de İslâmcılık “hem Osmanlı padişahları hem de İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından imparatorluk ölçeğinde bir ideolojik aygıt gibi kullanılmıştır. Ayrıca İslâmcılık, 19. yüzyılda özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden sonra merkezi devlet

⁸¹ Alev Erkilet Başer, *Mazlum Doğu'nun Mağrur Çocukları* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2015).

⁸² A.g.e. 5.

⁸³ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976).

bünyesinde etkisini gösteren bir fikri akımdır.”⁸⁴ Akımın, Hindistan’da ve Kuzey Afrika’da yaşayan Müslümanların başına gelen felaketler ve sahipsiz kalmalarından sonra Batı karşısında zor duruma düşmüş olmalarıyla yakından ilişkili olduğu ve bütün bu milletlerin aslında kurtuluş iradesinin Osmanlı’da bulunduğuna ilişkin görüşlerinin imparatorluk merkezinde yani İstanbul’da karşılık bulduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu yönüyle İslamcılık, imparatorluğun uzak topraklarında yaşanan buhranların merkeze yani payitahta birikmiş düşünsel ve fikri hasılasıdır denilebilir. Mehmed Âkif gibi İstanbul’da doğmuş, büyümüş ve imparatorluğun en zor zamanlarına tevafuk etmiş aydınların bu akım karşısında kayıtsız kalmaları haliyle mümkün olmamıştır.

1.3.2. İslamcılık Akımın Doğuşu ve Gelişimi

İttihâd-ı İslâm kavramının belirgin bir siyasal araç olarak kullanılmaya başlanması II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra özellikle söylemsel düzeyde “Padişah, sultan, hükümdar yerine halifenin kullanımı yaygınlaştırılmıştır. Siyasal İslamcılık İttihâd-ı İslâm adıyla 1870 ‘ten sonra Osmanlı devlet düşüncesinde yer bulmuş bir siyasi akımdır.”⁸⁵ Bu düşüncenin toplumsal alanda ortaya çıkışı ise daha çok II. Meşrutiyet’in ilân edilmesiyle *Sırat-ı Müstakim* dergisinin yayın hayatına başlamasıyla gelişmiştir.

İslamcılık II. Abdülhamid döneminin kaotik koşullarında bir ittifak hareketi olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla İslamcılığın başlangıç itibariyle bir İttihâd-ı İslâm yani Panislâmizm olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz. Bütün Müslümanların birliği, yekvücut olması, fikir ve gaye birliği yapmaları gibi anlamlara gelen İttihâd-ı İslâm düşüncesi esas olarak Osmanlı topraklarında doğmuş ve büyük ölçüde İslâm ülkelerinin kahir ekseriyetinde hükümdar olan Osmanlı İmparatorluğu içinde gelişmiştir.

18.yy dan sonra sanayileşen ve hızlı bir şekilde endüstrileşen Batılı devletler kendilerine yeni sömürge alanları ve yeni pazarlar aramaya başlamışlardır. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfuzu altında bulunan kimi İslâm ülkeleri ya fiilen işgale

⁸⁴ Şerif Mardin, “İslamcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985).

⁸⁵ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1986).

uğramış ya da bizzat emperyalistlerin nüfuzu altına girerek manda ya da sömürge haline gelmiştir. Bu feci durum Osmanlı'da sadece üzüntüyle karşılanmamış aynı zamanda bir öfke ve utanç duygusu da yaratmıştır. Haddizatında Balkanlar'da herhangi bir yerin Osmanlı idaresinden çıkmasıyla Kuzey Afrika'da herhangi bir yerin Osmanlı nüfuzundan ayrılması arasında biçimsel olarak fark bulunmamakla birlikte, örneğin Mısır ya da Tunus gibi bir ülkenin işgale uğraması ya da sömürgeleşmesi tabii olarak Osmanlı İdaresini çok çok daha fazla müteessir etmiştir. Özellikle Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali sonrasında Osmanlı'dan kopan her bir İslâm toprağı ve her bir ülke sadece Osmanlı'nın nüfuzunu ve gücünü sarsmamış aynı zamanda o coğrafyadaki bütün Müslümanların moralini bozmuş ve zaten bağımsızlıklarını kaybeden Müslüman halklar sahipsiz ve himâyesiz kalmakla başka türlü bir yıkımla karşı karşıya gelmişlerdir.

Batılıların söz konusu işgal ve sömürü hareketleri karşısında gerek Arap aydınları gerekse Osmanlı aydınları arasında bu kötü tablo karşısında neler yapılabileceğine dair fikirler geliştirilmiş, emperyalist sömürgeciliğin baskıcı tutumlarından kurtularak bağımsızlıklarını kazanmak isteyen Müslüman toplumlar İttihâd-ı İslam'ı ya da İslamcılığı bir çıkış yolu olarak görmüşlerdir.

Pan-İslamizmin Abdülhamid döneminde bir devlet politikası haline gelmesi bir tesadüf olmasa gerektir. Tamamıyla dönemin koşullarıyla yakından ilgilidir. Abdülhamid de imparatorluğun sadece Müslüman tebaadan meydana gelmediğini gayet iyi biliyordu ancak, Ortadoğu'da ve Uzakdoğu'da zulüm gören ve sömürülen Müslüman milletlerin hala Osmanlı Hilafetinden medet umması ve İstanbul'dan talepkâr olması karşısında Abdülhamid'in ve Osmanlı İdaresinin en azından sessiz kalması düşünülemezdi.⁸⁶ Öte yandan Abdülhamid özellikle Batıya karşı hilafeti bir kalkan olarak kullanarak hilafet çatısı altında bütün Müslümanların tekrar birleşebileceğini öne sürüyor bunu psikolojik bir savaş gereci olarak kullanıyor, Batılı emperyalistlere gözdağı veriyordu. Şüphesiz böyle bir dönemde İslamcılığın ya da Panislâmizmin ortaya çıkışı bir tesadüf değildir.

Bazı yazarlara göre Osmanlı'da İslamcılığın bir siyasal cereyan olarak ortaya çıkmasında Abdülhamid döneminde İstanbul'a gelen Cemâleddin Afgâni gibi şahsiyetlerin önemli tesiri olduğu ifade edilse de esas olarak Osmanlı İslamcılığının

⁸⁶ Tufan Bozşınar, *Hilafet ve Saltanat* (İstanbul: Alfa yayınları, 2016).

belirgin hale geldiği ilk çevre *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* çevresidir. Muhammed Abduh ve Cemâleddin Afgâni de bu dergilerde yazmışlar ancak etkileri abartıldığı gibi olmamıştır.⁸⁷ Zira o dönemde Namık Kemal, Said Halim Paşa gibi aydınlar birer Osmanlı fikir adamı olarak İslâmcı çehreleriyle Müslümanların içine düştükleri buhran hakkında kafa yoruyorlar, çeşitli eserler veriyorlardı. Mesela Said Halim Paşa'ya göre

*Osmanlı toplumuna, İslâmî inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset ve eğitim görüşü ile yeniden bir bütün olarak hayata hâkim kılma arzusu, İslâm toplumlarını her türlü sömürüden kurtarmak ve birleşmelerini sağlamak amacına yönelik mefkûre; fikrî, siyasî ve ilmî çalışmaların teklif ve çözümlerin bütününden oluşan bir hareket hâkim olmalıydı.*⁸⁸ Bu hareketin adı ise şüphesiz İslâmcılık olacaktır.

1.3.3. İslamcılık Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri

İslamcılık akımının önemli temsilcileri; Prens Mehmet Sait Halim Paşa, Babanzade Ahmed Naim, M. Şemseddin Günaltay, Said-i Nursi, Eşref Edip Fergan gibi şahsiyetlerdir. Dönemin önemli İslamcı yayınları arasında ise *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşad*, *Ceride-i Sufiye*, *Ceride-i İlmiye*, *Beyan'ül Hak* ve *Hikmet* gibi gazete ve dergilerdir. Dönemin öne çıkan İslamcı simalarının pek çoğu bu gazete ve dergilerde görüşlerini kitlelerle paylaşmışlardır.

İslâmcılığın fikri ve siyasi gelişimini dönemler halinde değerlendirecek olursak Guida ve Çaha'nın yaklaşımı yararlı bir perspektif sunmaktadır. Buna göre İslamcılık üç dönem halinde incelenebilir. Birinci dönemi, birinci kuşak İslamcılar olarak tanımlanan Namık Kemal ve Afgani-Abduh çizgisindeki İslamcıların oluşturduğu, daha çok meşrutiyet aydınlarının öne çıktığı dönem oluşturmaktadır.⁸⁹ İkinci ve üçüncü kuşak İslamcılar ise daha çok cumhuriyet döneminde ortaya çıkmış şahsiyetlerden müteşekkildir.

⁸⁷ Şaban Tanyıcı, Selçuk Kahraman, "II. Abdülhamid Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C.1, S.2.

⁸⁸ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 191.

⁸⁹ Michelangelo Guida ve Ömer Çaha, "İslamcılık", *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Derleyenler: Ömer Çaha ve Bican Şahin (Ankara: Orion Yayınları, 2015), 597.

Birinci kuşak İslamcılarının ortaya çıktığı dönem pek çok ilk İslamcı aydınının yazarlık yaptığı *Sırat-ı Müstakim* Dergisi'nin yayınlandığı II. Meşrutiyet dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde *Sırat-ı Müstakim* Dergisi çevresi adeta bir okul vazifesi görmüş ve ilk nesil İslamcılar bu dergi etrafında toplanmışlardır. Eşref Edip Fergan, Babanzade Ahmed Naim, Mehmet Akif Ersoy ve Said Halim Paşa gibi aydınlar dönemin öne çıkan önemli simalarıdır.

Dönemin şartları gereği çeşitli siyasi ideolojilerin çeşitlendiği ve tabii olarak İslamcılık ideolojisinin yeni yeni ortaya çıktığı ve kök salmaya başladığı bu dönemde Cemaleddin Afgani'den etkilendikleri yönünde güçlü kanaat bulunan birinci kuşak İslamcı aydınların temel görüşleri üç noktada özetlenebilir:

Birincisi: Özellikle İslam ülkeleri üzerinde etkili olan emperyalist tahakküm sadece askeri anlamda bir tehdit oluşturmamakta, kültürel yozlaşma tehdidi de emperyalist hareketlerin beraberinde İslam dünyasına taşınmaktadır. Bu süreçte İslam ülkeleri sadece askeri tehdide cevap vermekle kalmamalı eğitim, ahlak ve kültürde de hamleler yapılarak Batı karşısında güçlü bir direnç gösterilmelidir.⁹⁰ Bunun yanında askeri, teknolojik ve ekonomik yönden de güç kazanılarak emperyalist girişimler püskürtülmelidir.

İkincisi: Bu dönemde İslamcı aydınlar özellikle İslam ve terakki, yani ilerleme konusunda çeşitli fikirler geliştirmişlerdir. Söz konusu dönemde İslamcı yazarları ve aydınları en çok rahatsız eden kaşıt düşünce İslam'ın ilerlemeye mani olduğu düşüncesidir. Bu rahatsızlık karşısında İslamcılar muhaliflerine güçlü bir şekilde cevap üretme arayışına girmişler, İslam medeniyetinin ihtişamına ve üstünlüğüne, Batı medeniyetinin bilimsel gelişmesinin temelinde İslam medeniyetinin bulunduğu vurgular yapan tezler üretmişlerdir.⁹¹ Özellikle Endülüs medeniyetine yapılan vurgular ve Endülüs üzerine yazılan eserler bu cevap verme arayışının birer ürünü olarak öne çıkmıştır.⁹²

⁹⁰ Guida, ve Çaha, *İslamcılık*, 598.

⁹¹ Hülya Küçük Sevil, "İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).

⁹² Guida ve Çaha, *İslamcılık*, 598.

Üçüncü olarak da dönemin İslamcı aydınlarının üzerinde durduğu bir diğer konu ise ittifak düşüncesidir. Ku'ran'ın birlik ve beraberliğe vurgu yapan ayetlerini esas alarak tezlerini pekiştirmeye çalışmaktaydılar. Kur'an'ın, “Allah'ın ipine sınımsız sarılın, tefrikaya düşmeyin” emri mucibince hareket eden İslamcılar aynı zamanda uhuvvet yani kardeşlik düşüncesine de vurgu yaparak inananların kardeşliğine de vurgu yapmışlardır. Hatta parçalanmış Osmanlı'yı bu kötü gidişattan kurtarmak üzere Ehl-i Kitab'ın da bu ittihada dahil edilmesi arzulanmış ancak pek çok etnik grubun isyanı ve milliyetçi hareketlerin kışkırtılmasıyla buradan beklenen netice elde edilememiştir.⁹³

Birinci kuşak İslamcılar modern Türkiye'nin kuruluşuna da şahitlik etmişler, Mehmed Akif Ersoy gibi devlet ve din üzerine eserler kaleme alan mütefekkirler bizzat Kurtuluş Savaşı'na iştirak ederek milli mücadeleyi desteklemişlerdir. Özellikle Birinci dünya savaşından sonra İslamcıların birincil gündemi memleket'in işgalden kurtarılması olmuştur. Bu düşünce kurtuluş mücadelesine de tabii olarak yansımıştır.

Ancak Mehmed Akif Ersoy gibi milli mücadelede yararlılık gösteren İslamcı aydınlar Cumhuriyet döneminde, hilafetin ilgası, Tevhid-i Tedrisat kanununun çıkarılması ve Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasıyla hayal kırıklığı yaşamışlardır.⁹⁴ Mesela Mehmed Akif birinci mecliste Burdur Mebusu olarak görev yapmış, ancak milli mücadele sonrasında Kurtuluş Savaşı'nı yürüten kadroların ideolojik tutum değişikliği yüzünden yeni rejimle ters düşmüştür. Bundan dolayı Mehmed Akif uzunca bir dönem Said Halim Paşa'nın kardeşi Abbas Hilmi Paşa'nın misafiri olarak Mısır'da yaşamış, ömrünün son birkaç ayını Türkiye'de geçirebilmiştir. Mehmed Akif'in yakın dostlarından olan Said Halim Paşa ise İtalya'nın Roma şehrinde 1921 yılında bir Ermeni milliyetçisi tarafından öldürülmüştür.

1925 yılında Takrir-i Sükun kanunu çıkarıldıktan sonra İslamcılık hareketinin var olma zemini ortadan kalkmış, 1945 yılına gelene değin Türkiye'de Diyanet Teşkilatı, Nurculuk Hareketi ve Süleymancılık hareketinin sınırlı faaliyetleri ve tek tük İslami referansa sahip mütefekkirin bazı bireysel çalışmaları hariç ciddi bir İslami hareketlilik

⁹³ Guida ve Çaha, *İslamcılık*, 599.

⁹⁴ Caner Arabacı, “Eşref Edib Fergan ve Sebülürreşad Üzerine”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslâmcılık*, Editör: Yasin Aktay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 96–128.

ve İslami eğitim-öğretim faaliyeti (sivil eğitim-öğretim) söz konusu olmamıştır.⁹⁵ Çok partili hayata geçildiğinde bütün dünyada ortaya çıkan demokrasi dalgasıyla birlikte bazı sivil toplum örgütleri ortaya çıkmaya başlamış ve İslami renge sahip bazı yayın organları da yayın hayatımıza girmişlerdir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte İslami hareketlerde bazı kıpırdanmalar baş göstermiştir.

İkinci kuşak İslamcıların ortaya çıkışı tam da bu döneme denk gelmektedir. İkinci nesil İslamcılar hem klasik medrese geleneğinden yetişen kimseler hem de modern eğitim kurumlarında tedrisat görmüş kimseler olarak ortaya çıkmışlardır. Medrese geleneğinden gelen iki önemli İslamcı akımdan birisi Said Nursi çizgisini temsil eden Nurculuk hareketi diğeri ise bugün Süleymancılık olarak tebarüz eden ve Süleyman Hilmi Tunahan'ın öncülüğünü üstlendiği harekettir.

Meşrutiyet döneminde tanınmaya başlayan Said Nursi kendisinin kaleme aldığı *Risale-i Nur Külliyyatı* üzerinden bir gelenek oluşturmuş, Nurculuk olarak adlandırılan bu geleneğin temsilcileri özellikle Allah'ın varlığı ve birliği gibi itikadi meseleler üzerinde düşünmeyi öğütleyen risaleleri birer eğitim materyali olarak kullanmışlardır. Daha çok itikadi ve kelami meseleler üzerinden Allah'a iman konusunu işleyen Risaleleri okuyan pek çok yeni grup ortaya çıkmış, Nurculuk kendi içerisinde farklı kulvarlarda farklı oluşumlara sahne olmuştur. Zamanla Nurculuğun farklı fraksiyonları oluşmuş bu fraksiyonlardan bazıları ilerleyen dönemlerde Said Nursi çizgisinden ayrılarak müstakil hareketler haline gelmişlerdir. Nurculuk hareketinin diğeri bazı kolları ise halen çeşitli önderleri etrafında Said Nursi'nin eserleri üzerinden faaliyetlerine devam etmektedirler.⁹⁶

1.4. Batıcılık

Batıcılık akımı fikri anlamda her ne kadar II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmış ve olgunlaşmış olsa da köken itibariyle bu akımın doğduğu ve ilk göstergelerinin ortaya çıktığı dönem Lale Devrine kadar uzanmaktadır. Lale Devrinde özellikle saray ve çevresinde gelişen Batı tarzı gündelik yaşam özentisi ve bu özentinin çerçevesinde oluşan fikriyat daha sonraki dönemlere zemin teşkil edecek özellikler taşımaktadır. Esaslı şekliyle Tanzimat'la başlayan Osmanlı modernleşmesi 1.ve 2. Meşrutiyetle fikri

⁹⁵ Şadiye Ay, "Türkiye'de Siyasal İslam", *Mevzuat Dergisi*, Y.7, S.83 (2004).

⁹⁶ Şerif Mardin, *Said Nursi Olayı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

olgunluđuna ulařmıř farklı dūřunce ekolleri bu hareketi zaman zaman besleyerek cumhuriyete tevarūs etmiřtir.

II. Meřrutiyet dōneminde batıcı aydınların çıkardıkları *İctihad* ve *Osmanlı* gibi dergiler batılılaşma hareketinin fikri ve entelektüel temelini işlemişler, biyolojik materyalizm, sosyal Darwinizm, Gustave Le Bon dūřuntesinde şekillenen halk anlayışı ve İslam'ın öngördüğü sosyal muhteva belli bir fikri karışım çerçevesinde ele alınmış, batıcılığın teorik temelleri bu şekilde atılmıştır. Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Beřir Fuat, Celal Nuri ve benzeri aydınlar bu akımın önemli temsilcileri olarak tebarüz etmişler, temsil ettikleri fikirler elitist bir yaklaşımla eğitim yoluyla topluma verilmeye çalışılmıştır. II. Meřrutiyet dōneminin en önemli fikir akımlarından birisi olan ve cumhuriyet Tūrkiye'sinin de kuruluşuna fikri temel sunan batılılaşma nedir? Ne şekilde tanımlanabilir? Batıcılık akımı ne şekilde ortaya çıkmış ve temsilcileri hangi fikirleri savunmuşlardır?

1.4.1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve

Genel anlamda Batıcılık “Batı dışındaki bir toplumun modernleşmesinin, o toplumun tüm yönleriyle batıya benzemesinin gerçekleştirilmesiyle mümkün olacağını savunan bir fikir akımıdır.”⁹⁷ Batılılaşma kavramı ise bu sürece isim olarak verilen karşılık şeklinde literatürdeki yerini almış bulunmaktadır. Batıcılık fikri akımın ismi ise batılılaşma, fikriyatı ortaya çıkaran sürecin safahatıdır.

Günümüz Türkçesinde Batılılaşma, “Genel olarak Batı dūnyası dışında kalan toplumlarda, özel olarak da Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Tūrkiyesinde batının gelişmişlik seviyesini yakalayabilmek için gerçekleştirilen siyasi, sosyal ve kültürel reformları ve hareketleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.” Ancak Osmanlı İmparatorluğunun Batı'ya yönelmesiyle birlikte öncelikle askerî müesseseleri içine alan değişme, dōnüřüm, başkalaşma ve gelişmelere, bir taraftan sosyal olayların yapısı, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin tarihî özelliği ve coğrafi konumu merkeze alınarak birçok isim verilmiştir.⁹⁸

⁹⁷ Necati Aksanyar, “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, Kütahya (1999), 232.

⁹⁸ M. şükrü Haniöğlu, “Batılılaşma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 182.

18. Yüzyılın başlarında teceddüd (yenilenme) veya ıslahat (iyileştirme), daha sonraki zamanlarda ise tanzimat (düzenlemeler) olarak adlandırılan hareketler, imparatorluğun başkenti olan İstanbul'daki çeşitli yaşayış biçimlerini de ifade etmek üzere "asrîlik", "asrîleşme" gibi benzer kavramlarla da dile getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında gözlemlenen gelişmeler Batılılaşma hareketini ifade edecek bir şekilde asrîleşmeye vurgu yapılarak "muasırlaşma", "muasır medeniyet seviyesine ulaşma" gibi tabirlerle de anlatılmış, cumhuriyet dönemindeki dilde sadeleştirme hareketiyle birlikte daha çok çağdaşlaşma deyiimi benimsenmiştir.⁹⁹

Buradan hareketle Batılılaşma, genel olarak Batı ülkelerine kıyasla geri kalmış ülkelerin; siyasî, ekonomik, eğitim, sosyal, teknik ve hukuk v.s. gibi sahalarda Batı seviyesine çıkma arzusu olarak da kullanılmaktadır. Batılı ülkelerin saydığımız alanlarda ileri bir seviyede olmaları Batılılaşmanın; "modernleşme", "asrîleşme", "yenileşme", "gelişme" gibi kavramlarla aynı anlamda kullanılmasına neden olmuştur. Batılılaşma konusunda çaba gösteren ülkelerdeki aydınlardan bazıları Batılılaşmayı, "Batı'yı olduğu gibi almak" olarak algılamak, bazıları da bir bütün olan Batı'yı "Batı kültürü" ve "Batı medeniyeti" olarak ayırmışlar ve Batı'nın maddi yönünün alınmasının yeterli olacağını düşünmüşlerdir. Osmanlı aydınları arasında da böyle bir ayırımın meydana geldiği görülmektedir. Batılılaşma bir başka tarifte bir tavır farklılığı ve taraftarlık olarak tanımlanmakta; "Geleneksel inanç, düşünce ve kurumlardan vazgeçilerek, egemen uygarlık olan Batı uygarlığının öne çıkardığı düşünce ve kurumları benimseyip yerleştirme taraftarlığı"¹⁰⁰ olarak ifade edilmektedir. Başka bir tanımda ise konunun fikri ve ideolojik tarafına vurgu yapılarak;

Ülkenin, Batının sistemini benimseyerek kurtuluşa ve refaha ulaşacağını, yükseleceğini öne süren fikir akımı, garpçılık; Batı taklitçiliği"¹⁰¹ olarak tarif edilmektedir. Çerçeveyi biraz daha genişlettiğimizde Batılılaşma; "Batı Avrupa'nın uzun bir tarihî gelişim süreciyle ulaştığı toplumsal düzeni,

⁹⁹ A.g.e., 182.

¹⁰⁰ Ömer Demir ve M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yay,1992), 49.

¹⁰¹ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Rehber Yay, 1990), 96.

erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım¹⁰² olarak da tanımlanmaktadır.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi Batıcılık ile Batılılaşma kavramları genellikle birbirine yakın anlamlarda kullanılmaktadır. Batıcılık ve batılılaşma kavramlarıyla ilişkili ve aşağı yukarı aynı anlam dünyasında değerlendireceğimiz bir başka kavram ise Avrupalılaşmadır. Kıta Avrupa'sının ictimai ve iktisadi bakımdan yakaladığı seviyeye özenme ve bu seviyeyi bir hedef olarak gösterme anlamında Avrupalılaşma da hemen hemen benzer çağrışımlar yapmaktadır. Ancak Avrupalılaşma bazı durumlarda kıta Avrupa'sını çağrıştıran coğrafi bir hedefe işaret ederken bazen de çağın oluşturduğu şartlar olarak ifade edilmiştir. Türk aydınının bir kısmı da Avrupalılaşmayı sadece kıta Avrupa'sını çeşitli yönleriyle örnek almak olarak değil tüm batı medeniyetinin yakaladığı çığaya erişmek olarak telakki etmiştir.

1.4.2. Batıcılık Akımının Doğuşu ve Gelişimi

Batıcılığın fikri temelleri II. Abdülhamid döneminde Jön Türklerin oluşturduğu muhalif hareket içerisinde atılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde yaşayan batıcı aydınların önemli bir kısmı Abdülhamid döneminde de bir şekilde çeşitli görevlerde bulunmuş ve çeşitli fikir ortamlarında mücadele vermiş şahsiyetlerdir. Bu şahıslar esas itibariyle talebe tahsisatı adı altında ödenek alan ve sarayın imkanlarıyla geçinmiş kimselerdir. Bu kadroda yetişen Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti gibi isimler aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasında yer almışlardır.

Bu hareketin içinde yer alan isimler daha sonra farklı Avrupa şehirlerinde farklı dergiler çıkararak kendi içlerinde gruplar oluşturmuşlar daha sonra bu gruplar dönem dönem fikir ayrılıklarına düşerek çatışmışlar ve ayrılmışlardır. Cenevre grubunu temsil eden aydınlar Sultan tarafından Fizan ve Trablusgarp'a sürgün olarak gönderilen aydınların affedilmeleri karşılığında devlet hizmetine girerek memuriyet almışlardır. Dolayısıyla hareket içerisinde öne çıkan aydınlar bürokrat-entelektüellerden oluşan bir yapı arz etmektedirler. Abdullah Cevdet gibi muhalif şahsiyetlerin öncülük ettiği *Osmanlı* gibi dergiler bir süre Londra gibi Avrupa

¹⁰² Sezgin Kızılcıkelik-Y. Erjem, *Sosyoloji Terimler Sözlüğü* (Konya: Göksu Matbaası, 1992): 47.

başkentlerinde yayınlanmaya başlanmış Kahire gibi Arap şehirlerinde de dönem dönem bazı faaliyetler yürütülmüştür.¹⁰³

Döneme damgasını vuran Jön Türk hareketinin ağırlıklı olarak biyolojik materyalizmden etkilendiği bilinmektedir. Abdullah Cevdet ve onun çizgisindekiler için biyolojik materyalizm bir süre sonra neredeyse dinin yerini alacaktır. Ancak dinin sosyal muhtevası ise inkar edilmiyor bu alandan Osmanlı toplumunun çağdaşlaşması sürecinde yararlanılabileceği düşünülüyordu.¹⁰⁴ Ahmet Rıza gibi yazarlar bu fikri savunmaktaydılar. Abdullah Cevdet ve Ahmet Rıza gibi yazarlar İslam'dan daha çok İslam Ülkelerinin kültürel birliğinin muhafazası noktasında yararlanmak istemişlerdir. Ancak Abdullah Cevdet'e göre total anlamda İslam toplumların gerilemesinde en önemli rolü oynamaktadır.¹⁰⁵

Batıcı yazarlar içinde Abdullah Cevdet'in müstesna bir yeri olduğu söylenebilir. Tercüme, derleme ve telif şeklinde çeşitli eserler yayınlamış, bu yayınlarda işlediği fikirler aracılığı ile batıcı akıma fikri zemin hazırlamıştır. Batıdan özellikle materyalist yazarların ve bilim adamlarının eserlerini tercüme eden Abdullah Cevdet İslami kesimi galeyana getirmemek için materyalizmin fikri esasları için İslami kavramları da kullanıyordu. Mesela ona göre Allah'ın her sıfatı insanları bilim yapmaya sevk eden birer emirdir.¹⁰⁶

Dönemin batıcılarının kullandığı bir diğer fikri temel ise sosyal Darwinizmdir. Toplumsal değişim ve gelişimi sosyal Darwinizm üzerinden tanımlamaya çalışan batıcı aydınlar bir taraftan seküler temellere dayanan sosyal nizam fikrini işlerken diğer taraftan da kitle psikolojisini anlamaya dönük olarak da Le Bon'un fikirlerini tercüme ederek eserlerine işlemişlerdir. Bu eserlerde Le Bon'un kitlelerin sosyal Darwinizm çerçevesinde kitlesel olarak hangi psikolojik güdülerle hareket ettikleri üzerinde durmuşlardır.

¹⁰³ Aslı Yapar Gönenç, "Türkiye'de Dergiciliğin Tarihsel Dönüşümü", *İ.Ü İletişim Fakültesi Dergisi*, C. 29, S.1 (2007): 63-78.

¹⁰⁴ Abdullah Cevdet, "Din ve Terbiye-i Vicdaniye", *İctihad Dergisi*, No. 197 (1926).

¹⁰⁵ M.Şükrü Hanioğlu, *İslam Ansiklopedisi*, 90.

¹⁰⁶ Abdullah Cevdet, "Felsefe Sanihaları", *İctihad Dergisi*, No. 46 (1328).

Batıcı aydınların belki de en az üzerinde durdukları konu ekonomidir. Ekonomiye dair kayda değer eser vermeyişlerinin temel sebebi herhalde Osmanlı devlet ve millet sisteminin daha çok tarımsal kültüre ve toprağa dayalı oluşuyla alakalıdır. Diğer taraftan dönemin aydınlarının Marksizmden de etkilenmemeleri içinde yaşadıkları toplumun dini, sosyal ve kültürel ikliminden tamamıyla tecrit olmamaları ve Osmanlı'nın henüz bir sanayileşme tecrübesiyle karşı karşıya kalmamış olmasıyla yakından ilişkilidir.

Batıcıların İslam ile olan ilişkilerine baktığımızda dönemin aydınlarının bu konuda farklı kulvarlarda oldukları anlaşılmaktadır. Abdullah Cevdet, Ahmet Muhtar, Celal Nuri, Süleyman Nazif ve Kılıçzade Hakkı gibi isimler yenileşme ve din ilişkileri konusunda ayrıştıkları gibi din konusunda batının ne ölçüde örnek olabileceği üzerinde de ihtilafa düşmüşlerdir.

Mesela Abdullah Cevdet'e göre İslam Düşüncesi toplum ve siyaset için gereksiz bir alandır. Bu şekilde düşünen Cevdet zaten İslamiyeti ve İslam Peygamberini sert şekilde tenkit eden Dozy'nin *Tarih-i İslamiyet* adlı eserini çevirmekten de imtina etmemiştir. Ayrıca Abdullah Cevdet 1908 inkılabından sonra kadın giyimi konusunda radikal bir savaş başlatmış, peçe ve çarşaf hakkında karalayıcı fikirler serdetmiştir.¹⁰⁷

Kılıçzade Hakkı ve onun çizgisinde olan aydınlar İslam'ı tamamıyla saf dışı bırakmıyorlar çeşitli yönleriyle İslam'dan yararlanılmasını savunuyorlardı. Maddiyata tapanlarla tamamıyla tasavvufa saplananlar Kılıçzade gibi düşünenler için birer eleştiri konusuydu. İslam bu noktada bir denge sağlamakta orta yolu bulmaktadır.¹⁰⁸

Celal Nuri gibi kadın konusuna değinen yazarlar ise İslam'ın tesettür, çok kadınlı evlilik, erkeklerden kaçma, haremlik selamlık gibi konulardaki kadınlara ilgili hükümlerini eleştirmiş, tenkit ve tekliflerini yine İslami kavramlarla telif etmeye çalışmıştır. Kadının özgürlüğü meselesini ise zamanla çözülecek bir mesele olarak ele almıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: 1978), 436.

¹⁰⁸ Taner Aslan, "Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma", *Erdem Dergisi*, S. 55 (2009): 2-32.

¹⁰⁹ Celal Nuri, *Kadınlarımız* (İstanbul: İctihad Matbaası, H. 1331).

Batıcılar, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan milletler için İttihat-ı Anasır (Osmancılık) politikasını benimsemişlerdir. Ancak Celal Nuri'nin de etkisiyle daha çok İttihad-ı İslam fikrine yakın gözükmektedirler. Bu İslamcılıkları siyasi olmaktan çok kültürel birlik anlamı içermektedir. Öte yandan İslami hukuk reformu ile ilgili konularda İslamcılarla çatıştıkları da ayrı bir gerçektir.¹¹⁰

Diğer taraftan Batıcı aydınlar, Türkçülerin “Turan” idealine karşıdılar ve milliyetçilik hareketinin bölücü etkileri olduğunu iddia etmişlerdir. Özellikle Abdullah Cevdet Türkçülerin “Turan”na karşı “İrfan” fikrini ileri sürerek, Ziya Gökalp'in bir beytini tek bir kelime değişikliği ile yeniden yazmıştır. “Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: irfan” Diğer yanda Batıcılar eski Türk adet ve geleneklerine kadim Turan lisanına dönülmesine da karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde Türkçeye ve Türklere belirli bir öncelik (Millet-i hakime değil) tanımışlardır.¹¹¹

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk fikir ve düşünce yaşamının en hararetli dönemlerinden birisi olarak tarihteki yerini alırken, daha önceki dönemlerden aldığı birikimle ana hatlarıyla üç fikir akımına sahne olmuştur. Yani dönemin fikir akımları, gerçekte bir tarihi sürecin devamı, belirli bir siyasi-sosyal-kültürel yapının tezahürleri ve bir istikbal endişesinin veya ümidinin simgeleri olma vasfını taşırlar. Özetle söz konusu fikir akımları, içinde yaşanan tarihi koşullarda devrin aydınlarının “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusundan hareketle vücuda getirilmişlerdir.

Bu dönemde, batıcıların savunduğu kurtuluş modelinin tek çıkar yol olarak Batılılaşmayı ileri sürdüklerini müşahede etmekteyiz. Batıcıların fikirlerinin oluşumunda, batının, daha çok ikinci sınıf olarak değerlendirilen fikir adamlarının rol oynadığı görülmektedir. Bu husus, bütün aksi iddialara rağmen batıcıların hakim özellikleri olarak tezahür eden batı taklitçiliğine bir de karşılaştıkları ve çözüm yolları aradıkları problemlerin olanca zorluğuna karşılık kolaycılıklarını eklemektedir.¹¹²

¹¹⁰ Aksanyar, *Türk Toplumunda Batıcılık Akımı*, 242.

¹¹¹ Nihal Atsız, *Makaleler IV* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 2015), 45.

¹¹² Necati Aksanyar, “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, D.Ü. SBE Dergisi, S.2 (Haziran 1999): 229-244.

Gerçekten de, yapılacak ıslahatta birinci derecede rol yüklendiği anlaşılan elitin eliyle ve toplumun eğitilerek cehaletin yok edilmesi yoluyla ulaşılabilecek varsayılan modern toplum yapısına nasıl ulaşılabileceği konusunda batıcıların fikirlerinde büyük boşluklar vardır. Halka duyulan güvensizlik dolayısıyla demokrat fikirlere pek itibar etmedikleri anlaşılan batıcılar, toplumu kalkındıracak yegane yönetim biçiminin aydınların yönetimi olduğuna inanıyorlardı.¹¹³

Batılılaşma hareketi Osmanlı'da ilk olarak idarî, askerî ve eğitim alanlarında başlamış ve diğer alanlar da bunu izlemiştir. Batılılaşmanın "siyasî-hukukî bir şekil"¹¹⁴ alması Tanzimat Fermanı'yla mümkün olmuştur. İslâm Dünyası'nın Yunan medeniyetinde olanları alma şeklinin burada farklı bir görünüm arz ettiğini belirtmek gerekir. İslâm Dünyası'nda, Abbasiler devrinde, Yunanca eserlerin tercüme edilmesi sırasında devlet bu konuda destekçi konumda olmamış, hatta bazı dönemlerde engellemeye bile çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda ise Avrupa'ya açılma hareketi bizzat devlet eliyle olmuştur. Devletin, otoritesini kullanarak herhangi bir alanda gerçekleştirmek istediği reformu kısa bir zaman dilimi içinde yapma erkine sahip olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle Tanzimat Hareketi bir yerde; "Zamanımıza kadar devam edip gelen mecburi veya güdümlü dediğimiz değişmelerin başlangıcı"¹¹⁵ olarak tarif edilmiştir. Cumhuriyet döneminde de devletin batılı olma hareketinin önderliğini yaptığını görmekteyiz.

Osmanlı'da Batılılaşma hareketinin ilk kıvılcımları Avrupa'nın önemli şehirlerini ziyaret eden ve burada yaşayan insanların yaşam biçimlerine gündelik hayatlarına olan özenti ve imrenme ile ortaya çıkmıştır. 28 Çelebi Mehmet Efendi 1725 yılında Viyana ve Paris sefiri olarak kalabalık bir heyetle Avrupa'ya gitmiş, bu seyahatinde Avrupa'daki siyasal yapıyı ve gidişatı gözlemlemekten çok batılılaşma maceramıza konu olan ve daha çok gündelik hayata tekabül eden alanları not ederek geri

¹¹³ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* (Ankara: 1980), 37.

¹¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yay., 1992), 36.

¹¹⁵ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., 1987), 160

dönmüştür. Kılık kıyafet, gündelik yaşam, eğlence tarzı, müzik ve benzeri detaylar Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesine konu olan detaylarla yüklüdür.¹¹⁶

Şükrü Hanioglu'na göre, "Batı ile ilk temasların başlamasından sonra Batı kültürünün üstünlüğüne dair yaygın yaklaşım inanılmaz bir hızla Osmanlı aydınlarının büyük bir bölümü tarafından benimsenmiştir." "Terakkiyat-ı cedide" yani yeni ilerlemeler, adeta dönemin sihirli deyimine haline gelmiş, zihniyet sahasındaki bu değişimle birlikte sanattan edebiyata, giyimden mimariye kadar pek çok alanda Batılılaşma yanlısı bir değişme meydana gelmiştir. Dönemin önemli aydınlarından birisi olan Ahmet Mithat Efendi Osmanlı toplumunda en çok kullanılan kelimenin "alafranga" olduğunu belirtirken buna işaret etmek istemiştir.¹¹⁷ Burada dikkate değer en önemli nokta Batı yanlısı değişim hareketine olumlu değer yüklenilmesidir. Mesela bu fikrin yaygınlaşmasından bir süre sonra dönemin mizah dergilerinden birinde alaturka, diğeri alafranga kıyafetli iki hanımefendi arasındaki diyalog karikatür biçiminde verilirken birinci hanım diğeri için kıyafetini ahlâkî açıdan eleştirmekte, buna karşılık o da, "Bu asr-ı terakkîde asıl sen utan kıyafetinden" şeklinde bir karşılık vermektedir.¹¹⁸ Burada kıyafetteki değişimin ilerlemeye ayak uydurma biçimindeki bir değer kategorisi içinde sunulması dikkat çekmektedir. Nitekim bu yeni yaklaşım;

*Aydınların ve idarî kadroların Batılılaşma'nın değil, onun ne ölçüde ve hangi alanlarda gerçekleştirileceğinin tartışılmasına başlamaları sonucunu doğurmuştur. Batılılaşma'yı reddeden ve onun sosyal yapı içerisinde çok önemli sorunlar yaratacağını ileri süren seçkinlerin genel seçkin kitlesi içerisindeki oranları çok düşük bir seviyeye inmiştir.*¹¹⁹

Bu alanda verilebilecek bir başka dikkate değer bir örnek, Osmanlı seçkinlerinin okudukları kitaplar alanında Batılılaşma'nın ürettiği etkidir:

¹¹⁶ Yirmisekiz Mehmet Çelebi, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi (Haz: Beynun Akyavaş)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993), 10

¹¹⁷ Cevdet Kudret, "Alafranga Dedikleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 4 (1984): 27

¹¹⁸ Hayal Dergisi, 5 Haziran 1291

¹¹⁹ M.Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma" İslam Ansiklopedisi, C.5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 182.

*Osmanlı Devleti'ndeki ansiklopedist akımın en önemli temsilcisi olan Münif Mehmed Paşa ve arkadaşlarının çıkardığı Mecmûa-i Fünûn, Şevval 1280 (Mart 1864) tarihinde kurulması düşünülen bir kütüphane için bağış talebinde bulunduğu zaman beş üst düzey yönetici kitaplarını hediye etmişlerdir. Toplam 126 cilt eser içinde Bacon, Shakespeare, Montesquieu, Helvetius külliyatından Adam Smith ve La Fontaine'in kitaplarına kadar Batılı yazarlarca kaleme alınmış örnekler bulunmasına karşılık İbn Haldûn'un Mukaddime'si ile Kavâid-i Osmâniyye dışında hiçbir yerli ve Doğu eserine rastlanmamaktadır.*¹²⁰

Batılılaşma hareketi ve fikrinin devlet kurumlarına yansımaları, ordu ve benzeri kurumlarda karşılık bulması daha çok 19.yüzyılda, III. Selim zamanında başlamış; askeri alanda yapılan reformlarda olduğu kadar kültürde ve eğitimde de batı kültür ve medeniyetine yönelme arzusu ve faaliyeti özellikle bu dönemde devlet ricali nezdinde karşılık bulmuştur.¹²¹

*Bu akım, II. Mahmut devrinde sarayda bir batı modası esmesiyle devam etmiş. Devlet katında batı modeli resmi daireler oluşturulmuş, Avrupalı yaşayış tarzı saraydan konağa ve oradan da köşklere doğru kaymıştır. Ayrıca halk arasında moda olarak yaygınlaşmış, yüzyılın ortalarına doğru Sadık Rifat Paşa ile Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa'ya bakış tarzları, kaleme aldıkları Avrupa hayatını anlatan eserleri ile aydınlar arasında beğenilerek okunmuştur.*¹²²

Dönemin önemli şahsiyetlerinden Şinasi çıkardığı ilk özel gazeteyle çok sayıda genci bu dönemde etrafına toplamış, edebiyat dünyasında Batılılaşmacı kadroların temelleri burada atılmıştır. Daha sonra *Servet-i Fünûn* çevresi de bu akımın belli başlı temsilcilerinden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca *Tanin Gazetesi* etrafında toplanan aydınlar imparatorluğun batılılaşma taraftarları olarak tebarüz etmişlerdir. Başta Tefik Fikret olmak üzere Ahmet Cevdet, Hüseyin Cahit gibi yazarlar da eserlerinde batıcı temalara yer vermişlerdir. Mesela Tefik Fikret'in *Haluk'un*

¹²⁰ A.g.e., 182-186.

¹²¹ Nihat Karaer, 'II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Fikir Akımları İçinde Mehmet Akif'in Yeri', 1.Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu, (Burdur: MAE Üniversitesi, 2009).

¹²² A.g.e.

Defterinde, Rubab-ı Şikeste gibi eserlerinde, Hüseyin Cahit'in *Kavgalarım, Tanıdıklarım, Hayal İçinde* gibi eserlerinde batılılaşma meselesi işlenmiştir. Batılılaşma hareketi böylece sadece devlet katında yapılan reformlar ve çeşitli uygulamalarla sınırlı kalmamış, edebiyat ve ilim dünyasında da bu akımın taşıyıcı aktörleri çeşitli dergi ve gazeteler etrafında ortaya çıkmışlardır.

Celal Nuri'nin çıkardığı *İleri* gazetesi ile Ali Haydar'ın çıkardığı *Hür Memleket* gazetesi dönemin diğer batıcılık akımı temsilcisi süreli yayınları olarak zikredilebilir. Dergi olarak da Abdullah Cevdet'in çıkardığı *İctihad* dönemin önemli batıcı dergileri arasında yerini almıştır. Tarık Zafer Tunaya, Niyazi Berkes gibi Türk modernleşme ve batılılaşma tarihi yazarlarının pek çoğu tarafından, *İctihad* Dergisi söz konusu dönem içerisinde batılılaşma fikrini savunan en önemli yayım organlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Nitekim manevi değerleri yok sayarak pozitivist-materyalist çizgide düşünce üreten ve batılılaşmayı fikren bu cihetten savunan Abdullah Cevdet Türkiye'de pozitivist düşüncenin öncülerinden birisidir. Dolayısıyla meşrutiyet döneminde batılılaşma sadece kılık-kıyafet, eğlence gibi günlük yaşam biçimine karşılık gelen alanlarda değil fikri düzlemde de etkisini göstermiştir.

1.4.3. Batıcılık Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri

Batılılaşmanın Avrupalılaşma kavramı ile olan ilişkisi noktasında Mümtaz Turhan ve Bozkurt Güvenç meseleyi coğrafi anlamında değil de daha çok çağın şartlarını yakalama anlamında değerlendirmişlerdir. Bozkurt Güvenç Tanzimat Dönemi hareketlerini Avrupalılaşma olarak görmektedir.¹²³ Mümtaz Turhan ise "Batılılaşmanın şarkındayız, batılılaşmaya gidemedik"¹²⁴ demektedir, Mustafa Kemal'in de süreci çağdaşlaşma olarak isimlendirdiğini ifade etmektedir. Atatürk tarafından Muasır medeniyet seviyesi olarak tesmiye edilen sürecin daha sonra ABD ve Avrupa olarak işaret edildiği, bunun dışında doğuda bir kıpırdanma görülmediği ifade

¹²³ Bozkurt Güvenç, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kültürümüzde Batı Etkileri* (Ankara: TÜBA Yayınları, 2004).

¹²⁴ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz* (İstanbul: Altınordu Yayınları, 2015).

edilmektedir.¹²⁵ Dolayısıyla Meşrutiyet sonrası Kemalist Batılılaşma hareketi her ne kadar bazı konularda kıta Avrupa'sını taklide yönelmişse de coğrafi bir yaklaşımdan ziyade tüm batıyı hedef gösteren daha kapsayıcı bir perspektife sahiptir.

Batılılaşma meselesine nasıl bakılması gerektiği noktasında Milliyetçi-muhafazakar bir aydın olan Erol Güngör'ün görüşlerine başvurulduğunda Batılılaşma konusu bir problem olarak karşımıza çıkmakta; batılılaşmanın ABD ve Avrupa dışında kalan tüm milletlerin ana problem olduğu göze çarpmaktadır. Erol Güngör, batılılaşmanın ekonomik boyutta daha hızlı geliştiğine vurgu yaparak ilim ve teknikteki gelişmelerin Batı dünyasında ortaya çıkmasıyla birlikte kalkınma, modernleşme ve batılılaşmanın aynı anlamlarda kullanıldığına dikkat çekmiştir. Erol Güngör batılılaşma sürecinin sadece teknolojik boyutuyla takip edilmesi gereken bir süreç olarak görmekte ve değerlendirmektedir. Ona göre Avrupalılaşma süreci milli kültürün ihmali ya da inkarı için sebep oluşturmamalıdır. Zira bu anlamda bütüncül bir Avrupa kültüründen de bahsetmek mümkün değildir.¹²⁶ Güngör'e göre bir milletin başka bir millet benzemesi ise sosyolojik olarak mümkün de değildir. Dolayısıyla Batılılaşma sadece teknolojik boyutta ilerlemeli diğer alanlarda milletler öz kültürlerini koruma yoluna gitmelidirler.¹²⁷ İlerleyen kısımlarda da görüleceği üzere meseleye Erol Güngör gibi bakan aydınlar kısmi batılılaşmadan yana olan yani işin kültür ve yaşam boyutunda muhafazakar tutum sergileyen grupta yer almaktadırlar.

Tarık Zafer Tunaya ise batılılaşmayı ve batıcılığı “Garbın iktisadi ve ictimai hayatını, yüksek, ilim ve fennini Osmanlı imparatorluğu içine nakletmek ve imparatorluğu ilim, fen, sanayi bakımlarından teçhiz etmek”¹²⁸ olarak görmektedir:

Baticılara göre “Avrupa demek üstünlük” “tefevvuk” demektir. Avrupa'ya nazaran Osmanlı Cemiyeti ve Devleti fevkalade geridir. Biz bu medeniyete

¹²⁵ Gül, Adnan. “Türk Yenileşme Tarihinde Bir Mütefekkir Olarak Said Halim Paşa ve Batılılaşma Problemi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994): 7.

¹²⁶ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997).

¹²⁷ A.g.e., 8.

¹²⁸ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe Garpcılık”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.14 (1948).

*doğru gitmeliyiz, ona kavuşmaliyiz. “Nur” ondadır ve bizzat kendisidir. Zira başka bir örneğe lüzum yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gl ile dikenini ile isticlas etmek mecburidir.*¹²⁹

Özellikle meşrutiyet dşncesinden etkilenmiş aydınlar içerisinde batılılaşma konusunda alabildiğine geniş ve alabildiğine tavizkar davranan (zellikle İslami değerler ve dini dşunceden taviz anlamında) aydınlar ve yazarlar da bulunmaktadır. Meşrutiyet döneminin önemli yazarlarından birisi olan Ahmet Ağaoğlu’nun batılılaşmaya ilişkin görüşleri tam da bu çizgide bulunmakta, batılılaşma uğruna gerekirse dinden bile taviz verilmesi gerektiği ne sürülmektedir. Kendisinin yaklaşımını sert şekilde eleştiren Cemil Meriç “ağdaşlaşmak neden Hristiyan batının putlarına perestij olsun” diyerek Ağaoğlu’nun teslimiyetçi bir batılılaşmayı savunduğundan ciddi şekilde yakınmaktadır. Ağaoğlu’na göre “Yaşamak için sadece kurumlarımız, giyim tarzımız ve günlük hayatımızla değil, kafamız kalbimiz ve zihniyetimizle de Avrupa’ya uymalıyız”.¹³⁰ öte yandan, “şahsiyyet-i Milliye nedir ki, tarihte dinini en az iki defa değiştiren milletler vardır, Türkler de daha önce şaman değil miydi” diyerek Osmanlı son dönem aydınlarının bütüncü batılılaşmacılarından birisi olarak tebarüz etmiş ve Meriç’in öfkesini üzerine çekmiştir.¹³¹ Cemil Meriç bu anlamda aşağı yukarı Kemal Tahir gibi düşünmekte ve batıya ait her değerin kutsanmasını tehlikeli bulmaktadır. Meriç’in doğu-batı dikotomisi üzerinde kurduğu birtakım fikirleri batıya ciddi itirazlar geliştirmekte körü körüne batılılaşmayı savunanlar sert şekilde eleştirilmektedir. Hristiyan Batı’nın hem dini hem de kültürel boyuttan dayattığı değerlerin putlaştırılması Ağaoğlu gibi tümden kabulclere karşı blok oluşturmak üzere ciddi şekilde tenkit konusu edilmektedir.¹³²

Kemal Tahir’in batılılaşma tanımı ise diğer tanım ve yaklaşımlardan farklı bir perspektif sunmakta, sol bakış açısı tanıma hakim olmakta, yıkım, ekonomi, benlikten sıyrılma ve çaresizlik gibi anahtar kavramlar yaklaşımın temel direklerini oluşturmaktadır. Kemal Tahir’e göre;

¹²⁹ A.g.e., 284.

¹³⁰ Ahmet Ağaoğlu, “ Medeniyet” (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013), 9.

¹³¹ Cemil Meriç, *Bu lke* (İstanbul: İletifim Yayınları, 1985), 123, 124.

¹³² A.g.e, 123-124.

*Batılılaşma, özel teşebbüsün birikmiş sermayesini sanayide verimli kılmak, önünü kesen, eski üstyapı müesseselerini silip süpürerek bu gelişmeye yol açmak için başvurulmuş bir davranış değil, özellikleri Batı toplumları temel özelliklerine uymayan, bu iki ayrı özelliğin sürekli çatışması yüzünden tehlikeye düşen bir toplumun en kestirmeden yıkılmayı belki önlerim diye isteyerek katlanmayı göze aldığı, tepeden inme, tepedekilerin de halkların da duydukları tedirginlik yüzünden mümkün merteye geç, mümkün merteye az hesabiyle giriştikleri bir denize düşmüşün yılanı sarılması halidir.*¹³³

Batılılaşma kelimesinin sözlükteki anlamına değinen yazar, Batılılaşmayı; “Batılı olmayan bir toplumun, kendi benliğinden vazgeçerek, ondan büsbütün sıyrılarak başka bir şey olmaya çabalaması, yani imkânsızı zorlaması şeklinde yorumlamaktadır.”¹³⁴

Kemal Tahir gibi resmi ideoloji ile dönem dönem çatışmış ve hayatı boyunca bunun bedelini hapis de dahil olmak üzere çeşitli şekillerde ödemiş aydınların batılılaşma konusunda rejimle ters düşmüş olmaları gerçekten dikkate değer boyutlar içermektedir. Osmanlı’dan Cumhuriyete geçiş sürecinde batılılaşmaya itiraz sadece İslami-Muhafazakar çevrelerden gelmemiş, sol kültür çevresi de bu atmosferin içinde bulunmuştur. Meşrutiyet döneminde yetişen ve daha sonra cumhuriyet döneminde de etkili olan aydınların farklı bakış açılarına sahip olmaları bir açıdan doğal karşılanmakla birlikte, özellikle Kemal Tahir, Mehmed Akif, Arif Oruç gibi muhalif kanatta bulunan aydın ve yazarların genç cumhuriyetle birlikte hiç beklemedikleri bir durumla karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır. Mesela Mehmed Akif gibi aydınlar Milli Mücadele sonrasında kurulacak bir yeni devletin daha çok Türk-İslam kültürü üzerine temellendirileceğini ümit etmekteydiler. Beklentileri gerçekleşmeyince içlerinde sol aydınların da bulunduğu bazı düşünce ve fikir adamları rejimle ters düşmüşler bir kısmı yaşamlarının geri kalan kısmını yurtdışında geçirmek zorunda kalmışlardır.¹³⁵

Milliyetçilik başlığı altında incelendiği gibi özellikle Avrupa’da yaşanan Reform ve Rönesans hareketleri sonrasında gelişen sekülerleşme akımı, pozitivistimin öne

¹³³ Kemal Tahir, *Notlar 11: Batılılaşma* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992), 24.

¹³⁴ A.g.e., 13.

¹³⁵ M.Ertuğrul Düздаğ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1997), 73.

çıkması, Fransız İhtilali sonrasında ise milliyetçi akımın yükselmesi karşısında Osmanlı aydını da bu süreçlere bigane kalmamış, fikri düzlemde nasibini almıştır.

Fransız İhtilali, sekülerleşme ve pozitivizm gibi fikri hareketlerden etkilenen Meşrutiyet dönemi batılılaşma yanlısı aydınların batılılaşmaya dair fikirleri iki ana hat üzerinden ilerlemiştir. Bir tarafta kısmi anlamda batılılaşmayı savunan aydınlar diğer tarafta bütüncü anlamda tam batılılaşmayı savunan aydınlar bulunmaktadır. Kısmi anlamda batılılaşmayı savunan aydınların başında Celal Nuri, tam batıcı aydınların başında ise Abdullah Cevdet gelmektedir.¹³⁶ Celal Nuri Batılılaşma meselesine telifçi bir gözle bakmış, medeniyetin teknik ve gerçek medeniyet olarak ikiye ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Celal Nuri'ye göre Batı gerçek medeniyet bakımından asla ileri bir noktada değildir. Teknik anlamda Batı ileridedir, Japonya gibi Batının sadece teknik üstünlüğü ciddiye alınmalı, batının ürettiği teknik icatlar alınmalı diğer tarafı bırakılmalıdır. Celal Nuri bu anlamda İslam ülkelerinin idarecilerinin bu ayrımı yapamadıklarını, batının sadece teknik tarafını almakla yetinmediklerini meseleye bütüncül baktıklarını ifade etmiştir.¹³⁷ Celal Nuri'nin bu telifçi tutumu özellikle İslamcı aydınlar üzerinde etkili olmuş, Said Halim Paşa gibi aydınlar da benzer bir çizgi sergilemişlerdir.¹³⁸

Said Halim Paşa Batı'nın ahlak ve sosyal esaslarını almanın yegane çare olduğunu ileri süren Batıcıları şiddetle eleştirmiş, milletlerin kendine has değer yargılarının ve ahlak yapılarının bilinmemesini, sosyal, siyasi ve hukuki kanun ve prensiplerin yok sayılmasını öngören fikriyatı da reddetmiştir.¹³⁹ Yine Said Halim Paşa'ya göre Batılıların sosyal ve siyasi teşkilatlarının mükemmel olduğuna inanmak, Batılı milletlerin ilerilik ve refahlarının yine kendilerinden kaynaklandığını öne sürmek, buradan hareketle Batıyı körü körüne taklit etmek hata ve gafletten başka bir şey

¹³⁶ Necmi Uyanık, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakış”, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/258119> (08.08.2019).

¹³⁷ Celal Nuri İleri, *Türk Devrimi: İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri*, Haz. Özer Ozankaya (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002).

¹³⁸ Zeki Can, “Ziya Gökalp ve Batılılaşma” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 24.

¹³⁹ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991).

değildir. Said halim Paşa ayrıca İslam ahlak düşüncesinin ve yapısının batıdan kat be kat üstün olduğunu da açıkça vurgulamaktan çekinmemiştir.¹⁴⁰

Batılılaşmaya bütüncül gözle bakan Abdullah Cevdet çizgisinin ana fikriyatı ise batının bütün diğerlerinin, yaşayış biçiminin, ilim ve fen yaklaşımının, felsefi düşünce ve teknik icatlarının bütünüyle alınması düşüncesi üzerine kuruludur. Abdullah Cevdet Batıdan alınacak her şeyin hem gülüne hem de dikenine katlanılması gerektiğini savunarak tam anlamıyla batılılaşmaya çalışmanın doğru olacağını ifade etmiştir.¹⁴¹

Kılıçzade Hakkı gibi batılılaşma cereyanı hakkında görüş bildiren fikir adamlarına göre ise dinin bir gaye değil vasıta olduğunu, sadece dini rönesansla bir ülkenin kalkınmayacağını, softalara ve hurafelere savaş açılması gerektiğini savunan dini bu süreçte devre dışı bırakan, Celal Nuri gibi ise milliyetçiliğin de bu süreçte “adeta dört nala verem” olacağını savunan aydınlar bulunmaktadır.¹⁴²

Batılılaşma akımı içinde Said Halim Paşa çizgisinde fikir beyan eden bir başka düşünür de Ahmet Cevdet Paşa’dır. Ahmet Cevdet Paşa asıl meselenin devletin kurtulması olduğunu düşünür. Osmanlının çöküşünde iki faktörün bulunduğunu beyan eden Ahmet Cevdet Paşa’ya göre bunlardan birincisi köklü sosyal esaslara uymamak, ikincisi ise asrın gereklerine uymamaktır. Ahmet Cevdet Paşa devletin ve milletin asrın yeni ihtiyaçları karşısında çözüm üretemediğinden yakınmıştır. Paşa, ayrıca İslam toplumlarında ekonomik gelişme için kendi değerlerini feda edenler ve etmeyenler şeklinde iki ayrı akımın bulunduğunu da belirtmiştir. Buna göre milletler kendi değerlerini feda etmeden çağın ihtiyaçlarını karşılayacak maddi üretimi yapabilecek kapasitededirler.

Batılılaşma konusunda negatif tutum sergileyen ve özellikle Osmanlı dönemi batılılaşma hareketlerini adeta ihanetle eş değer gören cumhuriyet dönemi yazar ve düşünürleri de bulunmaktadır. Sol kimliği ile tanınan ve edebi eserlerinden tanıdığımız

¹⁴⁰ M. Cengiz Yıldız, “Said Halim Paşa’da Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 71.

¹⁴¹ Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1985, S. 1386.

¹⁴² Uyanık, *Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı*, 247.

Kemal Tahir bunlardan birisidir. Kemal Tahir Batılılaşmayı bir “Sömürme çağrısı” olarak kabul eder ve Türk solunun Batılılaşma/çağdaşlaşma ile ilgili tabularına karşı çıkar. Tahir bununla da yetinmez Cumhuriyet rejiminin gerçekleştirdiği inkılaplara ve Batılılaşma projelerine de karşı çıkar. Özellikle Osmanlı’nın siyasal ve kültürel mirasını açıkça reddeden Kemalizm’i ise “Apaçık gericilik” hareketi olarak nitelendirir. Türk dilinde sadeleştirmeyi öngören dilde sadeleşme hareketini ise bir “Cehalet hamlesi” olarak değerlendiren Kemal Tahir, özellikle dil devrimi ile birlikte yeni neslin tarihi ile olan bağının kopartıldığını ve cahil bırakıldığını ifade eder.¹⁴³ Osmanlı aydınları ve devlet adamlarının batılılaşma konusunda daha özenli davrandıklarını, özellikle kültürel alanda geleneksel kimliklerini korumaya çalıştıklarını, Batılılaşmayı maddi hayata bakan vecheleriyle ve teknoloji ile sınırlı tutmak istediklerini ancak Cumhuriyet aydınlarının tam tersi bir tavır sergileyerek yani bütüncü batılılaşmayı savunarak gerici olduklarını, halka rağmen halk için yaptıkları bu kötülüklerin kökü dışarıda ve ölüme yaklaştıran adımlar olarak¹⁴⁴ değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Kemal Tahir son dönem notlarını “Batılılaşma” başlığı altında yaptığı çalışmalarla sürdürmüş, “Batı Çıkmazı” roman notlarında konuyu derinlemesine irdelemiştir.¹⁴⁵

Ulaştığı önemli sonuçlardan biri, Batılılaşmanın Türk toplumunu çöküntüye sürüklemiş olmasıdır. Batı’nın üstün konumu karşısında, Osmanlı Devleti kendi tecrübeleri ve kaynakları ile yeni bir koruyucu siyaset oluşturamamış, çöküntüyü, Batı’nın göstereceği yöntemlerle durduracağını sanmıştır.¹⁴⁶

Sonuç olarak batıcılık akımı sadece Meşrutiyet döneminde değil Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasından sonra kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesine de tesir eden bir akım olarak Türk düşünce ve siyaset tarihindeki yerini

¹⁴³ Kader Akdağ Sarı, “Kemal Tahir’de Sosyalizm ve Batılılaşma Eleştirisi”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.3, Kırklareli (2015): 674-685.

¹⁴⁴A.g.e., 681.

¹⁴⁵ Kemal Tahir, *Notlar/Batılılaşma* (İstanbul, Bağlam Yayınları, 1992).

¹⁴⁶ Cengiz Yazoğlu, *Kemal Tahir’in Tarihe Bakışı*, Biyografya 4- Kemal Tahir, (ed.) Ayşegül Yaraman (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004): 56.

almıştır. Abdullah Cevdet gibi pozitivist-materyalist çizgideki aydınların fikirleri sekülerleşme-laikleşme hareketleri için bir nevi ön hazırlık oluşturmuş, temelleri Tanzimat'ta atılan çağdaşlaşma-yenileşme hareketleri bu ana akım görüş üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Batıcılığa kısmi ve bütüncül bakan aydınların rekabeti genel anlamda batılılaşmanın bütüncül görüş üzerinden yürütülmesi görüşünün hakim hale gelmesiyle sonuçlanmış, Said Halim Paşa, Mehmed Akif gibi aydınlar meşrutiyet sonrası dönemde de hayal kırıklıkları yaşamışlardır. Yine sosyal Darwinizm, biyolojik materyalizm, Le Bon çizgisindeki sosyal teori ve benzeri Batı menşeli fikirler Batıcılık akımıyla birlikte Türk düşünce ve siyaset hayatına girmiş, son dönem Osmanlı aydınlarını etkilemiştir. Bununla birlikte Meşrutiyet döneminin batıcı aydınları İslami geçmişten tamamıyla kopmamışlar belli alanlarda İslami fikriyattan yararlanarak devletin dağılmaması ve Osmanlı'nın ayakta durması için Batıcılık fikri üzerinden mücadele vermişlerdir. Bu yönüyle Batıcılık fikri diğer Meşrutiyet akımları gibi homojen ve tek tip özellikte olmayıp zaman zaman Osmanlıcı, zaman zaman da İslamcı renkler taşımaktadır.

1.5. Sosyalizm

Meşrutiyet döneminde Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılıkla birlikte var olan akımlardan birisi de sosyalizmdir. Özellikle *İştirakçi Hilmi*'nin liderliğinde siyasallaşan ve *İştirak* Dergisi etrafından fikirlerini yaymaya çalışan akımın Osmanlı'daki adı “*İştirakiyyun*”¹⁴⁷ olarak bilinmektedir. Daha sonra Osmanlı “Sosyalist Fırkası” olarak siyasal parti haline gelen akım diğer akımlar kadar ilgi görmemiş ve etkili olmamıştır.

1.5.1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve

Sosyalizm; Özel mülkiyetin ve gelir dağılımının, bireyin ve piyasanın tasarrufuna bırakılmayıp toplumun, kamunun denetimine tabi tutulduğu toplumsal örgütlenme biçimine ve ideolojisine verilen addır. Piyasa ekonomisi, özel mülkiyet ve kâr esasına dayanan kapitalizme bir tepki olarak ortaya çıkan sosyalizm sermaye sahipleriyle

¹⁴⁷ (ونِشترَاكِي) i. (Ar. *iştirākī* ve çoğul eki *-ūn* ile *iştirākīyyūn*): “Komünistler”. Bkz: İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2 (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2005).

işçiler arasındaki eşitsizliği, servet ve refah farklarını ortadan kaldırma iddiasındadır.¹⁴⁸

Sosyalizmde esas olan üretim araçlarının tümünün toplum mülkiyetine geçmesi ve özel mülkiyet anlayışı yerine kolektif mülkiyetin oluşturulmasıdır. Böylece toplumda sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.¹⁴⁹ Sosyalizmin savunduğu bazı temel fikirleri kendisinden önceki düşünce birikiminde bulmak mümkünse de modern şekliyle ortaya çıkan sosyalizmi bunların ürünü saymak yanlıştır. Bununla birlikte sosyalist düşünceyi savunan yazar ve ideologlar kavramın kökenini Eflâton'a kadar götürerek bütün sosyalist taleplerini bu ideolojiye mal etmeye çalışmışlardır.¹⁵⁰

Sosyalizmin siyasal bir ideoloji olarak ortaya çıkış sürecine baktığımızda; Bu süreç Fransa'da Napolyon döneminin sona erdiği 1815 yılı ile Karl Marks'ın Komünist Manifesto'yu yazdığı ve Avrupa'da milliyetçi devrimlerin ortaya çıktığı 1848 yılı arasındaki dönemi kapsar. 1789 Fransız İhtilâli ile birlikte, Batı Avrupa'daki mutlakiyetçi rejimler yıkılmış, liberal demokrasiye dayalı ekonomik ve siyasal sistemin kurulması, endüstrileşme dönemi başlamıştır. Bu süreçte belirleyici sosyal sınıf burjuva oldu ve aristokrat sınıfın yerini aldı. Bir nevi Toprağa bağlı kölelik olarak bilinen serflik sisteminin kaldırılması sonucunda çok sayıda köylü fabrikalarda işçi olmak üzere şehirlere akın etti. Bu yeni dönemde işçilerin çalışma şartları ve hayat koşulları ise kölelik döneminden çok daha iyi değildi. Fransız İhtilâli ve sanayi devriminin bir sonucu olarak endüstri alanında ve siyasal alanda gerçekleştirilen reformlar Avrupa'da yeni bir siyasal ve ekonomik düzen ortaya çıkardı. Kapitalist üretim biçimi işçi sınıfı için bir dizi haksızlığı ve adaletsizliği beraberinde getirdi; bunun neticesinde de işçi sınıfının örgütlü bir siyasî güç olarak meydana çıkması vaki oldu.¹⁵¹

¹⁴⁸ Hilal Görgün, *Sosyalizm*, İslam Ansiklopedisi, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 2009: 382-388.

¹⁴⁹ Hilal Görgün, *Sosyalizm*, 382-388.

¹⁵⁰ A.g.e., 382-388.

¹⁵¹ A.g.e., 382-388.

1.5.2. Sosyalizm Akımının Doğuşu ve Gelişimi

Osmanlı'da henüz batılı ülkelerdeki gibi gelişmiş bir endüstri ve gelişmiş bir işçi sınıfı da bulunmadığından dönemin yayınlarda sosyalizm, Marks'ın bazı resimlerinin basılmasından öteye ciddi bir tartışma konusu olmamıştır.

Tarık Zafer Tunaya'nın da işaret ettiği gibi Meşrutiyet dönemi fikir hareketleri içerisinde en zayıf akım sosyalizmdir. Dönemin sosyalistleri batılılaşma ve insan hakları konusunda bir takım gelişmeler sağlanacaksa bunun sosyalizm ile mümkün olabileceğini düşünmekteydiler. Osmanlı sosyalistleri klasik sosyalizmi savunmuşlar ancak bunda pek başarılı olamamışlardır.¹⁵² Zira Meşrutiyet döneminin sıkıyönetime dönük ortamında sosyalist sitemin ne olduğunun açıklanması zor olmuş bunun pek mümkün olmayacağı görülmüştür.

Osmanlı aydınları, 1865'lerde Genç Osmanlılar cemiyetini kurdukları zaman Batı'da gelişen bazı düşünce sistemlerini tanımaya başladılar. Sosyalizmle bu süreçte tanıştılar. 1871'de gerçekleştirilen Paris komününe katılan Reşad ve Nûri Beyler Türkiye'ye döndükten sonraki süreçte Nâmık Kemal'in çıkardığı *İbret* gazetesinde komünizmi ve enternasyonal fikriyatı öven yazılar kaleme aldılar. Nâmık Kemal de Paris komününü ve Reşad Bey'i savunan bazı yazılar yazdılar. Fakat komün ve taraftarları Osmanlı'da genel itibariyle büyük eleştiriler aldı. Örneğin Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa 25 Temmuz 1871 tarihinde yayımladığı Emirnâme-i Sâmi'de onları açıkça tenkit etti. Sosyalist cephenin savunduğu Komünist, sosyalist ve nihilist fikirleri İran'da ortaya çıkan Mezdekiyye mezhebi ile karşılaştıran Cevdet Paşa'ya göre bunlar, ayrıntıda bazı açılardan farklı görünseler de mülkiyet sisteminde tasarruf hukukunu ve evlilik kurumunu ortadan kaldırdıkları için temelde birleşmişlerdir.¹⁵³ Paşaya göre Haçlı seferleri sırasında bazı Hristiyanlar Mezdekî fikirlerle tanışarak bunları Avrupa'ya taşıdılar. 1876 sonrasında ise Osmanlı aydınları tarafından sosyalizm-komünizm arasında açık bir ayırım yapılarak her ikisine karşı farklı tavırlar sergilendiği görülmektedir. Mesela Şemseddin Sâmi, o tarihlerde 1876'da *Tercüman-*

¹⁵² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: I* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984): 10.

¹⁵³ Özkan Aydar, "Osmanlı Devletinde İlk Sosyalizm Tartışmaları ve İlk Sosyalist Örgütlenmeler", *V. European Conference on Social and Behavioral Sciences, St Petersburg, Russia*, September 11-14, (2014).

ı *Şark*'ta yayınlanan bir yazısında Alman Sosyalist Partisi'nin tüzüğünün ilân edildiği Gotha programının İslam şeriatına uygun olduğunu ifade etmiştir. Ancak *Kāmûs-ı Fransevî*'nin dördüncü baskısında sosyalizmi “Silk-i Sakîm-i İştirâkıyyûn” diye tarif eder. Şemseddin Sâmî'nin bir süre mühürdarlığını yaptığı Sava Paşa da sosyalizmin İslâm'la bağdaşabileceğini ileri sürenlerdendir. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin önde gelen edebiyatçılarından Ahmed Mithat Efendi derinlemesine bilgi sahibi olmamakla birlikte sosyalizm, nihilizm, materyalizm, anarşizm, radikalizm gibi bazı Batılı doktrinleri temeli dinsizliğe dayanan menfi izmler oldukları gerekçesiyle eleştirir.¹⁵⁴

Bir İngiliz seyyahın, 1848 yılında, İzmit Valisi Osman Bey'in kendisine Paris'te yeni neşredilmiş bir sosyalist bildiri gösterdiğini şaşırarak ifade etmiş olmasından hareketle Osmanlı siyasetçi, bürokrat ve aydınlarının bütün Avrupa'yı etkileyen 1848-1849 devrimlerini yakinen takip ederken sosyalist fikriyatla da tanışmış oldukları söylenebilir. 1871'de gerçekleşen Paris komünü hakkında İstanbul, Kahire ve Lübnan'da neşredilen gazete ve mecmualarda haberler çıktığı gözlenir. Bu komüne katılan Mehmed, Nûri ve Reşad adlı üç Türk, ülkelerine döndükten sonra gözlemlerini ifade eden yazılar kaleme aldılar. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında sosyalist düşünce Osmanlı Devleti'nin çeşitli coğrafyalarında yaşayan azınlıklar arasında da yayılmaya başladı. Bunda Rusya'dan ve Avrupa'dan gelen Yahudi göçmenlerin de büyük etkisi vardı. Osmanlılar'da sosyalist fikre sahip kimselerin ilk teşkilâtlandıkları yer Selânik olmuştur. 1908 Meclis-i Mebûsanı'na merkezi Selânik'te bulunan Federal Halk Partisi temsilcileri olarak katılan milletvekillerinden Dimitri Vlahof ve Zohrap efendiler kendilerinin sosyalist olduklarını söyleyen ilk kişiler arasında yer alırlar.¹⁵⁵

1.5.3. Sosyalizm Akımının Önemli Temsilcileri ve Fikirleri

Sosyalist akımın Türkiye'deki ilk temsilcisi “İştirakçi Hilmi” lakabı ile bilinen Hilmi Bey olup görüşlerini *İştirak* isimli dergi yoluyla paylaşmıştır. Bu dergi 1910 yılında haftalık olarak yayınlanmaya başlamış, ancak 17.sayıdan sonra Divan-ı Harb-i Örfi

¹⁵⁴ Görgün, *Sosyalizm*, 382-388.

¹⁵⁵ A.g.e., 382-388.

kararı ile kapatılmıştır.¹⁵⁶ Dergi, 1 Eylül 1911 tarihinde Divan-ı Harb-i Örfi'nin izin vermesiyle yeniden yayın hayatına başlamış ve 20. sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın beyannamesi ve programını yayınlamıştır. Bu olay üzerine dergi yeniden ve süresiz olarak kapatılmıştır. Derginin yeniden yayına başlaması ise Haziran 1912'dedir. Derginin bu tarihe kadar ki sayılarının içeriği, günlük siyasal haberler, olaylar ve özellikle işçi hareketlerini takip eden bir yayın niteliğindedir. 1912 yılındaki nüshalarının ilk üç sayısı tamamen fikri ağırlıklı ve "Sosyalizm efkarını" halka öğretmek ve benimsetmek amaçlı bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁷

Hangi tarihte kurulduğu net olarak bilinmemekle birlikte, 15 Eylül 1910 yılında kurulduğu tahmin edilen Türk siyasi yaşamının ilk sosyalist partisi olarak ifade edebileceğimiz "Osmanlı Sosyalist Fırkası", *İştirak* gazetesinin sahibi Hüseyin Hilmi tarafından kurulmuş, meclise hiç vekil sokamamış, Meclis-i Mebusan'da bulunan gayrimüslim kökenli sosyalistlerle arasındaki ilişkilerin boyutları da netlik kazanmamış bir siyasi parti olarak tarihe geçmiştir.¹⁵⁸ II. Meşrutiyet'in beraberinde getirdiği özgürlük ortamı içinde, bir bir kurulmaya başlanan yeni partiler içindeki yerini alan bu parti, gerçek manada bir sosyalist parti hüviyetine kavuşamamış, İttihat ve Terakki'ye diğer muhalif partiler gibi klasik ve bilinen eleştirileri getirmekten öteye gidememiştir. Öte yandan ülke çapında örgütlenememiş ve başta kurucusu Hüseyin Hilmi olmak üzere partililerin sosyalizm bilgisi çok yetersiz kalmıştır. Partinin yaptığı tek şey yaptığı yayınlar yoluyla işçileri greve çağırarak olan bu fırkanın, kurucuları ve yöneticileri arasında, işçi olan herhangi birisi de bulunmamaktadır.¹⁵⁹ *İştirak* isimli yayın organında yayınlanan parti kuruluş beyannamesi ve parti programı, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın, sosyalist bir kimlikte olmaktan çok liberal bir parti programını andırmaktadır. Programda yer alan taleplerin birçoğu dönemin başka muhaliflerince

156 Hatice Durgun, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Görülen Sosyalist Faaliyetler (1908-1914)", *Türk Yurdu Dergisi*, S.219 (Ocak 2012).

157 Yusuf Tekin, "Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket "İştirak Çevresi"nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 57-4.

158 Durgun, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Görülen Sosyalist Faaliyetler (1908-1914)", 219.

159 Durgun, A.g.e., 219.

de dile getirilen, özgür ve güvenli bir ortamda genel seçimlerin yapılması, özgür bir matbuat rejiminin oluşturulması gibi daha çok siyasal hürriyetlerle ilgili bazı liberal taleplerdir. Programda bunlara ek olarak, işçilerin çalışma şartlarının düzenlenmesine ve vergi reformuna ilişkin talepler de, ağırlıklı olarak yer almasa da yer alır. Fakat Fırka, İttihat ve Terakki'nin kanunsuz şiddet uygulamalarının artması ve özellikle gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmesi olaylarından sonra sosyalist endişeler yerine liberal bir söyleme kaymış ve ağırlıklı olarak işçi sorunları yerine, hukuk devleti, basın hürriyeti gibi konular üzerinde durmaya başlamıştır.¹⁶⁰

Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı Sosyalist Fırkası, hiç bir zaman Osmanlı Mebusan Meclisi'nde temsilci/mebus bulunduracak güçte bir siyasal hareket özelliğine kavuşmamıştır. Fırka, *İştirak* isimli yayın organında çeşitli yazılar yazan İttihat ve Terakki'den Mecdi Efendi ile Ahali Fırkası ve Ermeni Sosyal Demokrat Partisi'ne (Taşnak) mensup milletvekilleri ve bazı solcu azınlık temsilcileri ile dirsek teması sayesinde mecliste bazı çalışmalarda bulunabilmiştir. Bununla birlikte fırka; uluslararası planda daha aktif bir görüntü çizmiştir.¹⁶¹ Başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa ülkelerindeki sosyalist hareketlerle işbirliği yapılmış ve Sosyalist Enternasyonel'e üye olunmuştur.

Kendisini ilk Türk sosyalisti olarak tanıtan Dr. Refik Nevzat ise çalışmalarını daha çok yurtdışında yapmış, Paris'te *Beşeriyet* isimli bir gazete çıkarmıştır.¹⁶² Sosyalizmin savunuculuğunu yurt dışından sürdüren ve Tevetoğlu tarafından "ilk Türk Marks'çılarının biri" olarak nitelendirilen Dr. Refik Nevzat, 1911 Eylül ayında, Paris'te, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın bir şubesini açmıştır. II. Abdülhamit'e karşı başlattığı muhalefeti İttihat ve Terakki'ye karşı da Paris'ten sürdürmüştür. Fırka, İttihat ve Terakki ile işbirliği halindeki Taşnak sosyalistlerini ise şiddetle eleştirmiştir.¹⁶³ 1912 Şubat'ında Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris şubesinin *Hatt-ı*

¹⁶⁰ Tekin, Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket İştirak Çevresi'nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme, 5.

¹⁶¹ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar* (İstanbul: BDS Yayınları, 1991), 283.

¹⁶² Serkan Erdal, "Osmanlı Devletinde Bazı Sosyalist Faaliyetler Üzerine İncelemeler" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2014), 310.

¹⁶³ Durgun, II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Görülen Sosyalist Faaliyetler (1908-1914), 6.

Hareket Beyannamesi, Islahat Programı ve Belediye Programı basılmıştır. Dokuz bölümden meydana gelen *Islahat Programı*, bazı toplumsal reformların yapılmasını öngörmektedir. Daha sonraki yıllarda Refik Nevzat, “Türkiye Sosyalist Fırkası”nın faaliyetlerine katılmış ve 1919’da bu partinin İstanbul adayı olmuş, ancak bir başarı yakalayamamıştır.¹⁶⁴

Dr Refik Nevzat esasında İstanbul’da askeri tıbbiyede okumuş ve 1894’te okuldan ayrılarak Paris’e kaçmış bir İttihat Terakki üyesidir. İbrahim Temo ile tanışması ve sonrasında diğer ittihatçılar gibi yurtdışına, Paris’e gitmesi bir tesadüf değildir. Döneme damgasını vuran Pek çok şahsiyet gibi o da Abdülhamid karşıtı tavrı ile öne çıkmış bir kişidir. Sosyalist fikirlerle tanışması ise Paris’te söz konusu olmuştur. İzmirli bir aileye mensup olan Dr. Nevzat aynı zamanda sıkı bir Türk milliyetçisidir. Ağabeyi Tevfik Nevzat’ın tavsiyesi ve bastırması sonucu yarım kalan tıp öğrenimini Paris’te tamamlamış, Paris’te bulunduğu süre içinde oradaki Türklerle yakından ilgilenmiş ve Türk hastalarından ücret almamıştır.¹⁶⁵ Refik Nevzat sosyalist fikirlerle tanıştıktan sonra Kapitalist batıya karşı Türkleri ve Türklüğü savunmaktan da geri kalmamıştır.

1913 yılı Ocak ayındaki Bâbıâli Baskını ve Haziran ayında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesinden sonra İştirakçi Hilmi lakaplı Hüseyin Hilmi Anadolu’ya sürüldü. I. Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı Devleti’nde radikal sosyalizmin önde gelen savunucularından birisi olan, bir süre İttihat ve Terakkî’nin danışmanlığını da yapan Rus Yahudisi Parvus lakaplı Alexander Israel Helphand oldu. Parvus, millî bir burjuvazinin doğmasını sosyalizmin ön şartı olarak kabul ettiğinden İttihatçılar’ın millî iktisat oluşturma gayretlerini destekliyordu. 1917 yılında yapılan Bolşevik İhtilâli, Türkiye’de sosyalizm yanlısı fikirlerin cazip hale gelmesinde etkili oldu. İhtilâlin önderlerinden birisi olan Tatar asıllı Müslüman Mîr Said Sultan Galiyev de önceleri etkin bir biçimde “Sosyalist turan” düşüncesinin Asya Türkleri ve Müslümanlar arasında da yayılması için çaba sarf etti. Fakat sonradan fikir değiştirerek proletarya diktatörlüğünün sömürge altındaki toplumlara bir fayda getirmeyeceği

¹⁶⁴ A.g.e., 7.

¹⁶⁵ Taha Toros, “Paris’te 50 Yıl Doktorluk Yapan Bir Jöntürk: Refik Nevzat”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.126 (1994).

fikrine vardı. 1923 yılında Rus Komünist Partisi'nden çıkarıldı ve daha sonra Stalin rejimi tarafından da idam edildi.¹⁶⁶

1918'de, İstanbul'da mütarekenin yapılması sosyalistler açısından bir hareketliliği de beraberinde getirdi. Hüseyin Hilmi, İngiliz işgali altında bulunan İstanbul'a tekrar dönerek 1919'da Türkiye Sosyalist Fırkası isimli partiyi kurdu ve eş zamanlı olarak *İdrak* gazetesini neşretmeye başladı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bazı Türk sosyalistleri, Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurarak *Kurtuluş Dergisini* yayınladılar. Türkiye'ye döndüklerinde ise aynı adla bir siyasi parti kurdular. Şefik Hüsnü (Değmer) de onlara iştirak ederek Türkiye'deki Moskova yanlısı ilk Marksist siyasi partinin kurulmasında etkin rol aldı. *Kurtuluş* dergisinin Mart 1920'de yayın hayatına son verilmesinden sonra 1921-1925 arasında *Aydınlık* dergisi yayımlandı. Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da çeşitli adlar altında bazı sosyalist hareketler ortaya çıktı. 1920 yılında kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti, adeta Bolşeviklik'le İslâmiyet'i bağdaştıran bir nizamnâme hazırladı. Çerkez Ethem *Seyyâre-i Yeni Dünya*, Yunus Nadi de *Anadolu'da Yeni Gün* isimli gazeteleri çıkararak sosyalist ve İslâmcı görüşlerin karışımından oluşan çeşitli yayınlar yapıyorlardı. Ekim 1920'de Türkiye Komünist Partisi, Aralık 1920'de Türkiye Halk İştirâkiyun Fırkası kuruldu. Bu partinin ileri gelenleri aynı zamanda Moskova'ya bağlı gizli Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyeleriydi. Türkiye Komünist Partisi İdil-Ural, Kırım, Türkistan ve Azerbaycan'da da teşkilatlanmak için büyük gayret sarfediyordu. Türkiye Komünist Partisi'nin lideri olan eski İttihatçılar'dan Mustafa Suphi 1914'te Rusya'ya kaçtı, Ocak 1921'de Türkiye'ye dönüşünde arkadaşlarıyla birlikte öldürüldü.¹⁶⁷ Dolayısıyla Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan tarihsel çizgide pek çok sosyalist parti kurulmuşsa da bazıları siyasi başarı elde edememiş bazıları da Türkçülükle Sosyalizmi, İslamlıkla Sosyalizmi harmanlama yoluna giderek farklı arayışlar içerisine girmişlerdir.

¹⁶⁶ Görgün, *İslam Ansiklopedisi*, 382-388.

¹⁶⁷ Görgün, *İslam Ansiklopedisi*, 382-388.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMED AKİF'İN SİYASAL VE ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

Meşrutiyet döneminde yetişen ve çok büyük bir imparatorluğun yıkılış sürecine şahitlik eden şair ve mütefekkir Mehmed Akif Ersoy'un günübürlük siyasetten, kısır siyasi tartışmalardan pek hoşlanmadığı bilinmektedir. Nitekim Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Akif'le ilgili araştırma kitabında, Mehmed Akif'in siyasetten Allah'a sığındığını, Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmesine rağmen siyasetten hoşlanmadığını, geniş düşünceli, hür fikirli bu şair ve mütefekkirin cemiyete giriş yemininde bile şart koyarak bütün iş ve eylemlerde “Emr-i bi'l ma'ruf olmak üzere” teşkilata girebileceğini bunun dışında dinen ve siyaseten ilkeleriyle bağdaşmayacak pozisyonlara girmek istemediğini ifade etmektedir.¹⁶⁸ Eşref Edib'in ifadesine bakılırsa Mehmet Akif, günübürlük siyasi mücadelelere ve günlük siyasi dedikodulara karşıdır. Bu gibi menfi hareketler toplumu ahlaken çökmekte, altüst etmektedir. Onun için *Sırat-ı Müstakim*'de günlük siyasi didişmelere ve siyasi dedikodulara yer verilmez.¹⁶⁹ Yine aynı yazısında Eşref Edip, Akif'in “Millet böyle siyaset kavgalarından böyle fayda görmez, daha ziyade tezebzüp ve teşettüte uğrar, Allah bilir ama yakında büyük bir fitne kopacağından korkuyorum” dediğini nakleder.¹⁷⁰ Ancak Mehmed Akif hayatının ilerleyen dönemlerinde çok hoşlanmasa da çeşitli siyasi faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Tam bu noktada Mehmed Akif'in siyasi yaşamını iki ana başlık altında incelemek ya da meseleye iki ayrı pencereden bakmak daha sağlıklı sonuçlar üretebilecektir. Bu anlamda Mehmed Akif'in birebir bir siyasi parti çatısı altında ya da TBMM çatısı altında yüklendiği siyasi sorumluluk ya da görevlerle milletin ve vatanın geleceği için içinde bulunduğu siyasi nitelikli mücadeleleri birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bu ayırım yapıldığında Mehmed Akif'in siyasi duruşunun daha net anlaşılacağı düşünülmektedir.

¹⁶⁸ Düzdağ, *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy*, 65.

¹⁶⁹ Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif* (İstanbul: Asar-ı İlmiye Neşriyatı, 1938), 6.

¹⁷⁰ Nihat Karaer, “Mehmet Akif ve II. Meşrutiyet”, *I. Uluslararası Mehmed Akif Sempozyumu, 19-21 Kasım 2008*, (Burdur: MAE Üniversitesi, 2008): 639-645.

2.1. Mehmed Akif'in Çocukluğu, Yetiştığı Çevre ve Tahsil Hayatı

Mehmet Akif Ersoy'un dünyaya geldiği ve yetiştiği yıllar Osmanlı Devleti'nin pek çok açıdan en sıkıntılı dönemleridir. Bu dönemde, 93 Harbi (1877), Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşı (1912) ve I. Dünya Savaşı (1914) gerçekleşmiştir. Dönemsel olarak Meşrutiyeti de içeren bu zaman diliminde Mehmet Akif Ersoy'un bireysel gelişimi ve kimlik oluşumunda etki eden şartlar şüphesiz çok önemlidir. Bu şekillenme sürecinde Mehmet Akif; Dünya devleti "Osmanlı Kimliği"nin batı karşısında tutunma çabalarına şahit olmuştur. Kurtuluş çarelerinin çokça tartışıldığı ve farklı çözüm arayışlarına gidildiği bu dönemde Osmanlı aydın sınıfının da çeşitli önerileri olmuştur." ¹⁷¹ Çağdaşları gibi Mehmed Akif de dönemin buhranları ve Osmanlı toplumunun kurtuluş çareleri karşısında dönemindeki tartışmalara çeşitli şekillerde iştirak etmiştir. Mehmed Akif'in fikriyatı dönemin koşulları gereği isyanlar, savaşlar ve iç çatışmaların gölgesinde kalmış, vatanperver, iyi yetişmiş, veteriner hekim, vaiz, şair, öğretmen, hafız, mütercim, (Cumhuriyet döneminde milletvekili) sosyal yönü, bilgi birikimi, gözlemci ve çözümcü yaklaşımı ile vasıflarıyla donanımlı ve hizmete hazır bir portreye sahiptir.

Mehmet Âkif, yetiştiği, bilhassa Birinci Safahatı yayımladığı 1911'li yıllar, istisnası her aydının toplum meseleleri ile dolayısıyla siyasetle az veya çok ilgilendiği devirdir. 1908 ile 1911 yılları arasında *Sırat-ı Müstakim Dergisi*'nde yayınlanan 44 manzumeden oluşan Birinci Safahat, dönemin toplumsal meselelerine değinmesi bakımından önem arz etmektedir. Fakirlik, cehalet, istibdat ve hürriyetsizlik dönemin önemli sosyal sorunları olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷² Buradan hareketle Mehmed Akif, 1908 II. Meşrutiyet hareketinden sonra "Kendimi milletin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim" diyerek şiirini bu fikrin hizmetine vermiştir.¹⁷³ Bilindiği üzere II. Meşrutiyet döneminin ilk yılların birçok alanda hürriyetlerin ilan edildiği bir dönem olarak kabul edilir. Bu sebeple o dönemde

¹⁷¹ Songül Alşan, "Mehmet Akif Ersoy'un; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Dönemini Değerlendirmesi, Çözüm Önerileri Ve Osmanlı Devleti Adına Ortadoğu Propaganda Faaliyetlerinde Yer Alması", *K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7 (2015): 75-85.

¹⁷² M.Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 161.

¹⁷³ Adem Efe, "Mehmed Akif Ersoy'un Din ve Milliyetçilik Anlayışı", *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, C.3, S.36 (2016): 31-35.

herkes dini ve dünyevi düşüncelerini serbestçe çekinmeden konuşup yazabileceğine inanmaktadır. Gerçekten de sansürün kaldırılması ve fikirlerin serbestçe söylenmeye başlamasıyla birlikte basım-yayım dünyasında büyük bir artış görülür. Hürriyetin verdiği sarhoşluk içerisinde ilkin yayın hayatına devam eden *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman* ve *Saadet* gibi gazeteler 40.000, 60.000 gibi sayılara ulaşmışlardır. 1908'in ilk altı ayında iki yüzden fazla gazete yayın izni almıştır. Bu sayı 1909'da 353'e çıkmış fakat 1910'dan itibaren tekrar düşüşe geçmiştir. Cemiyetlerin, partilerin yarıştığı her türlü fikrin serbestçe söylenebildiği II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında çoğulcu bir fikir ortamı egemendir. Devlet Nasıl Kurtulur/ Kurtulacak?" sorusu II. Meşrutiyet döneminin en önemli sorusunu teşkil ediyordu. Birtakım aydınlar kendilerine uygun yayın organları ve partiler etrafında toplanarak bu soruya cevap arıyorlardı. Bu dönemin fikir akımları olarak öne çıkanları arasında Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük, Adem-i Merkeziyetçilik, Batıcılık, Materyalizm, Sosyalizm sayılabilir.¹⁷⁴

Dönemin, dini ve milli düşüncede etkin aydınları arasında en parlak isimlerden biri şüphesiz Mehmet Âkif'tir. Âkif'in parlaklığı Türkiye Cumhuriyeti'nin milli şairi olmasındandır. Bir cihan devletinden ulus devlete uzanan süreçte dindar bir şair ve mütefekkir olarak yaşadıkları ve tanıklıkları kayda değerdir. Dindar bir mütefekkir olarak Osmanlı politikalarını yeterince dini temellere oturtmadığından dolayı eleştirmekten geri durmamıştır. Öte yandan söz konusu devrede Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü sıkıntılı durumdan kurtulması ve geçmişteki görkemli günlerine dönmesi için "İttihad-ı İslam" düşüncesi bir reçete olarak sunulmuştur. Âkif de bu reçeteyi hazırlayan grubun içerisinde yer almıştır. İslami düşünce mensubu aydınların çıkış noktasını batıların, oryantalistlerin ve pozitivistlerin iddia ede geldikleri gibi İslâm dünyasını geri bırakan din midir? sorusu oluşturmaktadır. Onlara göre Osmanlı Devleti'ni ve dolayısıyla İslâm dünyasının gerileyip çökmesine yol açan faktör din değil, olsa olsa "fikri donukluk", "hareketsizlik", "cehalet" ve müstebid idareciler", "milliyetçilik akımları", "batıl inanışlar" ve "hurafeler"dir. Dönemin aydınlarına göre "Osmanlı toplumu zamanımızın en tehlikeli buhranlarından birisini geçirmektedir. Bu cemiyet adeta ilkel topluluk haline dönmüşe benzemektedir."¹⁷⁵

¹⁷⁴ A.g.e., 31.

¹⁷⁵ A.g.e., 32.

Öte yandan Balkan Harbi ve Osmanlının son döneminde beliren felaketler Osmanlı toplumunun ve aydınlarının moral düzeyini oldukça düşürmüştür. Halk ve devlet bilhassa Balkanlarda patlak veren savaşlar karşısında kendilerini adeta büyük bir siyasi buhranın içerisinde bulmuşlardır. Balkanlarda patlak veren ilk savaş 8 Eylül 1912’de Karadağ’da başlamıştır. Bu süreçte, Batılı devletlerin İstanbul’daki büyükelçileri (Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya) verdikleri bir notayla Balkanlıların dağılmaya ve ayrılmaya yönelik isteklerini destekleyerek bu sorunları mevki-i müzakereye koyacaklarını bildirmişlerdir. Bu Osmanlı karşıtı destek yanında Balkanlarda patlak veren savaşlar Osmanlı’nın aleyhine sonuçlanmıştır. Sırasıyla Yanya (6 Mart 1913), İşkodra (10 Nisan 1913), Kırkkilise (24 Ekim 1913), Selanik (9 Kasım 1913), Manastır (18 Kasım 1913) gibi belli başlı merkezler Osmanlı Devleti’nden kopmuşlardır. Arnavutluk ise daha önce bağımsızlığını ilân etmişti (28 Kasım 1912). Balkanlardaki bütün bu olumsuz gelişmeler karşısında özellikle İslâmcılar Balkan Savaşını “Nasraniyet’in İslâmiyet’e öldürücü saldırısı, yeni ve bağnaz bir Haçlı seferi” olarak yorumlamışlardır. Mehmed Âkif, Beyazıt Camii’ndeki bir vaazında Balkan Savaşlarını, Allah’ın kendisini toparlamayı bilmeyen topluma ilahi bir cezası olarak nitelemektedir.¹⁷⁶

Dönemin bu çalkantılı panoramasına kısaca göz attıktan sonra, bu kısımda Mehmed Akif’in şahsiyet oluşumuna ve fikri gelişimine zemin hazırlayan kültürel çevre, tahsil hayatı ve Mehmed Akif’in yetişmesinde etkisi bulunan kişilerden bahsedilmesi yerinde olacaktır.

Mehmed Akif Ersoy 20 Aralık 1873’te (Hicri 1290, Şevval ayı) İstanbul’un Fatih ilçesi Sarıgözel mahallesi 12 kapı numaralı evde, Buhara’dan Anadolu’ya göçmüş bir ailenin kızı olan Emine Şerife Hanım’ın ve aslen Kosova doğumlu, Fatih Camii medresesi hocalarından Mehmet Tahir Efendi’nin oğlu olarak doğdu.¹⁷⁷ Mehmed Tahir Efendi, diğer adıyla İpekli Tahir Efendi, çocuk yaşta Arnavutluk’tan (İpek kazası, Şuşisa köyü) (Şimdi Kosova) İstanbul’a gelerek tahsil yapmış ve Fatih medresesi

¹⁷⁶ 2 Şubat 1913’te Balkan Harbi sırasında Beyazıt Camii’nde verdiği vaaz. Bu vaaz Sebilürreşad Dergisi’nin 6 Şubat 1913 tarihli nüshasında yayınlanmıştır.

¹⁷⁷ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Akif Hayatı ve Eserleri* (Ankara: Mehmed Akif Ersoy Fikir Sanat Vakfı Yayınları, 1991), 4.

Müderrişliğine kadar yükselmiş bir zattır.¹⁷⁸ Tahir Efendi aynı zamanda tasavvuf ehli ve Nakşibendi Tarikatı'na mensup oldukça dindar bir zattır. Bulunduğu hocalık mevkiine ve ilmi seviyeye tamamıyla kendi çabasıyla ulaşmıştır.¹⁷⁹ Mehmed Akif'in annesi Emine Şerife Hanım da en az eşi kadar dindar ve hassas bir kadındır.¹⁸⁰ İşte Mehmed Akif dindar ve ilimle iştiğal eden bir ailede dünyaya gelmiştir. Mehmed Akif, Benazus'un eserinde yer verilen bir kayda göre ailesine ilişkin olarak şunları anlatmıştır: “Annem ibadetine çok düşkün bir hanımdı. Babam da öyle. Her ikisinin de dini inançları vardı.”¹⁸¹ Mehmed Akif'in babası İpekli Tahir Efendi¹⁸² sekiz yaşından itibaren Mehmed Akif'i Fatih Camiine götürmüş, cami merkezli bir yaşam biçimini daha küçük yaşlarda Akif'e aşlamıştır. Tahir Efendi, dönemin padişahı tarafından muhatap olarak meşhur Huzur Derslerine davet edilmiş olup dönemin önemli zatlarından birisidir.¹⁸³

Kānûn-ı Esâsî'nin ilân edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Mebûsan'ın geçici olarak tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadar ki zaman dilimi I. Meşrutiyet dönemi olarak kabul edilmektedir. Birinci Meşrutiyet dönemi sona erdiğinde Mehmed Akif beş yaşında bir çocuktur, Fatih'te Emir Buhari mektebinde, yani mahalle mektebinde öğrencidir.¹⁸⁴ Mehmed Akif'in kaydolduğu mahalle mektebi Osmanlı Devletinde 4-7 yaş arası kız ve erkek çocukların *Kur'an-ı Kerim* öğrendikleri yerdir. Bu mekteplerin o günün koşullarında üstlendiği misyona bakacak olursak;

Sıbyan mektebi, taşmekteb, ibtidaiyye (ibtidai) muallimhane ve “darü'l-ibn” gibi isimlerle de anılan bu mektepler, hemen her mahallede bulunurdu. Mahalle mekteplerinin çoğu cami veya mescidlerin yanında yapılırdı. Bunlar padişahlar, valide sultanlar, büyük devlet memurları ve iyiliksever kimseler

¹⁷⁸ M.Ertuğrul Düздаğ, *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 3.

¹⁷⁹ M.Ertuğrul Düздаğ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 4.

¹⁸⁰ A.g.e., 5.

¹⁸¹ Hanri Benazus, *Mehmed Akif* (İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi, 2012), 32.

¹⁸² Mehmed Akif, babasını Safahat'ta, “Köse İmam” başlıklı şiirde anlatmıştır.

¹⁸³ R. İhsan Eliaçık, *Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: İlke yayıncılık, 2010), 17.

¹⁸⁴ Benazus, *Mehmed Akif*, 36.

tarafından kurulurdu. Köylerde ise, mescidlerin son mahallinde özel bir oda inşa edilir ve mekteb vazifesi görürdü.¹⁸⁵

Mehmed Akif 4 yıl 4 ay ve 4 günlükken mahalle mektebine kaydolmuş, bundan yaklaşık iki sene sonra da 1879 yılında Fatih İptidaisine yani ilkokula başlamıştır. Üç yıllık bu okulu 1882 yılında tamamlayan Mehmed Akif 1895 yılında Fatih Merkez Rüştüyesine yazılmış, burada fikren “hürriyetçi” öğretmenlerinden çok etkilenmiştir.¹⁸⁶

Mehmed Akif okuduğu okullarda aldığı eğitime ek olarak Arapça ve İslami ilimler konusunda da gerek babasından gerekse başka hocaefendilerden istifade etmiştir. Rüştüye mektebine devam ederken babasından Arapça öğrenmiş, seviyesi mektepteki programdan daha yüksek bir düzeye çıkmıştır. Ayrıca babasından Farsça eğitimi de alan Mehmed Akif, bu derslerle yetinmemiş, Fatih Camiinde Esad Dede’den *Hafız Divanı*, *Gülistan*, *Mesnevi* gibi eserleri de takip ederek Farsça’sını geliştirmiştir. Rüştüye Mektebinde okurken Mehmed Akif en çok lisan derslerine ilgi duymuş, Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca derslerinde hep birinci olmuştur. Ayrıca şiiri seven Mehmed Akif yetişme çağına yabancı diller yanında dünya edebiyatına da merak salmış, Fuzuli’nin *Leyla ve Mecnun*’u nu erken yaşlarda okumuştur.¹⁸⁷

Rüştüye eğitimini tamamlayan Mehmed Akif, meslek tercihini oğluna bırakan anlayışlı babasının da desteği ile 1885 yılında Mülkiye İdadi’sine kayıt yaptırmış, burada üç yıl okuduktan sonra 1887 yılında daha 14 yaşında iken aynı okulun yüksek bölümüne devam etme kararı almıştır. Bir süre bu okula devam eden Mehmed Akif babasının ölümü, evlerinin yanması ve maddi açıdan yetersiz hale gelmeleri sebebiyle bir an evvel meslek sahibi olabileceği bir okula girmek üzere Mülkiye mektebini tamamlayamadan oradaki eğitimini yarıda bırakmıştır.¹⁸⁸ Mezunlarına hemen iş verileceğini öğrendiği ve o yıl açılan (1888) Halkalı Baytar Mektebine geçerek aynı zamanda veteriner yüksekokulu olan baytar mektebine kaydoldu. Burada da yüksek

¹⁸⁵ Mesude Yusra Arslan, “İşgal Yıllarında Bir İstanbul Gazetesi: Dersaadet” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, S.B.E, 2010), 20.

¹⁸⁶ Benazus, *Mehmed Akif*, 36.

¹⁸⁷ A.g.e., 37.

¹⁸⁸ A.g.e., 42.

bir başarı göstererek her yıl birinci oldu ve 1893 yılında okulu birincilikle bitirdi. Halkalı Baytar mektebindeki eğitimi sırasında da Fransızcasını ilerletti, daha sonraki yıllarda “Benim sebebi hayatım” diyerek övgüyle anacağı Baytar İbrahim Bey’den özel dersler aldı.¹⁸⁹ Mehmed Akif mezuniyetinden dört gün sonra 26 Aralık 1893 tarihinde “Orman ve Ma’adin ve Ziraat Nezareti” teşkilatında “Baytar Müfettiş Yardımcısı olarak iş hayatına atılmıştır.

Fatih gibi muhafazakar bir semtte doğup büyüyen Mehmed Âkif, ilim merkezi konumundaki bu bölgede cami merkezli bir eğitim anlayışının en iyi örnekleriyle beslenmiştir. Fatih, Müslümanlığın yaşanmaya çalışıldığı ve kendisini gösterdiği, dini bütün nitelikte insanların yaşadığı bir semttir. Âkif hem ailesinden aldığı telkinler, hem de yetiştiği bu çevrenin etkisiyle inançlı büyümüştür.¹⁹⁰

Nihai kertede Mehmed Akif’in yetiştiği sosyal çevrenin özelliklerine bakacak olursak Akif’i yetiştiren üç önemli unsurun ev, mahalle ve mekteb olduğunu görürüz. Arkadaşı Mithat Cemal’in yerinde benzetmesiyle Mehmed Akif Kur’an’lı bir ev, pehlivanlı bir mahalle ve rasathaneli bir mektepte yetişmiştir.¹⁹¹ İslami bir hayatın yaşandığı, annenin son derece dindar, babanın da bir o kadar dindar ve alim olduğu bir ev, Kıyıcı Osman Pehlivan’dan güreş dersleri alınan, yüzme, at binme ve sair sporlara ilgi duyulan bir mahalle ve nebatat laboratuvarı, kimya tahlilhaneleri bulunan bir mektep Mehmed Akif’i hem beden, hem akıl hem de maneviyat yönünden yetiştiren amiller olarak öne çıkmaktadır.

Özetle Mehmed Akif, mahalle mektebine başladığı yıllardan, meslek hayatına dahil olduğu süreç içerisinde erken yaşlarda Arapça, Farsça, Fransızca’yı öğrenmiş, dini bütün bir ailede terbiyeli ve dindar bir çocuk olarak yetişmiş, Arapça ve İslami ilimler noktasında erken yaşlarda babasından ciddi bir eğitim almış, dönemin yoksul mahallerinden birisi olan Fatih-Sarıgözel’de, klasik Osmanlı mahallesi atmosferi

¹⁸⁹ Nefise Yılmaz, Mehmed Akif, “Kaknüs Kuşunun Şarkısı”, *Vefatının 80. Yılında Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak* (Burdur: MAKÜ Yayını, 2018), 94.

¹⁹⁰ “Mehmet Akif Ersoy’un Çocukluk Yılları”, <http://ikikanat.blogcu.com/mehmet-akif-ersoy-un-cocukluk-yillari/3275782> (13.09.2019).

¹⁹¹ Metin Önal Mengüşoğlu, *Müstesna Şair Mehmed Akif* (İstanbul: Okur Kitaplığı Yayınları, 2016), 30-32.

içerisinde dindar ve geleneklerine bağlı bir çevrede büyümüş, Rüşdiye mektebinde iken hürriyetçi ve özgürlükçü çevre ile ilk kez temas kurmuş, baytar mektebinde ise ilk şiirlerinden birisini kaleme alarak edebi yönünü güçlendirmiş, İbrahim Bey'den aldığı Fransızca desteği ile de Batı kültürü ile daha yoğun bir temas kurmuştur. Mehmed Akif'in tahsil hayatı oldukça başarılı geçmiş, kültürel açıdan oldukça donanımlı, dindar bir genç olarak erken yaşta meslek sahibi olmuştur.

2.2. Mehmed Akif'in Düşüncelerini Etkileyen Şahıslar ve Eserler

Mehmed Akif'in yetiştiği dönemde üzerinde etki eden ilk kişi şüphesiz babası İpekli Tahir Efendidir. İpekli Tahir Efendi vakar sahibi dindar, ilim ehli, okuyan yazan bir zattır. Mehmed Akif hem ilmi tecessüs hem de kişilik bakımından ilk olarak babasından etkilenmiştir. "Ne öğrendiysem babamdan öğrendim"¹⁹² şeklindeki beyanı bunun en keskin delilidir.

Erken yaşlarda iken Akif üzerinde etkisi olan bir diğer şahsiyyet ise Fatih Merkez Rüşdiyesi'nde okurken tanıdığı "Hürriyetçi" çizgideki Türkçe öğretmeni Hoca Kadri Efendi'dir. Hoca Kadri Efendi okulda Mehmed Akif'in en çok sevdiği öğretmeni olmuştur. Ancak bu sevgi Hoca Kadri Efendi'nin okuldan ayrılmasıyla hasrete dönüşmüş, Hoca Kadri Efendi II. Abdülhamid'in baskısına dayanamayarak Mısır'a kaçmış ve orada *Kanun-ı Esasi* isminde bir gazete çıkarmıştır. Mehmed Akif, daha sonra Mısır'dan Paris'e giden ve orada hayatını kaybeden hocasını hayatı boyunca unutmamıştır.¹⁹³ Hoca Kadri'nin Mehmed Akif üzerindeki esaslı tesiri Mehmed Akif'in ilerleyen yıllarda oluşan siyasal kişiliği üzerindedir. Diğer adıyla Hoca Kadri Nasih, İttihat ve Terakki ile gayri müslimlere tanınan bazı ayrıcalıklar bakımından itiraz etmiş bir komitacıdır. Bu noktada İslami görüşe daha yakın duran Hoca Kadri aynı zamanda istibdada ve Abdülhamid'e karşı bir hürriyetçidir. Mehmed Akif'in Abdülhamid, İttihat Terakki ve Gayr-i Müslimlerin yıkıcı faaliyetleri noktalarında Hoca Kadri'den etkilendiği söylenebilir.¹⁹⁴

¹⁹² Selma Argon, "Dedem Her Şiirini Yaşayarak Yazdı," *Yeni Asya Gazetesi*, 7 Aralık 2018

¹⁹³ A.g.e., 36.

¹⁹⁴ Orhan Okay, *Mehmed Akif Bir karakter Heykelinin Anatomisi* (Ankara: Akçağ, 1989), 18-19.

Mehmed Akif'in üzerinde emeği ve tesiri olan diğer önemli zatlar ise Fatih Camii'nde başıma olarak görev yapan ve Kur'an Ezberi eğitimi aldığı Arap Hoca ile yine Fatih Camii'nde Farsça derslerini takip ettiği ve Farsça'nın önemli klasiklerini birlikte okuduğu Esad Dede ve Arapça dersleri aldığı Halit Efendi bulunmaktadır.

Mülkiye mektebinde iken edebiyat hocası olan İsmail Safa da Mehmed Akif üzerinde etkisi olan diğer önemli zatlardan birisidir. Yine Mektepte yabancı dil bilgisiyle dikkatleri üzerine çeken Akif'in yazdığı Mesnevi'ler şair Hersekli Arif Hikmet Bey tarafından övgüyle karşılanmış ve kendisi bu hocalar sayesinde edebiyat konusunda oldukça yüreklenmiştir.¹⁹⁵

Halkalı Baytar Mektebinde okuduğu yıllarda kendisini derinden etkileyen zat ise İslami açıdan inançlı bir Türk doktoru olan ve Türkiye'ye Mikrop ilmini taşıyan Rıfat Hüsamettin Hoca'dır. Pasteur'un talebesi olan bu zattan Akif, bilim ve Pasteur sevgisini almıştır. Yine Baytar Mektebinde Ispartalı Hakkı'nın ısrarıyla Fransızca dersleri aldığı İbrahim Bey de zikretmeden geçilmeyecek zatlardandır. Mehmed Akif hayatı boyunca bu zatın iyiliğini unutmamış ve kendisi hakkında "Benim sebebi hayatım"¹⁹⁶ ifadesini kullanmıştır.

Mehmed Akif'in yetişme döneminde etkilendiği eserlere baktığımızda ise Batılı yazarların özellikle edebi eserlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Kendi ifadesiyle Mehmed Akif Fransız Şairlerinden Hugo'nun eserlerinden, Lamartine'nin eserlerinden, Fransız klasiklerinden Daudet ve Zola'dan da edebi ve felsefi anlamda etkilendiği.¹⁹⁷ Yine Mehmed Akif'in Mithat Cemal ile birlikte Sefiller, Hernani, Ruyç Blas, Jack, Sapho, Lourdes, Rome ve Paris'i Fransızlıcalarından okudukları bilinmektedir.¹⁹⁸ Yine Mehmed Akif, Rousseau'nun *Confessions*'unu, ve Henryk Sienkiewicz'in *Quo vadis*'ini de bir kaç kez okumuştur.¹⁹⁹

¹⁹⁵ A.g.e., 41.

¹⁹⁶ "Mehmet Akif Ersoy'un Çocukluk Yılları", <http://ikikanat.blogcu.com/mehmet-akif-ersoy-un-cocukluk-yillari/3275782> (13.09.2019).

¹⁹⁷ Ahmet Kabaklı, *Mehmed Akif* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2012), 20.

¹⁹⁸ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif* (İstanbul: Timaş, 2012), 27-28.

¹⁹⁹ A.g.e., 27-28.

Mithat Cemal Kuntay'ın aktardığına göre; Mehmed Akif'in özellikle Lamartine ile ilgili kendi sözleri yazardan ne denli etkilendiğinin kanıtıdır.²⁰⁰ Mehmed Akif, bu sözleri söylerken başka kimlerden etkilendiğini de bu sözlerle açıklamış olmaktadır: "Lamartin ise Akif'in dünyasında ayrı bir yer tutmaktadır: "Sad -i Şirazi hakkında ne hürmet beslesem, İbn-i Farız'a ruhumda ne büyük bir incizap duyarsam, Feyz -i Hindi'ye nasıl hayran olursam, Fuzuli'yi ne kadar seversem Lamartin'i de o kadar severim."²⁰¹

Yine Kuntay'ın tespitine göre Şeyh Sa'di Şirazi de Akif'in düşünce hayatında özel bir yer tutmaktadır.²⁰² Acem'in en büyük şairi olarak gördüğü Şeyh Sa'di'ye beğenisini Mehmed Akif, Kuntay'ın da eserinde kayıt düştüğü şekliyle şöyle ifade etmektedir: "Zannedirim ki okuduğum Şark ve Garp muhalledatı içinde Sa'di'nin eserleri kadar üzerimde hiç biri müessir olmamıştır. Sa'di'nin küçük hikâyeleri beni saatlerce düşündürür. Demek ki büyük hikmetler söylemek için uzun vakalar yazmaya lüzum yok."²⁰³

Mehmed Akif, fikri bakımdan kendisinden yer yer farklı düşünceye sahip olan, Serveti Fünun çevresinden, Nedim'in şiirlerini, Cenap Şabettin'in yazılarını beğenmekte; A. Nadir'in "Vasiyet"ine hayran olmakta, Faik Ali'nin "Bir Münacaat"ını ise çok önemli bulmaktadır.²⁰⁴

Fatih Camiinde, henüz Rüştîye Mektebinde okuduğu yıllarda Esad Dede'den okuduğu Farsça klasikler Akif'in etkilendiği önemli doğu kaynaklarıdır. Gülistan, Mesnevi ve Hafız Divanı bu anlamda Mehmed Akif'in etkilendiği en güçlü kaynaklardır.

Mehmed Akif'in ilk okuduğu manzum eser Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun isimli eseridir. Rüştîye yıllarında şiir okumaya merak salmasıyla birlikte Akif şiir zevkini ve

²⁰⁰ Kuntay, *Mehmed Akif*, 106.

²⁰¹ Mehmed Akif Ersoy, Mülakat: Nevzad Ayas, İstanbul, 14 ve 24 Ağustos 1936.

²⁰² Kuntay, *Mehmed Akif*, 64.

²⁰³ Mehmed Akif Ersoy, Mülakat: Nevzad Ayas, İstanbul, 14 ve 24 Ağustos 1936. (Bu mülakatın metni aynı zamanda İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi'nin Kasım 2011 Sayısında da Yayınlanmıştır.)

²⁰⁴ Kuntay, *Mehmed Akif*, 22-23.

kabiliyetini geliştirecek eserler okumuştur. Bu anlamda Fuzuli'nin söz konusu eseri de Mehmed Akif'i etkileyen eserlerden birisi olarak kabûl edilebilir.²⁰⁵

Mehmed Akif'in etkilendiği edebi şahsiyetler ve eserler konusunda kendisine yöneltilen bir soruya şu şekilde cevap vermiş, dönemin büyük edebiyatçılarından hangilerinden etkilendiğini şu şekilde ifade etmiştir: "İlk şiirlerimde bir kaç şairi kendime numune aldım. Evvela Ziya Paşa gelir. Naci'nin nazmı da pek hoşuma gitti. Adeta onu kendime meşk edindim. Kemal'den, Hamid'den de fikren çok müstefid oldum. Eskileri de çok okumuş sevmiştim. İlk eserlerimde onların da büyük izleri görülürdü."²⁰⁶ Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmed Akif hem edebi hem de düşünsel planda başta Ziya Paşa olmak üzere İbnül Emin Mahmud Kemal, Abdülhak Hamid Tarhan'dan, Naci'den ciddi şekilde etkilenmiştir. Akif'in şiirleri ile, yani edebi yönü ile fikri yönü birbirinden pak ayrı düşünülemeyeceği için edebi olarak Mehmed Akif'i etkileyen zatlar ve eserler aynı zamanda fikren de etkilemiştir.

Mehmed Akif'i düşünsel ve fikri planda etkileyen başka yazarlar ve eserler de vardır. Mesela Mehmed Akif Arap düşünürleri çok okuduğunu, yiğitlik ve kahramanlık şiirlerinde Antere'nin, felsefe ve hikmette Mütenebbi'nin, sevgi konusunda Fariz'in etkisinde kaldığını söylemektedir. Yine Mehmed Akif'in Mısır'lı düşünür Muhammed Abduh'tan fikri anlamda etkilendiğini ve Muhammed Ferit Vecdi'inin yazılarından da istifade ettiğini biliyoruz.²⁰⁷ Muhammed Abduh'tan İttihad-ı İslam fikriyatı bakımından etkilenen Mehmed Akif dönemin Mısır müftüsü olan Abduh'tan iki kitap ve otuz iki makale çevirmiştir. Muhammed Abduh İslam'a yeni bir yorum getirme çabasında olan bir düşünürdür. Mehmed Akif ile ayrıldıkları nokta tam da burasıdır. Mehmed Akif bundan ziyade ihmal edilen İslam'a canlılık getirmek azmindedir.²⁰⁸ Mehmed Akif'in Abduh'tan yaptığı tercümelemler ağırlıklı olarak *Urvetu'l Viiska, el-İslâm ve'n-Nasrâniyye* gibi dergilerden, *Tefsîru Cüz'i Amme, Tefsîru Sûrati'l-Asr* gibi

²⁰⁵ R. İhsan Eliaçık, *Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2010), 17.

²⁰⁶ Mehmed Akif Ersoy, Mülakat: Nevzad Ayas, İstanbul, 14 ve 24 Ağustos 1936.

²⁰⁷ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1973), 99.

²⁰⁸ Karakoç, *Mehmed Akif*, 21.

tefsir çalışmalarından, *el-Müeyyed* ve *el-Vekâi 'u'l-Mısriyye* gibi gazetelerden yapılmış tercümelerden oluşmaktadır.²⁰⁹

İslam birliği, hürriyet, milliyet gibi konularda Mehmed Akif üzerinde etkisi olan düşünürlerden bir başkası ise Abduh'un hocası olan Cemaleddin Afgani'dir. Mehmed Akif yapmayı düşündüğü kültürel inkılap konusunda Afgani'den feyiz almakta ve bunu Asım isimli şiirinde açıklamaktadır. Şiirde Mehmed Akif:

Nesli tehzib ile meşgul olalım,

Çıkarıp gönderelim, hasılı şeyhim yer yer

*Oradan Alem-i İslam'a Cemaleddinler.*²¹⁰

Fevziye Abdullah Tansel'e göre Akif üzerinde tesiri olan zatlardan birisi ise Muallim Naci'dir. Muallim Naci, Mehmed Akif'in Mülkiye mektebinde hocasıdır. Mehmed Akif'in ilk dönem şiirleri üzerinde Naci'nin etkisi büyüktür. Muallim Naci aynı zamanda Akif'in hocasıdır. Muallim Naci batı edebiyatına olan ilginin güçlü olduğu bir dönemde doğuyu savunmuştur. Ayrıca Arapça ve Farsça'dan tercümeler yapmıştır.²¹¹

İslam birliği konusunda Mehmed Akif üzerinde etkisi olan bir diğer kişi ise *Alem-i İslam* isimli kitabın yazarı olan Seyyah Abdürreşid İbrahim Efendi'dir. Seyyahın vaazları Mehmed Akif'in Safahat isimli eserinin önemli şiirlerinden birisi olan *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı şiirde konu edinilmektedir.

Diğer taraftan Mehmed Akif, Pakistanlı meşhur şair Muhammed İkbâl'den de etkilenmiş, İkbâl'den çeşitli çeviriler yapmıştır. Doğu ve Batı ürünü edebiyata hakim bulunan Akif ve İkbâl, bir yüzü düşünceye dönük şairliklerinin yanı sıra, zaman zaman birer gönül şairi, ilham ve ilahi duyguları işleyen birer tasavvuf/tekke şairi gibidirler. Muhammed İkbâl ve Mehmed Akif, Pakistan'da ve Türkiye'de hürriyet ve istiklal

²⁰⁹ Suat Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Divan Dergisi*, C.2, S. 235-249 (1999): 235-240.

²¹⁰ Safahat'ta bulunan "Asım" isimli şiirde yer almaktadır.

²¹¹ A.g.e., 9.

sevdasını imanlı coşkun şiirleriyle terennüm eden iki önemli şairdir.²¹² A. Schimmel de bu durumu şu sözleriyle dile getirmektedir: "Muhammed İkbâl'in, Müslüman şair sıfatıyla yazdığı bazı şiirleri, kendisiyle aynı çağda yaşayan ve aynı maksatla şiir yazan Mehmed Akif'in şiirlerine benzemektedir."²¹³ Akif ve İkbâl milletlerinin karanlık dönemlerinde ortaya çıkmış, iman, fikir ve aksiyon insanlarıdır. Mehmed Akif'in İkbâl'den etkilenmesi daha çok bu ortak yönler üzerine kuruludur.

Mehmed Akif üzerinde düşünsel ve edebi bakımdan etki bırakan diğer yazarlar ve eserler ise Fahrettin Razi ve Ömer Hayyam gibi zatlardır. Mehmed Akif, Hayyam'ın rubailerini Sadi'den önce okumuştur.²¹⁴

Netice olarak Mehmed Akif'in fikri tekamülüne etki eden yazarlar ve eserler incelendiğinde, bunlar tek bir merkeze ya da medeniyet havzasına yaslanmamış, Mehmed Akif, yetişme döneminde hem doğuyu hem de batıyı kavrayacak zengin bir entelektüel birikime sahip olmuştur. Mehmed Akif, ömrünün ilerleyen yıllarında Safahat gibi hem edebi hem fikri yönü ile öne çıkan bir eseri vermek üzere başladığı yolculukta, edebi bakımdan kendisini batı ve doğu klasiklerinin seçkin örnekleriyle güçlendirirken fikri ve siyasi duruşunun pekişmesi noktasında ise hem batılı hem doğulu hem de İslam dünyasından yazarlardan ve onların eserlerinden büyük ölçüde yararlanmışır. Dönemin şartları göz önüne alındığında, Mehmed Akif'in daha çok İslam Birliği, yani İttihad-ı İslam fikrini savunan alim ve entelektüellerden fikren daha fazla yararlandığı ifade edilebilir.

2.3. Mehmed Akif'in Siyasal Faaliyetleri

Mehmed Akif Ersoy hayatını esas olarak fikri mücadeleye adanmış bir edebiyat ve düşünce adamıdır. Bu yönüyle bilinen anlamda bir siyaset veya devlet adamı değildir. Hem fikriyatında hem edebiyatında hem de özellikle milli mücadele dönemindeki faaliyetlerinde mücadelesinin merkezine din, millet ve vatan gibi kavramları yerleştirmiş, eğer siyaset kavramına ille de bir değer yüklenecekse siyasetin bu

²¹² İsa Çelik, Çağdaş İki İslam Şairi: "Muhammed İkbâl ve Mehmed Akif", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22 (2004): 152.

²¹³ Muhammed İkbâl, *Cavidname*, Çev. Annemarie Schimmel (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 13.

²¹⁴ A.g.e., 16-17.

kavramlara hizmet etmesi gerektiğini düşünen bir edip ve şairdir. Bu açıdan bakıldığında Mehmed Akif'in hayatında bir kaç önemli eşik bulunmaktadır. Bunlardan birisi Mehmed Akif'in Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde yürüttüğü faaliyetler, bir diğeri kısa bir dönem İttihat ve Terakki içinde bulunması ve sonuncusu ise Burdur mebusu olarak TBMM çatısı altında bulunması zikredilebilir. Bütün bu süreçlerde Mehmed Akif günlük siyasi çekişmelerin içine pek dahil olmamış, siyaseti bir çıkar elde etme aracı olarak kullanmamış, milletvekili olduğu dönemde dahi siyasi çekişmelerden uzak kalmayı tercih etmiştir.²¹⁵

Eşref Edip Fergan, İstiklal Savaşı yıllarından sonra bir gün Akif'e rastladığında, kendisine "Artık siyaset adamı oldun" şeklinde bir ifade kullanınca Mehmed Akif bu söz karşısında Abduh'a atfedilen şu cümlelerle kendisine cevap vermiştir:

*Allah'a sığınırım: şu siyasetten, siyaset sözünden, siyaset manasından, siyaset sözünün ağızdan çıkan her harfinden, siyaset namına içten geçen her hayalden, siyasetin anıldığı her yerden, siyasetten bahseden, yahut siyaseti öğrenen, yahut siyasetle aklını bozan, yahut siyasetle akıllılaştıran herkesten siyaset kelimesinin kökünden ve o kökten çıkan iştikakların hepsinden, Allah'a sığınırım.*²¹⁶

Ayrıca Safahat'ta yayınlanan bazı şiirlerinde Mehmed Akif, siyasi partiler hakkında olumsuz, negatif bir görüşe sahip olup, siyasi partilerin, Avrupalı devletlerin Osmanlı'yı parçalamak ve içeriye tefrika sokmak için destekledikleri birer nifak odağı olduğunu düşünmekte, cumhuriyet döneminde yürütülen siyasetin ise kişisel menfaat, makam ve çıkar kaygılarını öne aldığına, bu anlamda millet ve vatan hizmeti için bir gayret gösterilmediğine inanmaktadır.

Safahattaki şiirlerden birisinde siyasi kavgaların temelinde çıkar kavgası olduğunu ifade edercesine:

*Post üstüne kavgaların hepsi nihayet*²¹⁷

²¹⁵ Vehbi Vakkasoğlu, *İslam Şairi Mehmed Akif* (İstanbul: Orhan Yayınları, 1983), 125-126.

²¹⁶ Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri* (İstanbul: Işıklar Kitabevi, 1938), 330.

²¹⁷ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 419.

şeklinde düşüncelerini mısralara dökmüş, Başka bir şiirde ise Osmanlının tefrika ile parçalanmasına ilişkin yabancı menşeli düşüncelere işaret etmek için:

Rusya'dayken beni gördükçe gelir, derdi: "İmam"

Oku sen yoksa işin, öldü sizin hasta adam

Çıkmıyor varisi meşru, da bizden başka!²¹⁸

Mısralarında düşüncelerini dile getirmiştir. Yine Safahat'ta yer alan bir başka şiirde ise firkalaşmaya işaret etmiş;

Müslüman, fırka belasıyla zebun bir kavmi,

Medeni Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?²¹⁹

şeklindeki mısraları kaleme almıştır. Önce dernek olarak kurulan sonra partileşen yapılar hakkında ise;

Cemiyete bir fırka dedik, tefrika çıktı,

Sapasağlam iken milletin erkanını yıktı²²⁰

mısralarıyla siyaset ve siyasal partilerle ilgili görüşlerini dile getirmiştir.

Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmed Akif günü birlik siyasi çekişmeler veya basit tartışmalar olarak tavsif edebileceğimiz bir siyasi anlayıştan ve siyasi faaliyetten hoşlanmamaktadır. Bu, bir mücadele ve fikir adamının daha yüksek değerler uğruna fikri ve edebi yaşamını şekillendirmiş olmasından da açıkça anlaşılmaktadır. Mehmed Akif'in *Safahat* adlı eserinde ortaya konulan ve şiirlerine yansıyan fikri/edebi bakış açısı bunun en büyük işareti olsa gerektir.

Mehmet Emin Erişirgil'e göre Mehmed Akif, İttihat ve Terakki'ye yakın dostu olan Fatin Hoca'nın tavsiyesiyle girmiş, bir süre sonra oradan da küskün vaziyette ayrılmıştır.²²¹ Mehmed Akif'in siyasi biyografisini tahlil edebilmek için İttihat ve

²¹⁸ A.g.e., 158.

²¹⁹ A,g,e., 162.

²²⁰ A,g,e., 420.

²²¹ Mehmet Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmed Akif* (Ankara: Atlas Kitap, 2006), 91-92.

Terakki Cemiyeti içerisindeki siyasi pozisyonuna biraz daha yakından bakmak yerinde olacaktır. Ancak Mehmed Akif'in İttihat ve Terakki'ye girişini ve oradaki pozisyonunu işlemeden evvel Mehmed Akif ve dönemin aydınlarını İttihat ve Terakki Cemiyetinin fikriyatına ya da çizgisine yaklaştıran saikleri ele almak ve özelden Mehmed Akif 'in hangi temel motivasyonla cemiyete girdiğini irdelemek gerekecektir. Şüphesiz dönemin en belirgin özelliği hürriyet ve istibdat tartışmalarının zirve noktaya ulaşmış olmasıdır. Dönemin aydınlarının Abdülhamid dönemine bakışı ile Mehmed Akif'in bakışı arasında büyük paralellikler vardır.

2.3.1. Mehmed Akif'in Abdülhamid Dönemine Bakışı

Mehmet Akif ve dönemin aydınları arasında II. Abdülhamid dönemi sorunlu bir dönem olarak değerlendirilmiştir. II. Abdülhamid, 1876 yılında tahta çıktıktan hemen sonra Meşrutiyeti ilan etmişti. Lakin 93 Harbi döneminde yaşanan muhtelif sıkıntılar Meşrutiyet yönetiminin II. Abdülhamid tarafından sona erdirilmesine, tatil edilmesine neden oldu. Bundan sonraki dönemde II. Abdülhamid'in her geçen gün dozu artan katı merkezîyetçilik temelli bir yönetim tarzı toplumun pek çok kesiminden tepki almış ve iktidara muhalif bir zümrenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zaman içerisinde bu topluluk İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında örgütlenerek Meşrutiyeti ilan etmek amacı ile mücadele etmiş ve nihayet 1908 yılında amaçlarına ulaşmışlardır.²²²

Meşrutiyetin ilanı için verilen mücadele döneminde II. Abdülhamid'e ve yönetimine muhalif çizgide olmak Osmanlı aydınları arasında çok yaygın bir yaklaşımdı. Bu tavrı benimseyen kişilerden birisi de Mehmet Akif'tir. Mehmet Akif'in II. Abdülhamid ve iktidarına muhalif olmasının temel nedenini anlayabilmek için öncelikle onun Meşrutiyet fikrinden ne anladığına bakmak lüzumludur. Zira Mehmet Akif ve dönemin diğer aydınları için Meşrutiyet aynı zamanda "hürriyet" demektir. Ancak bu kavramın taşıdığı anlam her Osmanlı vatandaşı için farklı çağrışımlar üretmektedir. Yani üzerinde bir uzlaşmanın olmadığı, sadece hayalleri süsleyen ve tarifi kişiden kişiye değişen bir rüyadır meşrutiyet. Buna rağmen Mehmet Akif için Meşrutiyet hürriyete açılan kapının anahtarındır.²²³

²²² Gungör Göçer, "Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği Ve İttihat Ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi", *MAE Üniversitesi SBE Dergisi*, C.9, S.19 (Haziran 2017): 354-367.

²²³ A.g.e., 357.

Bu anlayışın bir sonucu olarak Mehmet Akif “Hürriyet” şiirinde:

Beyaz entarisiyle kar gibi kız

*Sanki Cennet'ten inme zade-i hür*²²⁴

diyerek hürriyeti beyaz giysili bir kıza benzetmiştir. Mehmet Akif ve döneminin aydınlarının zihninde kendilerinin “beyaz entarili kıza” ulaşmalarını engelleyen şey ise II. Abdülhamid ve onun istibdat yönetimidir. Bu nedenle de II. Abdülhamid yönetimine karşı derin bir öfke duymaktaydı. Bu öfkenin bir yansıması olarak yazdığı “İstibdat”²²⁵ şiiri oldukça dikkate değerdir. Bu şiirde II. Abdülhamid ve dönemi “mülevves devr-i istibdat, şeytanın ruhuna rahmet okutan melun” gibi olumsuzluklarla anılmaktadır. Ancak Mehmet Akif’i rahatsız eden sadece istibdat da değildir. Adam kayırma, hafiyecilik ve jurnalcilik de önemli bir rahatsızlık kaynağıdır. Bu rahatsızlıklarını “Süleymaniye Kürsüsü’nde” şiirinde şöyle ifade etmektedir:

Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!

Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası.

Kışla yok dâire yok, medrese yok mektep yok;

Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok!

Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki

Birinin ömrü mülâzımlıkta geçerken öteki,

Daha mektepte iken tayy-ı merâtible ferîk!

Bir müşirlik mi var Allâhû veliyyü't-tevfik!

Hele ilmiyye bayağıdan da aşağı bir turşu!

Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşu

Anne karnından icâzetlidir, ecdâda çeker

Yürüsün, bir de sarık al sana kâdiasker!

Vükelâ neydi ya Curnalcı, müzevvir, âdî;

²²⁴ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2010), 173.

²²⁵ A.g.e., 78.

Ne Hudâ korkusu bilmiş, ne utanmış ebedî

Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi...’’²²⁶

Şiirden de açıkça anlaşılacağı üzere Mehmet Akif sadece II. Abdülhamid’e değil onun idare anlayışını benimseyen herkese karşı tepki duymaktadır. Ancak 1908 yılında Meşrutiyet’in ilanından sonra yaşanan siyasal ve toplumsal sorunlar onun beklediği hürriyete çok benzememekteydi. Bu düşüncesini “Süleymaniye Kürsüsünde” adlı şiirinde şöyle anlatmaktaydı²²⁷:

Bir de İstanbul’a geldim ki: Bütün çarşı, Pazar

Na’radan çalkanyor! Öyle ya... Hürriyyet var

Galeyan geldi mi, mantık savuşurmuş... Doğru

Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru

Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının

Kafalar tütsülü hülyâ ile, gözler kızgın

Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden

Yıkıvermiş de tumarhâneyi çıkmış birden!²²⁸

Mehmet Akif, II. Abdülhamid’in İslamcılık politikası ve onun dindarane davranışlarını da samimi bulmamaktadır. Mehmet Akif bu düşüncesini şöyle ifade etmekteydi: “Yıldız’da yüksek sesle tilavet edilen Buhariler hastalığı defetmek için, safdil halkın hissiyat-ı diniyyesini okşayarak huluskar padişaha ihlas celbetmek için idi. Yoksa bir taraftan Rusya hududundaki koleraanın gölgesinden ürkerek sarayında en sıkı tedabir-i tahfiziyeyi ifa ettiren; diğer taraftan külhanlar dolusu kütüb-i diniyyeyi cayır yaktıran adamın Buharilere, salat-ü selamlara zerre kadar ehemmiyet vermeyeceğini azıcık düşünenler pek kolay kestirebilir idi.”²²⁹

²²⁶ A.g.e., 158.

²²⁷ Göçer, Mehmet Akif Ersoy’un Siyasal Kimliği Ve İttihat Ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi, 357.

²²⁸ Ersoy, *Safahat*, 178.

²²⁹ Mehmet Akif Ersoy, “Hasbihal”, Sırat-ı Müstakim, V/107, (1326).

2.3.2. Mehmed Akif'in İttihat ve Terakki'ye Katılması

Mehmed Akif'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişine sebebiyet veren amiller tabii olarak sadece dönemin aydınlarının ve Mehmed Akif'in Sultan II. Abdülhamid karşıtlığı ve o dönem son derece popüler olan hürriyet talebi ile açıklanamaz. İmparatorluğun parçalanmaya başladığı ve pek çok toprak kaybının yaşandığı, Osmanlı tebaasının dehşetengiz savaşlarla boğuşmak zorunda kaldığı, emperyalist devletlerin imparatorluğun dört bir yanında işgal hareketleriyle yüzleşmek zorunda kaldığı bir dönemdir. Bu dönemde imparatorluk, içine düştüğü bunalımdan kurtulma çabası sergilemekte, dönemin pek çok aydını çeşitli kurtuluş reçeteleri etrafında toplanmaktadır. Mehmed Akif de böylesine hassas bir dönemde ittihatçı çevrenin vatansever kanadıyla devlete ve millete hizmet edebileceğini düşünmüş olmalıdır.

Mehmet Akif, II. Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık dört gün sonra Kandilli Rasathanesi Müdürü Fatin Hoca'nın vesilesiyle İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır.²³⁰ Mehmet Akif cemiyete üye olunurken yapılması şart koşulan yemine kendi ilkeleri çerçevesinde karşı çıkmış ve "Cemiyetin bütün emirlerine bilâ kaydü şart itaat" ibaresini reddederek, cemiyetin doğru olmadığına inandığı emirlerine itaat etmeyeceğini açık şekilde belirtmiştir. Böylece cemiyet üyeliğini körü körüne olarak kabul etmediğini açıkça ortaya koymuştur.²³¹

Şerh konulan şartlı yemin sonrasında Akif artık bir ittihatçı olarak siyasal faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Ancak Mehmet Akif'in siyasal faaliyetleri bir fırkanın tarafı veya fanatığı olmaktan daha çok Osmanlı halkının, daha özel planda Müslümanların uyarılması ve yaşanan çöküş karşısında birlik olarak yeniden güçlü ve yetkin bir toplum ve devletin ortaya çıkmasını sağlamak adına yürütülen faaliyetlerdir.²³² Bu anlayışın bir sonucu olarak yeri geldiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinde Arapça dersleri dahi vermiştir.²³³

²³⁰ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif* (İstanbul: LM Yayınları, 2007), 85.

²³¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988), 21.

²³² Güngör Göçer, "Balkan Harbi Sonrası Bir Özeleştirme Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası", *TYB Akademi Dergisi*, S. 6 (2012): 73-92.

²³³ Erişirgil, *Bir İslamcı Şairin Romanı*, 93.

Mehmet Akif İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olduğunda Meşrutiyet yeni ilan edilmiş, İttihat ve Terakki henüz cemiyetten fırkaya dönüşmemiştir. Zaten bu dönemde II. Abdülhamid ve iktidarından rahatsızlık duyan herkes İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmuş veya cemiyete sempati ile yaklaşmaktadır. Bu noktada İttihat ve Terakki Fırkasına karşı muhalif olarak kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucuları arasında yer alan Miralay Sadık Bey, Dr. Rıza Nur, Osmanlı Demokrat Fırkasının kurucularında İbrahim Temo ilk akla gelen önemli isimlerdir. Bu nedenle Mehmet Akif'in de İttihat ve Terakki Cemiyetine üyeliği bir anlamı ile istibdat yönetimine karşı Meşrutiyeti vadeden ve bunu başaran cemiyet-i mukaddese"ye teşekkür mahiyetinde bir yöneliş olarak okunmalıdır. Zaten kısa bir süre sonra cemiyetle olan fikrî çatışmalar Mehmet Akif'i cemiyetten koparacaktır.²³⁴

Mehmet Akif, Balkan Harbi sonrasında bu savaşta Müslüman halkın yaşadığı zulmü ve ıstırabı sık dile getirerek Müslüman halkın bu yıkımdan ders almasını canı gönülden arzulamaktaydı. Bu arzunun bir sonucu olarak Balkan Harbi sırasında halkı uyandırmak ve orduya yardım sağlamak amacıyla kurulan "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"nin İrşad Heyeti üyesi olarak muhtelif camilerde vaazlar vermiş ve bu vaazları da daha sonra gazetelerde halka ilan edilmişti.²³⁵ Mehmet Akif'in bu kapsamda verdiği vaazlardan birisi "İrkçılığı, Particiliği Bırak: Savaş Var! Düşman Beş Saatlik Mesafede..." başlığını taşımaktaydı ki, bu oldukça dikkat çekicidir.²³⁶ Çünkü Balkan Harbi yenilgisinin en önemli nedeni olarak kabul edilen fırkacılık mücadelesi bir fırkaya taraf olan veya olmayan herkes tarafından kabul edilen tarihî bir hakikatti. Bu nedenle de Mehmet Akif birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan böyle bir vaaz vermiştir. Bu vaazda "İslam'ın tayin etmiş olduğu ibadat ile ahkâm, fertler arasında ittihadı temin içindir. Böyle iken maalesef görüyoruz ki: Müslümanlar kadar tefrika içinde kalmış; teşettüt içinde bunalmış bir millet yok!"²³⁷ diyerek

²³⁴ Göçer, "Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği Ve İttihat Ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi", 361.

²³⁵ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, 186.

²³⁶ Mehmed Akif'in 7 Şubat 1913 Tarihli Fatih Camii Vaazı, Sebilürreşad Dergisi'nin 13 Şubat 1913 Tarihli Nüshasında yayınlanmıştır.

²³⁷ Mehmed Akif'in Sebilürreşad Dergisinin 13 Şubat 1913 Tarihli nüshasında yayınlanan 7 Şubat 1913 Tarihli Fatih Camii Vaazı.

öncelikle sorunu tespit ederek birlik ve beraberliğin sağlanmasının önemi üzerinde durmuştur. Bu noktada Mehmet Akif, İttihat ve Terakkinin aktif bir üyesi olarak değil vatanını, milletini, devletini seven bir aydın olarak hareket etmiş, kısır parti çekişmelerine taraf olmamış, daima birleştirici olmuş; şiir, yazı ve vaazlarında birlik fikrini ısrarla işlemiştir.²³⁸ Mehmet Akif, İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyesi olmasına rağmen özellikle Balkan Harbi'nden sonra cemiyette ağırlık kazanan milliyetçilik düşüncesine sık itiraz ederek bu konuda cemiyetin fikirlerini benimsemediğini ortaya koymuş ve arada din bağı olmadan yaşayamayacağımızı dile getirmiştir.²³⁹ Bu düşüncüyü şiirinde şöyle ifade etmiştir:

Birbirinden sonra müteferrik bu kadar akvamı

Aynı milletin altında tutan İslam'ı

Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir

Bunu bir lahza unutmak ebedi heybettir...

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez

Son siyasetse bu! Hiç böyle siyaset yürümez!²⁴⁰

Balkan Harbi'nde yaşanan yenilgiden Osmanlı Müslümanlarının ders çıkarması gerektiğini vurgulayan ve bu konuda yoğun bir çaba sarf eden Mehmet Akif daha bu gayesine ulaşmadan patlak veren I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin aynı akıbete uğramaması için elinden gelen çabayı göstermiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin o dönemde müttefiki olan Almanya'ya dahi giderek milletine ve devletine hizmet etmekten geri durmamıştır.²⁴¹

Alman imparatoru II. Wilhelm, I. Dünya Savaşı cephelerinde Alman orduları karşısında savaşan Müslüman askerlerin İngiliz ve Fransızlardan daha gayretli bir şekilde savaştıklarını öğrenince ele geçen Müslüman askerlere Almanya ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmamaları konusunda dinî telkinlerde ulunabilecek yeterlilikle

²³⁸ Kazım Yetiş, *Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 65.

²³⁹ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, 189.

²⁴⁰ Ersoy, *Safahat*, 161-162.

²⁴¹ Göçer, *Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği Ve İttihat Ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi*, 362.

kişilerin Almanya'ya gönderilmesini Osmanlı Devleti'nden talep etti.²⁴² Bunun üzerine Enver Paşa bu işi üstlenebilecek iki isim üzerinde karar kılar. Bu kişilerden birisi Mehmet Akif ve diğeri de Şeyh Salih El-Tunusi'dir. Mehmet Akif kendisine verilen bu görevi bir vatan ve din meselesi olarak telakki ederek Almanya'ya gitmiştir. Mehmed Akif bu seyahatte esir Müslümanların hangi sebeplerden ötürü İngiliz ve Fransız saflarında savaştıklarını öğrendikçe esasında sorunun temel nedeninin cehalet olduğunu açıkça görmüştür.²⁴³ Almanlar Mehmet Akif'i ve El Tunusi'yi bizzat cephelere de götürerek onların Müslüman askerlere hitaben yaptıkları konuşmaları megafonlarla dinletince düşman saflarında yer alan pek çok Müslüman askerin iltica ettikleri görülmüş ve bunun üzerine de İngiliz ve Fransızlar Müslüman askerleri cephe önlerinden arka saflara kaydırmışlardır.²⁴⁴ Bunun dışında Mehmet Akif'in Arapça olarak hazırladığı bildiriler uçaklarla Fransız ordusunun Müslüman askerlerinin bulunduğu yerlere atılarak önemli bir propaganda faaliyeti de yürütülmüştür.²⁴⁵ Mehmet Akif, Almanya seyahatinden döndükten sonra 1915 yılının Mayıs ayında Teşkilatı Mahsusa'nın başkanı Kuşçubaşı Eşref Bey'in idaresindeki bir grupla dört buçuk ay sürecek olan Arabistan'ın Necid bölgesine bir seyahate katıldı. Bu seyahatin esas amacı bir şekilde İngilizlerle anlaşan Şerif Hüseyin'in isyan hazırlığına karşı Osmanlı devleti ve millet adına gerekli tedbirleri almaktır.²⁴⁶ Mehmet Akif bu seyahatin hatırası olarak da "Necid Çöllerinden Medine'ye" şiirini kaleme almıştır. Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devleti yönettiği dönemde cemiyet faaliyetlerine katılmış olması, vatanseverliği ve milletperverliği ile yakından ilişkili olup bu durum Mehmed Akif'in İttihatçıların bütün faaliyetlerini onayladığı anlamına gelmemektedir. Zira, Mehmet Akif, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin baskısı sonucu 1913 senesinde Darülfünun'daki hocalık görevinden ayrılmış, dergideki yazıları bir süre sansüre uğramış ve sonra da *Sebilürreşad* kapatılarak iki sayı *Sebilünnecad* adıyla

²⁴² Ahmet Kabaklı, *Mehmet Akif* (İstanbul: Toker Yayınları, 1975), 59.

²⁴³ Kabaklı, *Mehmet Akif*, 59.

²⁴⁴ Yaşar Semiz, "I. Dünya Savaşında M. Akif",
<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s5/14.pdf>. (04.05.2016), 241-244.

²⁴⁵ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, 68-70.

²⁴⁶ Cemal Kutay, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992), 8-21.

yayınlanmıştır.²⁴⁷ Geçmişteki bu olaylara rağmen Mehmet Akif'in İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin talebi doğrultusunda yukarıda açıkladığımız siyasal faaliyetlerde yer alması onun fikri ayrılık ile devletin çıkarları noktasında hassas bir bilince sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü bu dönemde Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı gibi Osmanlı Devleti'nin geleceğini ilgilendiren olaylarda bile ülke içerisinde hizipçilik mücadelesinin alabildiğine sert ve ilkesiz bir şekilde devam etmektedir. Mehmet Akif böyle bir dönemde siyasal farklılıkları ve şahsi sıkıntıları bir kenara bırakarak ülkesi adına bu faaliyetlere katılarak bir âlim ve aydın olarak siyasal basirete sahip olduğunu göstermiştir.²⁴⁸

Mehmed Akif'in siyasal biyografisinde yer tutan bir diğer önemli vazife ise Burdur Mebusluğu yani 1.Meclis çatısı altında üstlendiği milletvekilliği görevidir. Aktif şekilde milli mücadelede rol alan ve Kuvay-ı Milliye'nin Anadolu'daki faaliyetlerine iştirak eden Mehmed Akif, İstanbul İngilizler tarafından işgal edilip Meclis-i Mebusan dağıtılınca Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadele sürecinde ulemaya ve udebaya duyduğu ihtiyaç üzerine Ankara'ya davet edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de yayınladığı bir bildiri ile, olağanüstü yetkiler taşıyan bir Meclis'in Ankara'da toplanmasının ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu Meclis'e katılmalarının gerekli olduğunu bildirmiştir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusânı üyelerinden bazıları, Ankara'da açılacak Meclis'e katılmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu süreçte Mehmet Akif'in milli mücadeleye katılma ve Ankara'ya gitme düşüncesinin fiiliyata geçmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın bir girişimi etkili olmuştur. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından 8 Nisan 1920 günü İstanbul Heyet-i Merkeziye Teşkilatı'ndan Zafer Bey'e hitaben yazılan bir şifre telgrafın 10'uncu ve son maddesinde, "Burada ulemaya ihtiyaç vardır. Ali Bey'le görüşülerek Hoca Fatih, Şair Mehmet Akif Efendilerin ve

²⁴⁷ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, 46, 51, 68, 70.

²⁴⁸ Göçer, "Mehmet Akif Ersoy'un Siyasal Kimliği Ve İttihat Ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi", 363.

sair tensip edileceklerin sür'at-i sevkleri" talimatıyla Mehmet Akif Ankara'ya çağırılmıştır.²⁴⁹

Ankara Hükümetini ve Millî Mücadeleyi desteklemesi nedeniyle, İstanbul Hükümeti tarafından Darü'l-Hikmet'ül-İslamiye'deki görevine son verilen Mehmet Akif, Ankara'ya gelişinin ardından, yaklaşık 35-40 günlük bir süre içerisinde Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya gibi yerleşim yerlerini dolaşmış, şehirlerin ileri gelenleriyle görüşmüş, Kuvay-ı Milliyecilerle temas kurmuş, vaaz ve konuşmalarla halka ulaşmaya çalışmıştır.²⁵⁰

Mehmed Akif'in Burdur'dan vekil seçilmesine o sıralarda yeni seçilmiş olan bir mebusun müstefi duruma düşmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın istifa eden kişi yerine Akif Bey'in seçilmesini istemesi sebep olmuştur.²⁵¹ Mehmet Akif'in mebus olması Burdur vilayeti mebus kontenjanında oluşan eksiklik üzerine gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Nisan 1920 tarihli bir telgrafi ile Mehmet Akif Bey'in mebus namzedi yazılması, Burdur'un bağlı bulunduğu Konya Vilayeti Vali Vekili Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey'e bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Fahrettin Bey'e yazdığı telgrafın metni şöyledir²⁵²:

Ankara, 29.04.36

Konya'da 12. K. K. Fahrettin Bey Efendi'ye, İstifasında musir bulunan Burdur livası Büyük Millet Meclisi azasından ve Ahz-ı Asker Reisi Miralay İsmail Bey Efendi'nin yerine livayı mezkur Büyük Millet Meclisi azasından Ankara'da bulunan Şair Mehmet Akif Efendi'nin intihabının temin ve neticenin iş'ar buyrulmasını rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal (imza)

²⁴⁹ Hakan Bacanlı, "Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili Mehmet Akif Ersoy ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, S.34 (2018) 1-54.

²⁵⁰ A.g.e., 9.

²⁵¹ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, 98.

²⁵² Ali Güler, "Yeni Arşiv Belgelerinin Işığında Mehmet Akif'in Ankara'ya Gelişi ve İlk Günleri", *Devlet*, S. 452, Y.11 (2014): 11.

Burdur Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce oluşturulan bir heyet, 25 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da hayata veda eden Halil Hulusi Efendi, Burdur Milletvekilliklerinden istifa eden Çilzade Fahrettin Efendi ve Miralay İsmail Hakkı Beylerin yerine yeni Burdur mebuslarını seçmek üzere 17 Mayıs 1336 (1920) tarihinde toplanmıştır. Yapılan seçimde Soysallı İsmail Suphi ve Şair Mehmet Akif Beyler 58'er oy almış, Mutasarrıf-ı Sabık Ali Ulvi Bey ise 56 oy olarak seçilmiştir.²⁵³ Burada bir detayı hatırlatmakta fayda vardır. Esasında Mehmed Akif Ersoy Birinci Mecliste hem Biga hem Burdur mebusu olarak seçilmiş ancak daha sonra Biga vekilliğinden istifa ederek Burdur'u tercih etmiştir.

Mithat Cemal Kuntay Mehmed Akif'in Ankara günlerini ve siyaset içerisinde bulunduğu dönemi şu şekilde aktarır: “Akif'in politikacı tarafı hiç yok. Halbuki onu misafir eden dergahın şeyhi (Mehmed Akif Ankara'da Taceddin dergahında oturmuştur) epeyce politika meraklısı. Ve Akif mebus olunca “Bu iş yanlış oldu, onun postunda ben oturacaktım, Büyük Millet Meclisi'nde benim yerimde de o oturacaktı” diyecektir.”²⁵⁴ Kuntay bu satırlarla Mehmed Akif'in esasında günübürlük siyasi çekişmelerden pek de hazzetmeyen bir yapıda olduğunu özetlemiş olmaktadır.

Mehmed Akif meclis çalışmalarında da diğer milletvekilleri kadar etkin değildir. Yine Kuntay'ın kaydettiğine göre Mehmed Akif'in Büyük Millet Meclisi'ndeki mebusluğu “dört senelik bir sükuttur”.²⁵⁵ Ancak bu demek değildir ki Mehmed Akif mecliste hiç bir faaliyette bulunmamıştır. Mehmed Akif Meclis'te oluşturulan İrşat Encümeni'nde görev almış, Maarif Encümeni'nde de üzerine düşen görevleri yerine getirmiştir. Özellikle İrşat Heyeti bünyesinde Mehmed Akif'in Konya'da halkı kurtuluş mücadelesi için yüreklendirmesi ve bu işin manevi tarafına konuşmalarıyla ve vaazlarıyla katkı sağlaması gerçekten kayda değer faaliyetlerdir.

TBMM'de nadir olarak söz alan ya da kürsüye çıkan Mehmed Akif'in daha ziyade halkı aydınlatarak milli mücadeleye maddi ve manevi desteklerini sağlamak için çeşitli

²⁵³ Osman Koçibay, “Mehmet Akif Ersoy ve Burdur”, <http://www.kocibay.net/mehmetakif.html> (14.10.2019).

²⁵⁴ Mehmed Akif, *Mithat Cemal Kuntay* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 144.

²⁵⁵ A.g.e., 144.

merkezlere gittiği görülmektedir. Eskişehir, vekili olduğu Burdur, Sandıklı, Dinar, Afyon, Antalya bu kapsamda zikredilebilecek yerlerdir.²⁵⁶

Bunlardan başka Mehmed Akif, Burdur Mebusu olduğu dönemde Çankırı ve Kastamonu'ya da ziyaretlerde bulunmuş, meclis tarafından resmi olarak bir buçuk ay izinli sayılan Mehmed Akif, Çankırı'da bulunduğu günlerde Çankırı Müdafaa-ı Hukuk Teşkilatı ve Çankırı Gençler Mahfeli ile temasa geçmiş ve bu cemiyetlerin yaptığı çalışmalarla ilgilenmiştir.²⁵⁷ 15 Ekim 1920 Cuma günü, Büyük Cami olarak bilinen Çankırı'nın en büyük camisinde, "Ulu Cami'de" bir vaaz vererek, ibadetler için özgür olmak gerektiğini, hürriyet olmadan yapılan ibadetlerin kabul olunmayacağını, kâfirin işgali altında olan halifenin de esir durumda olması münasebetiyle gerçek anlamda halife olamayacağını, Yunanlılara karşı cihad bayrağını açan Mustafa Kemal'in etrafında toplanılması gerektiğini vurgulamıştır.²⁵⁸

Mehmed Akif, Çankırı'daki faaliyetlerinden sonra 19 Ekim 1920'de Kastamonu'ya geçmiş, İnebolu ve Kastamonu'da pek çok yerde milli mücadeleyi destekleyen görüşme, konuşma, yayın ve toplantılar yapmıştır. Mehmet Akif halkla ve şehrin aydınlarıyla münasebetler kurmuştur. *Sebilürreşad* Dergisi'nin üç sayısı Kastamonu'da çıkmış Mehmed Akif Kastamonu'da tefrika edilen dergileri halka dağıtmıştır. Buradaki ilk konuşmasını ise 19 Kasım 1920 günü Nasrullah Camii'nde yapmıştır.

Kastamonu konuşmalarında Kur'an'dan seçtiği sûre ve âyetler üzerinde durmuş, âyetleri tefsir etmiş ve günün siyasal ortamına uygun biçimde yorumlamıştır. İngilizlerin İslâm dünyasında yaptığı kötülükleri, vahşetleri; böl, parçala ve yönet siyasetini bütün çıplaklığı ile anlatmıştır. İçinde bulunulan durumdan kurtulmak için birlik ve beraberlik içinde hareket edilmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır.²⁵⁹

²⁵⁶ Cezmi Eraslan, "Milli Mücadelede Mehmed Akif ve Akif'in Ankara Günleri" *Vefatının 75. Yılında Uluslararası Mehmed Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 12-13 Mart 2011*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2011): 64.

²⁵⁷ Bacanlı, *Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili Mehmet Akif Ersoy ve Faaliyetleri*, 16.

²⁵⁸ A.g.e., 6.

²⁵⁹ Mehmed Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Der. M. Ertuğrul Düzdağ (Ankara: DİB Yayınları, 2016).

Akif'in Nasrullah Camii'ndeki va'azının basıldığı Sebilürreşad sayıları, çoğaltılıp dağıtılmak üzere Anadolu'nun bütün illeri ile sancak ve kazalarındaki valilere, mutasarrıflara, kaymakamlara ve müftülere gönderilmiştir.²⁶⁰

Mehmed Akif'in meclis konuşmalarına bakıldığında bunlardan birisinin özellikle Londra Konferansı sonrasında Ankara ve İstanbul hükümetleri arasında yaşanan gerginliğe dair olduğu görülür. Bir diğer konuşma ise Matbuat müdürlüğünün bütçe görüşmeleri sırasında Sebilürreşad için Mehmed Akif'e ve dergi çevresine yapılan sataşmalara verilen cevaplardan oluşan konuşmasıdır. Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul hükümeti üzerinden Londra Konferansı'na davet edilmesi üzerine yaşanan tartışmalarda da Mehmed Akif söz almış, yapılan gizli oturumlarda İstanbul'a verilecek cevabın mahiyeti hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Ankara ve İstanbul hükümetleri arasında yapılan yazışmalarda nasıl bir üslup ve yöntem belirlenmesi gerektiği noktasında Mehmed Akif önemli katkılar sağlamıştır. Hamdullah Suphi ve Tunalı Hilmi Beyler Mehmed Akif'in hazırladığı metne destek vermişler, bu süreçte Akif'in yanında olmuşlardır.²⁶¹

Bundan başka Mehmed Akif ve arkadaşlarının "İstanbul'daki ahlaki çöküşe karşı meclisin bir beyanname yayınlamasına dair teklifleri de" Mehmed Akif'in meclis çalışmaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Teklifin metni şöyledir;

B. M. Meclisi Riyaseti Celilerine

Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tevfikatı ilâhiyeye istinaden kurtarmak için uğraştığı eczayı vatan arasında müessesatı İslâmiyeyi en büyük mikyasta ihtiva eden İstanbul'da dinî ve millî ahlâkımızın ve kavaidi medeniyetimizin pek elîm bir surette ihlâl edilmekte bulunduğu her gün vâsılı sem-i teessürümüz oluyor. Bu şayaneseef mübalâtsizlikler Türk ve Müslüman kadınlarının düşmanı hayatımız olan ecnebi işgal kuvvetlerine mensup zabitlerle hususi ve umumi cemiyetlerde hembezm olmak ve bunlarla dans etmek gibi millî haysiyetimize ne kadar mugayir ise dinî akidelerimize ondan daha ziyade muhalif olan bir dereceye vardırılmıştır. Büyük Millet Meclisi âlemi İslâmın en büyük merakizinden biri olan İstanbul'u Türk olduğu derecede Müslüman olmak

²⁶⁰ Bacanlı, *Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili Mehmet Akif Ersoy ve Faaliyetleri*, 17.

²⁶¹ Eraslan, *Milli Mücadelede Mehmed Akif ve Akif'in Ankara Günleri*, 66-78.

üzere istirdad etmek azminde bulunduğu cihetle İstanbul ahalisini Müslümanlık ve Türklükten ayırmak gayesine matuf olan dahilî ve haricî her gûna cereyanlara ahvali haziranın müsaid olduğu mertebede mâni olmaya gayret etmek elzem olduğuna şüphe yoktur. Binaenaleyh; Büyük Millet Meclisi tarafından kendisinin tahtı velayetinde bulunan İstanbul ahalisinin bu kısma hitaben bir beyanname ısdarı ve bu beyannamede gerek bu türlü fezahetlere cüret eden kadınların ve gerek bu kadınların harekâtının ayna derecede mesulü olan erkeklerinin inşallah bir âtii karipte şiddetli mesul tutulacağıın tebliğini teklif ederiz.

*26 Kânunuevvel 133*²⁶²

Bu teklif 1921 tarihli 137. Oturumda verilmiş olup meclis başkanı tarafından tanzim edilen beyanname Şer'îye Vekaleti kanalıyla havale edilerek oylamaya sunulmuş ve oluşturulan teklif kabul edilmiştir.²⁶³

Burdur Mebusu olarak meclis çatısı altında bulunan Mehmed Akif'in yasama faaliyetlerinde genellikle olumlu yönde tavır takındığı pek çoğunda "kabul" yönünde oy kullandığı Mehmed Akif'in mecliste katıldığı oylama faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken husus şudur ki İstiklal Mahkemeleri ile ilgili iki adet takrîre red oyu vermiştir. Ayrıca başkumandanlık süresinin 3 ay daha uzatılmasına yönelik kanuna da çekimser oy kullanmıştır.²⁶⁴

Birinci TBMM'de oluşan teşkilatlı ilk grup, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'dur. Grubun amaçlarını bir "Madde-i Esasiye" ile saptayan Mustafa Kemal Paşa, Meclis'teki özel grupları ve mebusların çoğunluğunu davet ederek bu ilkeler üzerinde birleşmelerini sağlamış ve hazırlanan grup dahili nizamnamesi, 10 Mayıs 1921'de kabul edilerek grup başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. 15 Mayıs 1921 tarihinde grup esas defterinde isimleri yazılı olan mebuslar arasında Burdur Mebusu Mehmet Akif de bulunmaktadır. Ancak grup esas defterindeki 14 Nisan 1923 tarihli listede grup üyesi olarak adının yazılı olmaması nedeniyle bu süreç dahilinde gruptan ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

²⁶² Bacanlı, *Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili Mehmet Akif Ersoy ve Faaliyetleri*, 30.

²⁶³ A.g.e., 32.

²⁶⁴ A.g.e., 45.

içinde yer almayan veya zaman bu grupla fikir ayrılığı içine düşen bazı mebuslar 1922 yılı başlarında “İkinci Grup” olarak örgütlenmiştir. İkinci Grubu oluşturan milletvekilleri arasında her ne kadar Mehmet Akif’in ismi gösterilse de, İkinci Grup içerisinde yakın arkadaşları olmasına rağmen, Mehmet Akif’in bu grubun toplantılarına katılmadığı, hatta bu nedenle istifa edilmiş sayıldığı belirtilmektedir. Mehmet Akif’in çeşitli teklif, oylama ve gensoru gibi çalışmalarda İkinci Grup’un düşünce ve hareketlerine yakın tavır gösterdiği görülmekte ise de bu durumun aksine olarak zaman Birinci Grup’un tavrı doğruğultusunda hareket ettiği de görülmektedir. Bu nedenle onu herhangi bir grup içerisine dahil etmeye çalışmanın objektif bir sonuç doğurmayacağı değerlendirilmektedir.²⁶⁵

Mehmet Akif 1 Nisan 1923 tarihinde yeniden seçim kararı alan Meclis’te bir sonraki dönem için milletvekilliğine aday olmamıştır. Son toplantısını 21 Mayıs’ta yapan Birinci TBMM ile birlikte Mehmet Akif’in milletvekilliği de son bulmuştur. Mehmet Akif’in Meclis çalışmalarından uzaklaşmasında, yeniden milletvekilliğine aday olmamasında ve Ankara’da ikamete devam etmemesinde Trabzon Mebusu ve arkadaşı olan Ali Şükrü Bey’in 27 Mart 1923 günü Muhafız Tabur Komutanı Topal Osman tarafından öldürülmesinin de etkili olduğu belirtilir. Ancak sadece bu olayın tek başına etkili olmadığı, bu kararın bir sürecin ürünü olabileceği de düşünülebilir. Mehmet Akif, ailesini de alarak Ankara’dan ayrılmış ve İstanbul’a taşınmıştır. 1923 senesi Eylül sonlarında ise Prens Halim Paşa ile birlikte Mısır’a gitmiştir.²⁶⁶

2.4. Mehmed Akif’in Eserleri

Mehmed Akif’in eserlerini manzum (şiiir) ve mensur (düzyazı) olarak ikiye ayırmamız mümkündür. Şiiirleri yedi kitap şeklinde tasnif edebileceğimiz Safahat adıyla meşhur olmuş eser kapsamında yayınlanmış, daha sonra Safahat’a almadığı şiiirler de çeşitli mahfillerde yayınlanma şansı bulmuştur. Mehmed Akif’in mensur (düzyazıdan oluşan) eserleri ise makale, tefsir, hutbe, vaaz, ve çeviri gibi başlıklar altında toplanabilir. Bunlardan başka Mehmed Akif’e ait olduğu bilinen çok sayıda mektup bazı eserlerde yayınlanmıştır.

²⁶⁵ Bacanlı, *Birinci TBMM’de Burdur Milletvekili Mehmet Akif Ersoy ve Faaliyetleri*, 46.

²⁶⁶ A.g.e., 48.

Safahat yedi kitaptan müteşekkil bulunmakta olup eserin ilk akademik baskısı ülkemizde Ertuğrul Düzdağ tarafından gerçekleştirilmiştir. Safahat'a girmeyen şiirler *Resimli Mecmua* isimli dergide yayınlamış, İstiklal Marşı da müstakil bir yapıt olarak Safahat kapsamına alınmamıştır.

Mehmed Akif'in düzyazıları ise makale olarak *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad*'da yayınlanmış olup elli civarında olduğu bilinmektedir. Mehmed Akif'in tefsir yazıları ise onsekizi manzum olarak yazılmış olup toplam 57 adettir. Akif'in tefsir yazıları çoğunlukla yazı yazdığı dergilerin ilk sayfalarında bulunmaktadır. Üzerlerinde genellikle Tefsir-i Şerif ya da Hadis-i Şerif klişesi bulunmaktadır.²⁶⁷ Tercüme faaliyetleri kapsamında ise Mehmed Âkif, 1908'den önce üç, 1908'den sonra, altı yazardan toplam 270 tefrika devam etmiş 55 ayrı tercüme gerçekleştirmiştir. Ayrıca 1895 yılında Ma'arif Mecmuasında yayınlanan *Mebahis-i İlm-i Servet* isimli eserin de Mehmed Akif'e ait olduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁸

Hutbe ve vaazlar ise başta Nasrullah Camii, Balıkesir Zağanos Camii ve diğer bazı illerde verdiği vaaz ve hutbelerden oluşmakta olup sayıları 9 ya da 10 civarındadır.²⁶⁹

2.4.1. Manzum Eserleri

Mehmet Akif Ersoy' un ilk olarak şiirle tanışması Rüştüye mektebinde olmuştur. Bu dönemde Fuzuli'nin *Leyla ve Mecnun*'u okumuştur. Aynı dönemde vezinsiz ve kafiyesiz olarak nazım parçaları yazmıştır. Halkalı Baytar Mektebinde okurken şiirle daha fazla alakadar olmaya başlamıştır.²⁷⁰ Yazdığı ilk şiirlerle alakalı olarak kendisi şunları söylemiştir. “ Baytar Mektebi'nin son iki senesinde çok manzum parçalar yazdım. Sonra bunların hepsini mahvettim. İlk manzumelerimin mevzuları dini, garami ahlaki idiler.”²⁷¹ Mehmet Akif ilk şiirlerinde Ziya Pasa, Muallim Naci, Namık Kemal ve Abdülhak Hamid'den etkilenmiştir.

²⁶⁷ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, 156.

²⁶⁸ A.g.e., 158.

²⁶⁹ A.g.e., 156.

²⁷⁰ Osman Kılıçoğlu, “Mehmed Akif'in Dini ve Sosyal Islahatçılığı” (Yayınlanmamış Y.L Tezi. Marmara Üniversitesi, SBE, 2011), 32.

²⁷¹ Edip, *Mehmet Akif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, 499.

Akif bu dönemde yazı hayatı açısından bir arayış içerisine girmiş şiir ve nesir yazmak arasında tereddüt yaşamıştır. Bu tereddüdünü Safahat'ta yer almayan şu şiirinde dile getirir²⁷²:

*Mustakbeli şi'rimin açık mı?
Sair olamam, o belli zaten,
Bir nazım olur muyum acep ben?
Nesrimde rekaket olmasaydı;
Evvелce gözüm de dolmasaydı,
Hiç nazma temayül eylemezdim,
Bir sadece beyt söylemezdim.
Heyhat, bir iptila imiş bu,
Ben bilmez idim, hata imiş bu!*

Bu tereddüt Akif'te fazla sürmez ve edebiyat hayatına şiirle devam eder. Şiir yazmaya devam etmekle beraber Üstadın çoğunluğu *Sebilürreşad*'da yayınlanmış birçok mensur eseri de yer almaktadır.²⁷³

2.4.1.1. Safahat Dışında Kalan Manzumeler

Bu şiirler Mehmed Akif'in Rüştüye Mektebinden itibaren yazdığı şiirlerdir. İlk şiirleri 1898-1899 yıllarında *Resimli Mecmua*'da yayınlanmıştır. Bunlar kendisinin olgunluk devrinden önce yazdığı şiirlerdir.²⁷⁴ Hepsi on bin mısradan fazla olduğu tahmin edilen bu şiirler daha sonra Akif tarafından imha edilmiş, *Safahat*'a alınmamıştır. Bunların yanında Akif "O benim milletime aittir." Diyerek "İstiklal Marşı'nı da *Safahat*'a koymamıştır.²⁷⁵

²⁷² Kılıçoğlu, *Mehmed Akif'in Dini ve Sosyal Islahatçılığı*, 33.

²⁷³ A.g.e., 33.

²⁷⁴ Melek Kayhan, "Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 129-131.

²⁷⁵ Ertuğrul Düздаğ, *Yakın Tarihimize İslam ve Irkçılık Meselesi* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006), 25.

2.4.1.2. Safahat

Safahat; kelime manası itibariyle safhalar, devreler, dönemler daha geniş bir anlamlandırma ile görünüşler, manzaralar demektir. *Safahat* Akif'in hayatta iken yedi kitap halinde neşrettiği şiirlerin daha sonra bir kitapta toplanmış seklidir.²⁷⁶ *Safahat* yedi bölümden oluşmaktadır. Tamamı aruz vezniyle yazılmış 11240 mısra 108 manzumudur.²⁷⁷

Manzum hikâye ve lirik şiirlerden oluşan *Safahat*'ı Mehmet Kaplan manzum bir romana benzetir:

*Safahat, âdeta, muayyen bir nokta-i nazardan tasvir edilen bir manzum romana benzer: Sokak, ev, kulübe, saray, meyhane, cami, köy, şehir, fakir, zengin, dindar, dinsiz, cılız, pehlivan, korkak, kahraman, halk, yüksek tabaka, münevver, cahil, yerli, yabancı, Avrupa, Asya, ticaret, siyaset, harp, sulh, şehircilik, köycülük, mazi, hâlihazır, hayâl, hakikat, hemen hemen her şey Akif'in duyuş ve görüş sahnesine girer. Ve o bunları yalnız şiirin değil, edebiyatın bütün ifade vasıtalarıyla anlatır: Tasvirler yapar, portreler çizer, hikâyeler söyler, fıkralar anlatır, konuşmalara başvurur, vaaz verir. Komik, trajik, öğretici, hamasi, lirik, hakîmâne her edayı, her tonu kullanır. Bu suretle Akif, şiirin hududunu nesir kadar, edebiyat kadar genişletir; hattâ edebiyatı da aşar, onu hayatın ta kendisi yapar.*²⁷⁸

Safahat'ta, Mehmet Akif'in çeşitli zamanlarda kaleme aldığı şiirler bir araya getirilmiştir. Eserin kitap hâlindeki ilk baskısından bu yana genel okuyucu kitlesine ve öğrencilere hitap eden baskıları yapılmıştır. Akademik baskısı, ilk defa M. Ertuğrul Düздаğ tarafından hazırlanmıştır. Eserin oluşmasında Yeni Camii, Süleymaniye ve Fatih Camii gibi mabetler, yaşadığı dönemin sıkıntıları ve özellikle de Kur'an musikisi çok etkili olmuştur. Bu doneleri dikkate almazsak Akif'in şiirini ve şiirinin kaynağını

²⁷⁶ Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy*, 129-131.

²⁷⁷ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 10.

²⁷⁸ Mehmet Kaplan, "Süleymaniye Kürsüsünde", *Şiir Tahlilleri I* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2000), 174.

bulamayız. Safahatta yedi ayrı kitabı birleştiren ana unsur, hepsinde ortak olan ve manzum hikâyelerde aksiyonu sağlayan çatışmadır.²⁷⁹

*Safahat, görünüşte yedi ayrı kitaptan oluşmaktadır. Ama o, bir bütündür. Bu esere bütünlük kazandıran ise bizi biz kılan, ciddi anlamda imandan beslenen idealizmin terbiyesinde oluşmuş değerler ile, çözülüşün girdabında yaşanan hayat karmaşasının karşı karşıya gelmesi, daha yerinde bir ifadeyle çatışmasıdır. Safahat'taki her manzume hatta uzun manzumelerde kendi içinde bir bütünlük manzarası arz eden her parça bu çatışmanın bir yönünü ifade eder.*²⁸⁰

1. Safahat: Şairin ilk kitabı olan bu bölüm; 1911 yılında Osmanlıca harflerle olmak üzere 1928'e kadar üç baskı yapmıştır. İçerisinde 43 manzumeyi barındırır. Bunlar şairin aynı zamanda ismini ilk duyurduğu şiirlerdir. Fatih Camii, Hasta, Küfe, Hasır, Geçinme Belası, Meyhane, Selma, Seyfi Baba, İnsan, Kocakarı ile Ömer, Ezanlar, Mahalle Kahvesi ve Köse İmam gibi şiirler bu bölümde yer alır.²⁸¹ Bu şiirlerde İctimai hayat içerisinde ki sıkıntılardan anlatılır. Hastalık geçim sıkıntıları, ailevi sorunlar anlatılır. Okuyucunun bunlar üzerinde düşünmesi sağlanmaya çalışılır.²⁸²

2. Süleymaniye Kürsüsünde: 1912 yılında yayımlanmış olan ikinci kitaptır. 1002 beyit ve 23 bölümden oluşmaktadır. Akif bu bölümde Sibiry'a'dan İstanbul'a gelmiş olan Abdürreşid İbrahim'i konuşturmuştur. Akif'in İslam ideali ile ilgili fikirlerini, İslam coğrafyası ve kavimlerini de dikkate alarak anlattığı ilk kitabı olması bakımından Süleymaniye Kürsüsü önem taşır. İslam cemiyetlerinin çöküşü, İslam'ın asli kaynaklarından uzaklaşmasının tabii bir sonucu olmuştur. Bu kitapta Akif meseleleri sadece Anadolu insanı açısından değil tüm İslam cemiyetleri bakımından ele almıştır.²⁸³

²⁷⁹ Ahmet Yıldıztaş, vd., "Mehmed Akif Ersoy'un Şahsiyeti, Sanatı ve Eserleri", *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.5, S.17 (Haziran 2018): 438-449.

²⁸⁰ Şerif Aktaş, *Akif'in Edebi Hayatı ve Safahat* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001), 23-24.

²⁸¹ Ersoy, *Safahat*, 11.

²⁸² Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy*, 129-131.

²⁸³ A.g.e., 129-131.

3. Hakkın Sesleri: Sekiz ayet ve bir Hadis'in manzum olarak tefsir edildiği bölümdür. Kitabın sonunda "Pek hazin Bir Mevlid Gecesi" isimli şiir yer almaktadır.²⁸⁴ Gerek ayetler ve gerekse hadisin ortak mealleri, insanların kendi hataları sebebiyle uğradıkları musibetlerin ifadesidir. Son şiir ise bu musibetlerden ibret alıp uyanmaya bir çağrı ve Peygamber'in ruhaniyetinden istimdat manası taşımaktadır.²⁸⁵

4. Fatih Kürsüsünde: Adını taşıyan tek ve uzun bir manzumeden ibarettir. Tamamı bin altı yüz doksan iki mısradır. İlk olarak 1914 yılında Osmanlıca olarak basılmıştır. Nükteli konuşmalarla başlayan şiir de, ağırlıklı olarak çalışma konusu islenmiştir. Süleymaniye Kürsüsünde perişanlığı anlatılan İslam âleminin kurtuluşunu bu bölümde çalışmaya bağlar.²⁸⁶

5. Hatıralar: Toplam on manzumeden oluşur. Şiirlerin ilk dört tanesi ayet tefsiri, iki tanesi hadis açıklamasıdır. Müslümanları ikaz anlamında yazılmış olan "Uyan" şiiri de bu bölümde yer almaktadır. Son üç manzume ise Üstadın seyahatlerini anlattığı El-Uksur'da, Berlin Hatıraları ve Necid Çöllerinden Medine'yedir.²⁸⁷ Akif merhuma şiirlerinden birini insad etmesi rica olduğu zaman ya El-Uksur'da şiirini ya da Necid Çöllerinden Medine'ye şiirini okurdu. Delil olabilir ki, Üstadın en çok beğendiği yahut en çok sevdiği şiirler bunlardır.²⁸⁸

6. Asım: İki bin iki yüz doksan iki mısradan oluşan tek manzumedir. Yazılısı ile basımı arasında süre çok uzundur. İlk olarak 1919 da Sebilürreşad'da çıkmış olmasına rağmen 1942 yılında kitaplaştırılabilmiştir. Basılmasının gecikmesindeki temel sebep Akif'in İstiklal mücadelesi için Anadolu'ya geçmesidir. Şiir karşılıklı konuşma tarzında yazılmıştır. Şiirde konuşturulan şahıslar; Hocasade: Mehmet Akif, Köse İmam: Akif'in babasının talebelerinden biri, Asım: Köse İmam'ın oğlu, Emin: Mehmet Akif'in oğludur. Şiirde birinci cihan harbi döneminde memleketimizde yaşanan içtimai, ahlaki ve kültürel sıkıntılar ele alınmaktadır. Memleketin geri kalmasının

²⁸⁴ A.g.e., 129-131.

²⁸⁵ Orhan Okay, *Mehmed Akif Bir karakter Heykelinin Anatomisi* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2005), 54.

²⁸⁶ Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy*, 129-131.

²⁸⁷ A.g.e., 129-131.

²⁸⁸ Hasan Basri Çantay, *Akifname* (İstanbul: Erguvan Yayınları, 2008), 215.

nedenleri ve İslam dünyasının içine düştüğü buhranlar ve bunların kurtuluş reçeteleri şiir içinde ele alınan konulardır. Burada asıl dikkat çekici nokta tamamen hayali bir kahraman olan “Asım”ın sahsında Akif’in ideal insan tiplemesi çizmesi ve onu “Asım’ın Nesli” olarak nitelemesidir. “Asım’ın Nesli” Akif’e göre Çanakkale savaşında rüşdünü ispat etmiştir. Asım’ı önemli yapan unsurlardan birisi de; bu bölümde “Çanakkale Şehitleri” adıyla bilinen meşhur şiirin burada yer almış olmasıdır. Şiirde yer alan bu muhteva özelliklerinin yanında üslup olarak ta Akif önceki şiirlerine nazaran daha sade bir dil kullanmıştır.²⁸⁹

7. Gölgele: Mehmet Akif’in hayattayken neşrettiği son kitabıdır. Toplam kırk bir parçadan oluşan bu bölüm ilk olarak 1933 yılında eski harflerle Mısır’da basılmıştır. Bu bölümdeki şiirler tamamen dini, lirik özellikler taşımaktadır. Bu bölümde toplumsal özellik gösteren şiirler hiç yoktur. Mısır’da yaşadığı münzevi hayat Akif’i toplumdan uzaklaştırmıştır. Bu bölümde daha çok; çalışmak, tevekkül ve birlik konuları islenmiştir. Bu bölümdeki bazı şiirler yine ayet tefsirleri bağlamında ele alınmıştır.²⁹⁰

2.4.2. Mensur Eserleri (Düzyazılar)

Mehmed Akif Ersoy’un mensur eserlerinin tam sayısı noktasında farklı kaynaklarda farklı tespitler yapılmış olsa da Mehmed Akif’in düzyazı olarak tavsif edeceğimiz eserlerinin, dergilerde yayınlanmış makalelerden, yazıya geçirilmiş hutbe ve vaazlarından, dönemin çeşitli aydınlarından ve alimlerinden yaptığı tercümelerden ve özellikle *Sebilürreşad*’ın giriş bölümlerinde yayınlanmış bulunan kısa tefsir yazılarından oluştuğunu ifade etmek mümkündür.

2.4.2.1. Makaleleri

Mehmet Akif çeşitli içtimai, edebi, tarihi ve dini meselelerin ele alındığı elli adet makale yazmıştır. Bu makalelerin çoğu *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* gibi gazetelerde yayınlanmıştır. Bu makaleler toplu halde ilk olarak İsmail Hakkı Şengüler’in *Mehmet Akif Külliyyatının* 5. cildinde yayınlanmıştır.²⁹¹ Daha sonra ise Abdülkerim Abdülkadiroğlu ve Nuran Abdülkadiroğlu tarafından Mehmet Akif

²⁸⁹ Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy*, 129-131.

²⁹⁰ A.g.e., 129-131.

²⁹¹ İsmail Hakkı Şengüler, *Mehmed Akif Külliyyatı* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992).

Ersoy'un Makaleleri adı altında kitaplaştırılmıştır. Bu makaleler Mehmed Akif'in kültürünü, nüktedanlığını ve dünya görüşünü yansıtan eserlerdir.²⁹²

2.4.2.2. Hutbe ve Vaazları

Akif'in yayınlanmış ilk vaazı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Heyet-i İlmiyye azası iken Şehzadebaşı Kulübünde yaptığı "İttihat Yasatır, Yükseltir, Tefrika Yakar, Öldürür." başlıklı vaazdır. Bu konuşma daha sonra "Mevaiz-i Diniyye" kitabında yayınlanmıştır.²⁹³ Mehmed Akif Balkan Harbi ve Cihan Harbi esnasında İstanbul'un üç büyük camisinde (Beyazıt, Fatih, Süleymaniye) vaazlar vermiştir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı döneminde Balıkesir Zağanos Pasa Camii ve Kastamonu Nasrullah Camii'nde verdiği vaazlar meşhurdur. Bu vaazlar Eşref Edip tarafından kaydedilip *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad*'da yayınlanmıştır. Ayrıca Kastamonu Nasrullah Camii'ndeki vaazı El-Cezire Cephesi komutanı Nihat Pasa tarafından neşredilmiş ve Elaziz, Diyarbakır gibi çeşitli cephelerde çarpışan askerlere dağıtılmıştır. Ayrıca Nihat Pasa bu alandaki hizmetlerinden dolayı Akif'e teşekkür mektubu göndermiştir. Bu vaazların kaynağı Mehmed Akif'in şiirlerinde konu başlığı olarak kullandığı ayetlerin tefsirleridir.²⁹⁴

2.4.2.3. Tercümelere

Akif özellikle fikirlerinden etkilendiği yazar ve düşünürlerden yaptığı çevirilerle bu yazarları Türk kültürüne tanıtmak istemiştir. Şeyh Şibli Numani, Camille Flammarion, Azmzade Refik, Ferid Vecdi, Muhammed Abduh, Abdülaziz Caviş ve Said Halim Paşa bu yazarlardandır.²⁹⁵ Bu tercümelere çoğu *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad*'da yayınlanmıştır. Tercümelere bir kısmı kitap halinde neşredilse de diğer bir kısmı gazetede yayınlandığı haliyle kalmıştır.²⁹⁶

²⁹² Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy*, 129-131.

²⁹³ Ahmet Yıldıztaş, vd., Mehmed Akif Ersoy'un şahsiyeti, Sanatı ve Eserleri, 445.

²⁹⁴ Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy*, 129-131.

²⁹⁵ Tahsin Yıldırım ve Şaban Özdemir, *Fikirler ve Hatıralar Etrafında Mehmed Akif'i Anlamak* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007), 50.

²⁹⁶ Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy*, 129-131.

Arapça, Farsça ve Fransızca'ya vukufiyetinin çok güçlü olduğu bilinen Mehmed Âkif, bu lisanlarda kaleme alınmış birçok eserin tercümesini gerçekleştirmiştir. Bunlardan dördü Arapça'dan ve biri Fransızca'dan olmak üzere tercüme ettiği beş eseri kitap olarak neşretmiş, diğerlerini ise *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad* mecmualarında tefrika halinde yayınlamıştır. Âkif, 1908'den sonra, altı yazardan, toplamda “270 tefrika” devam etmiş olan “55 ayrı tercüme” gerçekleştirmiştir. Bunların birkaçında “Sa'dî” mahlasını kullanmıştır. Bu tercümelerin yazar ve tefrika sayısı bakımından dağılımı ise şöyledir: Ferid Vecdi'den: 7 tercüme, 73 tefrika halinde, Muhammed Abduh'tan: 31 tercüme, 48 tefrika halinde, A. Refik'ten: 1 tercüme, 3 tefrika halinde, Şeyh Şiblî'den: 1 tercüme, 10 tefrika halinde, Abdülaziz Câviş'den: 13 tercüme, 122 tefrika halinde ve Said Halim Paşa'dan: 2 tercüme, 12 tefrika halinde yayımlanmıştır.²⁹⁷

Tercüme ettiği makaleler: Şeyh Muhammed Abduh'tan: Müslümanlıkta Esaslar, Sa'y û Amelin İslam'daki Mevkii, Din ve İlim, İnsan, Din Nedir, Eski Müslümanların İlme Hürmeti, Bugünkü Müslümanlar, Müslümanların Ataleti ve Esbabı, Ataletin İntac Ettiği Fenalıklar, Atalet ve Mekatib-i Resmiye Talebesi, Atalet Geçici Bir Hastalıktır, Arapların Fünun-u ve Keşfiyatı, Kaza ve Kader, Din ne Kadar Müsait imiş, Garp Medeniyeti Nasıl Bulmuş, Hıristiyanlık ve Müslümanlık, Vahdet ve Hakimiyet, Fezail ve Rezail, emel ve Taleb-i Mecd, Şeref, Zikr-i Cemil, Mülkü Muhafaza Esbabı, Milletın Mazisi Hali ve Hastalıkların Çaresi, Cinsiyet ve Diyaneti İslamiye, Taassup, Laf Ne Kadar Çok da İş Ne Kadar Az, Ferid Vecdi'den: Osmanlıların Mazereti, Bütün Âlemi İslam'a Açık Mektup, Azimzade Refik'ten: İslam'da Fert Hakimiyeti ve Cemaat Hakimiyeti), Abdülaziz Çaviş'ten: Hilafet-i İslamiye, Müslümanlıkta Kadının Hukuku, Müslüman Askeri bu makalelerin bir kısmı Sadi imzası taşımaktadır.

Tercüme ettiği kitaplar: İlk tercüme ettiği kitap; Camille Flammarion'ın *Uranie* adlı eseridir. Ferid Vecdi'nin *Müslüman Kadını*, *Hadika-i Fikriye*, *Müslümanlık'ta Medeniyet* adlı eserleri, Şeyh Muhammed Abduh'un *Hanotaux'un Hücumuna Karşı* Şeyh Muhammed Abduh'un *İslam'ı Müdafası*, Şeyh Şibli En-Numani'nin *Medeniyet-i İslamiye Tarihinin Hataları*, Abdülaziz Çaviş'in *Âlem-i İslam Hastalıkları ve Çareleri*, *Anglikan Kilisesine Cevap*, *Müslümanlık Fikir ve Hayata Neler Bahsetti*,

²⁹⁷Eserleri, Mehmed Akif Fikir ve Sanat Vakfı,

<http://www.mehmetakifvakfi.org.tr/mehmedakif/eserleri>, (17.10.2019).

İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler, Kavmiyet ve Din, Esrarü'l- Kur'an, Said Halim Paşa'nın *İslamlaşmak, İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye* adlı eserlerini tercüme etmiştir.²⁹⁸ Mehmet Akif'in yaptığı tercüme İsmail Hakkı Şengüler'in on ciltlik Mehmet Akif Külliyyatının²⁹⁹ 6-8. Ciltlerinde geniş bir şekilde yer almaktadır.³⁰⁰

2.4.2.4. Tefsirleri

Yaşadığı dönemin içtimai meselelerini, halkın sıkıntılarını ve bu sıkıntıları aşmak için gerekli gördüğü çözümleri sunduğu ilgili ayet ve hadislerin tefsirleridir. Bu tefsirlerin on sekiz tanesi Safahat'ta manzum olarak ele alınmıştır. Tefsirlerinin toplamı elli yedi tanedir. Ayrıca Muhammed Abduh'tan tercüme etmiş olduğu uzun bir "Asr Suresi" tefsiri vardır. Mehmet Akif'in bu tefsirlerden başka dönemin Diyanet İşleri Başkanlığının teklifi ve yakın arkadaşlarının ısrarı üzerine kabul ettiği Kur'an-ı Kerim Meali yazma işlemi vardır.³⁰¹ Mehmed Akif bu tercüme isini bitirmesine rağmen dönemin yöneticileri tarafından ibadetlerin Türkçeleştirilmesi noktasında kullanılması korkusu yüzünden bu meali ilgili mercilere teslim etmemiş, son kez Mısırdan Türkiye'ye hasta olarak döndüğü dönemde Yozgatlı İhsan Efendi'ye teslim etmiş ve Mısır'a dönememesi durumunda bu eseri ortadan kaldırmasını rica etmiştir. Akif'in bu ricası Yozgatlı İhsan Efendi tarafından yerine getirilemese de İhsan Efendi'nin oğlu Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından bu vasiyet yerine getirilmiştir.³⁰² Akif'in Kur'an Meali ve akıbeti hakkında geniş bilgi için Düccane Cündioğlu'nun "Bir Kur'an Şairi" isimli eserine bakılabilir.³⁰³

2.4.2.5. Mektupları

Mehmet Akif'in çeşitli dönemlerde yazmış olduğu mektuplardır. Bu mektupların muhafaza edilenlerinden elli tanesi bütün olarak yaklaşık on tanesi de parça olarak

²⁹⁸ M.Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996) 159.

²⁹⁹ Şengüler, *Mehmed Akif Külliyyatı*, C. 6-8.

³⁰⁰ Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy*, 129-131.

³⁰¹ A.g.e., 129-131.

³⁰² Eşref Edip, *Mehmed Akif, Hayatı ve Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010), 178.

³⁰³ Düccane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010).

İsmail Hakkı Şengüler'in Mehmet Akif Külliyyatı³⁰⁴ adlı eserinin 9. cildinde yer almaktadır.³⁰⁵ Ayrıca Akif'in Mahir İz'e yazdığı mektuplar Kubbealtı Akademi Mecmuasında yayınlanmıştır.³⁰⁶ Mehmed Akif'in birkaç yüz mektubunun daha özel ellerde bulunduğu tahmin edilmektedir.³⁰⁷

³⁰⁴ Şengüler, *Mehmed Akif Külliyyatı*, C.9.

³⁰⁵ Kayhan, *Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy*, 129-131.

³⁰⁶ Ahmet Yıldıztaş vd., *Mehmed Akif Ersoy'un şahsiyeti, Sanatı ve Eserleri*, 443.

³⁰⁷ M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Akif Ersoy", TDV İslam Ansiklopedisi (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 432-439.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMED AKİF'İN DÜŞÜNSEL BİYOGRAFİSİNİN ANALİZİ

Çocukluğundan beri şiire ilgi duyan Mehmed Akif, ilk şiir denemelerini Halkalı Baytar Mektebinde bulunduğu sıralarda yazmaya başlamıştır. İlk şiirleri, 1893'te *Hazîne-i Fünûn Dergisi*'nde, 1895'te *Mektep Mecmuası*'nda ve Filibe'de çıkan *Gayret Gazetesi*'nde, 1898 senesinde de *Resimli Gazete*'de yayımlanmıştır. 1900-1908 yılları arasında birçok şiir yazmakla beraber bunları o dönem yayımlamamıştır. Daha sonra bu şiirlerinden beğendiklerini yayınlamayı uygun görmüştür. Beğenmediklerini ise ortadan kaldırmıştır. *Safahat*'ın ilk kitabındaki şiirleri de bu şiirler teşkil etmektedir.³⁰⁸

Kitabın tamamına ismini veren ve “safhalar, devreler, aşamalar, dönemler” daha geniş bir mana ile “görünümler, manzaralar” anlamlarına gelen *Safahat*, önce, I. *Safahat*'ta bulunan 22 şiire dergideki neşirleri sırasında, genel başlık olan “Safahat-ı Hayattan” terkinde kullanılmıştır. Bu durum, Fatih Camii, Hasta, Küfe... gibi hayattan manzaraları ihtivâ eden bu şiirlerin buldukları ilk cilde “Safahat” denilmesine sebep olmuştur. *Safahat*'ın tamamını oluşturan ve farklı zamanlarda Osmanlıca yazılmış olan kitaplar, Latin harfleriyle yazıldıktan sonra ilk defa bir kitap halinde yayımlanmıştır. Bu 7 kitabın ilk 6'sının tamamı İstanbul'da sonuncusu ise Mısır'da basılmıştır.³⁰⁹ *Safahat*'ı oluşturan 7 kitabın baskı tarihleri ile Mehmet Âkif'in tashihinden geçen son baskılarına göre ihtiva ettikleri manzume ve mısraların sayısı aşağıda ele alınacaktır.

3.1. Düşünsel Biyografi Bakımından Mehmed Akif'in Şiirleri

Safahat: 44 şiir, 3084 mısradan oluşmaktadır. İlk kez 1329 yılında, (1911) İstanbul'da basılan ve *Safahat* ismini taşıyan kitap eserin diğer kitaplarına göre hacim bakımından en geniş olanıdır ve tamamı 1908-1910 yıllarında *Sırât-ı Müstakîm*'de yayımlanmış şiirleri içermektedir. Şair, okuyucuya hitaben baş kısma eklediği beş beyitlik başlıksız manzum parçada, şiirde ortaya çıkan sanat anlayışının şükretme duygusundan uzak olduğunu, sadece kendi sıkıntılarını okuyucuya aktarma isteği taşıdığını ifade eder. Bu kitaptaki şiirlerin en eski olanı, yayını sırasında alt kısmına konulan nota göre 23

³⁰⁸ Mehmet Demirci, “Mehmed Akif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 22.

³⁰⁹ A.g.e., 21.

Haziran 1904 tarihini taşıyan “Bir Mersiye”dir. Şiirlerin çoğu şairin kendi çevresinde gözlemlediği toplumun acılarını anlatır. Böylece daha sonraki bir şiirinde ifade edeceği, “İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim” mottosu bu ilk kitabından itibaren gerçekleşmeye başlamıştır. Mehmed Âkif’in cemiyetin alt tabakalarını temsil eden insanların fakirlik, hastalık, sefalet, ölüm, bağımlılıklar ve kötü idare karşısındaki biçareliğini, suskunluğunu bir fotoğraf netliği ile ve küçük şiirsel hikâyeler biçiminde anlattığı şiirleri şunlardır: “Hasta”, “Küfe”, “Hasır”, “Meyhane”, “Mezarlık”, “Bayram”, “Selma”, “Seyfi Baba”, “Kör Neyzen”, “İstibdat”, “Mahalle Kahvesi”, “Köse İmam”, “Âhret Yolu”, “Yemişçi İhtiyar.” Yine cemiyetin daha üst yapıda ve daha soyut nitelikli sorunlarını dile getiren şiirleri de “Durmamalım”, “Geçinme Belâsı”, “Merhum İbrâhim Bey”, “Azim”, “Cânan Yurdu”, “Bir Mezar Taşına Yazılmıştı” ve “Âmin Alayı”dır. “Kocakarı ile Ömer” ve “Dirvas” başlıklı, konusunu İslâm tarihinden alan iki şiirsel hikâye ile birer ideal devlet adamı portresi çizerken “Acem Şahi”, “İstibdat”, “Hürriyet” başlıklı şiirler şairin dönemin siyasî yöneticilerine karşı eleştirileridir. Bunlara daha soyut / felsefi mânada insanı ele aldığı “İnsan”, “Bir Resmin Arkasına”, “Bu da Bir Mezar Taşı İçin Yazılmıştı”, “Tercümedir”, “Hüsran-ı Mübîn”, “Hasbihal” adlı manzumeler eklendiğinde ilk Safahat’taki kırk dört şiirin toplumu ve toplum içindeki insanı işlemekte olduğu görülür. Bunların dışında kalanlardan “Fâtih Camii” çocukluk hâtıralarını, “Bir Mersiye”, “Selma”, “Merhum İbrâhim Bey” yakınlarının ölümü üzerine duygularını, “Ressam Haklı”, “Şair Huzurunda Münekkit”, “Bebek yahud Hakk-ı Karâr” şairin nükte ve hiciv tarafını yansıtır. Çoğu lirik tarzda olan “Hasbihal”, “Cânan Yurdu”, “Gül-Bülbül”, “İstiğrak” ve özellikle “Tevhid yahud Feryad” şairin dinî-mistik duygularını ifade eder.³¹⁰

Süleymâniye Kürsüsünde: 1 şiir, 1002 mısra dan oluşmaktadır. İkinci kitap Süleymaniye Kürsüsünde adıyla tek ve oldukça uzun bir metindir. 1912’de Sırât-ı Müstakîm’de (bu sırada Sebîlürreşâd adını almıştır) dokuz sayı tefrika edildikten sonra aynı yıl bu bölüm kitap olarak da çıkmıştır. Birinci şahıs ağzından hikâye edilen eserin başında şair Galata Köprüsü’nden Yenicami’ye doğru ilerlemektedir. Haliç’in yosunlu suları ve bakımsız sokaklar bir kısım nüktelerle anlatılırken yol üzerindeki Yenicami, sonrasında Süleymaniye Camii sanatkârane bir biçimde tasvir edilir. Caminin

³¹⁰ Orhan Okay, “Safahat”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 442-444.

kürsüsünde yaşlı bir vâiz konuşmaktadır. Hikâyenin bundan sonrası, aslen Özbekistanlı olan bu vâizin dolaştığı Türk-İslâm dünyasında gördüklerini zaman zaman yorumlayarak anlattıklarıdır. Âkif'in, İslâm coğrafyasını ve kavimlerini dikkate alarak İslâm idealiyle (İslâmcılık) ilgili fikirlerini dile getiren ilk eseri olması bakımından Süleymaniye Kürsüsünde ayrı bir önem taşır. Ona göre İslâm toplumunun çöküşünün sebebi İslâm'ın aslî kaynaklarından uzaklaşılmasıdır. Kürsüde konuşan vâizin anlattıklarıyla, o yıllarda İstanbul'a gelen Özbekistanlı Abdürreşid İbrahim'in aynı dönemde yayımlanan *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyyet* adlı kitabında İslâm coğrafyası hakkında yazdıkları arasında paralellik bulunmaktadır. Bu bilgilerin dışında "İslâm'ı asrın idrakine söyletmek" için yapılan yorumlar doğrudan doğruya Âkif'e aittir. Vâizin konuşması bir dua ile sona erer.³¹¹

Hakkın Sesleri: 10 şiir, 482 mısradan oluşmaktadır. Hakkın Sesleri adını taşıyan üçüncü kitap (İstanbul 1331) Balkan savaşları yıllarının acılarını dile getiren on şiirden oluşur. 1913 yılının Ocak-Mayıs aylarında *Sebîlürreşâd*'da çıkan ve kronolojik sırayla kitaba giren ilk dokuz manzumedden sekizi Kur'ân-ı Kerîm'den bazı âyetlerin, biri bir hadisin serbest yorumunu ihtiva eder. Sonuncu şiir "Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi" başlıklı kısa bir manzumedir. Başlıkları olmayan şiirlerde âyet veya hadis metni ve tercümesinden sonra manzume metni gelmektedir. Gerek âyetlerin gerekse hadisin ortak meâlleri insanların kendi hataları sebebiyle uğradıkları musibetlerin etrafında toplanmaktadır. Mevlid gecesiyle ilgili şiir ise bu musibetlerden ibret alıp uyanmaya bir çağrı ve Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden istimdat mânası taşımaktadır. Kitabın sonunda Âkif'in yakın dostlarından Ferit Kam'ın "Enîs-i Rûhum Âkif'e" hitabıyla sanata ve şiire dair bir çeşit takriz mahiyetindeki mektubu bulunmaktadır.³¹²

Fâtih Kürsüsünde: 1 şiir. 1692 mısradan oluşmaktadır. Safahat'ın, adı ve mahiyeti bakımından ikinci kitapla benzerlik gösteren dördüncü kitabı Fâtih Kürsüsünde de (İstanbul 1332) tek ve uzun bir manzumeden oluşur. 1913-1914 yılları içinde Sebîlürreşâd'ın yirmi sekiz sayısında tefrika edilmiştir. Başlangıçta, Anadolu yakasından vapurla gelip Galata Köprüsü'ne inen iki arkadaş buradan yürüyerek Fatih'e gider. Yolda yine nükteli bir sohbet esnasında etrafta gördükleri şeyler hakkında bazen bunların getirdiği çağrışımlarla birtakım dinî, siyasî konularla dil ve

³¹¹ A.g.e., 442-444.

³¹² Okay, "Safahat", İslam Ansiklopedisi, 442-444.

edebiyat konularına girip II. Meşrutiyet hareketinden sonra ortaya çıkan bozuklukları eleştirirler. Nihayet Fâtih Camii'ne giren iki arkadaş kürsüdeki vâizi dinlemeye başlar. Vaazın konusu çalışma hakkındadır. Vâiz konuşmasının içinde bir laytmotif gibi, “Bekâyı hak tanıyan, sa‘yi bir vazîfe bilir / Çalış, çalış ki bekâ sa‘y olursa hak edilir” mısralarını altı defa tekrar eder. Manzumenin bu beyitle birbirinden ayrılan parçalarının her birinde hilkatın, gezegen ve yıldızların, bulutların, maddenin en küçük parçalarının, yeryüzündeki varlıkların, kısaca bütün kâinatın devamlı hareket halinde olduğu söylenir. Eski İslâm medeniyetinden ve Batı’dan örnekler verilerek çalışmanın hak edilen semeresi ortaya konur. Doğu milletleri ve İslâm dünyası daldığı derin uykudan uyanmalı ve miskinlikten kurtulmalıdır. Böylece Âkif, Süleymaniye Kürsüsünde tasvir ettiği İslâm dünyasının perişanlığını onun tembelliğine, kurtuluşunu da çalışmasına bağlamaktadır. Ona göre ebedî hayatın varlığına inanıldığı kadar çalışmanın da insanlık görevi olduğuna inanmak gerekir. Bu kitap da vâizin bir duasıyla sona erer.³¹³

Hâtıralar: 10 şiir, 1314 mısradan oluşmaktadır. Hakkın Sesleri ile paralellik gösteren beşinci kitap Hâtıralar başlığını taşır (İstanbul 1335). “Manzumelerin çoğunun Sebîlürreşâd’daki neşir tarihleri 1913-1915 yılları arasındadır. Bazılarının altında Berlin’de kaleme alınmış olduğu kaydı bulunmaktadır. Kitaptaki on manzumeden dördü âyet, ikisi hadis meâllerinin serbest yorumudur. Bu defa Balkan savaşlarının yol açtığı facialara I. Dünya Savaşı acıları da eklenmiştir. Altı şiirin dışında kalan “Uyan” başlıklı manzume halkı meskenetten uyardıyı hedefler. Kitabın son üç şiiri Âkif’in 1914-1915 yıllarında gerçekleştirdiği üç seyahatin intibalarını taşır. Bunlardan “el-Uksûr’da” Mısır’a yaptığı ziyarette tarihî harabeler karşısındaki duygularını anlatır; uzun bir manzume olan “Berlin Hâtıraları”nda Teşkilât-ı Mahsûsa’nın verdiği görevle gittiği Berlin’de çeşitli yönleriyle Doğu’yu ve Batı’yı karşılaştırır. Şiirin dokuzuncu bölümü ‘Târîh-i Kadîm’ sebebiyle Tefîk Fikret ve arkadaşlarının tenkidi için kaleme alınmıştır. Kitaba ikinci baskısında giren (1918) sonuncu şiir ‘Necid Çöllerinden Medine’ye’ ise şairin aynı teşkilâtın verdiği görevle gittiği Necid’den Medine’ye kadar olan yolculuğunu ve Hz. Peygamber’in kabrini ziyaretinde yaşadığı duygularını dile getiren en lirik şiirlerindedir.”³¹⁴

³¹³ A.g.e., 442-444.

³¹⁴ Okay, “Safahat”, İslam Ansiklopedisi, 442-444.

Âsım: 1 şiir, 2292 mısradan oluşmaktadır. Safahat'ın altıncı kitabı Âsım (İstanbul 1342) Âkif'in yazılışı ile basılması arasındaki sürenin en uzun olduğu eserdir. Âsım'ın ilk parçaları Sebîlürreşâd'da 1919 Eylülünde çıkmaya başlamış, araya Mehmed Âkif'in Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçişi ve faaliyetleri girmiş, bu sebeple dergide sadece bir kısmı uzun aralıklarla çıkabilmiştir.³¹⁵ Hacimce ilk Safahat'tan sonra en geniş ve manzum diyaloglarının en uzunudur. Kitabın tamamına yakın bölümü Hocazâde ile Köse İmam arasında geçer. Arada ve sonda Âsım'ın ve Emin'in konuşmaları da bulunur. Yer yer dinî-lirik ve millî heyecan gösteren parçaların bulunduğu bu diyalog şu konular etrafında çerçevelenebilir: I. Dünya Savaşı içinde Çanakkale muharebelerinden bir müddet sonra İstanbul'da Hocazâde'nin Sarıgüzel'deki evinde Köse İmam ile Hocazâde uzun bir sohbete girer. Mehmed Âkif'i temsil eden Hocazâde'nin babası, Köse İmam'ın da vaktiyle hocası olmuştur. Hocazâde'den bir önceki nesle mensup olan Köse İmam dertleşmek için Hocazâde'nin evine gelmiştir.³¹⁶ Önce komşusunda geçen bir olaydan bahsedecek, ardından oğlu Âsım'dan dert yanacaktır. Komşudaki olay vesilesiyle Köse İmam şahidi olduğu birtakım üzücü hadiseleri fıkralarla, hikâyelerle süsleyerek anlatır. Aile kurumu çökmektedir. Köylünün sağlığı gibi ahlâkı da bozulmuş, geçimi ise bitmiş tükenmiştir. Millet basiretsiz ve kötü idarecilere körü körüne uymaktadır. Birbirini anlamayan eski nesil-yeni nesil, halk-aydınlar, mektep-medrese ikiliği memleketi gittikçe derinleşen bir çatışmaya sürüklemektedir. Köse İmam'ı bedbin eden bu gerçeklerin karşısında Hocazâde ümitlidir. Doğu yahut İslâm dünyası bu uyuşukluktan kurtulacaktır. Âsım bu ümidin en güzel örneğidir. Âsım'ın nesli her türlü imkânsızlık ve kötü şartlar içinde mücadele vermiştir. Bunun son örneği Çanakkale savaşlarıdır.³¹⁷ Burada Âkif'in Çanakkale şehidleri için yazdığı uzun lirik parça Hocazâde'nin ağzından söylenir. Kitap, savaştan kurtulmuş bir vatanda İslâm'ın ve Türklüğün geleceği için Batı'nın ilmini, tekniğini kazanmak üzere Âsım'ın Avrupa'ya gönderilmesiyle sona erer.³¹⁸

³¹⁵ A.g.e., 442-444.

³¹⁶ A.g.e., 442-444.

³¹⁷ A.g.e., 442-444.

³¹⁸ A.g.e., 442-444.

Gölgeler: 41 şiir, 1374 mısradan oluşmaktadır.³¹⁹ Mehmed Âkif'in Mısır'da yaşadığı sırada Kahire'de yayımlanan Safahat'ın son kitabı Gölgeler'dir (Kahire 1352). On yedisi kıta olmak üzere kitapta yer alan kırk bir şiirden en eskisi 4 Temmuz 1334 (1918) tarihini taşıırken Âkif'in sağlığında basılmış son şiiri de 22 Ağustos 1349 (1933) tarihli "Sanatkâr" başlıklı manzumedir. Gölgeler'de 1918-1921 tarihlerini taşıyanların çoğu, özellikle bunlar arasında yine Ayetlerin serbest yorumları olan "Hâlâ mı Boğuşmak", "Yeis Yok" ve "Azimden Sonra Tevekkül" manzumeleri öncekiler gibi irade, ümit ve gayret temaları üzerine kurulmuşken diğerleri genellikle şairin Mısır'daki bir çeşit sürgün hayatını ve bedbinliklerini yansıtır. Beklediği İslâm idealinin gerçekleşmemesinin verdiği ümitsizlikle vatanından uzak yaşamaya mecbur bir ruh halinin doğurduğu karamsarlık "Hüsrân", "Şark", "Umar mıydın?", "Mehmed Ali'ye", "Bülbül", "Leylâ", "Firavun ile Yüzyüze", "Vahdet" şiirlerinde açıkça hissedilir. Gölgeler'e asıl özelliğini veren ise hayatında ve eserinde tasavvufa meyletmemiş olduğu bilinen şairin dinî fikirlerinin mistik duygulara yöneldiği "Gece", "Hicran" ve "Secde" şiirleridir. Altlarındaki kayıtlara göre ikamet etmekte olduğu Hilvan'da bir duygu yoğunluğuyla yazıldığı anlaşılan şiirler Âkif'in en lirik parçalarındandır. Bunlara yine benzer ruh halini yansıtan "Said Paşa İmamı" ve "Hüsâm Efendi Hoca" manzum hikâyeleri de eklenebilir. "Sanatkâr" başlıklı şiiri ise Âkif'in Müslümanların dertleri ve hayal kırıklıkları ile geçen hayatının kısa, duygulu bir özeti olduğu gibi Safahat'ın önceki ciltlerinde belirmeyen, fakat şahsiyetinin önemli bir tarafını teşkil eden sanat sevgisini, özellikle de Batı mûsikisine olan ilgisini aksettirir.³²⁰

Son baskılarına göre, Safahat'ta 11240 mısra tutan 108 manzume bulunmaktadır.

Âkif, 1908'den itibaren yazmış olduğu şiirlerinin bir kısmını da Safahat'ma almamıştır. Bu dönemde yazmış olduğu 17 şiirinin toplam mısra sayısı 700 mısradır. Bu dönemde *Ses*, *Yenigün*, *Tan* gibi gazetelerde de birçok şiir yazmıştır. Bu şiirleri tam olarak tespit edilememiştir.³²¹ Mehmed Akif'in yazmayı düşünüp de yazmadığı

³¹⁹ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, 22.

³²⁰ Okay, "*Safahat*", *İslam Ansiklopedisi*, 442-444.

³²¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 155.

şiiirleri de bulunmaktadır. Bunlar, İkinciÂsım, Haccetü'l-Vedâ, Selahaddîn-i Eyyûbî ve İslam Tarihinden menkıbelerdir.³²²

Mehmed Akif'ın bir diğere başyapıtı olan İstiklâl Marşı'na gelince; İstiklâl savaşının kazanılmasının ardından, Meclis "Millî Marş" için bir yarışma açmıştır. Bu yarışmaya 700 kişi katılmış, fakat istiklâlin şanına yaraşır bir marş bulunamamıştır. Maârif Vekili Hamdullah Suphi ve arkadaşları Âkif'e marş yazması konusunda ısrar ettiler. Şair, yapılan ısrarlar sonrasında ödül almama şartıyla bu teklifi kabul etti. İstiklâl Marşı, 1 Mart 1921'de TBMM'de okunarak kabul edildi.107 Marş bütün vekiller tarafından ayakta alkışlanarak, büyük bir beğeniyle dinlenmiştir. Mütevazı kişiliğine uygun olarak da, kendisine verilen 500 lirayı "Dârü'l-Mesâî" adlı yardım kuruluşuna vermiştir. Şair, temel eseri olan Safahat'a İstiklâl Marşı'nı almamıştır. Çünkü onu hiçbir karşılık beklemeden milletine armağan etmiştir. Marş için yarış açıldığında "para için şiir yazamam" demiştir. Kendisine İstiklâl Marşını Safahat'a neden almadığı sorulunca : "O artık benim değil, milletimindir" cevabını vermiştir.³²³

Orhan Okay'ın satırlarıyla İstiklâl Marşı, gerek nazım tekniği gerekse muhteva bakımından herhangi bir millî marş güftesinin çok ilerisinde Türk edebiyatının en güzel lirik-hamâsî şiirlerindedir. Son kıtası beş mısra olmak üzere dörder mısralık on kıtadan oluşan ve aruzla yazılan şiirin her kıtasının bütün mısraları tam kafiyeledir ve her kıtanın, temayı oluşturan duygu ile uyumlu ton ve vurguların yer aldığı sağlam bir yapısı vardır. İlk iki kıtada bayrağa hitap eden şair onun milletin varlığıyla beraber ebedî istiklâlini müjdelere. Şair üçüncü ve dördüncü kıtalarda Türk milleti adına konuşmakta, ebedî hürriyet aşkı ve imanıyla Batıların maddî güçlerine direneceğini söylemektedir. Türk askerine hitap eden beşinci ve altıncı kıtalar, üstünde yaşadığımız yerlerin alelâde bir toprak değil vatan olduğunu, onların düşmana çiğnetilmemesi gerektiğini telkin eder. Yedinci ve sekizinci kıtalarda şair sevilen pek çok şey kaybedilse bile vatanın kaybedilmemesini ve ezan seslerinin kesilmemesini niyaz eder. Dokuzuncu kıtada bu duası kabul edildiği takdirde kendi ruhunun da vecd içinde yükseleceğini söyler. Nihayet son kıtada yine bayrağa dönerek ona ve milletine ebediyen çöküş olmayacağını, hürriyetin ve istiklâlin ebediyen

³²² Demirci, Mehmed Akif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru, 25.

³²³ Düzdağ, Mehmed Akif Ersoy, 110.

*onun hakkı olduğu müjdesini tekrar eder. Tam bir bütünlük gösteren şiirde mecaz ve semboller de ifadeyi zenginleştirmiştir.*³²⁴

Milletin iradesine ve Allah'ın müminlere vaad ettiği zaferin er geç gerçekleşeceğine inanan Mehmed Âkif'in şiirindeki özelliklerden biri de millî ve ulvî değerlerle dinî motifleri dengeli bir şekilde kıtalara yerleştirmesidir.

*Bayrak, hilâl, yıldız, hak, hürriyet, istiklâl, yurt, millet, ırk, vatan, kahramanlık gibi millî kavramlarla iman, şehâdet, helâl, cennet, hudâ, ezan, mâbed, vecd gibi dinî motifler birbiriyle uyum halinde zengin bir belâgatla kullanılmış, böylece Millî Mücadele'yi gerçekleştiren halkın ruhunda mevcut iki önemli kavram İstiklâl Marşı'nın da iki temel temasını oluşturmuştur.*³²⁵

3.2. Düşünsel Biyografi Bakımından Mehmed Akif'in Düzyazıları

Mehmet Âkif'in tefsir yazılarının tamamı kırk sekiz makale olup Sebîlü'r-Reşad mecmuasında yayımlanmıştır. İlk tefsir yazısı derginin *Sebîlü'r-Reşad* ismini aldığı 183. sayısında çıkmıştır. Bu yazıların on altısı manzum tefsir olup Safahat'ta yer almıştır. Diğer otuz iki tefsir yazısı ise düz yazı olup, makaleler halinde yazılmıştır. Her ne kadar Âkif'in tefsir yazılarının sayısını daha fazla gösterenler olsa da yapılan araştırmalar neticesinde, bunun doğru olmadığına kanaat getirmiş bulunmaktadır. Bu yazılar genellikle derginin birinci sayfasında ve "Tefsir-i Şerif" klişesi ile yayımlanmıştır. Kapsam itibariyle çok geniş olmayan bu tefsir yazıları, genellikle bir Ayet-i Kerimenin açıklanması şeklinde yazılmıştır. Şair bu yazılarını yapmış olduğu sosyal analizler üzerine bina etmiştir. Toplumsal olaylara Kur'an perspektifinden bakılarak çeşitli analizlerin yapıldığı tefsir yazıları, "İctimâî Tefsir" özelliği arz etmektedir. Bu yazılarda Âkif'in tefsir anlayışına uygun olarak, güncel meseleler seçilmiş ve okuyuculara yol gösterilmeye çalışılmıştır.³²⁶

Sarıcık'ın araştırmasında da ifade edildiği gibi; İlk kez 1908- 1925 yılları arasında çıkan *Sebîlürreşâd* dergisi sayılarında genel olarak mühimsenen konular;

³²⁴ M. Orhan Okay, "İstiklal Marşı", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 355-356.

³²⁵ A.g.e., 355-356.

³²⁶ Demirci, *Mehmed Akif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru*, 26.

İslami esaslara dayalı şer'î meşrutiyet ve meşveret, Osmanlı memleketleri ve bütün Müslümanların birliği/vahdeti, İttihâd-ı İslam, müsavet, İslâmî uhuvvet ve muavenet ve aynı zamanda kavmiyetçiliği ret gibi güncel mevzulardı. Dergide her zaman iman ve İslam birliği, dinde kardeşlik, hukukta bütün Müslümanların eşitliği ve dış düşmanlara karşı bu birliği devam ettirmek için kuvvet hazırlamak gibi konularda devamlı teşvikkâr bir tutum izlenirken, ırkçılık, tefrika ve kavmiyetçilik ve bölücülük zihniyetlerine karşı da devamlı bir mücadele söz konusuydu.³²⁷

Uçman'ın çalışmasında yer aldığı şekliyle; Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak Devletleri'nin mağlup olmasıyla Çanakkale, Galiçya, Filistin gibi cephelerde önemli mücadeleler veren Osmanlı Devleti de yenik sayıldı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti silahlarını bıraktı ve mağlubiyeti resmen kabul etti. Ateşkes antlaşmasının maddelerine çok fazla itibar etmeyen İtilaf Devletleri, Anadolu'ya doğru yayılmaya başlayarak 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkardılar. Daha sonraki süreçte 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi sonrasında elleri kolları bağlı bir şekilde oturmayı kendilerine yakıştıramayan Türk aydınları, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketine katıldılar.³²⁸

Milli Mücadele'de önemli faaliyetler gösteren Türk aydınlarından birisi olan Mehmet Akif, devletin ve milletin bu zor zamanlarında bir şeyler yapılması gerektiği fikrindeydi. Mehmet Akif, Mondros Ateşkes Antlaşması ile dayatılan ağır şartlardan kurtulup ülkenin bağımsız hale gelmesi ve insanların özgür bir şekilde yaşaması için sadece bir kıvılcımın olması gerektiğine inanmaktaydı. Nitekim bu kıvılcım da çok gecikmedi. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesiyle bu kıvılcım adeta kor bir ateşe

³²⁷ Murat Sarıcık, “Mehmet Âkif’e Göre Müminleri İslam’da Birleştirmek Ve Kardeşleştirmek Açısından Âl-İ İmran Suresi 103. Ayeti”, *EKEV Akademi Dergisi*, C.20, S 67 (2017): 262-263.

³²⁸ Abdullah Uçman. “Mehmet Akif ve Milli Mücadele”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları No. 439, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 5, 1986),11-30.

dönüştü ve ülkenin dört bir yanında milli bir uyanış ve özgürlük heyecanı başladı.³²⁹ Milli Mücadele döneminde Anadolu halkının milli uyanışı ve özgürlük heyecanını kazanmasında Mehmet Akif'in vaazlarının etkisi oldukça büyük oldu. Mehmet Akif;

...Türklerin yirmi beş asırdan beri istiklallerini muhafaza etmiş bir millet oldukları tarihen müsbet bir hakikattir. Hâlbuki Avrupa'da bile mebde-i istiklali bu kadar eski bir zamandan başlayan bir millet yoktur. Türkler uzun zamandan beri millet itibariyle istiklallerini muhafaza etmişlerdir. Bazen bir hanedan münkarız olarak yerine diğer bir hanedan kaim olmuş. Fakat millet itibariyle daima müstakil kalmış ve ancak öyle yaşayabilmiştir. Türkler için istiklalsiz hayat müstehildir³³⁰. Tarih de gösteriyor ki Türkler, istiklalsiz yaşayamamıştır...³³¹

Mehmet Akif bu ifadeleriyle Türklerin bağımsızlıklarına düşkün olduklarına ve düşmana karşı mücadele edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Mehmet Akif, tarihi bilmenin verdiği bu avantajla, insanları ümitsizliğe düşmemeleri konusunda bilinçlendirdi ve Balıkesir taraflarında başlayan milli hareketin mutlaka büyüyeceğine inandı. Mehmet Akif, bu milli hareketin büyümesi için Balıkesir dışında; Ankara, İnebolu, Çankırı, Konya, Eskişehir, Afyon, Antalya gibi yerlerde halka vaazlar verdi.³³²

M. Ertuğrul Düzdağ'ın tespitlerine göre, Âkif'in Balkan Harbi sırasında, birlik ve beraberliğe yönelik olarak yaptığı dokuz tane vaazı bulunmaktadır. Bu vaazlarının birincisi İttihat ve Terakki'nin Şehzadebaşı kulübünde şifahi bir konuşma olarak irâd edilmiştir. Diğer sekiz va'azı, üçü İstanbul'da Beyâzıd, Fatih ve Süleymâniye camilerinde; biri Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde; dördü de Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde ve diğer kazalarında verilen vaazlardır. Bu vaazların sekiz tanesi, Âkif'in

³²⁹ Zakir B. Avşar, "Siyasal İletişim Bağlamında Bir Biyografi Çalışması: Mehmet Akif Ersoy", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 30 (2010): 254.

³³⁰ "Müstehil": İmkansız", Kubbealtı Lugati, www.lugatim.com, (04.01.2020).

³³¹ *Sebilürreşad*, S. 438 (1919): 175.

³³² Sinan Şahin, "Milli Mücadele Döneminde Mehmet Akif Ersoy'un Kastamonu Vaazı Üzerine Bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, S.2 (2017): 311-338.

konuşmaları esnasında kaydedilmiş ve *Sebilü'r-Reşad* dergisinde “Hutbe ve Mevâiz” başlığıyla hülâsa olarak yayımlanmıştır. Bu vaazlarda birçok ayet-i kerime “İctimâî Tefsir” formatında işlenerek okuyuculara sunulmuştur.³³³ Ana tema olarak birlik ve beraberliğin vurgulandığı bu vaazlar, bazı ayetlerin açıklaması olarak dinleyenlere sunulmuş ve toplum üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Yine Düzdağ’ın araştırmasında yer alan bilgiye göre Âkif’in edebiyat, toplum ve çeşitli fikir meselelerine müteallik, elli tane makalesi bulunmaktadır. Bu yazıların on yedisi “Hasbihal” adıyla, on biri “Edebiyat Bahisleri” başlığıyla, dördü “Eski Hatıralar”; ikisi “Letâif-i Arabdan” başlıkları ile bazen de alt başlıklarla kaleme alınmıştır. On bir makalenin ise kendine ait başlıkları bulunmaktadır.³³⁴

Âkif’in 1908’den önce yapmış olduğu tercüme hakkında kaynaklarda teferruatlı bilgiler bulunmamaktadır. Sadece 1898 yılında *Resimli Gazete’de* tefrika edilmiş olan “Uranie” adlı eser ile Servet-i Funûn’da yayımlanan üç yazısı bilinmektedir. 1895 yılında “Ma ‘arif” mecmuasında tefrika edilmiş olan ve Âkif’e ait olduğu tahmin edilen “Mebâhis-i İlm-i Servet” yazılarının da tercüme olması muhtemeldir.

Mehmed Akif’in yaptığı tercüme konusunda farklı kaynaklarda farklı rakamlar ifade edilmiş olsa da şair hakkında yakın dönemde kapsamlı araştırmalar yapmış bulunan Düzdağ’a göre Mehmed Âkif, 1908’den sonraki tercümelerini 268 tefrika olarak yayımlanmış 55 tercüme yapmıştır. Tercümelerinin bazılarında “Sadi” mahlasını kullanmıştır. Tercümeler altı yazardan yapılmıştır. Bu yazarların beş tanesi Arapça bir tanesi de Fransızca yazmışlardır. Yapılan tercümelerin çeşit ve tefrika bakımından genel dağılımı şöyledir. Ferit Vecdi: 7 tercüme, 77 tefrika; Muhammed Abduh: 27 tercüme, 44 tefrika; Azm-zade Refik: 1 tercüme, 3 tefrika; Şeyh Şiblî en-Nu’mânî: 1 tercüme, 10 tefrika; Abdulaziz Çâviş: 13 tercüme, 122 tefrika; Said Halim Paşa: 2 tercüme, 12 tefrikadır.³³⁵

Muhammed Ferit Vecdi: Âkif, ilk tercümesini Muhammed Ferit Vecdi’den yapmıştır. Bu eserler; Müslüman Kadını, Hadika-i Fikriyye ve Müslümanlıkta Medeniyettir.³³⁶

³³³ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, 156-157.

³³⁴ A.g.e., 157.

³³⁵ M.Ertuğrul Düzdağ, *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 49.

³³⁶ Abdülkadir Macit, *Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2019), 139.

Ferit Vecdi'den yaptığı tercüme 10 Eylül 1908 tarihli “Müslüman Kadını” başlığıyla Sırat-ı Müstakim’de 17 tefrika olarak yayımlanmıştır. Toplam 7 tane olan tercümelerin, dördü birer yazılık olup; diğerleri “Hadîka-i Fikriyye” (önce dört ayrı yazı, sonra 21 tefrika) ve “Müslümanlık’la Medeniyet” (31 tefrika) dir.³³⁷

Muhammed Abduh: Âkif’in Abduh’tan ilk tercümesi 27 Ekim 1908 tarihinde *Sebilürreşad*’ın 10.sayısında çıkan “Müslümanlıkta Esaslar”dır. Âkif, Abduh’tan 23’ü tek makale halinde olarak, toplam 27 tercüme yapmıştır. Uzun olan iki makale “Hanoto ile Şeyh Muhammed Abduh’un Münakaşası” (12 tefrika) ve “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri” (5 tefrika) dir. Abduh’tan yapılan bütün tercüme 1-3. ciltlerdedir (1908-1911).³³⁸

Azm-zâde Refik: Âkif’in bu zattan “müslümanlık’ta Ferdin Hâkimiyetiyle Cemiyetin Hâkimiyeti” adlı bir tercümesi bulunmaktadır. Bu tercüme üç sayı devam etmiştir.³³⁹

Şeyh Şiblî en-Nu’mânî: Âkif Şeyh Şiblî’den “Medeniyet-i İslamiyye Tarihinin Hataları” adlı tercüme yapılmıştır. Bu tercüme on sayı devam etmiştir.³⁴⁰

Abdulaziz Çâviş: Âkif’in kendisinden en fazla tercüme yaptığı kişi Abdulaziz Çâviş’tir. İlk tercüme “Kavmiyet ve Din” adıyla 15 Nisan 1915 tarihli 335. Sayıda çıkmıştır. Bu zattan yapılan tercüme hayli uzun olup 122 sayı devam etmiştir. Bunların en uzunları 55 tefrikalık “Esrar-ı Kur’ân” tercümesidir. Ayrıca Abdulaziz Çâviş’e ait olan 28 tefrikalık “Anglikan Kilisesine Cevap” ve 11 tefrikalık “Âlem-i İslam Hastalıkları ve Çareleri” adlı makaleleri de Âkif tercüme ederek yayımlamıştır.³⁴¹

³³⁷ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi, 1997), 151.

³³⁸ A.g.e., 151.

³³⁹ A.g.e., 151.

³⁴⁰ A.g.e., 151.

³⁴¹ A.g.e., 151.

Said Halim Paşa: Âkif fikirlerini benimsediği ve “İslamcılık” fikrinin ilham kaynağı olan Said Halim Paşa’dan iki eser tercüme etmiştir. Bu tercümelemler 4 tefrika olan “İslamlaşmak” ile 8 tefrika olan “ İslam’da Teşkilât-ı Siyasîye” tercümeleridir.³⁴²

Dîvan-ı Lügâti’t-Türk Tercümesi: Âkif, şair ve lisan âlimi Sâmiî Rıfat’la beraber Dîvan-ı Lügâti’t-Türk’ü Türkçeye çevirmişlerdir. Bu çalışma Maârif Vekâleti adına yapılmış ve vekâlete teslim edilmiştir.³⁴³

Kitap olarak basılmış tercümelerine gelince; “Müslüman Kadını”, Kasım Emin’in İslam’ın kadına bakışını eleştiren Ferid Vecdi’nin yazdığı El-Mer’et’ül-Müslime adlı reddiyenin tercümesidir.³⁴⁴ Eser ilk olarak İstanbul’da, Ahmet Sâki Bey Matbaası’nda (R.1325), 165 sayfa olarak, Sırât-ı Müstakîm Kütüphanesi başlığı altında, 5 adet olarak basılmış daha sonra Mahmud Çamdibi tarafından yeniden 1972 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır.³⁴⁵

“Hanoto’nun Hücümuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh’un İslam’ı Müdafaası”, İstanbul, Tevsî-i Tıbbât Matbaası, (R.1331), 80 sayfa, Sebîlür Reşad Kütüphanesi, Aded: 8³⁴⁶. Bu eser Fransız Dış İşleri bakanlarından Hanotaux yazdığı bir makalede İslam’ın medeniyete açık bir din olmadığını iddia etmiş, Abduh da bu fikre bir cevap yazmıştır. Mehmed Akif’in bu çevirisi daha sonra kitap haline getirilmiştir.³⁴⁷

“İslamlaşmak” İstanbul, Hukuk Matbaası, (R.1337), 32 sayfa, Sebîlür-Reşad Kütüphanesi Neşriyatı.³⁴⁸

³⁴² M.Ertuğrul Düздаğ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 157-159.

³⁴³ A.g.e., 157-159.

³⁴⁴ Selim Gündüzalp, *Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: Zafer Yayınları, 2008), 76.

³⁴⁵ Düздаğ, Mehmed Akif Ersoy, 159-160.

³⁴⁶ A.g.e., 159-160.

³⁴⁷ Hanri Benazus, *Mehmet Akif* (İstanbul: Bizim Kitaplar, 2012), 333.

³⁴⁸ Düздаğ, *Mehmed Akif Ersoy*, 159-160.

“İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler”, Ankara, Ali Şükrü Matbaası, (R.1339-1341), 68 sayfa, TBMM Hükümeti Umûr-i Şer’iyye ve Evkâf Vekâleti Tedkîkât ve Te’lifât-ı İslamiyye Neşriyatından, Aded: 4³⁴⁹

“Anglikan Kilisesine Cevap” isimli eser Abdülaziz Caviş’ten çevrilmiş olup³⁵⁰, İstanbul Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, (R.1339-1341),290 sayfa, TBMM Hükümeti Umûr-i Şer’iyye ve Evkâf Vekâleti Tedkîkât ve Te’lifât-ı İslamiyye Neşriyatından yayımlanmıştır. ³⁵¹

Mehmed Akif’in tüm bunlardan başka dostlarına ve akrabalarına yazdığı mektupları, edebiyat ders notları ve bir de Mısır’da imha etmiş olduğu Kur’an Meali diğer eserleri arasında bulunmaktaysa da analize tabi tutacağımız eserleri esas itibarıyla şiirleri, düzyazıları, vaazları ve tercümelere olmaktadır. Esasında Mehmed Akif’in siyasal ve entelektüel biyografisi söz konusu olduğunda ana gövdeyi Akif’in nesir üslubunda yazdığı şiirleri oluşturmaktadır. Şiirlerinde işlediği pek çok konu Mehmed Akif’i anlamaya dönük çalışmaların ana kaynağını oluşturmaktadır.

3.3. Mehmed Akif’in Düşünsel Biyografisinde Bazı Siyasal Kavramlar ve Fikirler

Mehmed Akif Ersoy’un düşünsel biyografisi incelendiğinde inanç, iman, ilim, ibadet gibi dini nitelikli kavramlar yanında ahlak, çalışma, fen, teknik gibi felsefi ve bilimsel temalar da bulunmakta, siyaset bilimine konu olabilecek temalar ise hürriyet fikri, istibdat, devletin kurtarılması, ittihat, adalet, devlet ve devlet yönetimi gibi başlıklar altında incelenmektedir. Araştırma konumuzun ana eksenini “Mehmed Akif’in siyasal duruşunun incelenmesi” noktasında şekillendiğinden aşağıda incelenen kavramlar da ağırlıklı olarak siyasi nitelikli kavram ve fikirler olacaktır. Şüphesiz başka sahalara ait çok farklı kavram ve fikirler Mehmed Akif’in eserlerinde çeşitli şekillerde işlenmiş olsa da çalışmanın ilerleyen kısımlarında işimize yarayacak temel perspektif diğer fikir ve kavramlara ait bir eleme yapmayı gerekli kılmaktadır.

³⁴⁹ A.g.e., 159-160.

³⁵⁰ İsa Kocakaplan, *İstiklal Marşımız ve Mehmet Akif Ersoy* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011), 82.

³⁵¹ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, 159-160.

3.3.1. Hürriyetçilik

Mehmed Akif'in erken yaşlarda hürriyetçilik fikri ile tanışması Hersekli Hoca Kadri sayesinde olmuştur. 1895 yılında kaydolduğu Fatih Merkez Rüşdiyesi'nde, okurken tanıdığı "hürriyetçi" çizgideki Türkçe öğretmeni Hoca Kadri Efendi okulda Mehmed Akif'in en çok sevdiği öğretmeni olmuştur. Ancak bu sevgi Hoca Kadri Efendi'nin okuldan ayrılmasıyla hasrete dönüşmüş, Hoca Kadri Efendi II. Abdülhamid'in baskısına dayanamayarak Mısır'a kaçmış ve orada Kanun-ı Esasi isminde bir gazete çıkarmıştır. Mehmed Akif, daha sonra Mısır'dan Paris'e giden ve orada hayatını kaybeden hocasını hayatı boyunca unutmamıştır.³⁵² Hoca Kadri'nin Mehmed Akif üzerindeki esaslı tesiri Mehmed Akif'in ilerleyen yıllarda oluşan siyasal kişiliği üzerindedir. Diğer adıyla Hoca Kadri Nasih, İttihat ve Terakki ile Gayr-i Müslimlere tanınan bazı ayrıcalıklar bakımından itiraz etmiş bir komitacıdır. Bu noktada İslami görüşe daha yakın duran Hoca kadri aynı zamanda istibdada ve Abdülhamid'e karşı bir hürriyetçidir. Mehmed Akif'in Abdülhamid, İttihat Terakki ve Gayr-i Müslimlerin yıkıcı faaliyetleri noktalarında Hoca Kadri'den etkilendiği söylenebilir.³⁵³

Mehmed Akif'in Abdülhamid'e ve istibdat dönemi olarak nitelediği döneme olan eleştirilerini sert şekilde dile getirdiği meşhur şiiri "İstibdat"tan bir parçaya baktığımızda;

Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd

Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!

Diyor ecdâdımız makberlerinden: Ey sefil ahfâd,

Niçin binlerce ma'sûm öldürürken her gelen cellâd,

Hurûş etmezdi, mezbûhane olsun, kimseden feryâd?³⁵⁴

şeklinde ifadeler yer almakta, Mehmed Akif burada "devr-i istibdat"ı yıkılmış bir kirli hatıra benzetmektedir. Mehmed Akif'in şiirsel bir dil kullanmak suretiyle istibdat

³⁵² A.g.e., 36.

³⁵³ Orhan Okay, *Mehmed Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi* (Ankara: Akçağ, 1989), 18-19.

³⁵⁴ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 89-90.

yönetimini kirli bir dönem olarak nitelenmesi ve sonrasında 1909 yılının Ocak ayında Sırat-ı Müstakim’de yayınlanan “Hürriyet” şiirinde hürriyet düşüncesine ilişkin fikirlerini beyan etmesi Akif’in “istibdat ve hürriyet” konusundaki görüşlerini anlamak bakımından önem arz etmektedir:

— İki gün sonra —

Beyaz entârisiyle kar gibi kız,
Sanki Cennet’ten inme zâde-i hûr;
Ya seher-pâredir ki perrandır
Düş-i nâzında bir sehâbe-i nûr.
Kuşanıp bir nitâk-ı hürriyyet
Geziyor hâk-dâni dûrâ-dûr!
Hâle-dâr eyleyince bedri şafak
Bu kadar dil-nişîn olur ancak.

Ya şu oğlan şu tostopaç afacan
Ki fezâlar gelir sürûruna dar;
Taşıyor sanki sığmıyor kabına...
Kendisinden büyük de bayrağı var!
Geçti mâzî denen o devr-i melâl,
Haydi feth et: Senindir istikbâl.

Koşuyor el ele vermiş iki kardeş; birinin
Yaşı beş yoksa da, var altı kadar dîgerinin.
Bakıyor arkalarından dayanıp değneğine
Hayli düşkün bir adam:

— Kız o ne? Düştün mü yine!

Sana bin kerre dedim koşma, yavaş git, yaramaz!
Haydi kalk ağlama... Söz dinlesen olmaz mı biraz?
Silkiver üstünü Ahmed, bakıver ağlamasın.
— Ağlamam ağbaba...

— Artık yetişir, oynamayın.

Söktü baktım ki hemen bir alay etfâl öteden,
O nasıl mevkib-i şâdî, o ne âlem, görsen!
Her çocuk bir kocaman bayrak edinmiş, geliyor;

«Yaşasın! » sesleri eflâke kadar yükseliyor.
Görerek yapma değil hem, ne tabî'î etvâr!
Şu yumurcakilara bak: Sanki ezelden ahrâr!
— Bağırın haydi çocuklar...
— Yaşasın hürriyyet!

Derken alkış geliyor; sonra da nevbet,
Ya Vatan Şarkısı, yâhud ona benzer bir şey
Okunup her köşe çın çın ötüyor... Hey gidi hey!
Bir mezarlık gibi dalgın yatıyorken daha dün,
Şu sokaklarda bugün dalgalanan rûhu görün!
— Biz de gitsek azıcık, ağbaba, olmaz mı?
— Gidin.

Çok koşup terlemeyin ha! Amanın dikkat edin.

İki kardeş dalarak lücce-i etfâle hemen,
İki dürdâne-i ismet gibi yüzmekte iken;
Bakarak arkalarından bu güzel yavruların;
Döndü birdenbire sîmâsı duran ihtiyarın.
Ne için ağladı? Bilmem. Şunu duydum yalnız:
— Âh bir kerre gelip görse Yemen'den babanız!³⁵⁵

Görüldüğü gibi Hürriyet şiirinin başında ise “iki gün sonra” ifadesine yer verilmiştir. Bu deyiş ise II. Meşrutiyet’in ilanını işaret etmektedir. Dolayısıyla “Hürriyet” şiiri, İstibdat döneminden sonra başlayan ve adına “Devr-i Hürriyet” denilen zamanın başlangıcını anlatmaktadır. Bu manzumede ilk önce ülkede İstibdat devrinin bittiği anlatılır. Herkes sokaklara dökülmüş, bu zulüm devrinden kurtuldukları için adeta bayram (hürriyet bayramı) yapmaktadır. Bu genel manzara içinde küçük bir olay sırasıyla nakledilir. Babası Yemen’de sürgün olan bir çocuk da bu bayramı kutlamaktadır. Büyükbaba ise (Bu adam bir önceki şiirde inzibatlar tarafından yaka

³⁵⁵ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 91.

paça götürülen adamdır) sürgün oğlunun da bu manzarayı görmesini arzulamaktadır.³⁵⁶

Mithat Cemal de, Abdülhamit döneminde bir takım siyasî baskınların olduğunu, bu baskınlardan birisinin de kendi başına geldiğini ve tutuklandığını, Mehmet Akif'in de pek yakından bildiği tutuklanma hadisesinin bu olduğunu, görüp işittiklerini de katarak “İstibdat” şiirini böylece yazdığını ifade etmektedir.³⁵⁷

3.3.2. Ümmetin İhyası, Devletin Kurtarılması

Mehmed Âkif Ersoy genel olarak gelenekçi, muhafazakâr, ahlâkî düşüncelerinin merkezine yerleştiren, gerçekçi ve reformcu biri olarak tarif edilebilir. Fakat Ersoy'un daha da önemli niteliklerinden birisi, kendisi ve toplumu hakkında eleştirel düşünme kapasitesine sahip olmasıdır. Yani Ersoy, birazdan daha detaylı olarak ele alınacağı gibi, yaşadığı toplumun içinde bulunduğu kötü durumun nedenlerini ararken, kendisini de kötü gidişatın sorumluları arasına yerleştirmek bakımından öz eleştirel bir tutum takınmaktadır. Bütüncül bir ilke olarak düşüncelerine, siyasi tahayyülüne ve eleştirilerine eşlik eden gerçekçilik tavrı ve topluma dair çözümler teklif etmesi onun bir aydın duyarlılığına sahip olduğunu göstermektedir.³⁵⁸ Yine Şen'e göre Söz konusu gerçekçi tavrını kazanmasında ise özellikle baytar olarak çalıştığı dönemlerde ülkenin değişik yerlerinde görev alması vesilesiyle halkla sürekli iç içe olması etkili bir rol oynamıştır.³⁵⁹ Bunun yanı sıra siyasi gerekçelerle yurt dışına yaptığı geziler ve bunlardan elde ettiği izlenimler, yaşadığı toplumunu farklı ülke toplumlarıyla karşılaştırmaya imkân vermiştir. bahsedilen gezilerinden elde ettiği deneyim onu, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve diğer Müslüman ülkelerin sosyo-ekonomik olarak çok kötü bir durumda olduğu gerçeğiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bütün bunlar Ersoy'un, ülkesinde ve hatta bütün İslâm âleminde geniş çaplı bir

³⁵⁶ Nihat Karaer, “Mehmed Akif ve Sultan Abdülhamid”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26 (2011): 137-144.

³⁵⁷ A.g.e., 137-144.

³⁵⁸ Şen, “*Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi*”, 245.

³⁵⁹ A.g.e., 245.

reformu, zaruri bir ihtiyaç olarak görmesine yol açmıştır.³⁶⁰ Nitekim Ersoy, “Şark” adlı şiirinde Müslüman dünyanın genel durumunu şöyle tarif etmektedir:

... Ne gördün, Şark'ı çok gezdin? diyorlar. Gördüğüm; yer,
Harap iller, serilmiş hânümanlar, başsız ümmetler;
Yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yolcusuz yollar;
Buruşmuş çehreler, tersiz alınlar, işlemez kollar;
Bükülmüş beller, incelmüş boyunlar, kaynamaz kanlar.
Düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler, paslı vicdanlar;
Tegallübler, esâretler; tehâkkümler, mezelletler,
Riyâlar; türlü iğrenç iptilâlar, türlü illetler;
Örümcek bağlamış, tütmez ocaklar; yanmış ormanlar;
Ekinsiz tarlalar, ot basmış evler, küflü harmanlar;
Cemâatsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz başlar;
“Gazâ” nâniyle dindaş öldüren bîçare dindaşlar;
...
Geçerken, ağladım geçtim; dururken, ağladım durdum;
Duyan yok, ses veren yok, bin perîşan yurda başvurum...³⁶¹

Ersoy, dile getirdiği bu kötü durumun başlıca nedenini eğitim sistemindeki bozuklukta aramaktadır. “Düşünmez başlar” ifadesiyle dile getirdiği zihinsel etkinliklerin yokluğu, ona göre İslâm dünyasının geri kalmasında belki de en önemli etkindir. Aşağıdaki mısralarında da belirttiği gibi, geçmişte İslâm dünyasına yol göstermiş olan âlimlerin şimdi yetiştirilememesinin, bu çöküşün hem nedeni hem de sonucu olduğunu hatırlatan Ersoy, bu konuda bir özeleştiri yapılmasını istemektedir. Söz

³⁶⁰ A.g.e., 246.

³⁶¹ Ersoy, “Şark”, *Safahat*, 449.

konusu özeleştiriyi de genel olarak dönemindeki Müslüman dünyanın akıl ve felsefeden uzaklaşması üzerine oturtmaktadır.³⁶²

*Öyle hiç kendini aldatmaya kalkışmamalı,
Hangimiz, başka metâz? Hepimiz Tırhallı!2
Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.
Hadi göster bakayım şimdi İbn-ür- Rüşd'ü?
İbn-i Sîna neye yok? Nerde Gazâlî görelim?
Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?''³⁶³*

Şiirde yer alan İbn-i Rüşd, İbn-i Sina, Gazâlî gibi filozoflar, Ersoy'un, geçmiş örneklere başvurarak şimdiki zamanının eleştirisini yaptığını göstermektedir. Ersoy'a göre İslâm, şiirinde adı geçen kişilerin yaşadığı dönemde de İslâm idi şimdi de. Fakat Müslümanlar eğer geçmişte bilim ve felsefede yakaladığı başarıları şimdi yakalayamıyorlarsa, bunun sorumlusu İslâm değil, İslâm'ı yanlış kavrayanlardır.³⁶⁴ İslâmcılık düşüncesine göre, Müslümanlar kısa bir dönem hariç İslâm'ı anlamadılar veya yanlış anladılar. Dolayısıyla yaşanan sorunların kaynağı İslâm değil onu anlamayan Müslümanlardır.³⁶⁵

Yeri İslâm'da reform düşüncesi ve ihtiyacı, Osmanlı'da olduğu kadar diğer Müslüman ülkelerde daha geniş planda İslâm modernizmi olarak kendini gösterdi.³⁶⁶ Bunun temeli Ira Marvin Lapidus'un ifadesiyle,

Avrupa güçleri tarafından Müslümanların yenilmesi ve bu duruma karşı çaresiz kalmaları neticesinde, siyasî gücün ihya edilmesi gayesiyle Müslümanların, Avrupa'daki askerî teknikleri ödünç almaları, devlet gücünün merkezileştirilmesi, ekonomilerinin modernize edilmesi ve elitlerinin modern

³⁶² Şen, "Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi", 247.

³⁶³ Ersoy, "Asım", *Safahat*, 417.

³⁶⁴ Şen, *Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi*, 247.

³⁶⁵ İsmail Kara, "İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslâmcılık*, C. 6 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 36.

³⁶⁶ A.g.e., 248.

*bir şekilde eğitilmesi prensiplerine dayanmaktaydı. Bu da, İslâm'ın kendisinin inkâr edilmesi değil, İslâm medeniyetinin orta çağ formlarının reddedilmesi demektir.*³⁶⁷

Ersoy, yukarıda dile getirdiği ve isyan ettiği bu vahim durumun nedenlerini dışa dönük olarak tesis edilen suçlamanın basit kolaycılığında kaçınarak içe dönük bir eleştiriyle ve ancak yenilikçi bir bakış açısıyla düzeltilebileceğini savunmaktadır. Yukarıdaki dizesinde geçen, *öyle hiç kendini aldatmaya kalkışmamalı* cümlesi de hem son derece gerçekçi bir tavrı hem de hiç vakit kaybetmeden ve hiçbir bahaneye sığınmadan ve hayıflanmadan işe koyulmaya dair bir çağrıyı ifade etmektedir. Bu çağrı aynı zamanda içe dönük düşünme noktasında eleştirel bir hamle yapma imkânı içerir. Bu hamleyle reform isteği eşlik eder.³⁶⁸ Öztürk'e göre, Ersoy bu noktada "İslam dünyasını üstlerine çöken yapışkan ölüm uykusuna karşı haykırmaya çağırır. İşte burası Ersoy'un birazdan daha detaylı olarak tartışılacak olan reformcu kişiliğini gözler önüne sermektedir."³⁶⁹ Fakat belirtmek gerekir, onun benimsediği reformculuk, bilinçsiz ve salt idealizme teslim olmuş bir hamlenin ürünü değildir. Çünkü söz konusu reformcu düşünceye, olgusal düzlemde tahkim edilmiş bir sosyal mühendislik projesi eklenmektedir. Nitekim şiirlerine konu olan "Asım" böylesi bir projenin vücut bulmuş halidir.³⁷⁰

Her düşünür gibi Mehmed Âkif Ersoy da yaşadığı dönemin çocuğudur. Ersoy'un yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı, tarih sahnesinden çekildiği, uzun süren savaşların ve bu savaşların getirdiği yıkım, yoksulluk ve bunalımlar dönemidir. Söz konusu "kötü" dönemden bütün çıplaklığıyla etkilenen birçok mütefekkir gibi Ersoy da mevcut durumu ortadan kaldırmak için entelektüel ve politik alanda büyük bir çaba sarf etmiştir. Sözü edilen çaba, dönemin entelektüel atmosferine de uygun bir biçimde "Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak" şeklinde somutlaşmıştır.³⁷¹ Çok geniş bir imparatorluk meydana getiren ve Müslümanların hamiliği konumunu üstlenmiş

³⁶⁷ Ira Marvin Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası*, Çev. Sefa Üstün (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 21.

³⁶⁸ Şen, *Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi*, 248.

³⁶⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Allah İle Aldatmak* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2008), 71.

³⁷⁰ Şen, *Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi*, 243-268.

³⁷¹ A.g.e., 248.

olan Osmanlı Devleti de artık İslam coğrafyasındaki etkinliğini kaybetmekle birlikte kendi topraklarını bile koruyamaz bir duruma gelmiştir. 18. yüzyıldan sonra, Batı Medeniyeti karşısında başka alanlarla birlikte özellikle askeri alanda da zayıflayan Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Anlaşması ile 1774'te artık içişlerine müdahale ettirecek kadar zayıflaması, 1798'de Napoleon'un Mısır'ı işgali ve süregelen Girit ayaklanmaları, İngilizlerin yoğun Müslüman nüfusu barındıran Hindistan'ı 1852'de işgal etmesi, Afganistan'da politik kargaşalar çıkararak nüfusu elde etmesi ve Afrika'nın işgal edilmesi Osmanlı aydınlarında ve Müslümanlarda büyük bir travmaya neden olmuştur.³⁷² Bu travma karşısında Mehmed Akif Osmanlı şemsiyesi altındaki toplulukların ve Müslümanların içine düştükleri kötü durumdan nasıl kurtulacakları yönünde çeşitli fikirler öne sürmüştür.

İmparatorluğun en zor günlerinde Osmanlıların ve İslam ümmetinin kurutuluşun nasıl olacağına dair düşünceler ise genellikle İttihad-ı İslam fikri çerçevesinde Akif tarafından dile getirilmiştir.

3.3.3. İttihad-ı İslam Fikri

II. Meşrutiyet'in fikir akımlarından İttihad-ı İslâm, Batıya öykünerek ülkede bu tarzda kurumlar ve Batı modelini örnek alan bir kültür yaratmak arzusundayken, ilk önce Osmanlıcılık olarak ülkedeki Müslim-gayrimüslim tüm unsurları kapsamayı amaçlayan; fakat sonradan gittikçe özgül ve milliyetçi bir karakter kazanan Türkçülük akımının karşısına İslâm'ın özüne dönüş ve İslâm birliği düşüncesiyle çıkmıştır. İttihad-ı İslâm, Said Halim Paşa, Mustafa Sabri Efendi, Derviş Vahdeti ve Mehmet Akif Ersoy gibi birçok ismi bünyesinde barındırma özelliği göstermiştir. 1908 Devrimi ile ortaya çıkan İslamcılar başlıca üç grupta toplamak mümkündür³⁷³:

1) Derviş Vahdeti'nin başında bulunduğu, yayın organı *Volkan Gazetesi* olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti,

³⁷² Hasan Kaya, "Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 6.

³⁷³ Cem Doğan, "İttihad-I İslâm Yahut Bu Vatan Nasıl Kurtulur?: Mehmed Akif'in Osmanlısı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 5 (2013): 93-106.

2) Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye adlı dernek etrafında toplanan ve *Beyan-ül Hak* adlı bir dergi yayınlayan, liderliğini Mustafa Sabri Efendi, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi gibi muhafazakârların yaptığı grup,

3) *Sırat-ı Mustakim/Sebilürreşad Dergisi* etrafında toplanan yenilikçi Müslüman aydınlar ve ulema.

İttihad-ı İslâm akımının yukarıda belirttiğimiz üçüncü grubun üyesi ve en etkili savunucularından birisi de *Sebilürreşad Dergisi* yazarı, şair Mehmed Akif Ersoy'dur. Akif, II. Abdülhamit istibdadının havasını solmuş, II. Meşrutiyet'i görmüş ve Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına tanıklık etmiş bir şahsiyettir. Bu denli büyük değişimlerin, çöküş ve kuruluşların, milli mücadele olaylarının arasında hayatını geçiren bir yazar ve şair olarak O, dünyadan elini ayağını çekmeyi salık veren bir tasavvuf ehli olmadığı gibi İmparatorluğun kurtuluşunu, Batı medeniyetini körü körüne taklitte bulan bir aydın da olmamıştır. Bilakis O, çarpık bulduğu noktaları korkusuzca yazılarına taşıyabilmiştir.³⁷⁴

Sırat-ı Müstakim çevresinde toplanan Mehmed Akif, Said Halim Paşa gibi dönemin yenilikçi Müslüman aydınları ve Müslüman ulemanın da taraftar olduğu, Müslümanların birleşmesi ve ortak hareket alanı oluşturması anlamına gelebilecek İttihad-ı İslâm (Panislamizm) düşüncesi, Yeni Osmanlılar ile başlayıp, geniş bir coğrafyayı etkileyen, Batı'nın emperyalist gücüne karşı durabilecek alternatif bir kuvvet olarak, Müslüman toplumların tek çatı altında birleşmesini öngören dini referansları ağır basan siyasi bir proje şeklinde tanımlanabilir. Birleşmenin *pratikteki imkânı* konusunda yapılan eleştiriler her dönemde var olsa da; bu birleşmenin ne şekilde olacağı sorusuna Müslüman aydınların verdikleri cevaplar farklılık arz etse, İttihad düşüncesi, 19. yy. sonlarından itibaren İslâm dünyasının yeniden eski gücüne kavuşması ve Dünya siyasetinde söz sahibi olabilmesi için -popülerliğini kimi dönemler de kaybetse de- etkililiğini günümüze kadar sürdüren bir proje olarak kalmasını bilmiştir. *Kur'an-ı Kerim* ve Hadisler açısından "İttihad" fikrine bakıldığında;

Müslümanlara sosyal dayanışmayı, birlikteliği ve ortak hareket etmeyi tavsiye ve bazen de emreden birçok(hatta fazlasıyla) dini referansın mevcut olduğu görülecektir.

³⁷⁴A.g.e., 98.

Geriye ise, bunun siyasi alana taşınarak, siyaset ideolojisi açısından ifadesi kalmaktadır.³⁷⁵

Döneminin Müslüman entelektüellerinden birisi olarak bilinen Mehmet Akif'in hareket noktasını da tabii olarak Ayet ve Hadisler oluşturmaktadır. Onun özellikle *Sebilürreşad*'da manzum ve mensur olarak yayınlanan tefsir yazılarının baş kısımlarına koyduğu ayetlere baktığımız vakit, bunların neredeyse tamamının Müslümanların birleşmesiyle ilintili olarak yorumlandığını görürüz. Hz. Muhammed'in hadislerinden de özellikle, birlik ve beraberlikten, Müslümanların bir birleriyle olan ilişkilerinin niteliğinden bahsedenler üzerinde durulduğu görülecektir.³⁷⁶ Dünya Müslümanlarını bir birinden sorumlu hale getirecek olan bu İttihad düşüncesinin dini bir gereklilik ve zorunluluk olduğunu Akif, şöyle ifade etmektedir: “Bir adam ki Müslümanların derdiyle dertlenmez; onların imdadına koşmaz; o adam hiçbir vakit Müslüman olamaz. Müslümanlık yalnız lafz ile değildir. Sorarım: Şarktaki Müslüman garptakinin imdadına koştu mu? Şimaldeki Müslüman cenuptaki din kardeşinin halinden müteessir oldu mu? Lâ vallahi, olmadı. Öyle ise âlem -i İslâm felaket üstüne felaket göreceğine, birinden kurtulur kurtulmaz başkasına uğrayacağına şüphe etmesin.”³⁷⁷

Safahat'ın beşinci kitabı olan Hatıralar'da ise Akif, İman ile ittihad arasındaki zorunlu ilişkiyi şu mısralarla ifade eder:

O îmandan velev pek az nasîb olsaydı millette,

Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!

O îman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...

Nasıl “bünyân-ı mersûs” olmamız lâzımsa gösterdi.

Peki! Bizler ne yaptık? Kol olduk, târumâr olduk...³⁷⁸

³⁷⁵ Hasan Kaya, “Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 115.

³⁷⁶ A.g.e., 116.

³⁷⁷ İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyatı*, C.9 (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992), 226.

³⁷⁸ Ersoy, *Safahat*, 275.

Mehmed Akif İttihad-ı İslam fikrini bir iman meselesi olarak görmenin yanında aynı zamanda siyasi bir ideal olarak da değerlendirmiştir. Bu idealin şüphesiz o dönem gerçekleştirici gücü Osmanlı saltanat ve hilafetidir. Osmanlı şemsiyesi altındaki Müslüman milletler bir birlik ideali etrafında toplanacaklar, kenetlenecekler ve kavmiyetçilik düşüncesini terk ederek İslam birliği hedefi için bir araya geleceklerdir.

Sebilürreşad'daki bir makalesinde Akif, "Hükümet -i İslamiye" şeklinde tanımladığı Osmanlı'yı, İslam birliğini sağlayan bir unsur olarak gördüğünü şöyle dile getirir: "Eğer yaşamak istiyorsak bu ruhu öldürmeyelim. Yani vahdet-i İslâmiyeyi tarumar edecek hareketler şöyle dursun, tahriklerden bile Allah'a sığınalım. Şu son hükûmet-i İslâmiye ağıyâra karşı yekpare bir kitle, mersus bir bünyan halinde kaldıkça, bütün dünya bir araya gelse devrilmek değil kımıldanmaz bile!"³⁷⁹

Akif bu düşünceler ışığında Osmanlının dağılmasının önlenemesinin mümkün olduğunu, bunu sağlayacak olan gücün ise manevi planda iman, siyasi planda ise Osmanlı Hilafeti ile olacağını ifade etmek istemiştir. Balkanlarda başlayan kopuş hareketleri ile birlikte Mehmed Akif imparatorluk nasıl kurutulur fikri için ittihad-ı İslam fikrini bir reçete olarak görmüş ilerleyen dönemde milli mücadeleye yapılan manevi hazırlık safhasında verdiği vaazlarda bu fikriyatı emperyal güçlere karşı bir cihad motivasyonu olarak da kullanmıştır.

3.3.4. Devlet ve Devlet Yönetimi

Mehmed Akif Ersoy, Hazreti Ömer'in yöneticisi olduğu devlet sistemini ideal devlet tipi olarak görmektedir. Mehmed Akif, "Kocakarı ile Ömer" şiirinde Hz. Ömer'in başından geçen örnek bir olayı ele alarak devlet ile ilgili görüşlerini açıklamaya çalışmıştır. Mehmed Akif bu şiirinde Hz. Ömer in halife olduğu dönemler aynı zamanda geceleri halkın bekçiliğini de yaptığını belirtmektedir. Mehmed Akif, Hz. Ömer in bir gece kıyafet değiştirip Hz. Abbas'la Medine sokaklarında gezerken kenar mahallelerin birinde çadırda oturan, aç olan çocuklarını bir tencerede su kaynatarak avutmaya ve uyutmaya çalışan yaşlı bir kadına rastladıklarını yazmaktadır. Mehmed Akif bunu gören halifenin üzülen Hz. Abbas'la birlikte gidip devletin yiyecek deposundan bir çuval un, bir testi de yağ çıkardığını, unu halifenin kendisinin, yağı da Hz. Abbas'ın taşıdığını ifade etmektedir. Mehmed Akif, yiyecekleri kadının çadırına

³⁷⁹ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyatı*, 146.

getirdikten sonra halifenin yemek yaparak kadının ağlayan çocuklarını besleyip uyuttuğunu ve ertesi gün de halifenin kadına maaş bağlattığını anlatmaktadır.³⁸⁰

Mehmed Akif burada adaletin timsali Hz. Ömer in şahsında bir devlet başkanının yahut bir yöneticinin taşıması gereken sorumluluğu vurgulamaktadır.³⁸¹ Akif bu şiirinde yaşlı kadının diliyle halkın yöneticisinden beklentilerini dile getirmektedir. Mehmed Akif yaşlı kadının diliyle devlet başkanına Allah'ın bir emaneti olduğunu, halk yetim avuturken yöneticinin uyumaması gerektiğini eğer sorumluluğu yerine getiremeyecekse bu işi üstlenmemesinin daha iyi olacağını şöyle ifade etmektedir:

Ya ben yetim uyuturken Emir uyur mu gerek?

Raiyyetiz, ona bizler veditullahız;

Gelip de bir aramak yok mu?

Zavallının işi pek çok, zaman bulup gelemez;

Gidip de söylemişsen ne haldesin bilemez,

-Niçin hilafeti vaktiyle eylemişti kabul?

Sonunda böyle çürük özrü kim sayar makbul³⁸²

Mehmed Akif devlet yöneticisinin ahirette Allah'ın huzurunda hesap vereceğini ve dünyada yüklendiği günahlarına kimsenin ortak olamayacağını bu gerçeği gözönünde bulundurarak davranması gerektiğini belirtmekte, Hz Ömer ile Hz Abbas ı karşılıklı konuşurarak bu düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

Çuval Halife'de, yağ bende çıktık ambardan,

-Ben götüreyim... Verir misin çuvalı?

³⁸⁰ İbrahim Kır, 'Mehmed Akif'in Görüşlerinin Sosyolojik Analizi' (Yayınlanmamış YL Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, 1988), 97-103.

³⁸¹ A.g.e., 97.

³⁸² Mehmet Akif Ersoy, Safahat (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 84.

-Hayır yorulsa değil, ölse yardım etme sakın:

Vebali kendine aittir İbn-i Hattab'ın.

.....
Yarın huzur-ı ilahide kimseler Ömer'in,

Şerik-i hayveti olmaz, bugünlik olsa bile,

Evet hilafeti yüklenmeyeydi vaktiyle³⁸³

Burada çuval bir simgedir. Akif bu mısralarla bir yöneticinin milletin huzur ve refahı için her türlü fedakârlığa katlanabilmesi, üzerine yüklenen emaneti koruyabilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.³⁸⁴

Yine başka bir şiirde Akif, devlet başkanının sorumluluğunun bütün bir ülkeye yayıldığını o ülkede bir nehir kenarında bir koyunu bir kurt yese yöneticinin Allah'ın huzurunda bundan sorumlu tutulacağını ifade etmektedir:

Kenar-ı Dicle'de bir kurt kapsa koyunu,

Gelirde adl-i ilahi Ömer'den sorar onu³⁸⁵

Yine Mehmed Akif "Asım" başlıklı şiirinde devlet yöneticilerinin adil ve dürüst olmaları gerektiğine vurgu yapmış, "Dirvas" isimli şiirinde de Emevi halifelerinden Hişam'ın makamının heva ve hevesine kapılarak halkın dert ve ızdırabını görmezden geldiğini yazarak ağır şekilde eleştirmiştir.

Dolayısıyla Mehmed Akif Ersoy'a göre devlet yönetimi, adalet, emanet ve sorumluluk duygusu, tevazu, mesuliyetlerinin bilincinde olma, dürüstlük gibi değerler üzerine kurulu olmalıdır. Mehmed Akif şiirleri üzerinden tarihte yaşamış bazı zatları örnek göstererek devlet yöneticisi olarak doğru ve yanlış prototipleri edebi bir üslupla dile getirmiştir.

³⁸³ A.g.e., 85.

³⁸⁴ A.g.e., 98.

³⁸⁵ A.g.e., 85.

3.3.5. Siyasi Partiler

Mehmed Akif Ersoy hayatını esas olarak fikri ve edebi mücadeleye adanmış bir edebiyat, aksiyon ve düşünce adamıdır. Bu yönüyle bilinen anlamda bir siyasi parti taraftarı ya da siyaset adamı değildir. Hem fikri yaşamında hem edebiyatında hem de özellikle milli mücadele dönemindeki faaliyetlerinde mücadelesinin merkezine din, millet ve vatan gibi kavramları yerleştirmiştir. Mehmed Akif'e göre eğer siyaset kavramına ille de bir değer yüklenecekse siyasetin bu kavramlara hizmet etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mehmed Akif bu düşünceler içerisinde kısa bir dönem İttihat ve Terakki içinde bulunmuş ve daha sonra da Burdur mebusu olarak TBMM çatısı altında görev yapmıştır. Ancak Mehmed Akif'in İttihat ve Terakki'nin siyasi parti olarak teşkilatlanmış kolu İttihat ve Terakki Fırkası ile bir bağı olmamıştır. Hatta daha sonra İttihatçı hükümetler muhalif yazıları sebebiyle edebiyat fakültesindeki hocalık görevinden de uzaklaştırmışlardır.³⁸⁶ Bütün bu süreçlerde Mehmed Akif günlük siyasi çekişmelerin içine pek dâhil olmamış, siyaseti bir çıkar elde etme aracı olarak kullanmamış, milletvekili olduğu dönemde dahi siyasi çekişmelerden uzak kalmayı tercih etmiştir.³⁸⁷ Dolayısıyla Mehmed Akif'in gerek İttihat Terakki içinde gerekse meclis çatısı altında bilinen manada bir siyasi parti taraftarlığı yaptığı söylenemez.

Eşref Edip Fergan, İstiklal Savaşı yıllarından sonra bir gün Akif'e rastladığında, kendisine “artık siyaset adamı oldun” şeklinde bir ifade kullanınca Mehmed Akif bu söz karşısında Abduh'a atfedilen şu cümlelerle kendisine cevap vermiştir:

*Allah'a sığınırım: şu siyasetten, siyaset sözünden, siyaset manasından, siyaset sözünün ağızdan çıkan her harfinden, siyaset namına içten geçen her hayalden, siyasetin anıldığı her yerden, siyasetten bahseden, yahut siyaseti öğrenen, yahut siyasetle aklını bozan, yahut siyasetle akıllılaştıran herkesten siyaset kelimesinin kökünden ve o kökten çıkan iştikakların hepsinden, Allah'a sığınırım.*³⁸⁸

Ayrıca *Safahat*'ta yayımlanan bazı şiirlerinde Mehmed Akif, siyasi partiler hakkında olumsuz, negatif bir görüşe sahip olup, siyasi partilerin, Avrupalı devletlerin

³⁸⁶ Düздаğ, *Mehmed Akif Ersoy, Türk Büyükleri Dizisi*, 21.

³⁸⁷ Vehbi Vakkasoğlu, *İslam Şairi Mehmed Akif* (İstanbul: Orhan Yayınları, 1983), 125-126.

³⁸⁸ Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri* (İstanbul: Işıklar Kitabevi, 1938), 330.

Osmanlı'yı parçalamak ve içeriye tefrika sokmak için destekledikleri birer nifak odağı olduğunu düşünmekte, cumhuriyet döneminde yürütülen siyasetin ise kişisel menfaat, makam ve çıkar kaygılarını öne aldığına, bu anlamda millet ve vatan hizmeti için bir gayret gösterilmediğine inanmaktadır.

Safahat'taki şiiirlerden birisinde siyasi kavgaların temelinde çıkar kavgası olduğunu ifade edercesine:

*Post üstüne kavgaların hepsi nihayet*³⁸⁹

şeklinde düşüncelerini mısralara dökmüş,

Başka bir şiiirde ise Osmanlının tefrika ile parçalanmasına ilişkin yabancı menşeli düşüncelere işaret etmek için:

Rusya'dayken beni gördükçe gelir, derdi: "İmam"

Oku sen yoksa işin, öldü sizin hasta adam

*Çıkıyor varisi meşruu, da bizden başka!*³⁹⁰

Mısralarında düşüncelerini dile getirmiştir. Yine *Safahat*'ta yer alan bir başka şiiirde ise firkalaşmaya işaret etmiş;

Müslüman, fırka belasıyla zebun bir kavmi,

*Medeni Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?*³⁹¹

şeklindeki mısraları kaleme almıştır. Önce dernek olarak kurulan sonra partileşen yapılar hakkında ise;

Cemiyete bir fırka dedik, tefrika çıktı,

*Sapasağlam iken milletin erkânını yıktı*³⁹²

mısralarıyla siyaset ve siyasal partilerle ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Yine vaazlarında siyasi partilerle ilgili görüşlerini fırka kavramı etrafında açıklamış mesela Avrupa'daki partiler ve bizdeki parti anlayışı hakkında fikrini şu şekilde izhar etmiştir:

³⁸⁹ Ersoy, *Safahat*, 419.

³⁹⁰ A.g.e., 158.

³⁹¹ A.g.e., 162.

³⁹² A.g.e., 420.

...İyi ama bütün milletlerde pek çok fırkalar vardır. Dünyaları da pekiyi gidiyor. Terakki edip duruyorlar. Bu fırkalar hiç de onların izmihlaline sebep olmuyor. Evet onlar fırkayı tefrika manasında telakki etmiyorlar. Onların fırka hayatını size la teşbih şöyle temsil edeyim: Tıpkı bizdeki mezhepler gibi. Ben Hanefiyim, sen Şafiisin. Sana itiraz ediyor muyum? İkimiz de aynı Yaraticıya ibadet ediyoruz. İkimizin de Kur'an'ımız, Peygamberimiz aynı. İşte onlar da yekdiğerine karşı bu nazarla bakıyorlar. Bizde ise öyle mi? Heyhat! Fırkacılık tefrikacılıkla karar kalıyor. Birbirimize düşman kesiliyoruz. Her fırka diğerk fırkayı vatanın düşmanı tanıyor. O nazarla bakıyor. "Maksat memleketin selametidir. Filan fırka selameti şu yoldan harekette görmüş, bizim fırka da bu taraftan gitmekte" demiyor. İşte tefrikalar hep bu yüzden oldu. Nihayet memleket uçurumun kenarına geldi...³⁹³

Görüldüğü üzere Mehmed Akif siyasi partilerin Avrupa'da ilerleme ve kalkınma gibi ortak bir amaca hizmet ettiklerini bizde ise aksine ayrılık ya da o günün tabiriyle tefrikaya sebebiyet verdiklerini açıkça ifade etmiş olmaktadır.

3.3.6. Milliyetçilik

Sırât-ı Müstakîm Dergisi mensubu aydınlar, Mehmed Âkif ve arkadaşları, neşriyatlarının ilk yıllarında, Türkçülük, bir kültür hareketi olarak Müslüman Türkleri uyandırmaya çalışırken, onu pek tabii olarak desteklemişlerdi. *Sırât-ı Müstakîm* "Türk İslâm Âlemi" genel başlığı altında, dış Türklere haberler veriyor, "Ümmet-i Türkiyye" sözünü kullanıyor, "Türk birliği" teklif eden mektupları yayınlıyordu. 1909'da kurulan *Türk Derneği*, dergiyi kendine yayın organı olarak tanıyor, Ahmed Midhat Efendi'nin "Türklüğe Dâir" konferansı ve benzerleri yayınlıyordu.³⁹⁴

Fakat "Türkçülük" hareketinin kısa bir zaman sonra siyâsî bir şekle bürünmesi üzerine Mehmed Âkif ve arkadaşları ona karşı çıkmışlardır. Çünkü böyle bir cereyanı, İslâmiyet'e aykırı bulmakla beraber, Osmanlı vatanında bulunan Müslüman fakat gayri Türk unsurların ayrılmasına sebep olacağı için tehlikeli de görmekte idiler. Mehmed Âkif'in *Safahat*'ta bulunan ırkçılık aleyhdarı şiirlerinin yazılışı sebebi de budur.³⁹⁵

³⁹³ Mehmed Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 191.

³⁹⁴ Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy, Türk Büyükleri Dizisi*, 71.

³⁹⁵ A.g.e., 71.

Mesela Süleymaniye Kürsüsü'nde isimli şiirinin bir yerinde Mehmed Akif;

*Müslümanlık sizi gayet sıkı, gayet sağlam,
Bağlamak lazım iken, anlamadım, anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvamı,
Aynı milliyetin altında tutan İslam'ı,
Temelinden yıkacak zelzele, kavmiyettir,
Bunu bir lahza unutmak ebedi haybettir...
Son siyaset ise Türklük, o siyaset yürümez!³⁹⁶*

Şeklindeki mısralarıyla milliyetçiliğe ne şekilde baktığını açıklamış olmakta, ırkçılığa varan kavmiyetçiliği kesinlikle redderek İslami bir milliyet anlayışına sahip çıkmaktadır.

Mehmed Âkif, Aralık 1918 de *Sebilürreşad*'da kaleme aldığı bir makale ile bütün bu düşünce ve endişelerle (milliyetçiliğin İslâmiyet'e aykırı olması, Osmanlı vatanında bulunan Müslüman fakat gayri Türk unsurların ayrılması tehlikesi) birlikte o zamana kadar olanları ve o günkü görüşlerini şöyle özetlemektedir:

Ne olurdu, kavmiyet denilen o mel'un cereyan, derhal siyasî bir şekil almasaydı, kitaplarıyla, gazeteleriyle, konferanslarıyla, nutuklarıyla, Müslüman unsurları birbirine düşürürken, aynı vasıtalarla biraz da, parçaladığı kitlelerin lisânına, irfanına hizmet edeydi de, bugün o büyük şerrin, bâri şu kadarcık bir hayrını gördük, diyebileydik! Arnavutluk, Araplık, Türklük namına ortaya çıkan kavmiyet reislerini, bundan altı yedi sene evvel bir yere çağırılmış, kendilerine şöyle demiştik: "Kavmiyet cereyanı en medenî en ileri cemiyetleri birbirine düşürüyor. Bizim gibi, kendini teşkil eden unsurları istisnâsız câhil bulunan bir cemaati ise tarumar eder. Geliniz bu cereyanı körüklemeyiniz. Mensup olduğunuz kavimlere hizmet etmek istiyorsanız, bunun yolu başkadır. Evet, hep biliyoruz ki, İslâm unsurlarının hepsi irşâda, ikaza

³⁹⁶ A.g.e., 161.

muhtaçtır. Bunlardan, meselâ Arapları irşâd vazifesini Arap münevverlerine bırakınız. Çünkü irşâdına çalışacağı unsurların lisânını, âdetlerini mizacını, rûhunu diğer unsurlara mensup münevverlerden iyi bildiği için, muvaffak olması çok daha kolaydır. Türk'ün Arnavud'un uyandırılması için de aynı usûle başvururuz. Aradaki İslâm bağınu devam ettirip kuvvetlendirmek şartıyla mensup oldukları kavimleri okutmak, yazdırmak, ilim ve irfan sahibi etmek; servet, san'at, ticaret hususlannda terakki ettirmek için geceli gündüzlü uğraşırlar. Böyle bir yol takip etmeye karar verirsiniz, biz de, sizinle beraber çalışırız, elimizden geleni kat'iyen esirgemeyiz... Heyhat! Bu teklif hiç birinin işine gelmedi. Çünkü siyasî teklifler gibi lâf ile yürüyecek takımdan değildi, faaliyete muhtaç idi, mücâhedeye muhtaç idi, fedakârlığa muhtaç idi. Çünkü burada izah edemeyeceğimiz birçok gizli sebepler daha mevcut idi.³⁹⁷

Yine Beyazıt Camii kürsüsünden 2 Şubat 1913'te verdiği bir vaazda Mehmed Akif, İslam'da ırkçılığın yerinin olmadığına vurgu yapmakta, Müslümanların bu hakikatten gafil olarak bölündüklerini ifade etmektedir;

Filhakika, ırkı, lisani, muhiti, adati, elhasıl herşeyi yekdiğerine mübayin olan bu kadar akvamı Müslümanlık kardeş yapmıştı, cinsiyeti, kavmiyeti aradan kaldırmıştı. Fakat son zamanlarda biz Müslümanlar bu hakikatten gafil olduk. Aramıza namütenahi esbab-I tefrika girdi. Birakalım memalik-I ecnebiyedeki Müslümanları, Osmanlı memleketinde bu kadar akvam var. Öyle ya Arnavut, Kürt, Çerkes, Boşnak, Arap, Türk, Laz... El hâsıl daha bir çok kavmiyetler mevcut. Pekâlâ hepsinin beynşndeki rabıta nedir? Rabıta-I diyanet! Şimdiye kadar bu rabıta sayesinde kardeş gibi yaşadık. Türk Türklüğünün ne olduğunu bilmiyordu, Arnavut kavmiyetinden dem vurmuyordu. Zaten Müslümanlıkta kavmiyetçilik yoktur.³⁹⁸

3.3.7. Hilafet

“Hilafet” ve “Halife” kelimeleri safahatın pek çok yerinde geçmektedir. Bu kavram, Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde gibi Safahat bölümlerinde, Mehmed Akif'in

³⁹⁷ *Sebilürreşad*, C. 15, S. 382 (1918): 331.

³⁹⁸ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 189.

Çanakkale Boğazı'na hitap eden şiirinde, ayrıca meşhur Kocakarı ile Ömer şiirinde de hilafet ve halife kavramları geçmektedir.

M. Ertuğrul Düzdağ'ın kaydettiğine göre *Safahat*'ın 1928 yılında eski harflerle yapılan son baskılarında hilafet ve halife kelimeleri çıkarılarak yerlerine “hükümet” gibi kavramlar yerleştirilmiştir.³⁹⁹ Tabii olarak bu kavramların tam da hilafetin kaldırıldığı yıllarda *Safahat* baskılarında sansüre uğramış olması bir tesadüf değildir. Lakin bu sansür daha sonra kalkmış olup şiirler olduğu gibi, yani ilk halleriyle bugünkü *Safahat* baskılarında yer almaktadırlar.

Safahat'ın *Hakkın Sesleri* bölümünde hilafet kavramı şu şekilde geçmektedir:

Ey millet-i merhume, sabah oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak aç gözünü!
Dinle Peygamber-i Zişan'ın İlahi sözünü.
Türk Arapsız yaşamaz, kim ki yaşar der delidir!
Arabın, Türk ise hem sağ gözü hem sağ elidir.
Veriniz başbaşa, zira sonu hüsrân-ı Mübin;
Ne hilafet kalıyor ortada billahi ne din!
“Medeniyet”! size çoktan beridir dış biliyor,
Evvela parçalamak, sonra da yutmak diliyor.⁴⁰⁰

Fatih Kürsüsünde isimli *Safahat* bölümünde ise hilafet kavramı şu mısralarda karşımıza çıkmaktadır:

Zavallı âlem-i İslam eğer salibe henüz
Sarılmıyorsa, kolundan çeken: Hilafetiniz
Hilafet olmasa dünya tanassur eyleyecek...

³⁹⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 193.

⁴⁰⁰ Şiir, *Safahat*'ın *Hakkın Sesleri* bölümünde yer almaktadır.

*O halde Şimdi bizim hakkımız değil lmek.
Yetişmiyor mu ki dünya evinde çektiğimiz,
Yarın da yüklenelim lemin günahını biz,
Hayata karşı nedir söyleyin bu ylgınlık?
Reis-i ailenin intiharı: Çılgınlık!
Hilafetin, o henüz payidar olan arşın
Skuutu müdhiş olur Düşmesin aman yapışın!⁴⁰¹*

Yine aynı kısımda hilafet ve halife kavramı Şu mısralarda karşılığını bulmaktadır:

*Yüz elli bin bu kadar hanumanı buldu snen!
Siz, ey bu yangını izhar eden beş-altı sefil,
Ki ettiniz bizi Hırvat'la Sırb'a karşı rezil!
Neden Halife'ye Kur'an'la bağlı Arnavudu
Ayırdınız da harab ettiniz bütün yurdu?⁴⁰²*

Yukarıdaki mısralardan da açıkça anlaşılacağı üzere Mehmed Akif hilafet ve halife kavramlarına hem dini hem de siyasi bir içerik yüklemekte, mesela Arnavud'un Kur'an'la bağlı olduğu halifeden kopmasını mısralarında açıkça eleŐtri konusu etmektedir.

Yine Mehmed Akif "Hilafet olmasa dünya tanassur eyleyecek" diyerek, hilafetin yokluğunda dünyanın Hristiyanlaşma tehlikesi ile karşı karşıya geleceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Mehmed Akif'in anlayışında hilafet makamı hem lem-I İslam'ın koruyucu Şemsiyesi hem de çeşitli etnik unsurları İslam Şemsiyesi altında tutan siyasi bir bütünlüktür.

Safahat'ın beşinci bölümünde bulunan Berlin Hatıraları başlıklı Şiirde ise Mehmed Akif Çanakkale Boğazı'na hitap ederken Şiirinde ;

⁴⁰¹ Ersoy, *Safahat.*, 245.

⁴⁰² Ersoy, *Safahat.*, 245.

Sen ey Boğaz ki, uzattın da ahenin kolunu,

Halife yurdunu tehdid eden deniz yolunu,⁴⁰³

Osmanlı topraklarını halifenin yurdu olarak görmekte, bu kavrama siyasi bir anlam yüklemektedir. Yine şiirin bir başka yerinde

Bakın ilerledi... Asker! Huda bilir asker!

Evet, gözüm seçiyor şimdi bir bir efradı

Halife ordusunun en muazzam evladı,

Ki pak alınları İslam için son istihkâm

Diyerek Çanakkale’de çarpışan askeri halifenin askerleri ve İslam’ın son istihkâmı olarak değerlendirmektedir. Diğer taraftan Mehmed Akif’in Safahat’ın beşinci bölümü ya da beşinci kitabı olan “Hatıralar”ı “Hanedan-ı Hilafet’in erkân-ı muazzamasından Ömer Faruk Efendi hazretlerine takdime-i tazimimdir” şeklinde ithaf etmiş, bu satırlar da Safahat’ın 1928 baskısından çıkarılmıştır.⁴⁰⁴

Son olarak meşhur “Kocakarı ile Ömer” şiirinde Mehmed Akif Hazreti Ömer’in halife olarak sorumluluğuna vurgu yaparak

Bir aşıyan-ı sefalet bakılmayıp göçse,

Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!

Ömer halife iken başka kim çıkar mes’ul!⁴⁰⁵

3.4. Mehmed Akif’in Düşünsel ve Edebi Biyografisinin Kronolojik Analizi

Mehmet Akif Ersoy’ un ilk olarak şiirle tanışması Rüştüye mektebinde olmuştur. Bu dönemde Fuzuli’nin “Leyla ve Mecnun” isimli eserini okumuştur. Aynı dönemde vezinsiz ve kafiyesiz olarak nazım parçaları yazmıştır. Halkalı Baytar Mektebinde okurken şiirle daha fazla alakadar olmaya başlamıştır.⁴⁰⁶ Çocukluğundan beri şiire ilgi

⁴⁰³ Ersoy, *Safahat.*, 283.

⁴⁰⁴ Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II*, 195.

⁴⁰⁵ Ersoy, *Safahat*, 86.

⁴⁰⁶ Osman Kılıçoğlu, “Mehmed Akif’in Dini ve Sosyal Islahatçılığı” (Yayınlanmamış Y.L. Tezi. Marmara Üniversitesi, SBE, 2011), 32.

duyan Mehmed Akif, ilk esaslı şiir denemelerini Halkalı Baytar Mektebinde bulunduğu sıralarda yazmaya başlamıştır. Mehmed Akif, 3 Kasım 1892’de henüz 19 yaşında, bilinen ilk şiirlerinden “Destur”u yazmış⁴⁰⁷, 28 Aralık 1893’te *Hazine-i Fünun* Dergisi’ndeki ilk şiiri “Gazel” yayınlanmış⁴⁰⁸, 1895 yılının 14 Martında, Mektep Mecmuası’nda “Kur’an’a hitap” isimli şiiri yayınlanmıştır.⁴⁰⁹ Ayrıca Filibe’de çıkan *Gayret* gazetesinde ve 1898 senesinde de *Resimli Gazete*’de çeşitli şiirleri yayımlanmıştır. 1900-1908 yılları arasında birçok şiir yazmakla beraber bunları o dönem yayımlamamıştır. Daha sonra bu şiirlerinden beğendiklerini yayımlamayı uygun görmüştür. Beğenmediklerini ise ortadan kaldırmıştır. Hepsini on bin mısradan fazla olduğu tahmin edilen bu şiirler daha sonra Akif tarafından imha edilmiş, Safahat’a alınmamıştır. Bunların yanında Akif “O benim milletime aittir.” Diyerek “İstiklal Marşı”nı da Safahat’a koymamıştır.⁴¹⁰ Bu şiirler Mehmed Akif’in Rüştüye Mektebinden itibaren yazdığı şiirlerdir. Safahat’a koymadığı ilk şiirleri yukarıda da ifade edildiği gibi 1898-1899 yıllarında “Resimli Mecmua’da” yayınlanmıştır. Bunlar kendisinin olgunluk devrinden önce yazdığı şiirlerdir.⁴¹¹ Yazdığı ilk şiirlerle alakalı olarak kendisi şunları söylemiştir. “Baytar Mektebi’nin son iki senesinde çok manzum parçalar yazdım. Sonra bunların hepsini mahvettim. İlk manzumelerimin mevzuları dini, garami ahlaki idiler.”⁴¹² Mehmet Akif ilk şiirlerinde Ziya Pasa, Muallim Naci, Namık Kemal ve Abdülhak Hamid’den etkilenmiştir.

⁴⁰⁷ Mehmed Akif Ersoy, “Destur”, 3 Kasım 1892. (Şiire ait detaylı bilgi Fevziye Abdullah Tansel’in, 1973 Yılında basılan Mehmed Akif isimli eserinde yer almaktadır).

⁴⁰⁸ Mehmed Akif Ersoy, “Gazel”, *Hazine-i Fünun Dergisi*, Yıl: 1, No:25 (28 Aralık 1893).

⁴⁰⁹ Mehmed Akif Ersoy, “Kur’an’a Hitap”, *Mektep Mecmuası*, C.2, No:26 (14 Mart 1895).

⁴¹⁰ Ertuğrul Düздаğ, *Yakın Tarihimize İslam ve Irkçılık Meselesi* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006), 25.

⁴¹¹ Melek Kayhan, “Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 129-131.

⁴¹² Edip, *Mehmet Akif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, 499.

Akif bu dönemde yazı hayatı açısından bir arayış içerisine girmiş şiir ve nesir yazmak arasında tereddüt yaşamıştır. Bu tereddüdünü Safahat'ta yer almayan şu şiirinde dile getirir⁴¹³:

*Mustakbeli şi'rimin açık mı?
Sair olamam, o belli zaten,
Bir nazım olur muyum acep ben?
Nesrimde rekaket olmasaydı;
Evvелce gözüm de dolmasaydı,
Hiç nazma temayül eylemezdim,
Bir sadece beyt söylemezdim.
Heyhat, bir iptila imiş bu,
Ben bilmez idim, hata imiş bu!*

Bu tereddüt Akif'te fazla sürmez ve edebiyat hayatına şiirle devam eder. Şiir yazmaya devam etmekle beraber Üstadın çoğunluğu Sebilürreşad'da yayınlanmış birçok mensur eseri de yer almaktadır.⁴¹⁴ Bilinen ilk mensur eserleri ise 1898 senesinin Kasım ve Aralık aylarında yayınlanan *Servet-i Fünun Dergisi*'ndeki yazılarıdır.

1898 Yılında *Resimli Gazete*'de şiirleri yayınlanmaya başlayan Mehmed Akif'in 1903 yılına geldiğinde Safahat'a almadığı Hersekli Arif Hikmet şiirini 26 Haziran 1903'te, Arif Hikmet Bey'in vefatından bir ay sonra tamamlamış, şiirin yayınlanması ise 25 Şubat 1909'da *Sırat-ı Müstakim Dergisinde* mümkün olmuştur.⁴¹⁵ Hersekli Arif Hikmet son dönem divan şairlerinden olup, aslen Mostar doğumludur. Osmanlı döneminde çeşitli memuriyetlerde bulunmuş, hâkimlik yapmış, 20 Mayıs 1903 tarihinde de vefat etmiştir. Kendisinin vefatı üzerine İbnülemin Mahmud Kemal ve

⁴¹³ Kılıçoğlu, *Mehmed Akif'in Dini ve Sosyal Islahatçılığı*, 33.

⁴¹⁴ A.g.e., 33.

⁴¹⁵ Mehmed Akif Ersoy, "Hersekli Arif Hikmet", *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C.2, No: 27 (25 Şubat 1909).

Mehmed Akif birer manzume yazmışlardır. Özellikle Mehmed Akif'in kendisine ilişkin şiiri dönemin bu önemli şahsiyeti açısından kaynak değeri teşkil etmektedir.⁴¹⁶

Safahat'ın birinci kitabındaki ilk şiirlerden birisi olan ve İstanbul'un kenar mahallerinden birisini tasvir eden "Küfe" nin yazılması 29 Aralık 1906 tarihine tevafuk etmektedir. Küfenin konusu babası ölen bir hamal çocuğunun babasının iş gereci olan küfeye karşı tavrı anlatılmaktadır. Şiir ilk olarak *Sırat-ı Müstakim* dergisinin⁴¹⁷ 17 Eylül 1908 nüshasında yayınlanmış olup çocuk meselesine eğilen ilk şiirlerden birisi olarak bilinmektedir.⁴¹⁸

1908 senesi gerek imparatorluk gerekse Mehmed Akif bakımından mühim bir yıldır. 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edilmiş, Mehmed Akif'in ilk sayılan bazı eserleri ve tercümeleleri bu yıl yayınlanmış, *Sırat-ı Müstakim* yayın hayatına bu yıl içerisinde dâhil olmuştur. Bu anlamda 27 Ağustos 1908 tarihi Mehmed Akif'in düşünsel biyografisi ve entelektüel faaliyetleri bakımından önemli bir eşiktir. Bu tarihte *Sırat-ı Müstakim* dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Ebulûla Zeynelabidin (Mardin) ve Eşref Edib (Fergan)'in sahibi oldukları haftalık dergi din, felsefe, edebiyat, hukuk ve sair ilimlerden bahsetmekte olup, özellikle dönemin önemli İslamcı yayınlarından birisi olarak öne çıkmaktadır. Derginin Mehmed Akif açısından önemi yayının başyazarı olmasıdır. Derginin ilk sayısında Mehmed Akif'in "Fatih Camii" isimli şiiri yayınlanmıştır. Aynı yıl içerisinde Mehmed Akif Ersoy, 28 Ocak 1908'de Seyfi Baba isimli şiirini yazmış⁴¹⁹, 10 Eylül ila 31 Aralık tarihleri arasında, dört aylık süreç içerisinde, Mehmed Akif'in ilk tercümelerinden birisi olan Ferit Vecdi'nin "Müslüman Kadını" adlı eserinin tercümesini yayınlamıştır. Aynı yılın 18 Kasımında ise Mehmed Akif'in ilk makalesi olarak bilinen "Darulfünûn Talebesine Mühim Bir

⁴¹⁶ Hasan Aksoy, "Hersekli Arif Hikmet", TDV İslam Ansiklopedisi, C.17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 233-235.

⁴¹⁷ Mehmed Akif Ersoy, "Küfe", *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C.1, No: 4 (17 Eylül 1908).

⁴¹⁸ Mehmet Bakır Şengül, "Mehmed Akif Ersoy'un Safahat Adlı Şiir Kitabında Çocuklar", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.2 (2018): 876-897.

⁴¹⁹ Şiir daha sonra *Sırat-ı Müstakim Dergisinin* 17 Aralık 1908 tarihli nüshasında yayınlanmıştır.

Tebşir” başlıklı yazı yayınlanmıştır.⁴²⁰ Görüldüğü gibi 1908 yılı Mehmed Akif’in entelektüel biyografisi bakımından oldukça yoğun bir zaman dilimidir.

1909 yılında Mehmed Akif’in düşünsel faaliyetleri ve yazı hayatı bakımından kayda değer en önemli gelişme en *Sırat-ı Müstakim* Dergisinin yaklaşık bir ay kadar yayınlanamamış olmasıdır.

1910 yılına gelindiğinde, II. Meşrutiyet’in üzerinden yaklaşık iki yıl geçmiş olup, Mehmed Akif bu zaman zarfında çok sayıda mensur eser, yani makale kaleme almış, yazar açısından bu yıl oldukça üretken ve verimli geçmiştir. Mehmed Akif 1910 yılında edebi ve içtimai konularda 25’ten fazla makale yazmıştır. Ebuzziya Tevfik Efendi’ye Açık Mektup, Eski Hatıralar (3 Adet), Musâhabe, Letaif’ten Eban ile A’rabi, Eski Hatıralar, Cemaleddin Afgani, Hasbihal (12 Adet), Hangisi Şiir, Gayet Mühim Bir Eser, Letaif-i Arabdan, Yeni Bir Mekteb Kitabı, Musahebe-i Edebiyye, Koleraya Dair, Kişizadeler, Sadi gibi *Sırat-ı Müstakim* Dergisinde yayınlanmış makalelerden bazılarıdır. Bu makalelerde Akif, edebi pek çok konuya değindiği gibi kültürel ve sosyal konularda da çeşitli fikirlerini dergi yoluyla toplumla paylaşmıştır.

1911 yılı Mehmed Akif’in ilk şiir kitabı olan Safahat’ın yayınlanması bakımından önemlidir. Safahat adlı yedi kitaptan oluşan şiir külliyyatının ilk bölümünü oluşturan ve eserin tamamıyla aynı adı taşıyan Safahat isimli eser ilk kez 1911 yılında 44 şiir ve 3084 mısrayı içerecek şekilde yayınlanmıştır.⁴²¹ Zaten bu kitabı oluşturan şiirler 1908 ile 1911 yılları arasında parça parça *Sırat-ı Müstakim* Dergisi’nde yayınlanmıştır. Daha sonra bu eser 1918 ve 1928 senelerinde de iki baskı daha yapacaktır. Bu eserdeki eserlerin çoğu manzum hikâye şeklinde olup Küfe, Hasır, Meyhane, Hürriyet, İstibdat, Geçinme Belası gibi başlıklar altında yayınlanan eserler konu itibarıyla siyasi, sosyal, mistik boyutlar içermektedir.⁴²² Şiirlerin çoğunda hastalık, fakirlik, yoksulluk, cehalet, yardım, iyilik gibi kavramlar işlenmiş, meyhane ve kahvehane gibi insan ve toplum için zararlı olarak tanımlanan mekânların tasvirleri yapılmıştır. Bu bölümde Mehmed

⁴²⁰ Mehmed Akif Ersoy, “Darulfünûn Talebesine Mühim Bir Tebşir”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C.1, S.13 (24 Şevval 1326).

⁴²¹ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ) (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 21.

⁴²² Henri Benazus, Mehmed Akif (İstanbul: Bizim Kitaplar, 2012), 194.

Akif İkinci Meşrutiyetin getireceğini ümit ettiği hürriyetten ümidini tamamen kesmemiştir. Yıl 1911 olmasına rağmen hürriyetin bir siyasal ve toplumsal ferahlama olarak siyasal düzende karşılığını bulacağını ummaktadır.⁴²³

1911 yılının Mehmed Akif'in düşünsel hayatı bakımından bir diğer önemli gelişmesi ise Mayıs ayında *Sırat-ı Müstakim* Dergisi'nin örfi idare tarafından kapatılmasıdır. *Sırat-ı Müstakim* Dergisi'nin 13 Mayıs 1911 tarihli 140 numaralı nüshasında Ispartalı Hakkı imzasıyla "Safahat ve Akif" başlıklı bir yazı yayınlanmış, bu yazıda dönemin paşalarından birisi müstebit olarak tasvir edildiği gerekçesiyle dergi bir süreliğine kapatılmış, daha sonra ortada bir yanlış anlaşılma olduğu anlaşılınca derginin yayınına tekrar izin verilmiştir.⁴²⁴

1912 yılında *Safahat*'ın önemli bölümlerinden birisini teşkil eden "Süleymaniye Kürsüsünde" şiiri *Sırat-ı Müstakim*'de peyderpey tefrika edilmiş, aynı yılın Eylül ayında da kitap olarak çıkmıştır. Ocak-Ağustos ayları arasında yayınlanan şiirlerde meşrutiyetle geldiği varsayılan hürriyetin memleketi kurtarmayacağı, çünkü yanlış anlaşıldığı, doğrusunu da aydınların dahi anlamaya yanaşmadığı vurgulanmıştır. Başta gazeteler olmak üzere siyasi çevreler de particilik ve ırkçılık cereyanları milleti parçalamaktadır. Aydınlar yüzünü batıya dönmekte halkın değerlerine yabancılaşmaktadır. Mehmed Akif bu eserinde Müslüman seyyah Abdürreşid İbrahim'in ağzından Süleymaniye'de verilmiş bir vaaz üslubuyla bütün bu olaylara değinmiş, söz konusu problemler karşısında nasıl bir tavır alınması gerektiği hakkında da çeşitli fikirler serdetmiştir.

1912 yılında meydana gelen önemli gelişmelerden birisi de *Sırat-ı Müstakim*'in kurucularından olan Ebulûla'nın dergiyi bırakmasıdır. *Sırat-ı Müstakim*'in yedinci cildi tamamlamasından sonra Ebulula Eşref Edip'le aralarında oluşan anlaşmazlık sebebiyle dergiyi bırakmış sonra *Kelime-i Tayyibe* isimli yeni bir dergi çıkarmaya başlamıştır. *Sırat-ı Müstakim* dergisinin ismi ise 5 Mart 1912'de *Sebilürreşad* olarak değişmiştir.

⁴²³ Ersoy, *Safahat*, 21.

⁴²⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: M.Ü., İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını, 2006), 209-226.

1912 yılının Mehmed Akif'in düşünce dünyası ve eserleri üzerinde etki bırakan en önemli olayı 8 Ekim 1912 tarihinde Balkan Harbi'nin başlamasıdır. Balkan Harbi; bütün hayatı boyunca birlik ve beraberlik duygusuna son derece önem vermiş olan Mehmet Âkif'in ruhunda büyük ızdıraplar duymasına neden olmuştur. Dönemin en büyük faciası olarak niteleyebileceğimiz Balkan Harbi Âkif'in düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Bu büyük felaketler karşısında Âkif'e göre ülkenin aydınlık günleri leyl-i matem'e yani matem gecesine dönüşmüştür. Yaşanan acı olaylar karşısında Âkif'in memleket sevgisi, istiklal aşkı adeta onun bütün benliğini kaplamıştır. Bu felaket ortamında Mehmet Âkif ruhundaki ızdırabı dindirmek ve milleti ayrılık tohumlarına karşı uyarmak için şiirler yazmıştır. Bu dönemde Âkif Safahat'ın üçüncü kitabı olan Hakkın Sesleri ve dördüncü kitap olan Fatih Kürsüsü'nde – ki bin altı yüz doksan iki mısralık tek şiirden oluşur.- isimli şiirlerini yazmıştır. Bu şiirlerin yanında makalelerinde ve vaazlarında da aynı konuları işlemiştir. Denilebilir ki Balkan Harbi Âkif'in şiir hayatında bir dönüm noktası hâline gelmiş; şiirlerinde toplumsal-sosyal yaralara, konulara ağırlık vermeye başlamıştır. En heyecanlı şiirleri ihtiva eden üçüncü “Safahat (Hakkın Sesleri)” baştanbaşa böyle samimi feryatlarla doludur. O felaketlerin acılarını herkesten çok duyan büyük şair, o faciaların matemini adeta terennüm etmiş, gelecek nesillere o kanlı günlerin acı hatıralarını nakletmiştir. Balkan Harbi sırasında Âkif ilk Mısır gezisini gerçekleştirmiştir. Burada, Âkif, *es-Saab* gazetesinde muharrir olarak çalışan daha sonra damadı olacak olan Ömer Rıza Doğrul' la tanışmıştır. Mehmet Âkif Mısır gezisinde; Mehmet Sadık Anber, Ferid Vecdi ile tanışmış, burada Aziz İzzet Pasa ile de zaman geçirmiştir.⁴²⁵ Bu şahıslar aynı zamanda Akif'in düşünce dünyası üzerinde etkisi olmuş önemli şahsiyetlerdir.

Mehmed Akif 40 yaşına geldiğinde yıl 1913'ü göstermektedir. Balkan Savaşları'nın Osmanlı üzerinde bıraktığı menfi tesirleri dağıtmak, orduya yardım sağlamak, halkı yurt savunmasına ve birliğe/beraberliğe çağırarak üzere, Müdaafa-i Milliye Cemiyeti İrşad Heyeti üyesi olarak, 2 Şubat 1913 tarihinde, Pazar günü ikindi namazından sonra

⁴²⁵ Osman Kılıçoğlu, “Mehmet Âkif Ersoy'un Dini-Sosyal İslahatçılığı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011), 21.

Beyazıt Cami Kürsüsü'nde bir vaaz vermiş⁴²⁶, bu vaazda insanları birlik olmaya, ırkçılıktan uzak durmaya, Avrupalıların hilelerine kanmamaya, devleti kurtarmaya davet etmiş, Osmanlı'nın İslâm Âlemi için hala umut olduğunun unutulmaması gerektiğini ve Allah'ın dinine sıkı sıkıya sarılarak tefrikacılıktan uzak durmanın önemini vurgulamıştır.⁴²⁷ Mehmed Akif'in İstanbul'un birkaç farklı camiinde verdiği bu vaazlar daha sonra gazetelerde kendi imzasıyla halkın daha geniş kesimlerinin okuması için yayınlanmıştır.

Aynı yıl, *Safahat*'ın önemli bölümlerinden birisini teşkil eden ve 1692 mısra tutan Fatih Kürsüsü'nde isimli şiiri *Sebilürreşad* Dergisi'nin muhtelif sayılarında bir yıl süren bir zaman dilimi içerisinde 28 bölüm olarak yayınlanmaya başlamış, daha sonra bu manzume müstakil kitap olarak 1914'te iki, 1918 ve 1924'te de birer baskı olarak kitaplaşmıştır.⁴²⁸ Şair, söz konusu şiiri Mithat Cemal'e ithaf etmiş, şiirin baş kısmına bir ithaf ifadesi olarak "Hamasi şairimiz Mithat Cemal'e"⁴²⁹ şeklinde bir ifade koymuştur. Fatih Kürsüsünde isimli manzum eserde cehalet, ilme karşı duyarsızlık, ön yargı, eski değerleri muhafaza edememe, lisanın önemi, tembellik, dini kuralların ihmal edilmesi, tefrika, vatan-millet sevgisi, doğu-batı çatışması, çalışmanın önemi ve Balkan zulmü gibi konular ele alınmıştır.⁴³⁰ Zira şiirin yazıldığı günlerde Balkan Savaşları devam etmektedir.

Mehmed Akif, aynı yılın 7 Şubat'ında ve 14 Şubat'ında sırasıyla Fatih Camii'nde ve Süleymaniye Camii'nde de birer vaaz vermiş Balkan Savaşlarının sancılı döneminde halkı kendi fikriyatı çerçevesinde irşad etmeye gayret etmiştir. Fatih Camii'ndeki vaaz *Sebilürreşad* Dergisinin 13 Şubat 1913 tarihli nüshasında, Süleymaniye Vaazı ise yine aynı derginin 20 Şubat 1913 Tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Mehmed Akif, Fatih

⁴²⁶ Bu vaaz dönemin bazı gazeteleri yanında Sebilürreşad Dergisinin 6 Şubat 1913 Tarihli nüshasında da ayrıca yayınlanmıştır.

⁴²⁷ Mehmed Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Haz. M.Ertuğrul Düzdağ (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 186.

⁴²⁸ A.g.e., 29.

⁴²⁹ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 202.

⁴³⁰ İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, C.2. (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1990), 214-405.

Camii vaazında Rumeli’de yaşanan dramdan bahsetmiş, savaşın acı sonuçlarını işlemiş, mazlum Müslümanların feryadını dile getirmiştir. Aynı vaazda Müslümanların çok çalışması gerektiğinden bahseden vaiz-şair, Hindistan’daki İngiliz oyunlarından, Avrupa ile olan münasebetlerimizden İslam ve Hristiyanlık arasındaki farklardan bahsetmiştir. Süleymaniye vaazında ise Allah yolunda çalışmak, Müslümanların yardımına koşmak, dini emirleri ciddiye almanın gerekliliğinden, aklın öneminden, İmam Gazali’den, Osmanlı’nın parçalanmasından, cehalet ve ilmin gerekliliğinden kimi zaman Sadi ve Gazali gibi edip ve âlimlerden örnekler aktararak bahseder.⁴³¹

1913 yılı Mehmed Akif’in nesir yazıları bakımından 1912’ye göre daha az sayıda ürün verilen ancak vaaz ve şiir metinleri bakımından daha çok eserin verildiği bir yıl olmuştur. Mehmed Akif 1913 yılı içerisinde 5 adet makale yayınlamıştır. Zulmetten Nura, Hasbihal gibi yazılar bunlardan bazılarıdır.⁴³²

1914 yılına gelindiğinde Mehmed Akif, Abbas Halim Paşa’nın dâveti ile Ocak ayında Mısır seyahatine çıkmıştır. Bu gezide hat olarak “İstanbul-Beyrut-Kahire-El’Uksur-Kahire-Medine-Şam-İstanbul” şeklinde bir rota takip etmiş olup, Mart başında İstanbul’a dönmüştür.⁴³³

Aynı yılın Haziran ayında *Sebilürreşad* Dergisi kapatılmış, iki sayı kadar “Sebilünneccat” olarak çıkmış, 2 sayı sonra eski adına dönmüştür. Fatih Kürsüsünde isimli eseri ise aynı yıl içinde üç adet baskı yapmıştır. 1913’ün Eylül ayında ise Mehmed Akif edebi birikimini öğrencilerle paylaşabileceği bir mecraya adım atmış, Darü’l-Hilafeti’l-Aliye Medresesi’nin orta bölümünde Türkçe-edebiyat dersleri vermeye başlamıştır.⁴³⁴

Yine 1914’ün Eylül ayında ikinci kitabı "Süleymaniye Kürsüsünde" nin ikinci baskısı yapılmış, Aralık ayında Mehmed Akif Teşkilat-ı Mahsusa tarafından, Almanlara esir düşen Müslüman askerlere konuşmalar yapmak üzere Berlin’e gönderilmiştir. Bilahare Fransız ordusunda savaşan Müslüman askerlere yönelik Arapça

⁴³¹ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 196-226.

⁴³² Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, C.5, 271-280.

⁴³³ Selim Gündüzalp, *Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: Zafer Yayınları, 2008), 44.

⁴³⁴ Ersoy, *Safahat*, 17.

beyannameler yazmış, bunlar cephelere uçaklardan atılmıştır. Berlin Hatıraları şiirini ise Mehmed Akif burada kaleme almıştır.⁴³⁵

1915'in Mart ayında Mehmed Akif Berlin'den dönmüştür. Ancak kendisi Berlin'de iken Çanakkale Savaşı devam etmekte, Mehmed Akif büyükelçilikte sürekli savaşla ilgili haberleri takip etmektedir. Zaferin haberini alır almaz burada Çanakkale Şehitlerine isimli eserini kaleme almıştır. Nisan ayına gelindiğinde ise Berlin seyahati üzerine yazdığı Berlin Hatıraları isimli şiir *Sebilürreşad* Dergisi'nde yayınlanmaya başlanmıştır. Şiir Berlin'de 18 Mart 1915'te yazılmış⁴³⁶ olup, eser 698 mısradan ibarettir. *Sebilürreşad*'ta on bölüm halinde yayınlanan şiirin dergiye ilk basılması 8 Nisan 1915 tarihindedir.⁴³⁷

Aynı yılın Mayıs ayında Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Kuşçubaşı Eşref'le Necid seyahatine çıkmış, burada Osmanlıya sadık kalan Necid Emiri İbnürreşid ile görüşülmüştür. Akif bu seyahat sırasında Medine'yi tekrar ziyaret etmiş, "Necid Çöllerinden Medineye" şiirini yazmış, dönüşte Şam ve Beyrut'a da uğramıştır.⁴³⁸

Ekim ayında İstanbul'a dönen Mehmed Akif'in, Kasım ayında, *Sebilürreşad*'ta Berlin Hatıraları'nın altıncı bölümü yayınlanmış, şiirin yayınlandığı 352. sayıdan itibaren dergi kapatılmıştır. 1916 Mayıs ayı *Sebilürreşad*'ın tekrar yayınlanmaya başladığı tarihe tevafuk etmektedir. Ancak aynı yılın Ekim ayında dergi İttihat ve Terakki'nin politikalarına aykırı olduğu gerekçesiyle 20 aylığına örfi idare tarafından tekrar kapatılmış ve ancak (4 Temmuz 1918) 1918'in Temmuz ayında tekrar yayın hayatına başlamıştır. Derginin yayın hayatına başladığı tarih aynı zamanda Sultan Vahideddin'in cülus törenine denk gelmektedir.⁴³⁹

Mehmed Akif'in 44 yaşına eriştiği 1917 yılının Ekim ayında Safahat'ın beşinci kitabı Hatıralar'ın yayınlanmış, ayrıca Dar-ül Hikmet-il İslamiye başkatipliğine

⁴³⁵ Gündüzalp, *Mehmed Akif Ersoy*, 44-45.

⁴³⁶ Ersoy, *Safahat*, 306.

⁴³⁷ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, C.3, 498-499.

⁴³⁸ Gündüzalp, *Mehmed Akif Ersoy*, 44-45.

⁴³⁹ Adem Efe, "Sebilürreşad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 251-253.

atanmıştır.⁴⁴⁰ İlk defa 1917 Ekim’inde kitap olarak yayınlanan Hatıralar, 1314 mısradan oluşmakta ve on adet manzumeyi ihtiva etmektedir. Manzumelerin beşinde muhtelif ayetlerin, birinde de bir hadis-i şerifin açıklaması yapılmıştır. Eser daha sonra 1918 ve 1928 yıllarında da basılmıştır.⁴⁴¹ Mehmed Akif’in başkâtipliğine getirildiği Dar-ül Hikmet-il İslamiye, Şeyhülislamlığa bağlı dini ve akademik bir kuruluştur. Mehmed Akif’e daha sonra bu kuruluşun yayın organı olan Ceride-i İlmiyye’nin başyazarlığı görevi de tevdi olunmuştur.⁴⁴²

1918 yılına gelindiğinde Nisan ayında Safahat’ın beşinci bölümünü/kتابını oluşturan Hatıralar’ın 2. baskısı yapıldı. 31 Mayıs tarihinde Mehmed Akif bakımından üzücü bir olay meydana geldi ve annesinin Sarıgözel’deki evi yandı. Bir süredir geçim sıkıntısı sebebiyle bu evde oturmakta olan Akif için bu olay oldukça üzücü bir durum üretmiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi yayınına örfi idare tarafından 1916 yılında yayını durdurulan Sebilürreşad Sultan Vahidetdin’in cülûsu üzerine sansürün kaldırılması ile 1918 Temmuz ayında yeniden yayınlanmaya başlandı. Aynı ay içinde Mehmed Akif’in Necid seyahatinde esinlendiği "Necîd Çöllerinden Medine'ye" adlı şiiri yayımlandı. 1918 yılında Mehmed Akif’in eserlerinden bazılarının yeniden basımları gerçekleştirilmiş bu kapsamda "Süleymaniye Kürsüsünde’nin üçüncü basımı, "Hakkın Sesleri ve "Hatıralar"ın ikinci basımları gerçekleştirilmiştir. Ağustos ayında ise Berlin Hatıraları’na alınmayan 98 mısralık şiir bölümünün Sebilürreşad’da yayınlanması söz konusu olmuştur. Bu şiir aynı zamanda Tefvik Fikret’in Tarih-i Kadim’e Zeyl’ine cevaptır. Aynı yılın Ağustos ayında ise Akif’in tercümelerinden birisi okuyucu ile buluşmuş, Sebilürreşad’ın 15 Kasım-5 Aralık tarihlerinde yayınlanan dört sayısında Mehmed Akif’in Said Halim Paşa’dan çevirdiği “İslâmlaşmak” isimli eser yayınlanmış, 26 Aralık 1918’de ise Mehmed Akif’in "Hala mı Boğuşmak" isimli manzumesi tefrika edilmiştir.⁴⁴³

⁴⁴⁰ M.Ertuğrul Düzdağ, *Safahat Tetkikleri* (İstanbul: MED Yayınları, 1979), 23.

⁴⁴¹ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, C.10, 489.

⁴⁴² Gündüzalp, *Mehmed Akif*, 45.

⁴⁴³ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, C.10, 488-492.

1919 yılı da Mehmed Akif'in entelektüel yaşamı açısından yoğun bir zaman dilimidir. Bu yıl Mehmed Akif, başkanlığını İsmail el-Hafız'ın yaptığı ve Darülfünun'da kurulan Kamus-ı Arabî Heyeti'ne seçildi. Heyetin diğer önemli üyeleri ise Ahmed Naim ve Mehmed Şevket Bey'lerdir. 12 Haziran 1919 nüshasında *Sebilürreşad* dergisi henüz yeni imzalanmış olan Mondros Mütarekesine bir cevap olarak milli bir duruş sergileyerek, mandacılığa karşı çıktı. 26 Haziran 1919 tarihli nüshada ise Sebilürreşad, Türklerle Arapların birbirinden ayrılamayacağını, bu iki kavmin kardeş olduklarını yazdı. Aynı yılın Temmuz ayına gelindiğinde belki Akif'le ilgili ilk önemli eser sayılan, Süleyman Nazif'in kaleme aldığı "Mehmed Âkif Zatı ve Âsarı" adlı eser tefrika edilmeye başlandı. 18 Eylül 1918'e geldiğimizde ise Mehmed Akif'in ideal gençlik fikriyatını işleyen Âsım isimli şiir Sebilürreşad'da yayınlanmaya başlandı. Akif'in Fuad Şemsi'ye ithaf ettiği bu şiir 1924 yılına kadar belli aralıklarla Sebilürreşad'da yayınlanmıştır.⁴⁴⁴

1920 yılında, Anadolu'nun Mondros mütarekesi koşulları altında kıvrandığı bir dönemde Sebilürreşad idarehanesi önemli bir görev üslenmiş, Sebilürreşad Millî Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçmiş olanlarla İstanbul'daki yakınlarının gizli haberleşme merkezi hâline gelmiştir. Bu şekilde gazeteler ve mektuplar dergi vasıtasıyla Anadolu'ya gönderiliyor ve gerektiğinde Anadolu'dan da İstanbul'a geliyordu.⁴⁴⁵

20 Ocak 1920'de Mehmed Akif, Başkâtiplik üzerinde kalmak üzere, Darü'l Hikmet'il İslâmiye asli üyeliğine tayin edildi. Bu olaydan 3 gün sonra Mehmed Akif, Türk milli mücadele tarihinde önemli bir yeri olan Balıkesir'de, Zağanos Paşa camiinde Millî Mücadele'yi destekleyen vaazını verdi. Bu vaazda Mehmed Akif, Balıkesir halkını düşmana ve bozgunculara karşı birlik olmaya çağırdı.⁴⁴⁶ Aynı yılın Nisan başlarında ise Sebilürreşad ve Mehmed Akif bakımından önem bir değişikliği beraberinde getiren olay vuku bulmuş, Ali Şükrü Bey Sebilürreşad idarehanesinde, Eşref Edib ve Mehmed Âkif'e, "hazırlanın gidiyoruz. Paşa sizi istiyor, Sebilürreşad'ın Ankara'da neşrini istiyor. Sebilürreşad'ın Ankara'da yayınlanması Millî hareketin manevî cephesini

⁴⁴⁴ Tahsin Yıldırım ve Şaban Özdemir, *Fikirler ve Hatıralar Etrafında Mehmed Akif'i Anlamak* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007), 48.

⁴⁴⁵ R. İhsan Eliaçık, *Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2010), 31.

⁴⁴⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 22.

kuvvetlendirecektir” şeklinde çağrıda bulunmuştur. 10 Nisan’da Mehmed Âkif Trabzon meb’usu Ali Şükrü Bey ve oğlu Emin’le birlikte Ankara’ya gitmek üzere İstanbul’dan ayrılmışlardır.⁴⁴⁷ (Adapazarı, Eskişehir Ankara güzergâhı. Önce araba, sonra at, dekovil ve Eskişehir’den sonra trenle). 23 Nisan’da Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin Hacıbayram Camii’nde kılınan Cuma Namazından sonra açılmış, 28 Nisan tarihli *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*’nde Mehmet Âkif’in Ankara’ya gelişi “İslâm Şairi Âkif Bey” başlığı altında haberleştirilmiştir. Mehmed Akif Ankara’ya ulaştıktan sonra gelişen olaylar ise ana hatlarıyla şöyledir: 3 Mayıs 1920’de Mehmed Akif, vazifesinden izin almadan ayrıldığı gerekçesiyle Darü’l Hikmeti’l İslâmiye’deki vazifesinden azledilmiştir.⁴⁴⁸ Bu arada 6 Mayıs 1920 Sebilürreşad’ın İstanbul’da son sayısı yayımlanmıştır. 7 Mayıs ise Mehmed Akif’in BMM’in Encümen-i İrşad ve Heyet-i Nasiha’sına seçilmesi olarak tarihe geçmiştir. 20 Haziran Cuma)’da ise Mehmed Akif Hacı Bayram Camii’nde bir vaaz vermiş, halkı milli mücadele için yüreklendiren konuşmalar yapmıştır. Mehmed Akif’in mebusluğu ise önce 3 Temmuz’da Biga’dan, daha sonra ise Burdur’dan seçilmesiyle söz konusu olmuş ancak Mehmed Akif 18 Temmuz 1920’de Meclis’e bir takrir vererek Burdur meb’usluğunu tercih ettiğini bildirmiştir.⁴⁴⁹

4 Ekim 1920’de Basın ve Haber alma Genel Müdürlüğü, Meclis Başkanlığından Akif’in irşat için Kastamonuya gönderilmesi iznini istemiş, 19 Ekim 1920’de Mehmed Âkif’in Kastamonu’ya gitmiş, Sebilürreşad’ın sahibi Eşref Edip de derginin İstanbul’daki yayını tatil ederek Kastamonu’ya gelmiştir. Bu arada 25 Ekim 1920’de Batı Cephesi Komutanlığının isteğiyle, Maarif Vekâleti in İstiklal Marşı yarışması açtığı haberi Hakimiyyet-i Milliye’de yayımlandı. Böylece İstiklal Marşı’nın yazılması için ilk önemli adım atılmış oluyordu. 7 Kasım 1920’de İstiklâl Marşı için müsabaka açıldı.⁴⁵⁰

19 Kasım 1920’de Mehmed Âkif Kastamonu Nasrullah Camii’inde Sevr’i anlatan ve Millî Mücadele’yi destekleyen meşhur vaazını verdi, ayrıca civar kasabalarda da

⁴⁴⁷ A.g.e.,173-178.

⁴⁴⁸ Selim Gündüzalp, *Mehmed Akif Ersoy*, 47.

⁴⁴⁹ Abdülkadir Macit, *Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2019), 45-46.

⁴⁵⁰ Düzdağ, *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy*, 29.

konuştı. 25 Kasım'da ise Sebilürreşad Kastamonu'da yayına başladı. M. Âkif'in Nasrullah Kürsüsünde verdiği vaaz 28 Kasım 1920 Sebilürreşad'ın Anadolu'daki ilk sayısında, Akif'in Nasrullah Camii konuşmasıyla yayımlandı. Bu sayı, büyük ilgi görmüş ve bir kaç defa basılmıştır. 24 Aralık. M. Âkif Kastamonu'dan ayrıldı, Aralık sonunda Mehmed Âkif Ankara'ya döndü. Eşref Edib'le birlikte Ankara'ya geldiler. Mustafa Kemal Paşa Mehmed Âkif'le Eşref Edib'i dâvet ederek kendileriyle görüştü. Mustafa Kemal Paşa, “Sevr Muahedesi'nin memleket için ne feci bir idam hükmü olduğunu Sebilürreşad kadar hiçbir gazete memlekete neşir edemedi. Manevî cephemizin kuvvetlenmesinde Sebilürreşad'ın büyük hizmeti oldu. Her ikinize de bilhassa teşekkür ederim” demiştir.⁴⁵¹

1921 yılının 3 Şubat'ında Sebilürreşad'ın (467. Sayısı) Ankara'da yayımlanan ilk sayısı çıktı. Sebilürreşad bu dönemde Büyük Millet Meclisi tarafından da desteklenmiş, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün matbaasında basılmış, bir kısmı yayıncılara verilmiş, büyük kısmı resmî kanallarla dağıtılmıştır.⁴⁵²

5 Şubat'ta ise İstiklal Marşıyla ilgili bir gelişme yaşanmış, Maarif Vekili Hamdullah Subhi İstiklâl Marşı için Mehmed Âkif'e bir tezkere yazmıştır.⁴⁵³ 10 Şubat 1920'de El-Cezire Cephesi Komutanı Nihat Paşa, Akif'e bir mektup yazarak Nasrullah Camii Konuşmasını övmüş, Onun Diyarbakır'da kitapçık halinde basıldığını haber vermiştir.⁴⁵⁴

14 Şubat'ta *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin birinci sayfanın sol alt kısmında “Bir vaazdan” başlığı altında Mehmed Âkif'in Kastamonu çevresindeki vaazlarından birinin bir bölümü şu sunuşla yayımlandı: “Şair-i muhterem Mehmed Âkif Bey Efendi'nin Kastamonu havalisinde irad ettiği mev'izalardan [vaazlardan] biri

⁴⁵¹ Nazım Kurtoğlu, *Milli Mücadelede Mehmed Akif ve Safahat'tan Seçmeler* (İstanbul: Kamer Yayınları, 2014), 14-22.

⁴⁵² Adem Efe, “Sebilürreşad”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 251-253.

⁴⁵³ Kurt, *Milli Mücadelede Mehmed Akif ve Safahat'tan Seçmeler*, 57-68.

⁴⁵⁴ Düzdağ, *İstiklal Şairi Mehmed Akif*, 21.

(Sebilürreşad) refikimizde intişar etmiştir [yayınlanmıştır]. Mev'izanın sonunu bervech-i âti [aşağıdaki gibi] iktibas ediyoruz.”⁴⁵⁵

17 Şubat 1921’de İstiklâl Marşı Sırat-ı Müstakim ve Hâkimiyet-i Milliye’de yayınlandı. Ayrıca marş olacak şiir Açıksöz’de 21 Şubat’ta, tekrar Hâkimiyet-i Milliye’de 14 Mart’ta, Gaye-i Milliye’de 26 Mart’ta, Öğüt’te ise 29 Şubat’ta yayınlandı. Gazetelerle benzer tarihte 26 Şubat’ta, İstiklâl Marşı yarışmasına katılan şiirlerden seçilen 6’sının basılarak milletvekillerine dağıtılması kabul edildi. Nihayet Mart 1921’de marş için beste yarışması açıldı.⁴⁵⁶

12 Mart’ta, İstiklâl Marşı yarışmasının sonuçlandırılması ile ilgili usûl tartışmalarından sonra, sadece Mehmed Âkif’in İstiklâl Marşı’nın oylanması konusunda verilen önergeler kabul gördü ve TBMM “ekseriyet-i azime ile” (büyük çoğunlukla, bir üye hariç) Mehmed Âkif’in İstiklâl Marşı şiirini “millî marş” olarak kabul etti. Bu kabulden sonra şiirin bir daha okunması istenmiş, Hamdulah Subhi bir daha ve bu sefer kürsüden okumuş ve İstiklâl Marşı’nı millî marş olarak Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa ve milletvekilleri ayakta dinlemişlerdir.⁴⁵⁷

15 Mart 1921’de Hâkimiyet-i Milliye’nin 2. sayfasında “Büyük Millet Meclisi’nin 12 Mart 1337 tarihli ictimaında (toplantısında) takdirat-ı mahsusa (özel takdirlerle) ile kabul olunan İstiklâl Marşı’nı derc ediyoruz (yayınlıyoruz)” denilerek İstiklâl Marşı bir daha yayınlandı.⁴⁵⁸

28 Mart’ta Hâkimiyet-i Milliye’nin birinci sayfa sol alt köşesinde, üç sütun üzerine “Cephelerde kahraman mücahidlerimize” başlığı altında Mehmed Âkif’in Berlin Hatıraları şiirinin bir bölümünün yayınlandı. Mehmed Âkif bu şiiri, Çanakkale muharebeleri devam ederken yazmıştır. Şiirin birinci bölümünde cephelerde savaşan, alınları dine en son istihkâm olan büyük mücahidlerden sebatı kesmemeleri, sonuna

⁴⁵⁵ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 239.

⁴⁵⁶ Kurt, *Milli Mücadelede Mehmed Akif ve Safahat’tan Seçmeler*, 57-68.

⁴⁵⁷ İsa Kocakaplan, *İstiklal Marşımız ve Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011), 35-46.

⁴⁵⁸ A.g.e., 36.

kadar mücadele etmeleri istenmekte, “korkma” diye başlayan ikinci kısımda ise, savaşan askerlerin, büyük mücahidlerin cevabı şiirleştirilmektedir.⁴⁵⁹

14 Nisan 1921’de, Mehmed Akif’in dostu Süleyman Nazife yazdığı “Süleyman Nazife” başlıklı şiir Hakimiyyet-i Milliye’de, 15 Nisan’da ise Sebilürreşad’ta yayımlandı. Şiir Taceddin Dergâhı’nda yazılmıştır. Ardından 7 Mayıs 1921’de “Bülbül” olarak bilinen şiir ise Sebilürreşad’ta yayımlandı.⁴⁶⁰

24 Eylül 1921’de (Ali Şükürün konuşması) Kayseri’ye taşınan Sebilürreşad’ın buradaki ilk ve tek sayısı ile birlikte yayımlandı. Böylece Sebilürreşad’ın 490. sayısı Kayseri’de yayınlanmış oldu. Benzer şekilde Sakarya muharebeleri dolayısıyla tedbir olarak Meclis’in Kayseri’de toplanması düşünülmüş, meb’us aileleri ve bazı kuruluşlar Kayseri’ye taşınmıştır. Âkif oğlu Emin’le Ankara’da kalmış, ailesini Eşref Edip ve Ali Şükrü Bey’le Kayseri’ye göndermiştir. Sebilürreşad’ın Kayseri’de çıkan sayısında ağırlıklı olarak Ali Şükrü Bey’in Ulucami’deki “Anadolu’nun büyük ve mukaddes cihadi” başlıklı konuşmasına yer verilmiştir.⁴⁶¹

1 Kasım 1921’de İstiklal Marşının bestelenmesi konusu Meclis e tartışılmış, Genel kurul beste seçiminin İstanbul’da yapılması isteğini reddetmiştir. 19 Kasım 1921 tarihinde Ali Rıfat Beyin bestesi *Yarın* gazetesinde yayımlandı.⁴⁶²

1922 Şubat’ında, M. Âkif’in Said Halim Paşa’dan tercüme ettiği “İslâm’da Teşkilat-ı Siyasiye” adlı eseri Sebilürreşad’da yayınlanmaya başladı. Said Halim Paşa bu eseri Malta’da sürgünde Fransızca olarak yazmıştı. Paşa, serbest bırakılınca Ankara’ya gelmek istedi, kabul edilmedi. İngiliz işgalindeki Mısır’a dönemedi. Roma’ya yerleşti, orada bir Ermeni kurşunu ile 6 Aralık 1921’de şehid oldu.⁴⁶³

⁴⁵⁹ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, C.3, 498-501.

⁴⁶⁰ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, C.4, 440-441.

⁴⁶¹ Efe, *Sebilürreşad*, 251-253.

⁴⁶² Kocakaplan, *İstiklal Marşımız ve Mehmed Akif Ersoy*, 35-46.

⁴⁶³ Gündüzalp, *Mehmed Akif*, 77.

Mehmed Akif Ersoy, 3 Nisan 1922’de yazdığı 49 yaşında iken, "Leyla" isimli şiiri 8 Nisan 1922’de Hâkimiyet-i Milliye’de yayımlandı. Bu Mehmed Âkif’in Türkiye’de yazdığı son şiirdir.⁴⁶⁴

Aynı yılın Eylül ayı başlarında TBMM kararıyla İslâmî Araştırmalar ve Te’lifler Akademisi’ne ve Tedkikat ve Telifat-ı İslâmiye Heyeti’ne seçildi.⁴⁶⁵ Abdülaziz Çaviş ise eş zamanlı olarak bu heyetin başkanlığına getirilmiştir. Kısa bir süre sonra ise 16 Aralık 1922’de Mehmed Akif, Eğitim Komisyonu Başkanlığı’ndan istifa etti.

12 Nisan 1923 Sebilürreşad’ın Ankara’da son sayısı çıktı. Mayıs ayında ise Mehmet Akif 50 yaşında, Mehmed Âkif ailesiyle İstanbul’a döndü. 16 Mayıs’ta Sebilürreşad 3 yıl sonra İstanbul’da tekrar yayınlanmaya başladı.⁴⁶⁶

1923 yılının Ekim ayında M. Âkif, Abbas Halim Paşa’nın dâveti ile ve onunla birlikte Mısır’a gitti. Kışı Mısır’da geçirdi, 1924 baharında ise Mısır’dan dönmüştür. Ekim 1923 Abbas Halim Paşa ın çağrısına uyan Mehmet Akif kışı geçirmek üzere Mısır’a gitti. (1924 baharında dönecek, kışın yeniden gidecek, 1925 baharında tekrar gelecek ve sonbaharında yeniden gidecektir.)⁴⁶⁷

29 Ekim 1923 Cumhuriyet ilan edildi. Aynı yılın 29 Aralık’ında “Firavunla Yüzyüze” şiirini yazdı. (25 Aralık 1924’de Sebilürreşad’da yayımlandı.)⁴⁶⁸ 1924’ün 11 Mart’ında ise Zeki Üngör’ün İstiklâl Marşı bestesi kabul edildi.⁴⁶⁹ Bu arada aynı yılın Nisan ayında Mehmed Âkif Mısır’dan döndü. 10 Temmuz’da ise Âsım’ın “Çanakkale Şehidlerine” diye bilinen bölümü Sebilürreşad’da yayımlandı. 1923’ün Ağustos ayında “Âsım” müstakil kitap olarak yayımlandı.

Eylül ayı ise Mehmed Akif ve arkadaşları için edebiyat toplantıları açısından zengin bir aydır. Midhat Cemal’in evinde Abdülhak Hamid, Cenab Şehabeddin, Samipaşazade Sezaî, Süleyman Nazif ve Faruk Nafiz’in katılmasıyla “Âsım günü”

⁴⁶⁴ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, C.4, 442.

⁴⁶⁵ Ali Can, *Medeniyet Öncülerimizden 365 Fikir* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 45.

⁴⁶⁶ Adem Efe, *Sebilürreşad*, 251-253.

⁴⁶⁷ Macit, *Mehmed Akif Ersoy*, 50-52.

⁴⁶⁸ Ersoy, *Safahat*, 433.

⁴⁶⁹ Kocakaplan, *İstiklâl Marşımız ve Mehmed Akif Ersoy*, 13-30.

yapıldı.⁴⁷⁰ Süleyman Nazif'in Mehmed Âkif kitabı ise aynı zaman diliminde yayınlanarak Akif üzerine yazılan ilk eser olma vasfını kazandı.

Mehmed Akif, 12 Aralık'ta Hilvan'da bulunduğu sırada Vahdet şiirini yazdı. Şiir Sebilürreşad'da Ocak 1925'te yayınlandı. (Sebilürreşad'da yayınlanan son şiiri).

1924'ün 25 Aralık'ında ise şairin "Firavun ile Yüzyüze" adlı şiiri yayınlandı.⁴⁷¹

1925 Ocak ayında gelindiğinde Hilvan'da yazdığı şiirlerden "Gece"⁴⁷² ve "Vahdet" adlı şiirleri⁴⁷³ Sebilürreşad'da⁴⁷⁴ aynı ay yayınlandı.⁴⁷⁵

10 Ocak'ta ise Hilvan'da Hicran şiirini yazdı.⁴⁷⁶ Hasan Basri Bey, Hicran şiirini Âkif'ten dinledikten sonra, "üstad siz vadiyi değiştiriyorsunuz sanırım" der. Âkif "Hayır kardeşim hayır. Benim asıl vadim budur. Neşrettiklerim, cemiyet-i beşeriyeye hizmet için yazılmış manzumelerdir" cevabını vermiştir.⁴⁷⁷

15 Ocak'ta Secde şiirini, 4 Şubat'ta, Hüsam Efendi Hoca şiirini kaleme aldı. Secde şiirini Ahmed Naim Bey'e ithaf etmek istediği ifade edilmektedir. yazılışı, 13 Şubat'ta Şeyh Said isyanının başlaması ise aynı yılın ilk aylarının önemli olaylarından. Şeyh Said isyanı üzerine Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarıldı ve Sebilürreşad naşiri Eşref Edib'le birlikte çok sayıda gazeteci İstiklâl Mahkemelerine sevk edildi.

21 Şubat'ta, TBMM'de Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercüme ve tefsiri ile ilgili önerge kabul edilmesi, 5 Mart 1925'te Sebilürreşadın son sayısı yayımlanması, 6 Mart'ta bir çok gazete ile birlikte Sebilürreşad da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılması Mehmed

⁴⁷⁰ Hacer Hicran Göze, *Mehmed Akif: Bir Hüzünlü Yolculuk* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2008),132.

⁴⁷¹ Ersoy, *Safahat*, 433-440.

⁴⁷² A.g.e., 443-444.

⁴⁷³ Vahdet, 12 Ocak 1924'te, Gece, 5 Ocak 1924'te Sebilürreşad'ta yayınlanmıştır.

⁴⁷⁴ 1925 yılı, C.25.

⁴⁷⁵ Ersoy, *Safahat*, 441-442.

⁴⁷⁶ A.g.e., 445-446.

⁴⁷⁷ H. Basri Çantay, *Âkifname* (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1960), 33.

Akif ve arkadaşları için aynı yılın önem arz eden diğer olaylarıdır.⁴⁷⁸ Mayıs 1925'te, Sebilürreşad'ın sahibi ve müdürü Eşref Edip Fergan, İstiklal Mahkemesi de yargılanmak üzere tutuklandı. Olaydan birkaç ay sonra 13 Eylül'1925'te Eşref Edip ve gazeteciler İstiklâl Mahkemesi'nde berat ettiler.⁴⁷⁹

Aynı yılın ekim ayında, TBMM'nin Kur'an'ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi kararından sonra bu işin ancak Mehmed Âkif tarafından yapılabileceği hususunda neredeyse görüş birliği oluşmuş, bu konuda Mehmed Akif'e dostlarının telkinleri sonuç vermemiş ve Diyanet İşleri Reisi Rifat Bey, Türkçe Kur'an meali işini Aksekili Ahmet Hamdi'ye tevdi etmiştir. Yakın arkadaşlarının, bilhassa Ahmed Naim Efendi'nin ısrarı üzerine tercüme değil ile meal hazırlamayı kabul etmesi ve 1000 lira avansı alması ise Aksekili'nin söz konusu görev, kabulünden sonradır. Mehmed Akif bu parayı, Sebilürreşad'ın yeniden yayınlanması için Eşref Edib'e vermiştir.⁴⁸⁰

Mehmed Akif Mısır'a son kez gidişinde oldukça uzun bir süre kalmıştır. Rejim düşmanı muamelesi yapılarak peşine polis takıldığı için ülkeyi terk etmiş, "Arkamda polis hafiyesi gezdiriyorlar. Ben, vatanını satmış ve memleketine ihanet etmiş adamlar gibi muamele görmeye tahammül edemiyorum ve işte bundan dolayı gidiyorum" demiştir. Mısır'dan tam on buçuk sene dönmemiştir. İlk iki yıl, Abbas Halim Paşa'nın sarayının karşısında küçük bir köşkte oturmuş, daha sonra Hilvan'da çöle yakın küçük bir evde ailesi ile birlikte kalmıştır.⁴⁸¹

1926 Ocak ayına gelindiğinde Mehmed Akif son şiirlerinden birisi olan "Secde"yi yazdı.⁴⁸² Aynı ay, Kur'an tercümesi için çalışmaya başladı.

⁴⁷⁸ Adem Efe, *Sebilürreşad*, 251-253.

⁴⁷⁹ A.g.e., 251-253.

⁴⁸⁰ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, C. 10, 215-220.

⁴⁸¹ Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II*, 54-59.

⁴⁸² Ersoy, *Safahat*, 447-448.

1928 Yılında Latin alfabesinin kabulünden önce, altı Safahat'tan beşinin (4. Hariç) tekrar basılması söz konusu olmuştur. Akif'in damadı Ömer Rıza Doğrul, Safahatın mevcudu tükenmiş ciltlerini yeniden bastırmıştır.⁴⁸³

Aynı yıl Kabil Elçiliğine giden Hikmet Bayur, Mısırda Akif'in hazırladığı Kuran çevirisini kendisinden istediye de alamadı. Mehmed Akif, Temmuz ayında Kur'an tercümesini tamamladı.⁴⁸⁴

1928'in 28 Ağustos'unda, yine son şiirlerinden birisi olan "Bir gece"⁴⁸⁵ şiirini, 1929 1 Ağustos'unda "Bir Arıza"⁴⁸⁶ şiirini yazdı.

29'un Aralık ayında Kur'an tercümesini temize çekmeye başladı. Bu arada Mısır Üniveritesi (el-Camiatü'l-Mısriyye) nde Abdülvehhab Azzam'ın aracılığı ile türkçe hocalığına başladı.⁴⁸⁷

1931 yılının Ramazan'ında bazı İstanbul camilerinde Kur'an-ı Kerim'in türkçesi okununca Mehmed Akif bunun haberini alır almaz Aralık ayında tercümeden vaz geçtiğini belirten yazısını resmi makamlara ilettili.⁴⁸⁸

1932 yılının Ocak-Şubat aylarında da Ramazan'da camilerde Türkçe Kur'an okundu. 22 Ocak 1932 Türkçe Kuran ilk kez Yerebatan Camii de okundu. Kadir gecesinde Ayasofya camiinde teravihten sonra okunan tercüme radyodan naklen verildi. Ramazanın son cumasında Sadeddin Kaynak Süleymaniye camiinde smokinle hutbe

⁴⁸³ Mustafa İsmet Uzun, "Ömer Rıza Doğrul", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 489-492.

⁴⁸⁴ Semih Çelik, *Dört Yönüyle Bir Mütefekkir Mehmed Akif* (İstanbul: Beylikdüzü Belediyesi Yayınları, 2014), 61.

⁴⁸⁵ Ersoy, *Safahat*, 455.

⁴⁸⁶ A.g.e., 453-454.

⁴⁸⁷ Macit, *Mehmed Akif Ersoy*, 50-55.

⁴⁸⁸ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, 228.

okudu.⁴⁸⁹ Aynı dönemde Hilvan'da İkinci Arıza şiirini yazdıysa da bu şiiri Safahat'a almamıştır.⁴⁹⁰

Mehmed Akif İstanbul'da Kur'an'ın Türkçe okunması ve bunun ibadet diline dönüşebileceği endişesiyle Kur'an-ı Kerim tercümesi ile ilgili mukaveleyi fesih etti. (İşi ve borcu Elmalılı Hamdi devralmıştır). Kendisine neden bu şekilde davrandığı sorulduğunda "Tercüme güzel oldu, hatta umduğumdan daha iyi. Lakin onu verirsem namazda okutmaya kalkacaklar. Ben o vakit Allah'ımın huzuruna çıkamam ve Peygamberimin yüzüne bakamam." demiştir.⁴⁹¹

1933 Safahat'ın 7. ve son kitabı Gölgeler'in Kahire'de basıldı. (1918-1933 arasında yazılan 41 şiir).⁴⁹²

1934'ün 12 Ağustos'unda, Mehmed Âkif'in Secde şiirini ithaf etmek istediği yakın arkadaşı Babanzade Ahmed Naim'in namaz kılariken secdede vefat etti.⁴⁹³

1935'in 10 Şubat'ında ise dostu, hamisi Abbas Halim Paşa vefat etti. Vefatı sırasında başında bulunan Âkif şu şiiri yazdı:

Hepsi göçmüş, hani yoldaşlarının hiçbiri yok!

Sen mi kaldın, yalnız kafileden böyle uzak?

Postu sermekse meramın yola, serdirmezler;

*Hadi, gölgenle beraber silinip gitmene bak.*⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1932.

⁴⁹⁰ Ersoy, *Safahat*, 531-533.

⁴⁹¹ Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar*, 63-67.

⁴⁹² D.Mehmed Doğan, Mehmed Akif Kronolojisi, www.mehmedakifarastirmalari.com, 04.01.2020.

⁴⁹³ A.g.e.

⁴⁹⁴ Ersoy, *Safahat*, 544.

Paşa, “Âkif, ne zaman olsa bir Abbas Halim Paşa bulur; fakat ben bir Âkif bulamam. O, benim için bir talihtir” demiştir.⁴⁹⁵

Aynı yılın Haziran ayında Türkiye’ye dönmeye karar verdi ve Kur’an tercümesini Yozgatlı İhsan Efendi’ye teslim etti. “Ben sağ olur da gelirim, noksanlarını ikmal eder, ondan sonra basarız. Şayet ölür de gelmezsem bunu yakarsın.” dedi. Mehmed Akif, 1936 yılının 27 Aralık’ında vefat etti.⁴⁹⁶

1937’de Eşref Edib Mısır’a gidip İhsan Efendi’den tercüme almaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. (Daha sonra damadı Ö. Rıza Doğrul da bunu denemiştir. 2. Dünya Savaşı sırasında Kahire’ye giden Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de İhsan Efendi’yi sıkıştırır, fakat sonuç alamaz).

1944’te Safahat’ın Latin harfli baskısının yapılmış bu baskı damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından yayına hazırlanmıştır.⁴⁹⁷ Safahat, 10. Baskıdan itibaren M. Ertuğrul Düzdağ tarafından yeniden düzenlenerek 1975’te yayınlandı.⁴⁹⁸

1961’de M. Âkif’in Kur’an mealini emanet ettiği Yozgatlı İhsan Efendi vefat etti. Mehmed Akif’in meali İhsan Efendi tarafından istinsah edilen sûretinin oğluna vasiyeti üzerine yakılmıştır.

Bu bölümde Mehmed Akif’in düşünsel biyografisi hem kronolojik açıdan hem de içerik bakımından detaylı bir şekilde incelenmiş, böylece Mehmed Akif’in düşünce dünyasındaki değişim ve süreklilik izlenmiş olmaktadır. Mehmed Akif’in başta şiirleri olmak üzere düzyazıları ve tercümeleri de araştırma kapsamında ele alınmış, dönemsel olarak Akif’in vermiş olduğu fikri ve edebi ürünlerde hürriyet, ümmet, İttihad-ı İslam, devlet, siyasi partiler, milliyetçilik ve hilafet gibi siyasal içerikli kavramlara ne şekilde yaklaştığı anlaşılmasına çalışılmıştır.

⁴⁹⁵ D.Mehmed Doğan, Mehmed Akif Kronolojisi, www.mehmedakifarastirmalari.com (04.01.2020).

⁴⁹⁶ Şengüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, 228.

⁴⁹⁷ Uzun, *Ömer Rıza Doğrul*, 489-492.

⁴⁹⁸ D.Mehmed Doğan, Mehmed Akif Kronolojisi, www.mehmedakifarastirmalari.com, (04.01.2020).

Üçüncü bölümde Mehmed Akif'in düşünsel biyografisini inceledikten hemen sonra dördüncü bölümde ise kendisinin siyasal duruşu ve kavmiyetçilikle ümmetçilik arasında gidip gelen bazı tartışmalı konulardaki yaklaşımı, Akif'te ittihad-ı İslam ve milliyetçilik düşüncesi bu kez detaylı bir şekilde ele alınacak, vermiş olduğu eserlerde bu konulara nasıl yaklaştığı inceleme konusu edilecektir.

Böylece dördüncü bölüm, üçüncü bölümü tamamlar mahiyette yapılandırılacak ve Mehmed Akif'in siyasal açıdan bütüncül bir gözle anlaşılması yolunda bir adım daha atılmış olacaktır. Özellikle Mehmed Akif'in İslamcılık ve Milliyetçilik gibi akımlarla olan ilişkisi ve bu akımlar çerçevesinde gelişen kavram dünyası ile olan münasebeti inceleme konusu edilmiş olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEHMED AKİF'İN SİYASAL DURUŞUNUN ANALİZİ

Mehmed Akif'in siyasal açıdan hangi kulvarda değerlendirileceği meselesi gerçekten de yazardan yazara, kişiden kişiye değişmekte olup, literatürde farklı tanımlamaların yapıldığı, farklı yaklaşımların sergilendiği görülmektedir. Kimilerine göre Mehmed Akif pür anlamda bir İslamcı, kimilerine göre bir İslam milliyetçisi kimilerine göre bir milliyetçi, kimilerine göre sadece ümmetçi bir şair ve düşünürdür. Mehmed Akif'in eserleri üzerinden yapılan analizlere bakıldığında gerçekten de Mehmed Akif'i tam olarak bir kulvara sıkıştırmak pek mümkün gözükmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu yıkılmadan evvel İttihad-ı İslam fikri üzerinde sabit duran Mehmed Akif'in kurtuluş mücadelesi döneminde yer yer Türkçü eğilimler gösterdiği hatta İstiklal Marşı'nda bu fikrini açıkça işlediği çeşitli yazarlarca değerlendirme konusu olmuştur. Bu bölümde Mehmed Akif'in milliyetçi ve İslamcı fikriyat içerisinde değerlendirilmesine zemin teşil edecek kavramsal ve fikri çerçeve ele alınacak, Mehmed Akif'in hangi kulvarda olduğunun tespitinden çok Mehmed Akif'in eserleri üzerinden zikredilen akımlara yapılan atıflar ve değinmeler konu edilecektir.

4.1. Kavmiyetten Ümmete Mehmet Akif'in Tartışmalı Konulara Yaklaşımı

“Kavmiyet” kavramı, Mehmed Akif'in şiirlerinde etnik bir temele dayalı “kavim” düşüncesini ifade eden “kavmiyetçilik”, yani belli bir millet (Arnavut, Türk vs.) esas alınarak yürütülen siyasal ve ideolojik düşünce anlamına gelmektedir. Şairin bu konudaki referansı da yine ayet ve hadislerden oluşan İslamî hükümlerdir.⁴⁹⁹ Mehmed Akif, Beyazıt Camii vaazında bu konuya temas etmekte, kavmiyetçiliğin zararlarına ve din bağının birleştirici gücüne atıfta bulunurken bir hadis-i şerife müracaat etmektedir.

Pek ala! Hepsinin beynindeki rabıta nedir? Rabıta-ı Diyanet! Şimdiye kadar bu rabıta sayesinde kardeş gibi yaşadık. Türk Türklüğünün ne olduğunu bilmiyordu. Arnavut kavminden dem vurmuyordu. Zaten Müslümanlıkta kavmiyet yoktur. Hz Peygamber buyuruyor ki: 'Kavmiyet gayreti güdenler

⁴⁹⁹ Kemal Erol, “Mehmet Akif'in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime: ‘Cehalet’ ve ‘Kavmiyet’”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7 S. 32 (2014): 95-110.

bizden değildir, yani Müslüman değildir. Kavmiyet sebebiyle vuruşan da bizden değildir. Kavmiyet güderek ölenler de bizden değildir.⁵⁰⁰

Mehmed Âkif, kendi milletini diğer milletlerden üstün görme esasına dayanan kavmiyetçiliğin, kendi ifadesiyle “fıkr-i kavmiyet”in daima karşısında olmuştur. Ona göre böyle bir iddianın dinde yeri olmadığı gibi bu tutum aynı zamanda küfürdür. Zira evrensel bir din olmak itibarıyla İslâm dinin, insanlar arasında ırk, soy, sosyal sınıf vb. farkları gözetmemektedir. Buradan hareketle Mehmed Akif ‘kavmiyet’ ve ‘milliyet’ kavramlarını birbirinden ayırmış, fikri ve siyasi açıdan zararlı gördüğü kavmiyetçiliğe çoğu kez karşı çıkmış, milliyet kelimesine ise bütün Müslümanları kuşatacak bir yelpaze içinde bakmış, dolayısıyla milliyet kavramı ile aslında İslam milletini kast etmiştir.

Mehmed Âkif’e göre İslâm milletini oluşturan unsurlar arasına düşmanlar ırkçılık, kavmiyetçilik ve ayrılık fikirlerini bilerek sokmuşlardır. Bu ayrılıkçılık ve kavmiyetçilik fikri ise İslâm dünyasını parçalayacak ve yıkacak en büyük tehlikedir.

Müslümanlık sizi gayet sıkı, gayet sağlam

Bağlamak lazım iken, anlamadım, anlıyamam,

Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?

Fükr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize

...

Siz bu davada iken, yoksa, iyâzen billah,

*Ecnebler olacak sahibi mülkün nâgâh.*⁵⁰¹

Mehmed Âkif’e göre, kavmiyetçilik fikri farklı milletlerden müteşekkil bulunan Osmanlı Devleti’ni ve dolayısıyla İslâm dünyasını darmadağın edecek zararlı bir tesirdir. Zira Mehmed Akif, dizelerinde kavmiyetçilik fikrini bir deprem olarak görmektedir:

⁵⁰⁰ Mehmet Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 186.

⁵⁰¹ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 161.

Birbirinizden müteferrik bu kadar akvam

Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı

*Temelinden yıkacak zelzele-i kavmiyettir.*⁵⁰²

Âkif'e göre kavmiyet davası, ırkçılık ve asabiyet, Batı'nın ve cahiliyenin en zehirli hançeriydi. Kendisi, 1912'de başla yan Balkan Savaşı'nda Arnavutluk'un Sırp tarafı tarafından işgal edilmesi ve Müslümanların katledilmesi üzerine "Hakkın Sesleri" şiirini yazmıştır. Aslen kendisi de Arnavut olan Âkif, baba yurdunun uğradığı felaket karşısında Arnavutların da devlete isyan etmesine sebep olan kavmiyetçilik akımı hakkındaki fikirlerini de bu şiirinde açıklamaktadır.⁵⁰³

İşte unsur-ı isyan, bu elim izmihlal,

Seni tahrik eden üç beş alığın marifeti!

Ya neden beklemiyordun bu rezil akibeti?

Hani milliyetin İslâm idi... Kavmiyet ne!

Sarılp sınıksı dursaydın a milliyetine.

"Arnavutluk" ne demek? Var mı şeriatta yeri?

Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!

Arabın Türke; Lazın Çerkese, yahut Kürde;

Acemin Çinliye rüçhanı mı varmış? Nerde;

Müslümanlıkta nasır mı olurmuş? Ne gezer!

Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor peygamber?

En büyük düşmanıdır ruh-ı nebi tefrikanın;

*Adı batsın onu, İslâm'a sokan daltabanın.*⁵⁰⁴

...

Artık ey millet-i merhume, sabah oldu uyan!

⁵⁰² A.g.e., 161.

⁵⁰³ Efe, *Mehmed Akif Ersoy'un Din ve Milliyetçilik Anlayışı*, 31-35.

⁵⁰⁴ Ersoy, *Safahat*, 183-184.

Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?

Ne Araplık, ne de Türklük kalacak aç gözünü!

Dinle peygamberi-i zışanın ilahi sözünü.

Arabın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.

Veriniz baş başa; zira sonu hüsrân-ı mübin.⁵⁰⁵

TBMM'nin 20 Şubat 1338 (1922) tarihli celsesinde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılmış olan Antalya mebusu Hamdullah Suphi kürsüden konuşuyor:

... Yemin ederim. Bütün milletim arasında geçirdiğim muayyen itikada malik olanlara dindarâne hürmet göstermişimdir. Aranızda Burdur mebus-i muhteremi Mehmet Âkif Bey'le ben birbirine mütenakız görülen bir yolda senelerce çarpıştık. Kendileri milliyetperverliğin daima aleyhinde enfes şiirler yazmışlardır. "Mehmet Âkif Bey (Burdur)- "Ben kavmiyet aleyhinde yazan bir adamım, milliyet aleyhinde değil." Hamdullah Subhi Bey (Antalya) – "Evet efendim; kavmiyet aleyhinde...⁵⁰⁶

Banarlı'ya göre Mehmet Âkif,

Yirminci yüzyıl Türkiye'sinde İslâmi Türk milliyetçiliği diyebileceğimiz dinî-fikrî bir akımın güçlü bir temsilcisidir. İslâm Birliği ideali, Âkif'in bu imana milli renkle birleşerek, o çağlardaki Türk topluluğu arasında mühim bir zümrenin dinî, fikrî ve bedî ihtiyacına bir cevap teşkil etmiştir.⁵⁰⁷

Âkif, II. Meşrutiyet dönemi İslâmcılık akımının önde gelen savunucularından iken I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sürecinde, Türkçülük akımının kültüre dönük bazı temel yaklaşımlarını benimsemiştir. İstiklal Marşı bu yaklaşımının en büyük göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak bu yaklaşımıyla Âkif'in İslâmcılık ideolojisine aykırı davrandığı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Zaten başyazarı olduğu

⁵⁰⁵ A.g.e., 184.

⁵⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, Ankara, 1958, s. 72.

⁵⁰⁷ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II* (Ankara: MEB Yayınları, 2017), 1157.

Sırat-ı Müstakim dergisi bir yayın politikası olarak daima Türkiye dışındaki Türk dünyası ile ilgilenmiştir.⁵⁰⁸

Yukarıda da ifade edildiği üzere baba tarafından Arnavut olan Âkif bütün eserlerini Türkçe yazmıştır. Arnavutça bilmiyordu. Öğrenmeye de çalışmamıştı. Arnavut olduğunu bir kez yazmıştır. O da Arnavutluk'un uğradığı felaket üzerine millete ibret olsun diye. Arnavutlar "Başkım" adını taşıyan ırkçı Arnavutların tahrikleri ile devlete isyan etmişlerdi. Balkan Savaşı'nda Sırp'ların hücumuna maruz kaldılar. Mehmet Âkif, bu katliamı "İslâm Birliği ve Kardeşliği"nden ayrılan Arnavutlara ilahi bir ceza saydı. Kendi Arnavutluğundan bahsetmesi de ikazının etkisini artırmak içindir.⁵⁰⁹

Müslümanların bugünkü geriliklerinin en temel sebebini cehalete bağlayan Mehmed Akif, Safahat'ın Hatıralar kısmında bulunan bir şiirinde bütün mü'minleri yani İslam'a inanmış kimseleri aynı millete mensup sayarak kavmiyyet kelimesini "İslam milleti", "milli" kelimesini ise "İslami" manasında kullanmaktadır.

O iman farz-ı kat'idir diyor tahsil-i irfanın...

Ne cahil kavmiyiz biz Müslümanlar, şimdi, dünyanın!

O İman hüsn-i hulkun en büyük hamisi olmuşken...

Nemiz vardır fezailden, nemiz eksik rezailden?

Demek, İslamın ancak namı kalmış Müslümanlarda;

Bu yüzenmiş, demek, hüsrân- ı milli son zamanlarda.

Eğer çiğnenmemek isterseler seylab-ı eyyama:

*Rücu etsinler artık Müslümanlar sadr-ı İslam'a.*⁵¹⁰

Bir kısmı Meşrutiyet öncesinde nazmedilen 1. Safahat'ta millet kelimesinin geçtiği ilk şiir Tevhîd Yâhud Feryâd şiiridir;

⁵⁰⁸ Efe, *Mehmed Akif Ersoy'un Din ve Milliyetçilik Anlayışı*, 31-35.

⁵⁰⁹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar*, 185.

⁵¹⁰ Ersoy, *Safahat*, 276.

Bir şahsa esîr olmayı bir koskoca millet,

*Mekrinle mi yâ Rab sanıyor kendine devlet?*⁵¹¹

mısralarında devleti oluşturan halk, topluluk anlamında kullanılmıştır. 1. Safahat'ta halk, topluluk anlamındaki bu kullanımların yanı sıra; doğu/şark dünyasında yaşayanları ifade etmede kullanılmış; İstibdat şiirinde de Osmanlının kurucu unsurundan bahsederken⁵¹²;

O birkaç hayme halkından cihangîrâne bir devlet

*Çıkarmış, bir zaman dünyâyı lertzân eylemiş millet*⁵¹³,

mısralarında millet kelimesi kullanılmış, akabinde de

Mefâhir bekleyen âbâdan evlâdı hacîl ettin;

*Ne âlî kavm idik; hayfâ ki sen geldin sefil ettin*⁵¹⁴

dizeleriyle de genel manada Osmanlı'yı (Devletin kurucu unsuru Türkler olması hasebiyle) ifade etmede kavim kelimesini kullanmış ve Osmanlının önceki dönemlerinden övünçle bahsetmiştir.

Türkçülük fikir akımının, siyasi bir boyut kazanması üzerine, Mehmet Akif'te dini merkeze alan bir millet söyleminin ön plana çıktığını görüyoruz. Bu aşamadan önce millet kavramını, devleti oluşturan öğeler, ortak tarih bilincine sahip olan topluluk olarak kullanan şair, bu gelişmelerle birlikte; milleti dine eşitleyen bir yaklaşım sergilemiş, kavim kelimesini de övünme manasında 2. Safahatta hiç kullanmamıştır. 1911-1912'de Sebilürreşad'daki makalelerinde millet kelimesinin bu anlamda kullanımı çoğu kez karşımıza çıkmaktadır. Mehmed Akif'te millet, ırk, ümmet kavramlarının çıkış yaptığı yer Mehmed Akif'te "din ve vatan" olarak belirir. Mehmed Akif, için bir toprak parçası yani vatan muhakkak gerekli bir unsurdur. Milletın yaşayacağı ve bağımsızlığını sürdüreceği yegâne alan bu anlamda vatandır. Erken dönem eserlerinde vatan olarak tüm islam milletlerinin yaşadığı coğrafyayı vatan

⁵¹¹ A.g.e., 17.

⁵¹² Kaya, *Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 127-138.

⁵¹³ Ersoy, *Safahat*, 71.

⁵¹⁴ A.g.e., 71.

olarak gören Akif, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki toprak kayıplarından sonra Anadolu'yu Müslümanların son yurdu olarak görmeye başlamıştır.⁵¹⁵

Safahat'ın üçüncü kitabı olan Hakkın Sesleri bölümünde Mehmed Akif, millet kavramını İslamiyet karşılığında kullanmakta ve Hz. Muhammed'in İslam'a davet çağrısını yaptığı 25 sene gibi kısa bir sürede vukubulan gelişmeleri milliyet kapsamında değerlendirerek şöyle şiirleştirmiştir:

Bir zamanlar biz de millet, hem de nasıl milletmişiz:

Gelmişiz dünyâya milliyet nedir öğretmişiz!

Kapkaranlıkken bütün âfâkı insâniyetin,

Nûr olup fişkirmişiz tâ sînesinden insâniyyetin,

[...]

Yirmi beş yıl yirmi beş bin yıl kadar feyyâz imiş!

Bak ne ânî tekâmül! Bak ki: Hâlâ mündehiş⁵¹⁶

4.2. Mehmet Akif'te Milliyetçilik Düşüncesi

Mehmet Akif'in karşı çıktığı fikirlerden birisi kavmiyetçilik ile eşdeğer olan milliyetçilik düşüncesidir. Ona göre Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk İsyanları, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde yaşadığı meş'um gelişmelerin "kavmiyetçilik" düşüncesi ile ilişkilidir. Mehmet Akif'e göre ikinci önemli sebep ise fırkacılık mücadelesidir. Mehmet Akif, milliyetçilik ve fırkacılık düşüncelerinin yıkıcı tesirlerine karşılık tamamen vatan ve millet menfaatini öne alan siyasal bir anlayış geliştirmiştir.⁵¹⁷

Mehmed Âkif Ersoy'un milliyetçilik konusundaki düşüncelerinin tarihsel olarak, dönemlere ayırarak okunması son derece önemlidir. Çünkü Ersoy'un konuya dair görüşleri dönemlere göre farklılık göstermektedir. İlk dönemler (Birinci Dünya

⁵¹⁵ Ercan Yıldırım, *İslamcılığın İki Kurucusu Mehmed Akif ve Necip Fazıl* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), 105.

⁵¹⁶ Ersoy, *Safahat*, 191.

⁵¹⁷ Göçer, Güngör. "Balkan Harbi Sonrası Bir Özeleştirici Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası", *TYB Akademi Dergisi*, S. 6 (2012): 73-92.

Savaşı'na kadar) Ersoy ümmetçidir, "Panislâmisttir ve dolayısıyla Panturanist ya da Türkçülük vurgulu Türk milliyetçiliğine karşıdır."⁵¹⁸ Ersoy bu dönemde, özellikle Ziya Gökalp'in *Turancı* fikirleri etrafında geliştirdiği milliyetçi düşünceleri eleştirmektedir.⁵¹⁹

Ahmet Kabaklı bu konuda şunları ifade etmektedir:

*Mehmed Akif'in milliyetçiliği elbette Ziya Gökalp'inkinden farklı ve hatta bir ince noktayla ona karşıdır. Mehmed Akif'e milliyetçiden ziyade milli demek gerekir. Türkçülük tezini ise o zaman birçok milleti içine alan imparatorluğumuz ve ırktan ziyade ümmet ve devlet varlığına dayalı tarihi yapımız içinde bölücü ve tehlikeli bulunduğu için benimsememektedir. Türk Ocakları'nın daha imparatorluğumuz yıkılmadan başlayan siyasi Türkçülük telkinlerini Arnavut, Arap ve başka unsurları tedirgin etmesi yönünden zararlı bulur. Siyasi alanda değil, fakat dil, terbiye, ahlak, töre folklor, hukuk, felsefe gibi kültüre, harsa bağlı konularda kimsenin olmayacağı kadar millidir Akif, Türk milletinin millisidir.*⁵²⁰

Yukarıdaki düşüncelere paralel olarak Nurettin Topçu'nun Mehmed Akif isimli müstakil eserinde ise Akif'in milliyetçiliğine dair şunlar ifade edilmektedir:

Dini irade ile milli irade hiçbir kitapta ve hiçbir dimağda görülmemiş şekilde bu eserde birleştirilmiştir. (Çanakkale şiiirine atıfla) O zamana kadar milliyetçi denince dine karşı veya yabancı olan kişi, dinci ve müslüman deyince de, milliyetçiliği tanımayan insan akla gelirdi. Milliyetçi, ırkçı yani kemikçi idi. Dinci ise, hurafeci ve vatansız varlıktı. Ruhlarımızı aynı zamanda bir hezeyan teşkil eden bu safsatadan kurtaran Mehmet Akiftir. Türkün müslümanlıktan, milliyetçiliğimizin İslam'dan ayrılmayacağını bize öğreten o oldu. XX. asırda son ve en tehlikeli "ehl-i salib" olan mason darbesi yüzünden yıkılma tehlikesiyle karşılaşan milliyetçiliğimizin bekçisi, sahibi, havarisi odur.

⁵¹⁸ Erol Köroğlu, , *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşasına* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

⁵¹⁹ Hasan Şen, Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi, *Sosyoloji Dergisi*, S.34 (2016): 243-268.

⁵²⁰ Ahmet Kabaklı, *Mehmed Akif* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2012), 9.

"Asım"daki muhteşem din ve millet sentezinin ulaştığı bu kemal, milliyetçilik davamıza gerçek şuurunu getirdi ve Ziya Gökalp'in ruhu tekmeleyen, Anadolu'nun gerçeklerinden gafil, cemiyeti tanrılaştıran ve kaderimizin ilahi mertebesine yükselten, ferdi şahsiyeti yıkmış milliyetçilik davasının karşısına Allah'ın eli halinde çıkmıştır.⁵²¹

Görüldüğü gibi Nurettin Topçu da Mehmed Akif'in Ziya Gökalp çizgisindeki bir milliyetçilikten ayrıldığını, yeni bir terkip geliştirerek İslam ile milliyetçiliği yan yana işlediğini ifade etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mehmed Akif ümmetin ve milletin içinde bulunduğu parçalanmışlığı göz önüne alarak Osmanlı'nın elde kalan son tebası olan Türklerin Anadolu'daki varlık mücadelesini göz önüne alarak bir kurtuluş çaresi olarak ırkçılık esasına dayanmayan bir İslami tonlu milliyetçiliği benimsemiştir. Ancak buradaki milliyetçilik kavmiyetçilik gayesi güden bir milliyetçilik anlayışına dayanmamaktadır. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın cihat çağrılarında Müslümanların pek itibar etmemesi, aksine milliyetçi ayaklanmalar ile Osmanlı'ya karşı savaşmaları bu fikre yaklaşmasında oldukça etkili olmuştur. Dahası İlber Ortaylı'nın ifadesiyle, "Osmanlılık, ulusalcılığın dünyasında ölü doğmuştu".⁵²² Fakat Ersoy'un benimsediği milliyetçilik pozitivist bir milliyetçilikten ziyade, din tarafından içeriği donatılmış mukaddesatçı bir milliyetçiliktir. Yani Ersoy, dinin ve milliyetçiliğin birbirinden uzak algılanan tanımlarını birbirine yaklaştırarak, bu iki anlayışı tek bir potada eritmeyi başarmıştır.⁵²³ Nitekim Topçu'ya göre Ersoy'un, "Çanakkale Şehitleri" adlı şiirinde "dini irade ile milli irade hiçbir kitapta ve dimağda görülmemiş şekilde" birleştirilmiştir.⁵²⁴ Özellikle söz konusu irade, İstiklâl Marşı olarak kabul edilen şiirinde zirveye çıkmıştır.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.

Hangi çılgın, bana zincir vuracakmış? Şaşarım

⁵²¹ Nurettin Topçu, *Mehmed Akif* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 46.

⁵²² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 35.

⁵²³ Hasan Şen, *Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi*, 243-268.

⁵²⁴ Nurettin Topçu, *Mehmed Akif* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 40-41.

Kükremiş sel gibiyim: bendimi çiğner aşarım;

Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım...

...

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilal!

Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.

Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl:

Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet;

Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl.⁵²⁵

Milliyet ve Kavmiyet ifadelerine Birinci Safahat'ta hiç rastlanmaz. Akif bu iki kavramı İkinci Safahatta kullanmıştır. Kavmiyetçilik kavramını İslam'ı yıkacak bir ayrılık hissi olarak ifade edilmiş ve İslam'ın bütün kavimleri tek bir milliyet, tek bir millet çatısı altında tuttuğu şöyle ifade edilmiştir:

Müslümanlık sizi gâyet sıkı, gâyet sağlam,

Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlayamam,

Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?

Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?

Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,

Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,

Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir.

Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir.⁵²⁶

Şiirin devamında Mehmed Akif, Arnavutluk ve Araplık hissiyatı ile Osmanlı'dan bir ayrılmış olan kavimleri örnek olarak gösterdikten sonra, Türkçülük akımının da aynı şekilde zararlı sonuçlar doğuracağını şu mısralarla anlatmıştır:

⁵²⁵ Ersoy, *Safahat*, 477.

⁵²⁶ Ersoy, *Safahat*, 161-162.

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez.

Son siyâset ise Türklük, o siyâset yürümez.

Sizi bir âile efrâdı yaratmış Yaradan;

Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan.⁵²⁷

Yine Mehmed Akif bir nesrinde ise konu hakkında;

Ey cemaat-ı Müslimin, siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Lazsınız, ne de Çerkezsiniz! Siz ancak bir milletin efradısınız ki o millet-i muazzama da İslam'dır. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız.⁵²⁸

diyen Akif, nasyonal anlamda Avrupa'da hızlı bir şekilde yayılmış olan ve çok uluslu bir yapı olan Osmanlı'yı da tehdit eden milliyetçilik/nasyonalizm hareketlerine karşı, dini merkeze alarak onun etrafında birleşmeyi esas alan bir kanaat ve hareketin taraftarlığını yapmaktadır.⁵²⁹

1912 yılında Akif, *Sebilürreşad*'da yazmış olduğu makalelerinin birçoğunda (bazıları vaaz metnidir) aynı temayı işlemiştir. Müslümanların tamamının bir millet olduğu ve Hz. Peygamber'in kavmiyetçiliği yasakladığı ile ilgili vaazlarında geçen bir paragraf şöyledir:

Ey Cemaat-ı Müslimin, bilmiş olunuz ki Müslümanlıkta kavmiyet yoktur. Resul -i Ekrem Sallallahu Aleyhi Vesellem Efendimiz Hazretleri: 'Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir.' buyurmuştur. Şayet kimimiz Araplığına, kimimiz Arnavutluğuna, kimimiz Türklüğüne, kimimiz Kürtlüğüne sarılacak, sizi rabitaların en metini ile birleştirmiş olan din kardeşliğini bir tarafa bırakacak iseniz, neuzubillah, hepimiz için hüsrân-ı mübin muhakkaktır.⁵³⁰

Aynı yıl bir başka makalesinde Mehmed Akif, Müslümanların birliğini bozan kavmiyet, ırk, cinsiyet v.b gibi bölücü davaların, dış mihraklar tarafından azdırıldığını

⁵²⁷ Ersoy, *Safahat*, 162.

⁵²⁸ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 107.

⁵²⁹ A.g.e., 81-82.

⁵³⁰ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 107.

belirttikten sonra “Ey Cemaat-ı Müslimin, Allah için olsun geliniz, bu tefrikalara, bu kavmiyet, bu lisan, bu bilmem ne gürültülerine nihayet veriniz.”⁵³¹ çağrısında bulunmaktadır. 1912 yılında yayınlanmış bir diğer makalesinde ise Akif, farklı unsurları aynı milliyet altında toplayan rabitanın Müslümanlık olduğunu ve Osmanlılar için bundan başka bir çıkar yolun olmadığını ifade ettikten sonra şu uyarılarda bulunur⁵³²:

*Ey Cemaat -ı Müslimin, aklınızı başınıza alınız; gayret-i kavmiyeyi bir tarafa bırakınız. Rabita-i Dini biraz daha ihmal edecek olursanız. İyi biliniz ki tarumar olur gidersiniz. Hem o perişanlıktan sonra bir daha dünyada cemiyet yüzü göreceğiniz olmadığı gibi ferda-yı kıyamette de huzur-u Rabbü'l-Alemin'e çıkacak yüzünüz kalmayacaktır.*⁵³³

Yine *Sebilürreşad*'daki bir başka yazısında Mehmed Akif, milliyetçilikle ilgili olarak şunları dile getirmekte, milliyetçiliğin bölücü tarafına şu şekilde işaret etmektedir:

*Müslümanlık ırk, renk, lisan, muhit, iklim itibariyle birbirine büsbütün yabancı unsurları aynı milliyet altında cem eden yegâne rabita iken, hele Osmanlılar için dünyada bu rabitaya dört el ile sarılmaktan başka selamet yolu yokken, şu son senelerde meydana çıkardığımız kavmiyet, asabiyet gürültülerine şaşmamak elden gelmez! Bu kadar hükümât-ı İslâmiyye hep tefrika yüzünden mahvoldu; hem birçoğu gözümüzün önünde kayıp gitti de biz hâlâ intibaha gelmiyoruz; hâlâ milleti namütenahi parçalara ayıracak bir siyaset güdüyoruz! (...) Yalnız dört beş senedir bu yüzden ne hale geldik; kavmiyet gayretiyle ayaklananları ıslah için ordumuzu yorduk... Müslüman olanlar, hani an-samimi'l-kalp Müslüman olanlar iyi bilmelidirler ki bu tefrika, bu kavmiyet çıkmaz yoldur. Din bununla beraber gidemez, Müslümanlık bu suretle yaşayamaz... Yine bu siyasetle memleket yürümez. Buna artık bir hatime verelim.*⁵³⁴

⁵³¹ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 107.

⁵³² Kaya, *Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 127-136.

⁵³³ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 107.

⁵³⁴ İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 47.

Sırât-ı Müstakîm Dergisi mensupları aydınlar, Mehmed Âkif ve arkadaşları, neşriyatlarının ilk yıllarında, Türkçülük, bir kültür hareketi olarak Müslüman Türkleri uyandırmaya çalışırken, onu pek tabii olarak desteklemişlerdi. *Sırât-ı Müstakîm* "Türk İslâm Âlemi" genel başlığı altında, dış Türklerden haberler veriyor, "Ümmet-i Türkiyye" sözünü kullanıyor, "Türk birliği" teklif eden mektupları yayınlıyordu. 1909'da kurulan *Türk Derneği*, dergiyi kendine yayın organı olarak tanıyor, Ahmed Midhat Efendi'nin "Türklüğe Dâir" konferansı ve benzerleri yayınlanıyordu.⁵³⁵

Fakat "Türkçülük" hareketinin kısa bir zaman sonra siyâsî bir şekle bürünmesi üzerine Âkif ve arkadaşları ona karşı çıkmışlardır. Çünkü böyle bir cereyanı, İslâmiyet'e aykırı bulmakla beraber, Osmanlı vatanında bulunan Müslüman fakat gayri Türk unsurların ayrılmasına sebep olacağı için tehlikeli de görmekte idiler. Âkif'in Safahatta bulunan kavmiyetçilik aleyhdarı şiirlerinin yazılışı sebebi de budur.⁵³⁶

Âkif, Aralık 1918 de kaleme alacağı bir makale ile bütün bu düşünce ve endişelerle birlikte o zamana kadar olan ve o günkü İslâmcıların görüşlerini özetleyecektir:⁵³⁷

Ne olurdu, kavmiyet denilen o mel'un cereyan, derhal siyâsî bir şekil almasaydı, kitaplarıyla, gazeteleriyle, konferanslarıyla, nutuklarıyla, Müslüman unsurları birbirine düşürürken, aynı vasıtalarla biraz da, parçaladığı kitlelerin lisânına, irfanına hizmet edeydi de, bugün o büyük şerrin, bâri şu kadorcık bir hayrını gördük, diyebileydik!

Arnavutluk, Araplık, Türklük namına ortaya çıkan kavmiyet reislerini, bundan altı yedi sene evvel bir yere çağırmış, kendilerine şöyle demiştik:

Kavmiyet cereyanı en medenî en ileri cemiyetleri birbirine düşürüyor. Bizim gibi, kendini teşkil eden unsurları istisnâsız câhil bulunan bir cemaati ise tarumar eder. Geliniz bu cereyanı körüklemeyiniz. Mensup olduğunuz kavimlere hizmet etmek istiyorsanız, bunun yolu başkadır. Evet, hep biliyoruz ki, İslâm unsurlarının hepsi irşâda, ikaza muhtaçtır. Bunlardan, meselâ

⁵³⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988), 72-74.

⁵³⁶ A.g.e., 72-74.

⁵³⁷ A.g.e., 72-74.

Arapları irşâd vazifesini Arap münevverlerine bırakınız. Çünkü irşâdına çalışacağı unsurların lisânını, âdetlerini mizacını, rûhunu diğer unsurlara mensup münevverlerden iyi bildiği için, muvaffak olması çok daha kolaydır. Türk'ün Arnavud'un uyandırılması için de aynı usûle başvururuz.

Aradaki İslâm bağına devam ettirip kuvvetlendirmek şartıyla mensup oldukları kavimleri okutmak, yazdırmak, ilim ve irfan sahibi etmek; servet, san'at, ticaret hususlarında terakki ettirmek için geceli gündüzlü uğraşırlar.

Böyle bir yol takip etmeye karar verirseniz, biz de, sizinle beraber çalışırız, elimizden geleni kat'iyen esirgemeyiz...

Heyhat! Bu teklif hiç birinin işine gelmedi. Çünkü siyasî teklifler gibi lâf ile yürüyecek takımdan değildi, faaliyete muhtaç idi, mücâhedeye muhtaç idi, fedakârlığa muhtaç idi. Çünkü burada izah edemeyeceğimiz birçok gizli sebepler daha mevcut idi.”⁵³⁸

Mehmed Akif bu yazısında açıkça kavmiyetçi ve ayrılıkçı bir milliyetçiliği eleştirmiş ancak her milletin kendi içinde kendisini irşat edecek, uyandıracak vasıtalara da sahip olmasını arzulamıştır. Mehmed Akif bu metinde görüldüğü gibi milletlerin kendilerine ait lisan, kültür, görenek ve gelenekleri inkâr etmemiş her milletin kendi içinde bu değerlerini yaşatabileceğini ancak ana hedef olan ümmetin birliği hedefi söz konusu olduğunda bütün farklar bir kenara atılarak ittihad düşüncesine hizmet edecek şekilde davranılmasını bir ideal olarak savunmuştur.

Erol un çalışmasında da ifade ettiği gibi;

Osmanlı'nın son dönemlerinde Avrupa'nın “Hasta Adam” diye nitelendirdiği imparatorluğun siyasi bir buhran ve bunalıma düşmüş olması, Mehmet Akif'in düşünce dünyasını etkileyen önemli bir durumdur. Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında güçsüz kalmaya başlaması, ülkeyi parçalamak isteyen dış güçler için bir fırsat olmuştur. Bununla birlikte XIX. yüzyılda sadece Osmanlı Devleti değil, bir bütün olarak İslâm dünyası siyasi, iktisadî ve manevî bir buhranın içindedir. Bu dönemde Rönesans ve reform

⁵³⁸ *Sebilürreşad*, C. 15, S. 382 (1918).

*hareketleri dolayısıyla Batı, büyük ölçüde dinin hâkimiyetinden çıkararak sanayi devrimini başlatır, fen ve teknolojiye Şark dünyasına büyük üstünlük sağlar.*⁵³⁹

Batı karşısında her bakımdan büyük mağlubiyetler yaşayan İslâm dünyasında ise, parçalanmalar ve gerilemeler yaşanır.

*Gittikçe yaygınlık kazanan siyasi ve sosyal çalkantılara ayrıca ümmet içinde ayrılıkçılık fikri, bölünme ve parçalanma hareketi de eklenince durum daha da vahim bir hal alır. Bu dönemde oluşan koşullar, Gayri Müslimlerin himaye edilmelerine ve Osmanlıdan farklı bir millet olarak ayrılmalarına zemin hazırlar. Müslüman olup da Türk olmayan kavimlerin çeşitli gazete ve basın yoluyla yaptıkları etnik odaklı propagandalar, birlikte yaşamakta olan İslam cemiyetinin parçalanmasını hızlandırır. Başta Araplar ve Arnavutlar olmak üzere bazı Müslüman kavimlerin ayrılma gayretleri karşısında yine Mehmet Akif vardır.*⁵⁴⁰

Akif'i yakından tanıyan şair ve edip Süleyman Nazif, Mehmed Akif (1924) adlı eserinde konu ile ilgili şu malumatı vermektedir:

*Beride Türkçülük fikri henüz tebellür etmeden, ötede Arnavut milliyet cereyânı bu muazzam hey'et-i ictimaiyyenin temellerini oymaya başlamıştı. Tehlikeyi en evvel görenlerden biri ve en evvel vâveylâ-yı ikâz koparan dindaş, ırkdaş, vatandaş, Hakkın Sesleri şâiri oldu.*⁵⁴¹

Kavmiyetçi anlayışların, ayrılıkçı çabaların Balkanlardan başlayarak İslam coğrafyasına ve Müslümanların yüreğine düşürdüğü yakıcı ateşin etkisi, Türk edebiyat tarihinde en üst seviyede Mehmet Akif'in şiirlerinde yankısını bulur. Arnavut kökenli Müslümanlardan olan Akif, her biri İslam ümmetinin bir unsuru olan Müslüman halkları birlik olmaya çağırırken, Batı medeniyetinin İslam milletine “diş bile(diğini)”; “evvela parçalamak, sonra da yutmak” istediğini ifade eder. Nitekim isyan hareketini organize eden “Başkım”cılarının etkisinde ulusal bağımsızlık mücadelesini vererek

⁵³⁹ Kemal Erol, “Mehmet Akif’in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime: “Cehâlet” Ve “Kavmiyet”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S.32 (2015), 95-110.

⁵⁴⁰ A.g.e., 95-110.

⁵⁴¹ Süleyman Nazif, *Mehmed Akif*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 69.

Osmanlıdan ayrılmayı planlayan milliyetçi Arnavutların birçoğu, bu faaliyetlerinden dolayı Mehmet Akif'i öfkelenendirir. Akif, ayrılık yolunda “şûrîde siyâset”in ve “fâsid dâva”nın içinde olduğunu öne sürdüğü Arnavutları söz konusu tehlikeli girişime karşı uyarır. Hayatı boyunca belki de ilk kez hangi kavimden olduğunu,

Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum.

*Başka bir şey diyemem: İşte perişan yurdum!*⁵⁴²

dizesiyle duyuran Akif, farklı bir kavme ait olmanın doğal olduğunu, ancak bunun ayrılıkçı olmayı gerektirmediğini vurgular:

“... O hâlde vahdete hâil ne varsa çiğneyiniz!

Bu ayrılık da neden? Bir değil mi her şeyiniz?

Ne fırka herzesi, lâzım, ne derd-i kavmiyet;

*Bizim diyânete sığmaz sekiz, dokuz millet!”*⁵⁴³

“Rumeli'nin Kaybının Türk Şiirindeki Akisleri” başlıklı yazısında “Bir milletin yaşadığı büyük facialar(ın) edebî eserlerine canlı bir biçimde yansı(dığına)” dikkat çeken Mehmet Güneş, Hakkın Sesleri şairi Mehmet Akif'in, “Rumeli topraklarının kaybedilmesinde Arnavut milliyetçileriyle, İttihat ve Terakki mensuplarının ihmal, hırs ve bilinçsizliğinin etkili olduğu”na⁵⁴⁴ inandığını söyler. Başta Arnavutluk olmak üzere Balkan topraklarında ayrılıkçı ulusal emellerin yol açtığı trajedi karşısında Akif'in öfkesi de elemi kadar büyüktür. Babasının doğduğu bu toprakların yangın yerine dönüşmesi karşısında gösterdiği tepkiyi Süleyman Nazif “imdat sayhasıyla, ahret âlemini ayaklanmaya davet ediyordu”⁵⁴⁵ sözleriyle belirtir. Nitekim Arnavut milliyetçilerinin ayrılma ihtirasları karşısında isyan eşiğine gelen Akif, mezarı başında ırkçılık fikrinin yarattığı vahşetten haber verdiği babasından meseleye diriler gibi kayıtsız kalmayıp imdada yetişmesini ister:

⁵⁴² Ersoy, *Safahat*, 184.

⁵⁴³ Ersoy, *Safahat*, 247.

⁵⁴⁴ Mehmet Güneş, “Rumeli'nin Kaybının Türk Şiirindeki Akisleri”, *Türkbilig*, S.21 (2011), 183-206.

⁵⁴⁵ Nazif, *Mehmed Akif*, 68.

Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,

Bak, nasıl doğranıyor?

Kalk, baba, kabrinden kalk!

Diriler koşmadı imdâdına, sen bâri yetiş...

Arnavutluk yanıyor...

Hem bu sefer pek müthiş! ...

O ne yangın ki, ocak kalmadı söndürmediği!

O ne tûfan ki, yakıp yıktı bütün vadiyi

Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın

Olacak mıydı fedâ hırsına üç kaltabanın?⁵⁴⁶

Mehmed Akif, milliyetçilik dalgasıyla müthiş bir yangına sahne olan Balkanların yeterince sahiplenilmediği kanaatindedir. Açık bir ‘ağıt’ niteliğini taşıyan bu şiire derin bir hüznün egemen oluşu belki de bu nedenledir. Zira şiir, kavmiyetçilik düşüncesinin kaynaklık ettiği Arnavutluk’un kaybı karşısında şairin gerçek ruh dünyasını yansıtmaktadır. Akif’in “Batı’nın sakat anlayışı, Müslümanlara yapılan zulüm, bunun karşısında bütün İslam dünyasının birleşmesi gerektiği üzerinde ısrarla durduğunu”⁵⁴⁷ belirten Orhan Okay, şairin gözyaşının karıştığını hissettiren bu metinde “hamaset şairi değil, âdeta Kerbelâ Mersiyesi yazan bir şair olarak”⁵⁴⁸ görüldüğünü ifade eder.

Sonuç olarak Mehmed Akif, aslında Türkçüler kadar vatan, millet konusunda tavizsiz bir milliyetçidir. Akif’in milliyetçiliği aslında bugün batıda anlaşılan milliyetçilikten farklıdır. Yurtseverliği İslam milliyetçiliği ile birleştiren Akif, başta Türkler olmak üzere bütün Müslüman milletlerin birliğine inanan bir İslam milliyetçisidir.⁵⁴⁹ Dönemin etnik milliyetçiliklerine toptan karşı olan Mehmed Akif ilk dönem

⁵⁴⁶ Ersoy, *Safahat*, 181.

⁵⁴⁷ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 234.

⁵⁴⁸ Orhan Okay, *Mehmet Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 79.

⁵⁴⁹ Yıldırım, *İslamcılığın İki Kurucusu*, 33.

eserlerinde Müslümanların yaşadığı geniş İslam coğrafyasını bir ümmet fikri çerçevesinde telakki etmiş, sonraları Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı hızla toprak kaybetmeye başlayınca Anadolu'nun İslâm'ın son yurdu olduğuna dair kanaati daha çok öne çıkmıştır. Bu yönüyle Mehmed Akif kültürel milliyetçiliği çeşitli boyutlarıyla benimseyen, dilde ve kültürde Türklüğü inkâr etmeyen ancak kavmiyetçi bir etnik milliyetçiliğe de karşı duran bir şahsiyet olarak algılanabilir.

4.3. Mehmet Akif'in İttihad-ı İslam Meselesine Bakışı ve İslamcılık Fikri

Doğan'a göre, İttihad-ı İslâm, Batı tarzda kurumlar ve Batı'yı model alan bir kültür ortamı oluşturmak niyetindeyken, önceleri Osmanlıcılık şeklinde ülkedeki Müslim-gayrimüslim tüm tebayı kucaklamayı hedef edinen; lakin daha sonra milliyetçi bir renge bürünen Türkçülük hareketinin karşısına bir öze dönüş ve İslâm birliği fikriyatıyla çıkmıştır.⁵⁵⁰

İttihad-ı İslam fikrinin ortaya çıkışı aşağı yukarı 19.yy'ın son çeyreğine rastlar. Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu siyasal anlamda büyük sarsıntılar geçirmekte, çöküşün ayak sesleri yavaş yavaş hissedilmektedir. İmparatorluğu oluşturan pek çok kavmin Osmanlı şemsiyesi altından ayrılmasını engellemek ve parçalanmayı engellemek üzere pek çok fikir serdedilmiştir. Bunlardan en dikkat değer olanı ise ittihad-ı İslam fikridir. İttihad-ı İslâm;

Said Halim Paşa, Mustafa Sabri Efendi, Derviş Vahdeti ve Mehmet Akif Ersoy gibi birçok ismi bünyesinde barındırma özelliği göstermiştir. 1908 Devrimi ile ortaya çıkan İslamcılarını başlıca üç grupta toplamak mümkündür⁵⁵¹:

1) Derviş Vahdeti'nin başında bulunduğu, yayın organı Volkan Gazetesi olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti,

2) Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye adlı dernek etrafında toplanan ve Beyan-ül Hak adlı bir dergi yayınlayan, liderliğini Mustafa Sabri Efendi, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi gibi muhafazakârların yaptığı grup,

⁵⁵⁰ Cem Doğan, "İttihad-I İslâm Yahut Bu Vatan Nasıl Kurtulur?: Mehmed Akif'in Osmanlısı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 5 (2013): 93-106.

⁵⁵¹ A.g.e., 93-106.

3) *Sırat-ı Mustakim/Sebilürreşad Dergisi etrafında toplanan yenilikçi Müslüman aydınlar ve ulema.*⁵⁵²

1873 yılında Esad Efendi tarafından yayınlanan “İttihâd-ı İslam” isimli eser ittihad-ı islam kavramının ilk kullanıldığı yazılı yayın olarak belirtilmektedir.⁵⁵³ Ayrıca dönemin gazeteleri arasında yer alan *Basiret* isimli yayında da aynı tarihlerde bir makale yayınlanmış o makalede de İttihâd-ı İslam’ın gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Yine Azmzade Refik’in *İttihad-ı İslam Risalesi*, Celal Nuri İleri’nin *İttihad-ı İslam Risalesi* ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi’nin *İttihad-ı İslam Risalesi* de İttihad-ı İslam üzerine yazılmış ilk risalelerdir. Bunlardan başka Osmanlı’da ittihad-ı İslam düşüncesi etrafında kurulmuş bazı dernekler ve cemiyetler de vardır ki bunlardan bazıları: İhya-ı İslam Cemiyeti, Memalik-i İslam Coğrafya Cemiyeti gibi cemiyet ve derneklerdir.

Müslümanların birleşmesi ve ortak hareket alanı oluşturması anlamına gelebilecek İttihâd-ı İslam (Panislamizm) düşüncesi;

*Yeni Osmanlılar ile başlayıp, geniş bir coğrafyayı etkileyen, Batı’nın emperyalist gücüne karşı durabilecek alternatif bir kuvvet olarak, Müslüman toplumların tek çatı altında birleşmesini öngören dini referansları ağır basan siyasi bir proje*⁵⁵⁴ şeklinde tanımlanabilir.

İttihâd-ı İslâm kavramının belirgin bir siyasal araç olarak kullanılmaya başlanması II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra özellikle söylemsel düzeyde “Padişah, sultan, hükümdar yerine halifenin kullanımı yaygınlaştırılmıştır. Siyasal İslâmcılık İttihâd-ı İslâm adıyla 1870 ‘ten sonra Osmanlı devlet düşüncesinde yer bulmuş bir siyasi akımdır.”⁵⁵⁵ Bu düşüncenin toplumsal alanda ortaya çıkışı ise daha çok II. Meşrutiyet’in ilân edilmesiyle *Sırat-ı Müstakim* dergisinin yayın hayatına başlamasıyla gelişmiştir.

⁵⁵² A.g.e., 93-106.

⁵⁵³ Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 31.

⁵⁵⁴ Kaya, *Mehmed Akif’in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 115.

⁵⁵⁵ İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1986).

İttihad-ı İslâm akımının yukarıda belirttiğimiz üçüncü grubun üyesi ve en etkili savunucularından birisi de *Sebilürreşad Dergisi* yazarı, şair Mehmed Akif Ersoy'dur.

*Akif, II. Abdülhamit istibdadının havasını solumuş, II. Meşrutiyet'i görmüş ve Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına tanıklık etmiş bir şahsiyettir. Bu denli büyük değişimlerin, çöküş ve kuruluşların, milli mücadele olaylarının arasında hayatını geçiren bir yazar ve şair olarak O, dünyadan elini ayağını çekmeyi salık veren bir tasavvuf ehli olmadığı gibi İmparatorluğun kurtuluşunu, Batı medeniyetini körü körüne taklitte bulan bir aydın da olmamıştır. Bilakis O, çarpık bulduğu noktaları korkusuzca yazılarına taşıyabilmiştir.*⁵⁵⁶

İslâmcılık II. Abdülhamid döneminin kaotik koşullarında bir ittihad hareketi olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla İslamcılığın başlangıç itibariyle bir İttihâd-ı İslâm yani Panislâmizm olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz. Bütün Müslümanların birliği, yekvücut olması, fikir ve gaye birliği yapmaları gibi anlamlara gelen İttihâd-ı İslâm düşüncesi esas olarak Osmanlı topraklarında doğmuş ve büyük ölçüde İslâm ülkelerinin kahir ekseriyetinde hükümlan olan Osmanlı İmparatorluğu içinde gelişmiştir. Mehmed Akif de işte böyle bir siyasi ve sosyal atmosfer içinde yetişmiş, Osmanlının son döneminde etkili olan bu akımdan hem etkilenmiş hem de ilerleyen yıllarda bu akımın önemli bir temsilcisi olmuştur.

Mehmet Âkif, İslam birliğine taraftar, Müslümanlar arasındaki bölünme ve parçalanmaya karşı bir fikir adamıdır. Ona göre İslam her çağın meselelerine isabetli çözümler üretebilen bir dindir ve o bunu “Doğrudan doğruya Kur’ân’dan alıp ilhamı/Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam’ı” şeklinde ifade etmiştir. O esasını inanç, emir ve nehiylerde İslam’dan alan bir hayat tarzı idealindeydi. Bu yüzden, İslam’ın karşı çıktığı kavmiyetçilik ve benzeri ihtilaf sebepleriyle ortaya çıkan tefrika, husumet ve parçalanmaları asla tasvip etmemiş, bu konudaki fikrini “İttihad yaşatır ve yükseltir,

⁵⁵⁶Doğan, *İttihad-ı İslâm Yahut Bu Vatan Nasıl Kurtulur? Mehmed Akif'in Osmanlısı*, 98.

tefrika yakar ve öldürür” şeklinde ifade etmiştir.⁵⁵⁷ Bu başlıkta yazdığı makalede Mehmed Akif şunları ifade etmektedir:

*Ey mü'minler! Hepiniz Allah'ın habl-i metînine, din-i celîl-i İslâm'a elbirliği ile sarılız, Allah'ın ve resulünün emirlerine itaat, nehiyelerinden ictinâb idiniz, hiçbir zaman ayrılmayınız, kalbleriniz, ruhlarınız daima sımsıkı birbirinize bağlı olsun! Allah'a ve resulüne itaatle aranızda her dürlü niza'ı, çekişmeyi terk idiniz. Siz bütün mü'minler kardeşsiniz kardeş gibi geçinmelisiniz. Eğer niza'ı ider, kavgaya tutuşursanız dağılırsınız, sonra rüzgârınız esmez olur. Bire hükmünüz kalmaz, düşmanlarınızın zulüm ve kahrı altında mahv olur gidersiniz. Bunun için aranızdan fitneyi, fenalığı kaldırmağa çalışınız. Belâdan, gazabdan çok korkunuz. Zira belâ gelince yalnız fenâlara, zâlimlere erişmekle kalmaz, iyilere de zararı dokunur, bir kaçınızın uğruna bütün ümmet mahv olur.*⁵⁵⁸

Yine Mehmed Akif Sebilürreşad'daki bir yazısında ittihad-ı İslam hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

*İslam ümmeti arasındaki vahdet ancak İslam'ın Müslümanlar arasında vücuda getirdiği içtimai ve ahlaki nizamın neticesidir. İttihad-ı İslam demek fikirde ittihad demektir. Tarzı hayatta ittihad demektir. Temayülatta ittihad demektir. Vicdanda ittihad demektir. Hâsılı bir ittihad-ı ailidir. Yoksa zannolunduğu gibi ne kendi akvamı arasında edyanı sairenin kurduğu ittihaddır, ne de Avrupa'da, Amerika'da ve sair yerlerde iktisadi cemiyetlerin, siyasi cemaatlerin kastedtiği ittihaddır.*⁵⁵⁹

Böylece Mehmed Akif ittihad meselesine bakışını tarif etmekte ve ittihad-ı İslam'ı tanımlamaktadır. Bu tanıma göre İttihad-ı İslam Müslüman toplulukların toplumsal ve

⁵⁵⁷ Murat Sarıçık, “Mehmet Âkif'e Göre Müminleri İslam'da Birleştirmek Ve Kardeşleştirmek Açısından Âl-İ İmran Suresi 103. Ayeti”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 20 Sayı: 67 (Yaz 2016), 261-289.

⁵⁵⁸ Mehmed Akif Ersoy, “İttihad Yaşatır, Yükseltir Tefrika Yakar Öldürür”, *Sırat-ı Mustakîm*, C.5, S.116, (11 Teşrinisani 1326), 205.

⁵⁵⁹ *Sebilürreşad*, S.565 (1923).

ahlaki müştereklerde birleşmeleri, vicdan birliği yapmaları, fikir ve hayat tarzında ortak eğilimler geliştirmeleri olarak anlaşılmaktadır.

İttihad-ı İslam meselesinde Mehmet Akif'in hareket noktasını İslam'ın ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hadisler oluşturmaktadır. Mehmed Akif bu meseleye bir dini gereklilik olarak bakmaktadır. Kur'an-ı Kerim ve Hadisler açısından "İttihad" fikrine bakıldığında; Müslümanlara sosyal dayanışmayı, birlikteliği ve ortak hareket etmeyi tavsiye ve bazen de emreden birçok(hatta fazlasıyla) dini referansın mevcut olduğu bilinmektedir.⁵⁶⁰ Dünya Müslümanlarını bir birinden sorumlu hale getirecek olan bu İttihad düşüncesinin dini bir gereklilik ve zorunluluk olduğunu Akif, şöyle ifade etmektedir:

*Bir adam ki Müslümanların derdiyle dertlenmez; onların imdadına koşmaz; o adam hiçbir vakit Müslüman olamaz. Müslümanlık yalnız lafz ile değildir. Sorarım: Şarktaki Müslüman garptakinin imdadına koştu mu? Şimaldeki Müslüman cenuptaki din kardeşinin halinden müteessir oldu mu? Lâ vallahi, olmadı. Öyle ise âlem-i İslâm felaket üstüne felaket göreceğine, birinden kurtulur kurtulmaz başkasına uğrayacağına şüphe etmesin.*⁵⁶¹

Safahat'ın beşinci kitabı olan Hatıralar'da ise Mehmed Akif, İman ile ittihad arasındaki ilişkiyi aşağıdaki mısralarla ifade etmektedir:

O îmandan velev pek az nasîb olsaydı millette,

Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!

O îman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...

Nasıl "bünyân-ı mersûs" olmamız lâzımsa gösterdi.

*Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, târumâr olduk...*⁵⁶²

Müslümanlar arasındaki İttihad'ın gerekliliği sadece Kur'an ve Hadis'ler referans gösterilerek ortaya konmaya çalışılmaz. Akif'in düşünce dünyasındaki köşe taşlarından birini oluşturan Sünnetullah, yani Allah'ın tabiatı ve insanlar arasında

⁵⁶⁰ Kaya, *Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 115.

⁵⁶¹ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 215.

⁵⁶² Ersoy, *Safahat*, 275.

koyduğu değişmez kanunlar da bu birliğin gerekli ve faydalı olduğunu ortaya koymaktadır. “Demek, milletlerin hayatı, bekası, istiklali, mahkûmiyetten selameti için aralarında vahdet hükûmferma olması lüzumu bir kanun-ı ilahi imiş!”⁵⁶³ diyen Mehmet Akif tam olarak da bundan bahsetmektedir. Akif, Müslüman unsurların güçlerini birleştirmesini, mantıklı düşünmenin bir neticesi olarak da görür:

*Madem ki tek başına sarfolunan mesâînin kıymeti yoktur, biz de aramızda vahdeti temin ederek topluca çalışmaya koyulmalıyız. Cemaatsiz yaşamaya, cemaatten ayrılmaya gelmez, cemaat-i îslâmiyenin kesâfet peydâ etmesi için çalışmalıyız.*⁵⁶⁴

Safahat’ın Dördüncü kitabındaki şu mısralar da İslam Birliğinin olumlu yönlerini ve aksi bir durumda meydana gelebilecek menfi neticeleri şu şekilde ifade etmektedir:

Sizin felâketiniz: Târumâr olan ‘vahdet’.
Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa;
Eğer o his gibi tek, bir de gâyeniz varsa;
Düşer düşer yine kalkarsınız, emîn olunuz...
*Demek ki birliği te’min edince kurtuluruz.*⁵⁶⁵

Mehmed Akif’in İttihad-ı İslam fikrini yoğun olarak işlediği şiirleri Safahat’ın ikinci kitabını oluşturan Süleymaniye Kürsüsünde isimli bölümde bulunmaktadır. Bu şiirler parça parça Sebilürreşad’da yayınlanmış daha sonra da müstakil bir kitap olarak aynı yıl yayınlanmıştır. Bu bölümdeki şiirlerde kavmiyetçiliğin reddi, İslam kardeşliğinin önemi, ümmeti birliği, tefrika ve benzeri kavramlar işlenmiştir.

Âkif’in, İslâm coğrafyasını ve kavimlerini dikkate alarak İslâm idealiyle (İslâmcılık) ilgili fikirlerini dile getiren ilk eseri olması bakımından Süleymaniye Kürsüsünde ayrı bir önem taşır. Ona göre İslâm toplumunun çöküşünün sebebi İslâm’ın aslı kaynaklarından uzaklaşılmasıdır. Kürsüde konuşan vâizin anlattıklarıyla, o yıllarda İstanbul’a gelen Özbekistanlı Abdürreşid İbrahim’in aynı dönemde yayımlanan Âlem-

⁵⁶³ Şengüler, *Mehmed Akif Külliyyatı*, c. 9, 276.

⁵⁶⁴ *Sebilürreşad*, C.18, S. 458 (1920): 183-186.

⁵⁶⁵ Ersoy, *Safahat*, 247.

i İslâm ve Japonya’da İntişâr-ı İslâmiyyet adlı kitabında İslâm coğrafyası hakkında yazdıkları arasında paralellik bulunmaktadır.

Âkif, İslâm Birliği düşüncesini, dostu Abdürreşid İbrahim üstünden anlatmıştır. Âkif’in Süleymaniye Kürsüsünden konuştuğu bu şahsiyet, Sibiryâ’nın buzlu sahalarında yetmiş, genç yaşında Çarlık Rusyası ile mücadeleye başlamış, Rusya Türkleri arasında yazar, kadı, siyasetçi, “Türkiye’nin gayri resmî ajanı diye tanınmış”tır. Türk Müslümanların, Türkiye’nin adı altında birleşmelerini, onların “medenî, içtimaî bağlarla Türkiye’ye bağlı bulunmalarını” temin etmeye çalışmaktadır. Rusya’da Livâü’l-Hamd adıyla bir broşür yayımlayarak Rusya Türklerinden yetmiş bin kadar kuzey Türkünün Anadolu’ya gelmelerine sebep olmuştur. Sibiryâ dâhil bütün Asya’yı, Uzak Doğu’yu, Japonya’yı dolaşarak İstanbul’a gelmiş, burada Âkif’le görüşmüş, burada gezip gördüğü yerlerdeki Müslümanların durumuna dair konferanslar, vaazlar vermiş, “seyyah-ı şehir” diye büyük şöhret kazanmıştır.⁵⁶⁶

Mehmed. Âkif’in model gösterdiği dostu Abdürreşid İbrahim’in, İslam Birliği’nden anladığı, bütün İslâm dünyasının birleşmesinden ziyade Müslüman toplumların işbirliği yapması, zor günlerinde birbirlerine yardımcı olmaları, Batı mezalimine karşı ortak hareket etmeleridir. Bütün bunların gerçekleşmesi için bir ülke liderlik yapmalıdır. O lider ülke, Türkiye’dir. Bunun için de Türkiye’nin güçlü olması gerekmektedir. Güç ise, bilim ve teknolojinin geliştirilmesinden cehaletin yenilmesinden geçmektedir. O konuda Türkiye’ye model olabilecek Japonya gibi bir ülke vardır. Türkiye, saldırgan Batı karşısında, her alanda Japonya ile işbirliği yapmalıdır. Mehmet Âkif de bu düşüncüyü benimsemekte ve desteklemektedir. Abdürreşid İbrahim’in Japonya’da İslâmiyet’in yayılması için gösterdiği gayreti takdir etmekte, bu çabalara Osmanlı Devleti’nin destek vermesi gerektiği fikrini kabullenmektedir: “Müslümanlık, sanırım parlayacaktır orada; / Sâde Osmanlıların gayreti lâzım arada”. M. Âkif’in İslâm Birliği düşüncesini üzerinden anlattığı model şahsiyetlerinden olan Abdürreşid İbrahim, birincisi 15 Ağustos 1905’te olmak üzere, Rusya’da dört Müslüman Kongresi gerçekleştirmiştir. Üstelik bu geniş katımlı

⁵⁶⁶ Caner Arabacı, “Mehmet Akif’te İslam birliği düşüncesi”,

http://www.canerarabaci.com/makaleler_mehmet_akifte_islam_birligi_dusuncesi-sayfa_id-333-id-51604, (3.02.2020).

kongrelerin sadece üçüncüsü (16-21 Ağustos 1906), Rus makamlarından izinli olarak yapılmıştır. Diğerleri izinsiz yapılmış hatta birinci ve dördüncü kongreler, bir gemi kiralanarak su üstünde gerçekleştirilmiştir. Pan-İslamizm adı altında istekleri; Rusya Müslümanlarının birleşmeleri, Ruslarla hukuk önünde eşit olmak, Müslümanlar için eğitim ve yayın kuruluşlarına sahip olmak ve isteklerini esenlik içinde gerçekleştirmektir. O bu doğrultuda Kazan ve Petersburg'ta matbaalar kurup dergi ve gazeteler çıkarmış, kitaplar yayınlamıştır. Elbette bu çalışmalarını, serbest bir ortamda değil, İslâm Birliği (Pan-İslamizm) çabalarını tehdit olarak alan Rus güvenlik güçlerinin takip ve baskısı altında yapmış, zaman zaman matbaası basılmış, dergi ve gazetesi kapatılmış, yolu hapse uğramıştır. Fırsat bulduğunda sığınak gibi gördüğü ülke Türkiye, İstanbul olmaktadır. Burada da durmamış yine yayınlar çıkarmış, konferanslar vermiştir. Âkif onu Süleymaniye Kürsüsünde halka hitap eden heybetli, etkili, beyaz sakallı, ak sarıklı, sevimli yüzlü, bakışlarındaki ışıkla anlayışları alevlendiren müthiş bir ideal adamı olarak canlandırır. Cana, dünyaya meyletmeyen, sözleri ile din gayretini coşturan, hayatı gayede gören bunun için Uzak Doğudan uzak batıya kadar bütün İslâm Âlemini dolaşmış dertleri ile dertlenen, çözümler arayan bir ideal adamdır. İslâm Birliği'nin yolunu açacak olanlar da bu tip yorulma bilmeyen örnek dava adamlarıdır.⁵⁶⁷

Akif, Kürsideki Abdürreşid'i tasvir ettikten sonra, sözü Abdürreşid'e bırakarak, olayları bizzat onun ağzından anlatmaya başlar ve şiir sonuna kadar Abdürreşid İbrahim'in ifadeleri ile devam eder. Kürsideki vaiz, öncelikle amacını dile getirir:

*Beni kürsîde görüp, va'zedecek sanmayınız;
Ulemâdan değilim, şeklime aldanmayınız!
Dînin ahkâmını zâten fukahanız söyler,
Anlatırlar size bir müşkiliniz varsa eğer,
Bana siz âlem-i İslâm'ı sorun, söyliyeyim;
Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim, görmediğim.
Şark-ı Aksâ'dan alın, Mağrib-i Aksâ'ya kadar,
Müslüman yurdunu baştanbaşa kaç devrim var!*

⁵⁶⁷ Caner Arabacı, "Mehmet Akif'te İslam birliği düşüncesi",

http://www.canerarabaci.com/makaleler_mehmet_akifte_islam_birligi_dusuncesi-sayfa_id-333-id-51604, (3.02.2020).

*Beni yormuştu bu yıllarca süren yolculuğun,
Daha başlangıcı... Lâkin, gebereydim yorgun,
O zaman belki devâm eyliyemezdim yoluma;
Yoksa âram edemezdim. Bana zirâ “Durma,
Yürü, azminde devâm et... “ diye vermezdi aman,
Bir sadâ benliğimin fışkırıp a’ mâkından.
O sadâ işte benim gayret-i dîniyyemdir,
Coşuvermez mi, içim sanki yanardağ kesilir;
Yeniden davranırım, eğlenemem bir yerde.
Ne cihan kaygusu derman bu devâsız derde,
Ne de can, sonra filân duygusu engel, heyhat!
Can, cihan hepsi de boş, “gâye” dedir varsa hayat.⁵⁶⁸*

Şiirin bu kısmında, kürsüdeki Abdürreşid’in vazetmek için değil, gezdiği Âlem-i İslam’ı anlatmak üzere kürsüye çıktığı ve bununla hedeflediği gayeler anlatılarak seyahati hakkında bilgiler verilmeye başlanır. Osmanlının başkenti ve Âlem-i İslam’ın kalbi hükmündeki İstanbul, Abdürreşid İbrahim’in hayatında merkezi bir konumdadır. O uzun seyahatini İstanbul’dan başlatıp, İstanbul’da noktalamıştır. İstanbul’da olup biten her şey Abdürreşid’in gündemini işgal ediyordu. Şiirimizde İstanbul’un ilmi, askeri, dinî, siyasi ve idari yapısı hakkında verilen bilgiler hiç de iç açıcı değildir.⁵⁶⁹

*Bir zamanlâr yine İstanbul’a gelmiştim ben.
Hâle baktıkça fakat, ümmetin âtisinden,
Pek derin ye’se düşüp Rusya’ya geçtim tekrar.
...
Saltanat nâmına; din nâmına bin maskaralık...
Ne felâket, ne rezâletti o devrin hâli!
Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli
İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş.
Bir siyâset ki didiklerdi, emînim, Karakuş!
Nerde bir maskara sivrilse, hayâsızlara pîr,*

⁵⁶⁸ Ersoy, *Safahat*, 145-146.

⁵⁶⁹ Namık Kemal Karabiber, “İslam Birliği, Abdurreşid İbrahim ve Mehmed Akif”, *Köprü Dergisi*, S.108 (2009), 25.

*Haydi Mâbeyn-i Hümâyûn'a! Ya bâlâ, ya vezîr!
Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!
Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası.
Kışla yok dâire yok, medrese yok mektep yok;
Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok!
...
İnkılâb eyledi bir nâmütenâhî ye'se⁵⁷⁰*

İstanbul'daki genel durumu ifade eden yukarıdaki mısralar, Osmanlının gerek ilmi, gerek askeri ve gerekse siyasi açıdan oldukça ehliyetsiz kişilerin elinde olduğu ifade edilmektedir. Bu durum müellifimizi ümitsizliğe sevk etmiş ve bu ortamı terk ederek Rusya'ya gitmiştir. Abdurreşid İbrahim, Rusya Müslümanlarını irşad etme yolunda birçok faaliyetleri olmuştur.⁵⁷¹ En önemli faaliyeti de neşir yolu ile olmuştur. Rusya'daki ilim ve düşünceye baskılar Mehmet Akif'in şiirine de yansımıştır. Müellifimizin Rusya ile ilgili izlenimleri de ilginçtir. Rusya'daki baskı ve zulüm burada bulunan Müslüman ve Türk unsurları ciddi rahatsız etmekteydi. Özellikle düşünceye yönelik baskılar ve bu baskıların medenî Avrupa tarafından görülmemesi Mehmed Akif tarafından dile getirilen hususlardandır⁵⁷²:

*O zaman Rusya'da hâkimdi yaman bir tazyik...
Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarik?
Düşünen her kafanın mutlak ezilmektir sonu!
Medeni Avrupa, bilmem, niye görmezdi bunu?
“Evvvela gizlice bir matbaa tesis ettim.
Beş on öksüz bularak basmacılık öğrettim.
Kalemim çok pürüzlüydü, fakat çaresi ne?
Sonra, bilmem kimin üslubu avamın nesine!
Dilimin döndüğü şiveyle bütün gün yazdım;
Okuyanlar o kadar çoktu ki, hiç ummazdım.
Usta, asarını verdikçe çocuklar bastı;*

⁵⁷⁰ Ersoy, *Safahat*, 145-146.

⁵⁷¹ Karabiber, *İslam Birliği, Abdurreşid İbrahim ve Mehmed Akif*, 25.

⁵⁷² A.g.e., 26.

*Altı ay geçti, bizim matbaanın çıktı adı.
Göğsü imanlı beş on tane fedai gelerek,
Dediler; “Sen ne basarsan, onu tevzi edecek
Vasıtan işte biziz, korkulacak şey yoktur...
Para lazımsa da bildir ki, verenler bulunur.”
Bir cerideyle hemen başlayıverdim vaaza.
Zaten en başlıca yol halkı budur ikaza.”
Madeniyetteki insanlar için Matbuât,
Şimdi Kürsilerin en yükseği, lakin, heyhât,⁵⁷³*

Rusya'daki Müslümanlar gençlerini ilim ve fen öğrenmek üzere Avrupa'ya göndermişlerdir. Tahsil hayatını tamamlayıp dönenlerin bir kısmının Avrupa'dan ilim ve fen getirmek yerine kendi öz değerleri ile çatışmaları ve dini değerlerine sırt çevirmeleri Abdurresid İbrahim'i ve onlara maddi destek verenleri çok üzmüştür⁵⁷⁴:

*Sonra zenginlerimiz: “Haydi gidin, fen getirin.”
Diye, her isteyenin şahsına bilmem kaç bin
Ruble tahsis ile sevkeylediler Avrupa'ya;
Pek fedâkâr idi hemşehrilerim doğrusu ya.
Bu giden kâfileden birçoğu cidden tahsîl
Ederek döndü. Fakat geldi ki üç beş de sefil,
Hepsinin nâmını telvîse bihakkın yetti...
Gönderenler ne peşîmân oluyorlar şimdi!
Hiç unutmam ki, cömerdin biri, hem zengin adam,
Beni yüzdürdü nihâyette şu sözlerle: “İmam,
Günde on kere gelip istediniz, hep verdim.
Yine vermezsem eğer millet için, nâ-merdim.
Yalnız, ehline gitsin bu emekler... Olur a,
İş bizim Avrupa yârânına benzer sonra!
Hâli islâh edecekler, diyerek kaç senedir,
Bekleyip durduğumuz zübbelerin tavrı nedir?
Geldi bir tânesi akşam, hezeyanlar kustu!*

⁵⁷³ Ersoy, *Safahat*, 147-148.

⁵⁷⁴ A.g.e., 26.

*Döviyordum, bereket versin, edebsiz sustu.
Bir selâmet yolu varmış... O da neymiş: Mutlak,
Dîni kökten kazımak sonra, evet Ruslaşmak!
O zaman iş bitecekmış... O zaman kızlarımız
Şu tutundukları gâyet kaba, pek mâ'nâsız
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsil edecekmiş... Zâten,
Müslümanlar o sebepten bu sefâlette imiş:
Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esârette imiş!
Din için, millet için iş görecek alçağa bak:
Dîni pâmâl edecek milleti Ruslaştıracak!
Bunu Moskof da yapar, şimdi rızâ gösterelim,
Başka bir ma'rifetin varsa haber ver görelim!
Al okut, Avrupa tahsili desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhî para ver;
Sonra bir bak ki: Meğer karga imiş beslediğin!
Hem nasıl karga? Değil öyle senin bellediğin!
Sâde bir fuşumuz eksikti, evet, Ruslardan...
Onu ikmâl ediverdik mi, bizimdir meydan!⁵⁷⁵*

Süleymaniye Kürsüsünde bölümünde, bir seyyahın gözünden İslam dünyası için yapılan tespitler dışında Mehmed Akif'in kavmiyetçiliğın reddine dair aşağıdaki mısralar Süleymaniye Kürsüsünde bölümünde şu şekilde yer almaktadır:

*Müslümanlık sizi gâyet sıkı, gâyet sağlam,
Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir.*

⁵⁷⁵ Ersoy, *Safahat*, 149-150.

*Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir*⁵⁷⁶

Yine aynı bölümde birlik fikrine ve tefrikanın reddine işaret eden şu mısralarda da millet-i İslam'ın birliğine vurgu yapılmaktadır:

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez,

*Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez*⁵⁷⁷

İslam dünyasının bir araya gelmesi hem dünyevi açıdan ümmetin faydasına olacak; hem de ilahi bir emre itaatin bir sonucu olarak Ahiret gününde bunun karşılığı görülecektir. Yani İttihadın, Müslümanlar için hem dünyada hem de ahirette faydalı neticeleri olacaktır.⁵⁷⁸ Bunun aksi bir durumda yani, vahdetin sağlanamaması halinde ise Müslümanlar dünyalarını kurtaramadıkları gibi ahiretlerini de kurtarmış olamayacaklardır. O halde öncelikli olarak bu dayanışma ve İttihadın gerçekleştirilmesi icap etmektedir. Bundan sonrası Allah'ın yardımıyla halledilecektir.⁵⁷⁹ Beyazıt Kürsüsündeki bir vaazında, Vaiz cemaate seslenirken Osmanlı Hükümet ve Saltanat'ının bu gücünden bahsetmektedir:

*Ey cemaat-ı Müslimin! Artık gözünüzü açınız, aklınızı başınıza toplayınız; zira taht-ı saltanat gıcırıyor! Böyle gidersek –el iyazu billah- o da devrilecek. Eğer Rusyadaki Müslümanlar henüz dinlerini muhafaza ediyorlarsa; eğer Fransızların taht -ı idaresindeki dindaşlarımız hala tanassur etmemişlerse; eğer İngiltere, Hintli kardeşlerimize şimdilik ses çıkarmıyorsa... İyi biliniz ki hep çürük, çarık yine bu hükümet sayesinde. Maazallah bu giderse hepsinin gittiği gündür. Biz bu saltanatu muhafaza edemiyorsak düşünmeliyiz ki bizim yüzümüzden o biçareler de mahv olacaklar. Onların bütün nazarları bütün ümitleri buraya matuf idi. Hep bizden bir hayır bekliyorlardı.*⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Ersoy, *Safahat*, 161.

⁵⁷⁷ Ersoy, *Safahat*, 162.

⁵⁷⁸ Şengüler, *Mehmed Akif Külliyyatı*, c. 9, 249.

⁵⁷⁹ A.g.e., 269-270.

⁵⁸⁰ Ersoy, *Tefsir yazıları ve Vaazlar*, 186.

Sebilürreşad'daki bir makalesinde Akif, "Hükümet-i İslamiye" şeklinde tanımladığı Osmanlı'yı, İslam birliğini sağlayan bir unsur olarak gördüğünü şöyle dile getirir⁵⁸¹:

*Eğer yaşamak istiyorsak bu ruhu öldürmeyelim. Yani vahdet-i İslâmiyeyi tarumar edecek hareketler şöyle dursun, tahriklerden bile Allah'a sığınalım. Şu son hükûmet-i İslâmiye ağıyâra karşı yekpare bir kitle, mersus bir bünyan halinde kaldıkça, bütün dünya bir araya gelse devrilmek değil kımıldanmaz bile!*⁵⁸²

Mehmed Akif, Süleymaniye Kürsüsündeki bir vaazında, Osmanlı'nın Müslüman toplumlar ve İslam dini için böylesine önemli bir mertebede bulunmasına dayanak olarak, Hilafet müessesesini göstermektedir⁵⁸³:

*İslamın son penahı bu hükümettir; dinin son yurdu burasıdır. Ah, ya Rabbi sen o günleri gösterme, bu da giderse Müslümanlığın hali ne olur? O zaman ne namaz kalır, ne cami; ne namus kalır, ne aile; ne Hac kalır, ne Beytullah! Vallahi hepsini çiğnerler, yıkarlar... Vallahi yıkarlar... Yüzlerce milyon İslamı taht -ı esaretlerinde tutan o hükümetler şimdilik hep bu hükümetten biliyorlar: diyorlar ki: (Müslümanların meydanda bir hükümetleri var. Şayed dinlerine, Kâbelerine hücum kalkışırsak hepsi onun etrafında toplanırlar, neticesi bizim için hoş gelmez.) Hilafeti de verdikten sonra görürsünüz: şiar-ı dinden bir şey bırakırlar mı? O zaman haddine düşün de Hind, Mısır Müslümanları, Rus müslümanları yahut Fas, Cezayir Müslümanları "İslam" kelimsini ağızlarına alabilsinler: O anda dillerini koparırlar.*⁵⁸⁴

Müslümanların bir birlerine karşı kayıtsız kalmalarına üzülen Mehmed Akif, Hz. Peygamber'in, İslam cemaatinin her bir bireyi ile özel olarak ilgilenmesi ve varsa sıkıntılarını gidermesinden hareketle, tevhid şuurunun oluşması için ilk İslam

⁵⁸¹ Kaya, Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri, 120.

⁵⁸² Sebilürreşad, C.9, S. 214 (1912).

⁵⁸³ A.g.e., 121.

⁵⁸⁴ Ersoy, Tefsir yazıları ve Vaazlar, 221.

cemaatinin uygulamalarına vurgu yapmıştır. O yıllarda Kastamonu'nun kazalarında yaptığı vaazlarının birinde Mehmed Akif, Anadolu halkına şöyle seslenmektedir.⁵⁸⁵

*Fahr-ı Âlem Efendimiz ümmetiyle bu kadar meşgul iken, her birine karşı bu derecelerde alakadar iken bizler bugün bunun büsbütün aksine olarak yekdiğerimizden külliyen ayrı, külliyen bihaber, birbirimize karşı büsbütün yabancı bulunuyoruz. Avrupalılar olmasa dünyanın nerelerinde ne kadar Müslüman olduğunu da bilemeyeceğiz. Dünya'nın başka taraflarını bırakalım. Konyalı Ankaralıdan, Ankaralı Kastamonuludan, Kastamonulu Sivaslıdan, Sivaslı Erzurumludan, Erzurumlu Diyarbekirliden acaba hiç haberdar mı? Yahud haberdar olmak lüzumunu bir kere olsun duymuş mu?*⁵⁸⁶

1920 yılında yapılan bu vaazda, Akif'in İttihad-ı İslam için büyük umutlar beslemeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Anadolu insanının şahsında Türkiye topraklarında gerçekleşecek bu ittihad'ın ileride bütün İslâm Âlemini de bünyesine dâhil edeceği düşüncesi, Akif'e ümit vermektedir. Yani Mehmet Akif'in İstiklal Savaşı'nı, İttihad-ı İslam için bir basamak olarak gördüğünü; bu basamağın temeli oluşturan ve diğer unsurları taşıyabilecek bir güce sahip olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Akif'in aynı dönemde yine Kastamonuda'ki vaazında bir Hintli yazardan naklettikleri, bu yorumumuzu haklı çıkartmaktadır:

*Dünyada istiklaline sahip bir hükümet-i İslamiye var ki o da sizsiniz. Aman aranızdaki vahdeti sarsacak en ufak bir harekete bile meydan vermeyiniz. Sonra bütün Müslümanların akıbeti pek vahim olur.*⁵⁸⁷

Vaaz'ın devamında Akif, bu Hintli yazarın söylediklerini onayladıktan sonra Müslüman unsurların esaretten birlikte kurtulacaklarına dair beslediği umudu;

Hamdolsun bugün Müslümanlık âleminde büyük bir intibah başladı. Artık dünyanın her tarafındaki din kardeşlerimizle birçok yerlerde birleşiyoruz,

⁵⁸⁵ Kaya, *Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 123.

⁵⁸⁶ Ersoy, *Tefsir yazıları ve Vaazlar*, 271.

⁵⁸⁷ A.g.e., 271.

*dertleşiyoruz. El birliğiyle kıyam ederek asırlardan beri Müslümanlığı kuşatmış olan esaret zincirlerini kırmak çarelerini düşünebiliriz.*⁵⁸⁸

cümleleriyle ifade eder. Ancak, İttihad-ı İslam idealine omuz vermiş ve bu uğurda nice çabalar sarf etmiş bulunan Akif, hedefine ulaşamamış; ideali O dünyada iken karşılığını bulamamıştır. Akif, 1922 Nisan'ında kaleme aldığı Leyla isimli şiirinde bu idealinin gerçekleşmesinin ne denli zor olduğunu anlamış biri olarak İttihad-ı İslam'ı ulaşılması ve kavuşulması neredeyse imkânsız olan Leyla'ya benzetmekte ve kendisi bir Mecnun olup, bunun çilesini çekerek ona kavuşma arzusuyla ve ümidiyle yaşamaya razı olmuş görünmektedir⁵⁸⁹:

Hayır! Şârk'ın, o hodgâm olmayan Mecnûn-i nâ-kâmın,

Bütün dünyâda bir Leylâ'sı var: Âtisi İslâm'ın.

Nasıldır mâsivâ, bilmez; onun fânîsidir ancak;

Bugün, yâdıyla müstağrak, yarın, yatın yâdında müstağrak!

Gel ey Leylâ, gel ey candan yakın cânan, uzaklaşma!

*Senin derdinle canlardan geçen Mecnun'la uğraşma!*⁵⁹⁰

Mehmed Akif'in İttihad-ı İslam meselesine bakışı esasında İslamcılığının önemli bir cephesini oluşturmaktadır. Bu cephe hem Müslümanların kader birliği yapmalarını hem de İslam'ın özüne sarılarak kendi özlerine dönmelerini esas almaktadır. *Safahat*'ın Hatıralar bölümünde yer alan bir şiiri bu konudaki görüşlerini edebi olarak şu şekilde özetlemektedir:

Demek İslam'ın ancak namı kalmış Müslümanarda,

Bu yüzdenmiş demek hüsrân-ı milli son zamanlarda.

Eğer çiğnenmemek isterseler seylab-ı eyyama;

Rücu etsinler artık Müslümanlar Sadr-ı İslam'a.

O devrin yadı nuranuru bi payan şehamettir

⁵⁸⁸ A.g.e., 337.

⁵⁸⁹ Kaya, *Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 123.

⁵⁹⁰ Ersoy, *Safahat*, 432.

*Mefahir onların tarihidir, ümmet o ümmettir.*⁵⁹¹

Bu mısralara göre Mehmed Akif'in İslamcılığı dar manada Müslüman cemiyetlerinin hurafelerden kurtararak kendilerine İslam'ın özünü, ruhunu aşlamak, itikad ve amelde onları hakiki manada İslam'a yaklaştırmak, geniş manada ise İslam Alemi'nde din kardeşliği hukukundan doğan birlik fikrinin dayanışma düşüncesi ile pekiştirilmesi ve tevhidin sağlanmasıdır. Yukarıdaki mısralarda Mehmed Akif İslamcılığın hem dar manasına hem de geniş manasına işaret etmiş bulunmaktadır.

Burada şu hususun irdelenmesi gerekmektedir ki o da şudur: Mehmed Akif'in yaşadığı dönemde bugün kullanıldığı şekliyle "İslamcılık" kavramı neredeyse kullanılmamıştır. Dönemin dini ve siyasi eğilimlerine -cılık, -cilik gibi ekler ya da yaftalar eklemek Babanzade Ahmed Naim gibi Mehmed Akif'in yakın arkadaşları tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Hata Babanzade'nin bu konuda ciddi enkitleri olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.⁵⁹² Bu anlamda Mehmed Akif'in de Babanzade gibi düşüneceği varsayıldığında İslamcılık teriminden çok İslamlaşma, İttihad-ı İslam gibi kavramların dönemsel olarak kullanımında olduğu düşünülebilir. Nitekim dönemin bir diğer İslamcı aydını Sait Halim Paşa da eserlerinde benzer yaklaşımı kullanmış, Mehmed Akif kendisinden yaptığı bir tercümede eserin başlığına İslamlaşmak ifadesini koymayı tercih etmiştir. Ancak biz çalışmada gerek İttihad-ı İslam kavramını gerekse İslamcılık kavramını benzer yaklaşımları ve eğilimleri ifade etmek üzere kullanıyoruz. Burada sadece şöyle bir nüans gözetilebilir; ittihad-ı İslam diğer bir deyişle Panislamizm İslamcılığın daha çok bir cephesini anlatan ya da açıklayan bir eğilim ya da ideolojidir. Yani ittihad-ı İslam İslamcılığın tamamını karşılamak üzere kullanılmış bir kavram değildir. Nitekim Akif'in İslamcılığını oluşturan unsurlar arasında ahlak, iktisat, ilim, medeniyet gibi alanlara işaret eden fikirler ve düşünceler de bulunmaktadır. Ancak burada daha çok Mehmed Akif'in siyasi eğilimleri inceleme konusu yapıldığından diğer alanlardan daha ziyade Mehmed Akif'in siyasi görüşleri ele alınmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında Mehmed Akif'in yetiştiği dönemde etkili olan fikri ve siyasi akımların memleketin kurtuluşu, insalığın gidişatı ve istikbal hakkında farklı görüşleri bulunmaktadır. Mesela dönemin akımlarından

⁵⁹¹ Ersoy, *Safahat*, 276.

⁵⁹² Metin Önal Mengüşoğlu, *Müstesna Bir Şair Mehmed Akif* (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2016), 35.

birisi olan Pantürkistler daha çok Türk kavimlerinin kader birliği yapmasında yana iken Garpcılar ise tamamıyla garp alemiyle sağlanacak bir entegrasyon neticesinde memleketin kurtulacağını ve isitkbalin daha aydınlık olacağını savunmuşlardır. Mehmed Akif'n de içinde bulunduğu varsayılan İslamcılar ise kurtuluşun daha çok büyük İslam milleti, halifeliğin siyasi anlamda yeniden ihyası gibi idealler etrafında birleşmişlerdir.

Mehmed Akif'in hilafetle olan ilişkisine baktığımızda karşımıza aşağı yukarı şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Mesela, Safahat'ın Hakkın Sesleri bölümünde hilafet kavramı şu şekilde geçmektedir:

Ey millet-i merhume, sabah oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak aç gözünü!
Dinle Peygamber-i Zışan'ın İlahi sözünü.
Türk Arapsız yaşamaz, kim ki yaşar der delidir!
Arabın, Türk ise hem sağ gözü hem sağ elidir.
Veriniz başbaşa, zira sonu hüsran-ı Mübin;
Ne hilafet kalıyor ortada billahi ne din!
“Medeniyet”! size çoktan beridir dış biliyor,
Evvela parçalamak, sonra da yutmak diliyor.⁵⁹³

Fatih Kürsüsünde isimli Safahat bölümünde ise hilafet kavramı şu mısralarda karşımıza çıkmaktadır:

Zavallı alem-i İslam eğer salibe henüz
Sarılmıyorsa, kolundan çeken: Hilafetiniz
Hilafet olmasa dünya tanassur eyleyecek...
O halde şimdi bizim hakkımız değil ölmek.
Yetişmiyor mu ki dünya evinde çektığımız,

⁵⁹³ Ersoy, *Safahat*, 184.

*Yarın da yüklenelim alemin günahını biz,
Hayata karşı nedir söyleyin bu yılgınlık?
Reis-i ailenin intiharı: çılgınlık!
Hilafetin, o henüz payidar olan arşın
Sükuutu müdhiş olur...Düşmesin aman yapışın!⁵⁹⁴*

Yine aynı kısımda hilafet ve halife kavramı şu mısralarda karşılığını bulmaktadır:

*Yüz elli bin bu kadar hanumanı buldu sönen!
Siz, ey bu yangını izhar eden beş-altı sefil,
Ki ettiniz bizi Hırvat'la Sırb'a karşı rezil!
Neden Halife'ye Kur'an'la bağlı Arnavudu
Ayırdınız da harab ettiniz bütün yurdu?⁵⁹⁵*

Yukarıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere Mehmed Akif “hilafet” ve “halife” kavramlarına hem dini hem de siyasi bir içerik yüklemekte, mesela Arnavud’un Kur’an’la bağlı olduğu halifeden kopmasını mısralarında açıkça eleştiri konusu etmektedir. Tabi bu yaklaşım Osmanlı henüz tamamıyla dağılmadan, yıkılmadan evvel sergilenmiştir. Yani o dönemde henüz halife güçsüz de olsa iş başındadır ve Osmanlı henüz yıkılmamış hilafet henüz kaldırılmamıştır.

Yine Mehmed Akif “Hilafet olmasa dünya tanassur eyleyecek” diyerek, hilafetin yokluğunda dünyanın hristiyanlaşma tehlikesi ile karşı karşıya geleceğini ifade etmektedir.⁵⁹⁶ Dolayısıyla Mehmed Akif’in anlayışında hilafet makamı hem Alem-i İslam’ın koruyucu şemsiyesi hem de çeşitli etnik unsurları İslam şemsiyesi altında tutan siyasi bir bütünlüktür.

Safahat’ın beşinci bölümünde bulunan Berlin Hatıraları başlıklı şiirde ise Mehmed Akif Çanakkale Boğazı’na hitap ederken şiirinde;

Sen ey Boğaz ki, uzattın da ahenin kolunu,

⁵⁹⁴ Ersoy, *Safahat*, 245.

⁵⁹⁵ Ersoy, *Safahat*, 257.

⁵⁹⁶ Ersoy, *Safahat*, 284-285.

Halife yurdunu tehdid eden deniz yolunu,⁵⁹⁷

Osmanlı topraklarını halifenin yurdu olarak görmekte, bu kavrama siyasi bir anlam yüklemektedir. Yine şiirin bir başka yerinde

Bakın ilerledi... Asker! Huda bilir asker!

Evet, gözüm seçiyor şimdi bir bir efradı

Halife ordusunun en muazzam evladı,

Ki pak alınları İslam için son istihkam⁵⁹⁸

Diyerek Çanakkale’de çarpışan askeri halifenin askerleri ve İslam’ın son istihkâmı olarak değerlendirmektedir. Diğer taraftan Mehmed Akif’in Safahat’ın beşinci bölümü ya da beşinci kitabı olan “Hatıralar”ı “Hanedan-ı Hilafet’in erkan-ı muazzamasından Ömer Faruk Efendi hazretlerine takdime-i tazimimdir” şeklinde ithaf etmiş, bu satırlar da Safahat’ın 1928 baskısından çıkarılmıştır.⁵⁹⁹

Akif’in zamanında hemen bütün Müslüman toplumlar esaret altında yaşadığı için Müslümanların tek bir siyasi çatı altında yaşamaları mümkün değildir. Akif’in hilafete yüklediği misyon tabii olarak Osmanlı Devletini teşkil eden kavimlerin her birinin güçlü olarak hilafet makamı etrafında toplanmalarıydı. Güçlenen hilafet devleti sayesinde bağımsızlıklarını kazanacak olan öteki Müslüman kavimlerin belki “Müslüman Milletler Topluluğu” gibi bir teşkilat şeklinde Osmanlı Devletinin başkanlığında toplanabileceğini düşünmüştür.⁶⁰⁰

Mehmed Akif’in İslamcılığına ilişkin bir diğer konu ise Akif’in bu noktada etkilendiği şahsiyetler meselesidir. Özellikle Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani’den ciddi şekilde etkilendiği iddia edilmektedir. Mehmed Akif’in örnek aldığı ya da etkilendiği kişiler olarak tavsif edilen şahsiyetlerin ortak özelliği tasavvufa, tarikatlere ve istibdata

⁵⁹⁷ Ersoy, *Safahat*, 303.

⁵⁹⁸ Ersoy, *Safahat*, 303-304.

⁵⁹⁹ Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II*, 195.

⁶⁰⁰ A.g.e., 44.

karşı olmalarıdır.⁶⁰¹ Mehmed Akif Afgani ve Abduh'a Safahat isimli eserinde yer vermiş, mesela Abduh hakkında "İnkılab istiyorum ben de fakat Abduh gibi" demiştir. Mehmed Akif Abduh'u Mısır'ın büyük üstadı olarak görmüş ve yazılarını tercüme ederek Sebilürreşad ve Sırat-ı Müstakim'de yayınlamıştır.⁶⁰² Akif bazı konularda Abduh ile aynı düşündüğünü izhar etmekten de kaçınmamıştır. Öte yandan Afgani hakkında da

Çıkarıp gönderelim hasılı şeyhim, yer yer,

*Oradan Âlem-i İslam'a Cemaleddinler*⁶⁰³

Mısralarını kaleme almış, kendisinden övgüyle söz etmiştir. Yine Afgani hakkında Sırat-ı Müstakim'de yayınlanan bir makalesinde; "Şarkın yetiştirdiği fitratların en yükseği olmasa bile en yükseklerinden biri olduğu şüphe götürmeyen merhum Cemaleddin Afgani"⁶⁰⁴ diyerek tanıtmıştır.

Mehmed Akif'in İslamcılığı ile Abduh ve Afgani'nin İslamcılık çizgileri şu noktalarda birbirine yaklaşmaktadır:

- Dinin özünde bulunmayan hurafe ve bidatlerin dinden temizlenmesi
- İslam fıkhnının çağın gereklerine cevap verebilir hale getirilmesi
- İslam'ın çağın gereklerine göre yeniden yorumlanması
- İslam'ın bilimle barışması ve eski üstünlüğüne tekrar kavuşması
- İslam'ın yeteri kadar iyi savunulması
- Eğitim öğretimin çağın gereklerine göre yeniden dizayn edilmesi.⁶⁰⁵

Görüldüğü gibi Akif'in İslamcılığında bugünkü İslamcılığın taşıdığı bazı iddialar bulunmamaktadır. Mehmed Akif'in Abduh ve Afgani ile paylaştığı görüşlerinde

⁶⁰¹ Tahsin Yıldırım ve Şaban Özdemir, *Mehmed Akif'i Anlamak* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007), 77.

⁶⁰² Mehmed Akif Abduh'un 27 yazısını tercüme etmiştir. Tercümler 1908 ila 1910 arasında yapılmıştır.

⁶⁰³ Ersoy, *Safahat*, 402.

⁶⁰⁴ Mehmed Akif, Cemaleddin Afgani, *Sırat-ı Müstakim*, C.17, S.90 (Cemaziyelevvel 1328).

⁶⁰⁵ Yıldırım, Özdemir, *Mehmed Akif'i Anlamak*, 78.

devlete talip olma, devlet ve hükümet aygıtlarını ele geçirerek İslam'ı hakim kılmak gibi belirgin bir talep yoktur. Daha çok dini bilgi ve düşünce, eğitim, kültür ve sosyal hayat üzerine yoğunlaşmış bir İslamcılık anlayışı Mehmed Akif'te hakim konumdadır. Bu anlamda Akif ihtilal yoluyla inkılap taraftarı olan Afgani'yi tasvip etmemiş, Abduh gibi maarif ve ıslahat yoluyla İslâm Âleminin kalkınmasını savunmuştur.⁶⁰⁶

Mehmed Akif'in Abduh ve Afgani'den fazlaca etkilendiğine dair genel bir kanaate karşılık bunun abartıldığı kadar olmadığı yönünde fikir beyan edenler de bulunmaktadır. Mesela Şerif Mardin Afgani'nin Akif üzerindeki etkisinin çok iyi kanıtlanmadığı kanaatini taşımaktadır.⁶⁰⁷ Afgani'nin Akif üzerindeki etkisi Abduh'tan daha azdır. Bunda Afgani'nin siyasal faaliyetlerinin etkisi büyüktür. Milliyetçilik noktasında daha sert tutum içinde olan Afgani'de İslamcı boyut daha geri planda kalmıştır.

Öte yandan Mehmed Akif'in ilim ve eğitim taraftarı olan Abduh'un çalışma tarzını benimsemiş olması, ancak Abduh'un Mısır ve Arap dünyasının özel durumu dolayısıyla ve batı tesiri ile düştüğü bazı fikri yanlışlara iltifat etmemiş, onun sadece genel İslami kabuller içerisinde kalan fikirlerini benimsediği⁶⁰⁸ yolundaki görüş bunlardan birisidir. Asım isimli şiirde de Mehmed Akif İslam inkılabının yolunun ne olması gerektiğinden bahsederken genç Asım'a Afgani'nin değil, Abduh'un yolunu önermiştir.⁶⁰⁹ Özellikle Afgani'nin vefat ettiği sıralarda Akif'in henüz 19-20 yaşlarında olması ve İstanbul'da kendisiyle görüştüğüne dair bir kaydın bulunmaması Akif'in Afgani'den sadece yazıları üzerinden etkilendiğini, yüz yüze görüşmediğini adeta kanıtlamaktadır. Esasen Mehmed Akif'in Afgani ve Abduh'tan fazlaca etkilendiği görüşü bir anlamda doğruluk payı taşımamaktadır. Çünkü İngiliz etkisinde bulunan ve bazı İslamcı akımların Ortadoğuda Osmanlı'ya karşı İngilizler tarafından desteklendiğine dair görüş ile Mehmed Akif'in safahat da dâhil pek çok eserinde İngilizleri eleştirmesi ve emperyalizme adeta savaş açması yan yana getirildiğinde bu fikrin geçerlilik payı daha net ortaya çıkmaktadır. Mehmed Akif ile

⁶⁰⁶ Düздаğ, *Mehmet Akif Ersoy*, 25.

⁶⁰⁷ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 16.

⁶⁰⁸ Düздаğ, *Mehmet Akif Ersoy*, 25.

⁶⁰⁹ Bkz, *Safahat*, Asım Şiiri.

Abduh ve Afgani arasındaki ortak nokta olsa olsa yukarıda da ifade edildiği gibi dinin özüne dönüş düşüncesi ve modernist bazı eğlimlerin her üçünde de var olduğu gerçeğidir. Mesela Batının ahlakını ve dinini almayı ilmini ve fennini almaya dönük görüş Mehmed Akif'in İslamcılığının bir parça modernist eğilim taşıdığına kanıt olarak gösterilmektedir. Şuursuz bir taklitçiliğe karşı olan Akif'in ilim, teknik ve fen konusunda dış dünyaya açık olması modernist yönü için bir örnek teşkil edebilir. Mehmed Akif'in İslamcı görüşlerinin bu boyutuna ilişkin olarak Sezai Karakoç şunları ifade etmektedir:

Akif'in çıkış noktası olarak aldığı bu ışık İslamdır. İslam'ın ışığında 600 yıllık İslam-Türk devleti çökerken, cemiyetimizin içinde bulunduğu ahlaki, içtimai, ruhi ve iktisadi şartlar en amansız bir gözle, adeta bir cerrah teşhirciliği ile ortaya serilir. Ve bir kere yara belli olunca, onun tedavi şekli gösterilir ki bu da cemiyetin temeli olan İslam ilkelerine sıkı sıkı sarılmak, yeni ve taze bir ruhla İslam'ı çağın teknik ve maddi güçleriyle de donandıktan sonra içimizde ve dışımızda ihya etmektir.⁶¹⁰

Yine bu görüşlerine ek olarak Karakoç Akif'in dinin yanlış anlaşılması, yanlış kadercilik anlayışı ve dinin yanlış yorumlanmasına dair fikirleri hakkında şunları kaydetmektedir:

Mehmed Akif İslamcı cereyanın tam ortasında bulmuştur kendisini. İlk elde Eşref Edip'le birlikte Sırat-ı Müstakim'i kurdular. Said Halim Paşa da aralarındaydı. İslamcı düşünce, halk ve devlet yapısından çok, kişilerin ahlakındaki değişiklik ve genel hareket tarzlarındaki bozukluk yüzünden varlığımızın tehlikeye girdiği, tekrar İslam'a dönmekle kutulabileceğimiz tezini müdafaa ediyorlardı.⁶¹¹

Burada Sezai Karakoç hem Akif'in ve arkadaşlarının İslamcılıklarının niteliklerine hem de dönemin İslamcılarının karakteristik özelliklerine atıf yapmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Mehmed Akif devlet, siyaset ve hükümet konularında talepleri olan bir İslamcılık teziyle değil, din, eğitim, ahlak ve toplumu merkeze alan bir anlayışla fikirlerini serdetmiştir. Esasında yetiştiği dönemde hiçbir ideolojinin direkt

⁶¹⁰ Sezai Karakoç, *Mehmed Akif*, 24.

⁶¹¹ A.g.e., 25.

olarak bayraktarlığını yapmayan Mehmed Akif toplumun İslam'la olan ilişkisi noktasında uyarılarda bulunmuş, İslamın toplum hayatında çekilmesinin acı sonuçlarıyla ilgilenmiş, dine yeniden dönüşün reçetelerini vermiştir. Yine içinde yaşadığı topluma ve çevreye sırtını dönmeyerek sıkı sıkıya bağlı olduğu değerlerin müdafii konumunda olmuş, bu yüzden çoğu zaman İslamcı kimliğe daha yakın bulunmuştur. Çünkü Mehmed Akif'in eserlerindeki merkezi temalardan en güçlüsü ve yoğun olanı İslam yani dindir.

Ercan Yıldırım'ın çalışmasına bakıldığında Mehmed Akif'in esasında bir Meşrutiyet ve Osmanlı İslamcısı olduğu tezi öne sürülmektedir. Ona göre Osmanlı İslamcılığı dönemin genel özelliği olan ve tüm dünyada Müslümanlara da hâkim olan İslam anlayışının hatalı olduğunu savunarak İslam düşüncesinin yenileşmesi taleplerini içerir. Bu sebeple bu tarihlerdeki İslamcılık Cumhuriyet dönemindeki modern paradigmaları pek kullanmazlar. Akif'in İslamcılığı devleti ele geçirme müslümanlara temel İslami bilinç verme devleti ve milleti islamlaştırma gibi çağdaş yönelimlerden uzak Müslümanların islam anlayışında değişiklik yapmaya yönelik bir anlayıştır. Esasında Akif'in İslamcılığı ilme ve terakkiye dayalı bir İslamcılıktır. Böylelikle Akif'in İslamcılığı İstanbul merkezli, Osmanlı toplumunun verilerini, esas alan bir İslamcılıktır. Meşrutiyet dönemi İslamcılarının pek çoğu da aşağı yukarı Akif gibi düşünmektedir. Yine Yıldırım'a göre Osmanlı İslamcılığı devlet üzerinde herhangi bir talepte bulunmamaktadır. Daha çok Müslümanların İslam'ı doğru anlama ve İslam'ın özüne dönmeleri talebidir. Osmanlı döneminde devlet zaten İslam'la yönetilmekte millet de şöyle ya da böyle Müslümandır. Sorun İslam'ın doğru anlaşılması ve hatalı uygulanması sorunudur.⁶¹² Sezai Karakoç da bu konuda benzer şeyleri ifade etmekte, Mehmed Akif'in ilhamını sokaktan, toplumdan, içinde yaşadığı cemiyetten, aileden aldığını, yerli İslam düşüncesi ile çağdaş İslam düşüncesi arasında bir köprü kurma çabası içerisinde olduğunu, zaten İslami duyguların bu kuşak üzerinde son derece tesirli olduğunu, sadece gelecek nesillerin yetiştirilmesi ve şuurlandırılmaları için bu duygunun daha da pekiştirilmesi gerektiğini savunduğunu Mehmed Akif'le ilgili müstakil eserinde vurgulamaktadır.⁶¹³ Dolayısıyla Mehmed Akif Mısır kaynaklı İslamcılıktan etkilenmiş olmakla birlikte aslında içinde yaşadığı cemiyetin

⁶¹² Yıldırım, *İslamcılığın İki Kurucusu*, 47.

⁶¹³ Sezai Karakoç, *Mehmed Akif* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2005), 23.

sorunlarıyla yüzleşmiş yerli ve vatan, toprak, din gibi milli değerleri kendisine referans alan nev'i şahsına münhasır bir kimliktir. Bir aksiyon adamı olarak Akif'in, İslamcılarının önemli bir bölümünün benimsediği bir düşünce olan; "Seccademi serdiğim yer vatanımdır." şeklindeki vatan algısından son derece uzak olduğu açıktır.⁶¹⁴ Yani Mehmed Akif bu anlamda milli mefkûre sahibi yerli bir İslamcıdır.

Mehmed Akif'in şahsına münhasır İslamcılığı hakkında Türkçülük akımının önemli temsilcilerinden H. Nihal Atsız şu yargıda bulunmaktadır:

İslamcı olmasını kusur diye öne sürüyorlar. İslamcılık dünün en kuvvetli seciyesi ve en yüksek ülküsü idi. Bugünkü Türkçülük ne ise dünkü İslamcılık da o idi. Esasen İslâmcılık Osmanlı Türklerinin millî mefkûresiydi. On dördüncü asırdan beri, Türklerden başka hiçbir Müslüman millet, ne Araplar, ne Acemler, ne de Hintliler İslâmcılık mefkûresi görmüş değillerdi. Bir Osmanlı şairi olan Âkif'te millî mefkûre kemaline ermiş, fakat yeni bir millî mefkûrenin doğuş zamanına rastladığı için geri ve aykırı görünmüştür.(...) Mazide yaşayanların fikir ve mefkûreleri bize aykırı gelse bile onları zaman ve mekân şartları içinde mütalaa ettiğimiz zaman haklarını teslim etmemek küçüklüğüne düşmemeliyiz.(...) Çanakkale şehitleri için yazdığı şiir kâfidir. Başka söz istemez... Akif inandı, dönmedi ve öyle öldü.⁶¹⁵

Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi Osmanlı İslamcılığı bugünün tabiriyle pek çok milletin konsensusüne dayanan ve dönemin şartları içerisinde meşru ve makul bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmed Akif'in yetiştiği Meşrutiyet dönemi ise bu pek çok milletin nerdeyse dağılma noktasına geldiği talihsiz bir döneme denk gelmesi hasebiyle İslamcılık açısından farklı değerlendirilmesi gereken bir zaman dilimidir. Ancak her ne olursa olsun Mehmed Akif'in savunduğu ittihad-ı İslam fikrinin çekirdeğinde millet-i İslam yani ümmet bulunmaktadır.

Mehmed Akif'in İslamcılık anlayışının temelinde ümmet fikri bulunmaktadır. Bu fikrin etrafında birleşecek olan milletlerin bir takım esaslara göre hareket etmeleri

⁶¹⁴ Atıf Akgün, "Mehmet Akif Ersoy'un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4) (2017), 2389-2413.

⁶¹⁵ H. Nihal Atsız, "Mehmet Akif", *Tarih, Kültür ve Kahramanlar (Makaleler-2)* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015),149.

gerekmektedir. Bunlar sırasıyla Müslümanların hür olması, Müslümanların yabancıları dost edinmemeleri ve Müslümanların kendi aralarında birbirlerinin dostu, kardeşi ve sırdaşı olmalarıdır.⁶¹⁶

İstiklal Marşı, istiklal fikrinin en belirgin olarak işlendiği ve Mehmed Akif'in bağımsızlığa verdiği önemin vurgulandığı en önemli eserdir. İstiklal Marşı'nda bulunan ve istiklal fikrine vurgu yapan;

...Hakkıdır, hakk'a tapan, milletimin istiklal!,

...

...Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım,

...

... Hakkıdır, hakk'a tapan, milletimin istiklal!⁶¹⁷

şeklindeki mısralar bu fikrin açık edebi kanıtları olarak marştaki yerlerini almışlardır.

Mehmed Akif Ersoy Kastamonu Nasrullah Camiinde verdiği vaazda Müslümanların yabancıları dost edinmemeleri gerektiğine işaretlere şunları kaydetmiştir:

Nasrullah Kürsüsünden

Türk Milletine Hitap

Kastamonu 19 Teşrinisani 1336 (1920) Cuma günü

'Bismillahir- Rahmanir Rahim

"Ya eyyuhellezine âmenu lâ tettehizu bitaneten mîn dinikum la ye'lumekum habalen, veddu ma anîttum, kad bedetil-boğdau min efvahihim vema tuhfi suduruhum ekber, kad beyenna lekum-ul-âyati in küntüm ta'kilum..."

Tercümesi

(Yaeyyuhellezine âmenu) ey iman etmiş olanlar, ey Müslümanlar, içinizden olmayanlardan, size yabancı kimselerden dost kabul etmeyiniz. Âyeti celiledeki (bitane) içli dışlı görüşülen, kendisine her türlü sırlar emanet edilen samimî dost, yarican, arkadaş, sırdaş mânâlarıdır. Öyle bitane ki (la ye'lunekum

⁶¹⁶ Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II*, 44-45.

⁶¹⁷ Ersoy, *Safahat*, 477.

habalen) sizlere karşı zarar ziyan vermekten, aranızda fitneler, fesadlar sokmaktan hiç bir vakit geri durmazlar. Ellerinden gelen fenalıkların hiç birini sizden esirgemezler. (veddu ma anittum) sizin sıkıntılara, musibetlere, felâketlere uğramanızı isterler. (Kad ‘ bedetil-bağdau min efvahilim) görmüyor musunuz, hakkınızda besledikleri düşmanlık ağızlarından taşıp dökülüyor. (ve ma tuhfî sudurahum ekber) bununla beraber yüreklerinde, sinelerinde gizlemekte oldukları kinler, garezler, husûmetler, o bir türlü zabtedemeyip de ağızlarından kaçırmakta oldukları düşmanlıktan çok büyüktür, çok şiddetlidir. (Kad beyyenna lekum ul âyeti in küntum ta'kilun) bizler size her biri aynî hikmet, mahzi ibret olan ayetlerimizi böyle açık bir surette bildirdik. Eğer sizler akı karadan, iyiyi kötüden seçer, hayrını, şerrini düşünür akli başında adamlarsanız bu hikmetlerin, bu ibretlerin gereğince hareket ederek hem dünyada, hem ahirette selâmet bulursunuz.

Tefsir

Ey Müslümanlar, sizin için bu âyeti celileye uymaktan başka selâmet yolu yoktur. Takib edilecek hareket yolu, siyaset kuralı tamamile bu âyeti celilede toplanmıştır. Binaenaleyh ulvî mânâsını bir kere de toplayıp ifade edelim. Cenâbı hak buyuruyor ki:

‘-Ey mü'minler, size ellerinden gelen fenalığı yapmaktan çekinmeyen, bu hususta hiçbir fırsatı kaçırmayan, dininize yabancı kimseleri kendinize sırdaş, dost, arkadaş kabul etmeyiniz. Bunların sureti hakdan görünerek size güleryüz göstermelerine, hayrınızı ister gibi tavırlar takınmalarına asla kapılmayınız. Onların gece gündüz isteyip durdukları sizin felaketinizden, yıkılmanızdan, esaretinizden başka bir şey değildir. Baksanıza, size karşı kalplerinde besledikleri, düşmanlık o kadar dehşetli ki bir türlü zabtedemiyorlar da ağızlarından kaçıırıyorlar. Hâlbuki yüreklerinde kök salmış olan husûmet, ağızlarından taşan ile kıyaslamak mümkün değildir, ondan çok fazladır, çok şiddetlidir. İşte bütün hakikatleri, âyeti celilemizle sizlere açıktan, açığa tebliğ ediyoruz, bildiriyoruz. Eğer akli başında insanlarsanız, eğer dünyada ve

*ahirette zelil olmak, hüsranda kalmak istemezseniz bizim âyeti celilemizin
gereğince hareket ederek kurtulursunuz.*⁶¹⁸

Mehmed Akif'in İslamcılık fikrinin merkezi kavramı olan ümmet ve ümmetin kardeşliğine dair Safahat'ta yer alan şu şiir Müslümanların birbirleriyle kardeşlik bağı ile bağlı olduklarını ve Müslüman dünyanın içinde bulunması gereken ideal ruh halini özetlemesi bakımından dikkate değerdir:

*Evet, o koskoca alem... Tunuslu, Afganlı,
Transvalli, Buharalı, Çinli, Sudanlı,
Habeşli, Hıyveli, Kaşgarlı, yerli, Hersekli,
Serendib'in, Cava'nın, Mağrib'in bütün şekli;*

.....
*Bu başka başka lisanlar, bu hercü merc avaz,
Birer niyaz idi Mevla'ya... Hem de aynı niyaz!
Evet şu önde duran ihtiyar Serendibli,
Ya arka saflara düşmüş zavallı Mağribli;
Dalıp dalıp gidiyorkensemeyi merhamete,
Gerek bu aleme aid, gerekse ahirete,
Ne istesin ki, beraberce ben de istemeyim?
Şu ben ki... Her birinin ayrı ayrı kardeşiyim.*⁶¹⁹

Mehmed Akif bu mısralarında ümmeti oluşturan farklı İslam coğrafyalarındaki toplulukları bir araya getiriyor, dualarının bile aynı olduğunu, koskoca bir İslam Alemi'nin bütün unsurlarıyla kardeş olduğunu ifade ediyor.

⁶¹⁸ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 239.

⁶¹⁹ Ersoy, *Safahat*, 309.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARAFTA BİR AYDIN PROTOTİPİ: “MEHMET AKİF”

Mehmet Akif Ersoy’un entelektüel biyografisi incelendiğinde ve kendisi hakkında yazılanlar analiz edildiğinde, elde edilen sonuçların ve karşımıza çıkan değerlendirmelerin çeşitliliği karşısında kesin ve net yargılara ulaşmak gerçekten güçtür. Bunun şüphesiz pek çok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birisi Mehmed Akif’in yetiştiği, entelektüel ve siyasal faaliyetlerini icra ettiği dönemin oldukça büyük çaplı sosyal, kültürel ve siyasal değişmelere sahne olmasıdır. Yıkılış dönemine kadar oldukça büyük bir coğrafyada hâkimiyet süren Osmanlı İmparatorluğu’nun bir anda istenmeyen olaylarla yüz yüze gelmesi karşısında dönemin aydınları ve yazarları da adeta büyük bir şokla karşı karşıya gelmişler, içinde yaşadıkları toplumun ikbaline ilişkin büyük kaygılar taşımışlar ve bütün bu olumsuz koşulların nasıl bertaraf edileceği üzerinde ciddi şekilde kafa yormuşlardır.

İmparatorlukların parçalanıp ulus devletlerin bir bir bağımsızlıklarını kazandıkları ve etnik milliyetçiliğe dayalı akımların hızla dünyayı tesiri altına aldığı dönemde bu gelişmeden Osmanlı İmparatorluğu büyük ölçüde olumsuz etkilenmiştir.⁶²⁰ Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika gibi birbirinden oldukça farklı coğrafyalarda çok farklı dini ve etnik kökenlere mensup insanların bir arada yaşadığı Osmanlı toprakları, 19.yy’ın ikinci yarısından sonra parçalanmaya başlamış,⁶²¹ Kuzey Afrika’da ve Balkanlarda Osmanlı topraklarının bir kısmı işgal edilmiş, bazı toplumlar Osmanlı çatısı altından ayrılmışlar, bağımsızlıklarını ilan ederek kendi devletçiklerini kurmuşlardır. Tabii olarak bütün bu süreçler çoğu zaman kanlı ve sancılı gerçekleşmiş, savaşlar, göçler ve siyasal istikrarsızlık gibi yıkıcı ve istenmeyen olaylar Osmanlı Devletini gerçekten zor durumda bırakmıştır. Özellikle dağılma döneminde yaşanan savaşlar imparatorluk topraklarında çok sayıda insanın hayatına mal olmuş, binlerce insan yurtlarından göç

⁶²⁰ Rifat Aydın, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 6, S.1 (Mart 2018): 229-256.

⁶²¹ Yaşar Yeşilyurt, “Ortadoğuda Ulus Devlet Formasyonunun Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Türkiye”, *OPUS Dergisi*, C.8, S.14 (2018), 497-536.

etmek zorunda kalmıştır.⁶²² Birinci ve İkinci Balkan savaşlarında binlerce Osmanlı vatandaşı hayatını kaybetmiş, özellikle Müslüman topluluklar bu savaşların acı neticeleriyle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Balkan Savaşlarının sonunda Osmanlı Balkanlarda ciddi anlamda toprak kaybetmiş, pek çok Balkan ülkesi Osmanlı'nın siyasi şemsiyesi altından ayrılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Osmanlı pek çok cephede savaş vermiş ancak tamamında başarılı olamamış, Kuzey Afrika'daki gücünü kaybetmiş, Ortadoğu'daki hakimiyeti tehlikeye düşmüş ve büyük bir imparatorluk parçalanmanın eşiğine gelmiştir.⁶²³ Çanakkale Savaşı'nda da Osmanlı Devleti yaklaşık 250.000 insanını kaybetmiş, elde kalan son topraklarda, Anadolu yarımadasında, varlık mücadelesi vermek zorunda bırakılmıştır.⁶²⁴

Tabii bu süreçte yaşanan siyasi çalkantılar, iç çekişmeler de devletin ve milletin gündemini işgal etmiş, bu zaman diliminde Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet, 31 Mart vakası, Bab-ı Ali baskını gibi döneme damgasını vuran yüksek yoğunluklu pek çok siyasi olay vuku bulmuştur. Bir taraftan Abdülhamid döneminde yaşanan istibdat, hürriyet, anayasalı meclisli siyasal düzen gibi iç siyasal tartışmalar devletin iç gündemini oluştururken diğer taraftan devletin parçalanmaktan nasıl kurtarılacağı, Osmanlı ülkesinde birliğin nasıl sağlanacağı, milletin ve devletin bekasının nasıl ayakta tutulacağı gibi hayati konular da gündemin baş sıralarına oturmuş konulardır.

Başta Mehmed Akif olmak üzere özellikle Meşrutiyet dönemi aydınları bu üç hayati mesele üzerinde ciddi şekilde entelektüel gayret sarf etmişler, bu süreçte devletin nasıl kurtarılacağı milletin nasıl ayakta tutulacağı üzerinde çeşitli fikirler ve çözüm önerileri geliştirmişlerdir.⁶²⁵

⁶²² Ilgın Barut, "Osmanlı Döneminde Gerçekleşen Göçlerin Kurumsallaşma ve Göç Politikaları Üzerindeki Etkileri", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Y. 18, S.40/2 (2018), 161-190.

⁶²³ Salahi R. Sonyel, Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları (1908-1918), *Belleten*, C. LXI, S.231 (1997).

⁶²⁴ Kemal Turan, "95. Yıldönümünde Çanakkale Zaferi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXV, S.73 (2009), 63-81.

⁶²⁵ Mustafa Özçelik, "Mehmed Akif'in Düşünce Dünyası", *Ay Vakti Dergisi*, S.75 (2006).

Mehmed Akif, yetiştiği dönemde bu fikir adamları içerisinde önemli bir yere sahip olup, sadece Osmanlı döneminde değil, Cumhuriyet döneminde de etkili bir aydın olarak telakki edilmiştir. Çalışma kapsamında Mehmed Akif'in siyasi, fikri duruşu ve bu duruşa mahsus temel parametreler incelenmiştir. Burada siyasi duruştan kasıt Mehmed Akif'in İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık, Sosyalizm gibi temel siyasi ve fikri akımlardan hangisine ya da hangilerine dâhil edileceği hususudur. Elbette Akif gibi nev'i şahsına münhasır bir zatı belli bir ideolojik kalıba dökmek oldukça zordur. Ancak netice itibarıyla her aydının en azından ana hatları itibarıyla bir siyasi ya da fikri eğilime sahip olduğu söylenebilir. Çalışmada katı ve dondurulmuş bir bakış açısı sergilenmemiş, bu anlamda Mehmed Akif'in mümkün merteye bütün çalışmaları dikkate alınarak Akif'in siyasi duruşuna dair tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Konunun Milliyetçilik ve İslamcılık ana başlıklarıyla başlıklandırılması bu açıdan büyük bir anlam kazanmaktadır. Zira Milliyetçilik ve İslamcılık gibi kendi içinde çok farklı kategoriler barındıran iki ana akımın düşünsel anlamda var ettiği anlam dünyası oldukça geniş özellikler arz etmektedir. İşte çalışmada Mehmed Akif'in bu alt kategorilerde de karşılığının olup olmadığı araştırma konusu edilmiş, sonuç kısmında bunlar yazılmıştır. Mesela ırkçı bir milliyetçiliği tasvip etmeyen Mehmed Akif acaba milliyetçiliğin neresinde hangi alt kategorisinde durmuştur? İşte bu sorunun cevabı bu çalışmanın alt başlıklarından birisini ve elde ettiğimiz sonuçlardan sadece birisini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde birçok konu bu şekilde incelenmiş ve bazı neticelere varılmıştır. Aşağıdaki kısımlarda bu noktalar genelden özele doğru tek tek ele alınarak çalışmada elde ettiğimiz sonuçlar birer birer değerlendirilmiştir.

5.1. Mehmet Akif'in Yetiştirdiği Kaotik Fikir Ortamının Parametreleri

Meşrutiyet döneminin yoğun fikri atmosferinde dört ana ideolojik eğilim ya da akım ortaya çıkmış olup bunlar; Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık olarak sıralanabilir. Sosyalizm de buna dâhil edilebilirse de, döneme, diğer akımlar kadar ağırlığını koyamamış olması hasebiyle genellikle inceleme konusu yapılmaz.

Başlangıçta Osmanlıcılık, etnik ve dini köken gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasının bir arada tutulması ve siyasi birliğin sağlanması düşüncesiyle devletin ve milletin

gündemine getirilmiş, özellikle etnik milliyetçiliğin körüklendiği ve çok sayıda etnik unsurun bağımsızlığını ilan etmesiyle bunun pek mümkün olmadığı anlaşılmıştır.⁶²⁶

Aşağı yukarı aynı dönemlerde ortaya çıkan ittihad-ı İslam düşüncesi ya da Panislamizm ise, hiç olmazsa Osmanlı şemsiyesi altında yaşayan Müslüman toplumların birliğinin sağlanması ve devlet çatısı altından ayrılmamalarının temini için bir reçete olarak sunulmuş, dönemin pek çok mütefekkeri bu fikir etrafında birleşmiştir.⁶²⁷ Hatta Panislamizm İkinci Abdülhamid döneminde bir devlet siyaseti haline getirilmiş, resmi söylem özelliği kazanmıştır.

Batıcılık ise zikredilen iki süreçten de önce ortaya çıkan, belki Lale Devri'nden itibaren devlet ve toplum hayatında etkisini hissettiren bir akımdır. Devletin ekonomik ve siyasal olarak gerilediği düşüncesiyle hareket eden bir kısım aydın ve bürokrat, dönemin şartlarında çıkış yolu olarak toplumsal, kültürel ve siyasal hayatta batı tipi modernleşmenin esas alınması gerektiğini savunmuşlar, kurtuluşun ancak batıyla entegrasyonda olduğu tezini savunmuşlardır.⁶²⁸ Bu düşünce Osmanlı devlet yönetiminde ve bürokrasisinde ciddi etkiler meydana getirmiş, orduda, bürokraside ve eğitim alanında modernizasyon hareketleri başlamış, siyasal düzene ilişkin taleplerde ise batı tipi siyasal örgütlenme modelleri tartışılmaya başlanmıştır.⁶²⁹

Türkçülük akımı ise Osmanlı'nın kurucu unsuru olan Türklerin pantürkist bir anlayışla aynı şemsiye altında siyasal birliğini sağlaması ve Türk etnisitesini merkeze alan bir kültürel ve siyasal anlayışla birlik oluşturmasını merkeze alan siyasal bir akımdır.⁶³⁰ Özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Müslüman ülkeler Osmanlı çatısından

⁶²⁶ Azmi Özcan, "Osmanlılık", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 485.

⁶²⁷ Hasan Kaya, "Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 115.

⁶²⁸ M. Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 182.

⁶²⁹ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 20.

⁶³⁰ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 199-200.

ayrılmaya başlayınca İttihad-ı İslam'ın bir siyasal birlik projesi olarak hayata geçirilmesinin mümkün gözükmediği anlaşılınca hiç olmazsa devletin Türklük kimliği ile ayakta tutulması ve toplumun bekasının sağlanması tartışılmıştır.

Bütün bu tartışmalarla eş zamanlı olarak özellikle Meşrutiyet dönemi bu fikir akımlarının serpilip geliştiği bir siyasal bahçe haline gelmiştir. Bu dönemde gazete ve dergi gibi pek çok yayın organı fikir hayatına katılmış, İttihat ve Terakki gibi siyasi partiler siyasal hayatta faal hale gelmiş, dönemin sorunlarına ilişkin pek çok kitap ve risale yayınlanmış, iktidar değişikliği ve iktidar kavgası çerçevesinde sonuçları Cumhuriyet dönemini de etkileyen sıra dışı siyasi olaylar da patlak vermiştir.⁶³¹ Görüldüğü gibi meşrutiyet dönemi oldukça renkli ve oldukça farklı siyasi ve fikri tartışmaların olayların yaşandığı bir zaman dilimidir.

5.2. Mehmed Akif'in Siyasal Duruşunu Belirleyen Faktörler

Mehmed Akif Ersoy da böylesine sancılı bir dönemde dünyaya gelmiş, böylesine renkli bir ortamda yetişmiş ve dönemin siyasal/entelektüel tartışmalarının içinde fikri tekamülünü tamamlamıştır. Birinci Meşrutiyet ilan edildiğinde henüz üç yaşında olan Mehmed Akif, Fatih-Sarıgözel Mahallesi gibi oldukça dindar bir çevrede, dindar bir ailede dünyaya gelmiş, babası ilim adamı, annesi oldukça mutaassıp olan bir aile çatısı altında yetişmiş, dini anlamda ilk tahsilini babasından almış, erken yaşlarda Farsça, Arapça öğrenmiş ve Sa'di gibi bazı doğu kaynaklarını dönemin ünlü hocalarından okuyarak kendisini geliştirmiştir.⁶³²

Tahsil hayatı boyunca Fransızca ile de iştil eden Mehmed Akif artık yabancı dil bilen doğu ve batı kaynaklarını okumuş, dini ilimlerde belli bir seviyeye gelmiş bir genç olarak hayata atılmıştır.⁶³³

⁶³¹ Hülya Küçük Sevil, "İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).

⁶³² M.Ertuğrul Düzdağ, *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy* (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 3.

⁶³³ Hanri Benazus, *Mehmed Akif* (İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi, 2012), 32.

Böylece Mehmed Akif, dindar, kültürlü, entelektüel açıdan donanımlı, edebiyata kabiliyetli bir birey olarak dönemin tartışmalarına katılmaya hazır bir Osmanlı vatandaşıdır, genç bir Osmanlı-Meşrutiyet aydınıdır.

Siyasal anlamda Mehmed Akif'in ilk bilinç kazandığı dönem Fatih Merkez Rüştiyesinde öğrenci olduğu zaman dilimidir. Burada okurken kendisinden etkilendiği Hocası Hoca Kadri Efendi Abdülhamid dönemi muhaliflerinden olup, istibdat düşüncesi karşıtı bir zattır. Daha sonra Mısır'a kaçacak olan bu zat Mehmed Akif'i hürriyetçilik düşüncesi bakımından etkilemiştir.⁶³⁴ Bu zatın hem derslerini hem de kişisel fikirlerini ilgiyle takip eden Mehmed Akif yaşamının ilerleyen dönemlerinde de Hoca Kadri'nin etkilerini siyasi olarak üzerinde taşıyacaktır. Mehmed Akif'in Abdülhamid'e muhalefet ettiği şiirlerdeki muhalefet tonu adeta bu etkiyi üzerinde yaşatmaktadır. Aşağıdaki şiirde bu etki hissedilmektedir:

Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd

Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!

Diyor ecdâdımız makberlerinden: Ey sefil ahfâd,

Niçin binlerce ma'sûm öldürürken her gelen cellâd,

Hurûş etmezdi, mezbûhane olsun, kimseden feryâd?⁶³⁵

Mehmed Akif'in dini bir eğitim almış olması, babasından ve dönemin ünlü ulemasından İslami ilimler tahsil etmiş olması şüphesiz Akif'in İslami şuurla yetişmesini ve İslami düşünceye daha yakın durmasını sağlamıştır. Temelde bir Meşrutiyet ve Osmanlı aydını olan Mehmed Akif dönemin aydınlarının ortak vasıflarını üzerinde taşımaktadır. Bu ortak özelliklerden birisi ve en önemlisi “devletin nasıl kurtulacağı” sorusudur. Bütün Osmanlı aydınları gibi dönemin aydınlarının ortak meselesi olan “devlet nasıl kurtulur?” sorusu Mehmed Akif'te de bir siyasi mesele olarak ortaya çıkmaktadır.⁶³⁶ Zira devletin bekası milletin bekası ile de yakından

⁶³⁴ Orhan Okay, *Mehmed Akif Bir karakter Heykelinin Anatomisi* (Ankara: Akçağ, 1989), 18-19.

⁶³⁵ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 89-90.

⁶³⁶ Adem Efe, “Mehmed Akif Ersoy'un Din ve Milliyetçilik Anlayışı”, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, C.3, S.36 (2016): 31-35.

ilişkilidir. Mehmed Akif bu dönemde Babanzade, Eşref Edip gibi zatlarla sadece Sebilürreşad'ı yayınlamak, şiir yazmak, tercüme yapmak gibi entelektüel faaliyetleriyle değil aynı zamanda dönemin devlet aygıtlarınca kendisine münasip görülen bazı özel görevlere (Almanya seyahati, Necid Seyahati gibi Teşkilat-ı Mahsusa tarafından tevdi edilen görevler) de iştirak ederek bu sorunun cevabı için fiili gayret göstermiş birisidir.

Diğer taraftan Mehmed Akif özellikle Balkan Savaşlarının acı sonuçlarını yaşamış, bu savaşlar neticesinde imparatorluk coğrafyasında yaşanan kopuşları, ayrılmaları ve savaşların siyasi, toplumsal sonuçlarını yakından izleyerek imparatorluk toplumlarının içinde bulunduğu şartları yakinen gözlemlemiştir.

Dolayısıyla Mehmed Akif'in siyasi yönelimlerini belirleyen temel parametreler olarak;

- Dindar ve mutaassıp bir ailede yetişmiş olması, İslami düşünceyi hem ilim hem entelektüel anlamda özümsemiş olması,
- Doğu ve Batı kaynaklarından edebi ve entelektüel anlamda yararlanmış, her iki medeniyeti de genel olarak tanıyor olması,
- Henüz Rüşdiye yıllarında Hoca Kadri gibi zatlar vesilesiyle Hürriyetçi fikirlerle karşılaşması,
- Meşrutiyet döneminin temel tartışma konularını yakinen takip etmesi ve dönemin fikir akımları ve fikir adamları ile temas kurması,
- Savaşlar sonucunda imparatorluk tebaası kavimlerin milliyetçilik hareketleri ile ayrılıkçı girişimlerde bulunmaları, şeklinde sıralanabilir.

5.3. Mehmed Akif'te Fikir ve Aksiyon Merkezli İslamcılık

Siyasal ve Entelektüel biyografisi yakından incelendiğinde de görülecektir ki Mehmed Akif sadece bir fikir ve edebiyat adamı değil aynı zamanda bir aksiyon insanıdır.⁶³⁷ Teşkilat-ı Mahsusa ile birlikte Kuşçubaşı Eşref'in ekibinde Necid'e, Enver Paşa'nın talebiyle Almanya'ya gitmesi bu gayret ve yöneliminin bir sonucudur. İngilizlerle işbirliği yapan Şerif Hüseyin'in önünün alınması için Necid'e giden Mehmed Akif,

⁶³⁷ İsa Çelik, Çağdaş İki İslam Şairi: "Muhammed İkbâl ve Mehmed Akif", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22 (2004): 152.

burada 4.5 ay kalmış, seyahatin hatırası olarak bir de Necid çöllerinden başlıklı şiiri kaleme almıştır.⁶³⁸ Bu yönüyle Akif hem yaşadıklarını yazan hem yazdıklarını yaşayan bir kişiliğe sahiptir. Mehmed Akif, inandığı değerler uğruna mücadele etmeyi göze alabilen bir aksiyon insanıdır.

Mehmed Akif'in bu yönü üzerinde çok durulmasa da aslında Mehmed Akif'in siyasi kimliğinin ve siyasi bilincinin hem teorik hem pratik düzlemde gerçekleştiği söylenebilir. Mesela kısır, günübürlük siyasi tartışmalardan çok da hoşlanmadığı bilinen⁶³⁹ Mehmed Akif'in sırf devletin kurtuluşuna bir katkı olur düşüncesiyle⁶⁴⁰, şartlı bir yemin sonrasında dâhil olduğu İttihat ve Terakki bünyesindeki faaliyetleri de bu türdendir. Mehmed Akif bu çatı altında çok uzun durmamışsa da burada yaptığı çalışmalarda cemiyet çatısı altında toplanan insanların kültürel çitalarını yükseltmek için cemiyet kulüplerinde Arapça dersleri vermiş, Balkan Savaşları esnasında Müdafai Milliye Grubu İrşad Heyeti'nde yer alarak vaazlar vermiş, halkı bilinçlendirecek çalışmalar yapmıştır. Daha sonra İttihatçılarla etnik milliyetçilik konusunda anlaşamayınca cemiyette ayrılmış, İttihat Terakkiciler de Mehmed Akif'in Darülfünun'daki derslerine son vermişlerdir.⁶⁴¹

Buradan da anlıyoruz ki aslında Mehmed Akif direkt olarak herhangi bir cemiyet, çevre ya da hizbin adamı değildir. Gerek Teşkilat-ı Mahsusa bünyesindeki faaliyetlerinde gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesindeki faaliyetlerinde tek düşündüğü konu vatanın ve milletin selameti, bekasıdır. Yani “devlet, dolayısıyla toplum nasıl kurtulur?” sorusunun hem fiil hem kavli mücadelecisidir. Bu anlamda Mehmed Akif devletin ve milletin âli menfaatleri söz konusu olduğunda fiilen mücadeleye iştirak etmiş, inançlarına ve düşüncelerine ters gelen noktalarda da tavrını açıkça belli ederek kendisini farklı bir şekilde konumlandırmıştır. Zaten dikkat edilirse

⁶³⁸ Cemal Kutay, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992), 8-21.

⁶³⁹ Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri* (İstanbul: Işıklar Kitabevi, 1938), 330.

⁶⁴⁰ Güngör Göçer, “Mehmet Akif Ersoy’un Siyasal Kimliği Ve İttihat Ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi”, *MAE Üniversitesi SBE Dergisi*, C.9, S.19 (Haziran 2017): 354-367.

⁶⁴¹ A.g.e., 354-367.

Mehmed Akif'in İttihat ve Terakki içinde bulunduğu dönem "parti" yani hizip değil "cemiyet" dönemidir.⁶⁴²

5.4. Mehmet Akif ve Osmanlılık İlişkisi

Balkan Savaşları döneminde İrşad Heyeti üyesi olarak verdiği vaazlardan birinin başlığı "İrkçılığı, Particiliği Bırak: Savaş Var! Düşman Beş Saatlik Mesafede..."⁶⁴³ başlığını taşımaktaydı ki, bu başlık oldukça dikkat çekicidir. Mehmed Akif burada kavmiyetçilikle arasına mesafe koyduğunu açıkça ilan etmiştir.

Dördüncü bölümde de detaylarını incelediğimiz üzere ırkçı bir milliyetçiliğe yaslanmadığına göre⁶⁴⁴ Mehmed Akif bir Osmanlı ve Meşrutiyet aydını olarak siyasal anlamda hangi tarafta durmaktadır? Bu soru cevaplanması güç olmayan ancak kendi içinde bazı nuanslar barındıran bir sorudur. Mesela ilk tartışma sorusu şu olabilir: Mehmed Akif kavmiyetçi bir düşünceye sahip olmadığını henüz Balkan Savaşları sırasında ortaya koyduğuna göre⁶⁴⁵ acaba Akif Osmanlılık düşüncesi taraftarı bir aydın mıdır? Yoksa Mehmed Akif İkinci Abdülhamid'in devletin resmi söylemi haline getirdiği, ilke kez Esad Efendi'nin risalesinde hayat bulan ittihad-ı İslam düşüncesinin taraftarı, Panislamist bir şahsiyet midir?

⁶⁴² A.g.e., 354-367.

⁶⁴³ Mehmed Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (İstanbul: DİB Yayınları, 2016), 186.

⁶⁴⁴ Mehmed Akif, Beyazıt Camii vaazında bu konuya temas etmekte, ırkçılığın zararlarına ve din bağının birleştirici gücüne atıfta bulunurken bir hadis-i şerife müracaat etmektedir: *Pek ala! Hepsinin beynindeki rabıta nedir? Rabıta-ı Diyanet! Şimdiye kadar bu rabıta sayesinde kardeş gibi yaşadık. Türk Türklüğünün ne olduğunu bilmiyordu. Arnavut kavminden dem vurmuyordu. Zaten Müslümanlıkta kavmiyet yoktur. Hz Peygamber buyuruyor ki: 'Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir, yani Müslüman değildir. Kavmiyet sebebiyle vuruşan da bizden değildir. Kavmiyet güderek ölenler de bizden değildir'.* Kaynak: Mehmet Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 186.

⁶⁴⁵ Balkan Savaşları döneminde İrşad Heyeti üyesi olarak verdiği vaazlardan birinin başlığı "İrkçılığı, Particiliği Bırak: Savaş Var! Düşman Beş Saatlik Mesafede..."⁶⁴⁵ başlığını taşımaktaydı. (Mehmed Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (İstanbul, DİB Yayınları, 2016), 186.)

Mesela Mehmed Akif o dönemde Abdülhamid'n İslamcılığını sahici bulmamaktadır.⁶⁴⁶ Sarayda okuttuğu mevlitleri bile ilk dönem şiirlerinde eleştiren Mehmed Akif⁶⁴⁷ istibdat ile İslamcılığın bir arada yürüyemeyeceğini düşünen bir şahsiyettir. Bu anlamda Mehmed Akif Abdülhamid'in devlet ideolojisi haline getirdiği bir siyasal İslam taraftarı değildir. Bu, hem Abdülhamid'i samimi bulmamasıyla hem de bunun bir devlet projesi olmasıyla açıklanabilir.⁶⁴⁸

Peki Mehmed Akif'in Osmanlılıkla bir ilişkisi var mıdır? Kısaca hatırlanacak olursa Osmanlılıkta sadece Müslüman ya da Türk tebanın değil aynı zamanda Osmanlı çatısı altında yaşayan bütün unsurların birliği merkeze alınmaktadır. Böyle bir birliğin sağlanması için çalışanların ortak kimliği ise Osmanlıcı'dır, Panottomanisttir.

Mehmed Akif'in bu düşünceye karşı olduğuna dair elimizde ciddi bir kanıt bulunmadığı gibi bu fikri desteklediğine dair de net bir ver yoktur. Anca şu söylenebilir; Mehmed Akif'in ilk eserlerini vermeye başladığı ve ilk siyasal faaliyetlere iştirak ettiği dönemde zaten Bulgaristan, Sırbistan gibi Türk ve Müslüman olmayan pek çok kavim bağımsızlığını ilan etmiş, kendi devletini kurmuştur. Yine benzer şekilde Müslüman olan bazı ülkeler de (Mısır ve Kuzey Afrikadaki diğerleri gibi) gerek yabancı güçlerin işgali neticesinde gerekse kendi rızaları doğrultusunda zaten Osmanlı şemsiyesi altından ayrılmışlardır. Bu anlamda Osmanlılık Mehmed

⁶⁴⁶ İbrahim Halil Ozan, II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmed Akif Ersoy, *Y.Y. Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.4-5 (2016), 145-163.

⁶⁴⁷ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 89-90.

⁶⁴⁸ Mehmed Akif'in Abdülhamid'e ve istibdat dönemi olarak nitelediği döneme olan eleştirilerini sert şekilde dile getirdiği meşhur şiiri "İstibdat"tan bir parçaya baktığımızda;

Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd

Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!

Diyor ecdâdımız makberlerinden: Ey sefil ahfâd,

Niçin binlerce ma'sûm öldürürken her gelen cellâd,

Hurûş etmezdi, mezbûhane olsun, kimseden feryâd?

şeklinde ifadeler yer almakta, Mehmed Akif burada "devr-i istibdat"ı yıkılmış bir kirli hatraya benzetmektedir. (Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 89-90.)

Akif'in yetiştiği dönem için oldukça geç kalınmış bir tartışmadır.⁶⁴⁹ Zaten Osmanlıcılık akımı kısa bir zaman diliminde etkili olmuş, imparatorluk parçalanmaya başlayınca etkisi zaten çoktan ortadan kalkmıştır. Zaten dönemin aydınlarının tartışma zeminine bakıldığında ya batıya teslimiyet, ya İslamcılık ya da Türkçülük düşüncesi faal vaziyettedir.

5.5. Mehmet Akif'in İstanbul Merkezli İslamcılığı

Mehmed Akif ve dönemin İslamcı aydınlarının bir araya geldikleri, daha sonra 1912 de Sebilürreşad adını alacak olan *Sırat-ı Müstakim* Dergisi, İslami düşünce etrafında toplanmış ancak Türk Dünyasıyla ilgili gelişmeleri de pas geçmeyen bir entelektüel mecradır.⁶⁵⁰ Yayının çıkmaya başladığı merkez ise İstanbul'dur. Dergi, İstanbul'dan bütün İslam ve Osmanlı coğrafyasına seslenmektedir.

Diğer taraftan İslamcı olarak nitelendirilen ama Türkçülüğe dair bazı makalelerin de yayınlandığı bu derginin çıkmaya başladığı tarihlerde zaten ayrılık hareketleri had safhasına ulaşmış vaziyettedir, Balkan Savaşlarının da eli kulağındadır. Dolayısıyla *Sırat-ı Müstakim* ve çevresi bugünün tanımlamasıyla İslamcı çizgiye daha yakın duran hatta İslamcı olarak addedilebilecek bir yayın organıdır.⁶⁵¹ Derginin kadrosunda bulunan Said Halim Paşa, Eşref Edip gibi zatlar İslamcı kimlikleriyle bilinen zatlardır.⁶⁵² Derginin yeniden çıkış sayısı olarak bilinen 183. sayısında motto olarak "İslam aleminin uyanması ve yükselmesi için çalışma" ideali, derginin ideolojik ve dini yönelimleri hakkında ipucu vermektedir.

Peki başyazarlığını Mehmed Akif'in yaptığı ve İslamcı kimliği ile tanınan bu derginin ana omurgasını oluşturan Mehmed Akif hangi fikriyata sahiptir? Mehmed Akif'i hangi siyasal ya da fikri kulvarda değerlendirmemiz gerekmektedir? Mehmed Akif gerek eğitim aldığı şahsiyetler gerek yetiştiği aile ve çevre gerekse daha sonra etkilendiği şahıslar merkeze alındığında *Sırat-ı Müstakim* Dergisi'nin ana çizgisini oluşturan

⁶⁴⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 154.

⁶⁵⁰ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi, 1996), 71.

⁶⁵¹ Melek Kayhan, "Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 129-131.

⁶⁵² İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık I* (İstanbul: Dergâh Yayıncılık, 2014).

İslamcılık akımına yani o günün tanımlamasıyla İttihad-ı İslam fikrini savunmaktadır, bugünün tanımlamasıyla ise İslamcıdır.⁶⁵³ Ömer Çaha, Michelangelo Guida gibi bazı yazarların güncel tanımlamasıyla, Osmanlı ve Meşrutiyet İslamcılarının da içinde bulunduğu Birinci Kuşak İslamcılar arasında sayılan Mehmed Akif o günün tanımlamasıyla İttihad-ı İslamcıdır, panislamisttir. Ancak Mehmed Akif'in İslamcılığı ilk kuşak İslamcılar içerisinde de farklı bir kulvara oturmaktadır. Namık Kemal gibi İlk kuşak İslamcılar bir kısmı genellikle modern eğitim kurumlarından yetişmiş olmalarına rağmen esasında medrese terbiyesi almış, batıda eğitim görmemiş, Fransızca gibi yabancı dillere vakıf olmalarına rağmen birebir batıda yaşama tecrübesi çok da olmayan bir kuşaktır. İttihat ve Terakki içinde yer alan bazı İslamcıların kısa süreli Paris'te ve sair yerlerde kısa süreli de olsa kalmış olmaları bu durumu değiştirmemektedir. Oysa ki ikinci kuşak İslamcılar modern eğitim kurumlarından yetişmiş, Nurettin Topçu ve Necip Fazıl gibi batı düşüncesinden etkilenmiş, batıda doktora yapmış (örneğin Nurettin Topçu) ve oralarda yaşamış zatlardır. Mehmed Akif ikinci kuşak İslamcılar gibi batıda yaşamış ve eğitimini batıda tamamlamış bir aydın değildir. Ancak erken yaşlarda vakıf olduğu Fransızcası sayesinde Mehmed Akif'in Batılı yazarların özellikle edebi eserlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür.⁶⁵⁴

Mehmed Akif Fransız Şairlerinden Hugo'nun eserlerinden, Lamartine'nin eserlerinden, Fransız klasiklerinden Daudet ve Zola'dan da edebi ve felsefi anlamda da etkilenmiştir. Yine Mehmed Akif'in Mithat Cemal ile birlikte Sefiller, Hernani, Ruyç Blas, Jack, Sapho, Lourdes, Rome ve Paris'i Fransızlıcalarından okudukları bilinmektedir. Yine Mehmed Akif, Rousseau'nun "Confessions" unu, ve Henryk Sienkiewicz'in "Quo vadis" ini de bir kaç kez okuduğu bilinmektedir.⁶⁵⁵ Bazı batılı yazarları okumuş olmakla ve bir batı diline hakim olmakla Akif'in Batı edebiyatından ve düşüncesinden haberdar olduğunu anlamamız mümkündür. Dolayısıyla Mehmed Akif Batıya tamamıyla yabancı bir Osmanlı İslamcısı değildir.

Mehmed Akif hem Doğu hem Batı kaynaklarını bir düzeye kadar okumuş bir Osmanlı aydınıdır. Osmanlı İslamcılarının ortak özelliği İslamcı kimliklerinin bir devlet talebi

⁶⁵³ Michelangelo Guida, Ömer Çaha, 'İslamcılık', *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Derleyenler: Ömer Çaha, Bican Şahin (Ankara: Orion Yayınları, 2015).

⁶⁵⁴ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif* (İstanbul: Timaş, 2012), 27-28.

⁶⁵⁵ A.g.e., 27-28.

ya da siyasal hizipçilikten ziyade daha çok ilim ve terakkiye dayalı olmasıdır.⁶⁵⁶ Bu anlamda Müslümanların daha çok İslam'a yaklaşmaları ve dini düşüncenin yenilenmesi bu İslamcı anlayışın merkeze aldığı bir yaklaşımdır.

Esasında Mehmed Akif de aynı kulvarda bulunmaktadır. Mehmed Akif'in düşünsel biyografisine baktığımızda burada daha çok toplumun güncel sorunlarına eğildiğini,⁶⁵⁷ İslam'ı yanlış anlamının sosyal ve dini sonuçlarının irdelendiğini, toplumun dini algısının değişmesi gerektiği düşüncesinin işlendiğini görüyoruz. Dolayısıyla Akif'in İslamcılığı İstanbul merkezli bir Osmanlı İslamcılığıdır. Bu bakış açısının temelinde Mehmed Akif'in Safahat isimli eserinde ve diğer çalışmalarında daha çok İstanbul'da yaşayan Osmanlı toplumunun güncel meselelerini irdelenmiş olması ve İstanbul'un o dönemde İslam dünyasının hilafet anlamında merkezi konumunu devam ettiriyor olmasıdır. Osmanlı İslamcılığı devlet üzerinde herhangi bir talepte bulunmamaktadır. Daha çok Müslümanların İslam'ı doğru anlama ve İslam'ın özüne dönmeleri talebidir. Osmanlı döneminde devlet zaten İslam'la yönetilmekte, millet de şöyle ya da böyle Müslümandır. Sorun İslam'ın doğru anlaşılması ve hatalı uygulanması sorunudur. Ancak bu İslamcılık siyasal niteliği itibarıyla lokal değil ümmetçi ve daha evrensel temellere dayanmaktadır. Yani Mehmed Akif bir yönüyle yerel bir yönüyle evrensel İslamcılık çizgisinde bir aydındır. Mehmed Akif'in evrenselliği adalet, hak, çalışma, kardeşlik, ümmet gibi İslam'ın temel değerlerine yaptığı referanslardan oluşmaktadır. Yerelliği ise Osmanlı toplumunun o günkü yerel ve belli bir zaman dilimiyle mahdut sorunlarıyla ilişkilidir.

5.6. Vatansız ve Hürriyetsiz Anlayışa Karşı Milli Mefkureye Dayalı Bir İslamcılık

Mehmed Akif bir İslam Devleti talebinde bulunmasa da tüm dünya müslümanlarının entegrasyonunu ve kader birliğini savunan bir anlayışa sahiptir. Dolayısıyla Mehmed Akif Safahat'ta, Mısırlı İslamcılara yaptığı atıflardan da anlaşılacağı gibi⁶⁵⁸ Mısır

⁶⁵⁶ Ercan Yıldırım, *İslamcılığın İki Kurucusu Mehmed Akif ve Necip Fazıl* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), 105.

⁶⁵⁷ Safahat'ın Mahalle Kahvesi, Kufe ve benzeri şiirleri o günün Osmanlı toplumunun meselelerini anlatmaktadır.

⁶⁵⁸ Ersoy, *Safahat*, 402.

kaynaklı İslamcılıktan etkilenmiş olmakla birlikte⁶⁵⁹ aslında içinde yaşadığı cemiyetin sorunlarıyla yüzleşmiş yerli ve vatan, toprak, din gibi milli değerleri kendisine referans alan nev'i şahsına münhasır bir kimliktir.⁶⁶⁰ Bir aksiyon adamı olarak Akif'in, İslamcılarının önemli bir bölümünün benimsediği bir düşünce olan; "Seccademi serdiğim yer vatanımdır." şeklindeki vatan algısından son derece uzak olduğu açıktır.⁶⁶¹ Yani Mehmed Akif bu anlamda milli mefkûre sahibi yerli bir İslamcıdır.

5.7. Abdülhamid Panislamizmi ve Hilafet Arasında Mehmed Akif

Cumhuriyet dönemine gelene kadar Mehmed Akif'in İslamcılığında yer edinen bir başka merkezi unsur ise Hilafet müessesesidir. Akif'in zamanında hemen bütün Müslüman toplumlar esaret altında yaşadığı için Müslümanların tek bir siyasi çatı altında yaşamaları mümkün değildir. Akif'in hilafete yüklediği misyon tabii olarak Osmanlı Devletini teşkil eden kavimlerin her birinin güçlü olarak hilafet makamı etrafında toplanmalarıydı. Güçlenen hilafet devleti sayesinde bağımsızlıklarını kazanacak olan öteki Müslüman kavimlerin belki "Müslüman Milletler Topluluğu" gibi bir teşkilat şeklinde Osmanlı Devletinin başkanlığında toplanabileceğini düşünmüştür.⁶⁶²

Mehmed Akif "hilafet" ve "halife" kavramlarına hem dini hem de siyasi bir içerik yüklemekte, mesela Arnavud'un Kur'an'la bağlı olduğu halifeden kopmasını mısralarında açıkça eleştiri konusu etmektedir.⁶⁶³

Yüz elli bin bu kadar hanumanı buldu sönen!

Siz, ey bu yangını izhar eden beş-altı sefil,

Ki ettiniz bizi Hırvat'la Sırb'a karşı rezil!

⁶⁵⁹ Suat Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Divan Dergisi*, C.2, S. 235-249 (1999): 235-240.

⁶⁶⁰ Ahmet Kabaklı, *Mehmed Akif* (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2012), 87.

⁶⁶¹ Nihal Atsız, *Mehmet Akif, Tarih, Kültür ve Kahramanlar (Makaleler-2)* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015).

⁶⁶² M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II* (İstanbul: Marmara İ.V.Y., 2006), 195.

⁶⁶³ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 257.

Neden Halife 'ye Kur'an'la bağlı Arnavudu

*Ayırдыңız da harab ettiniz bütün yurdu?*⁶⁶⁴

Tabi bu yaklaşım Osmanlı henüz tamamıyla dağılmadan, yıkılmadan evvel sergilenmiştir. Yani o dönemde henüz halife güçsüz de olsa iş başındadır ve Osmanlı henüz yıkılmamış hilafet henüz kaldırılmamıştır.

Yine Mehmed Akif “Hilafet olmasa dünya tanassur eyleyecek” diyerek,⁶⁶⁵ hilafetin yokluğunda dünyanın hristiyanlaşma tehlikesi ile karşı karşıya geleceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Mehmed Akif’in anlayışında hilafet makamı hem Alem-i İslam’ın koruyucu bir şemsiyesi hem de çeşitli etnik unsurları İslam şemsiyesi altında tutan siyasi bir bütünlüktür.

5.8. Mehmed Akif İslamcılığında Abartılan Boyut: Mısır Ekolü

Mehmed Akif’in İslamcı kimliği hakkında yapılan bir başka değerlendirme ise Akif’in Mısır ekolünden fazlaca etkilendiği meselesidir. Mehmed Akif’in Abduh ve Afgani’den fazlaca etkilendiğine dair genel bir kanaate karşılık bunun abartıldığı kadar olmadığı yönünde fikir beyan edenler de bulunmaktadır. Mesela Şerif Mardin Afgani’nin Akif üzerindeki etkisinin çok iyi kanıtlanmadığı kanaatini taşımaktadır.⁶⁶⁶ Afgani’nin Akif üzerindeki etkisi Abduh’tan daha azdır. Bunda Afgani’nin siyasi faaliyetlerinin etkisi büyüktür. Milliyetçilik noktasında daha sert tutum içinde olan Afgani’de İslamcı boyut daha geri planda kalmıştır.⁶⁶⁷

Yine Safahat’ta Afgani ve Abduh sadece Asım kitabında bir kez zikredilmekte iken nesirlerde Namık Kemal tebcil (yüceltme) edilerek 13 kez geçmekte, Abduh 3 kez geçmekte, Ferid Kam üç kez geçmekte, Reşid Rıza bir kez geçmekte, Ahmed Mithat, Abdülhak Hamid Halis Efendi ikişer defa geçmektedir.⁶⁶⁸ Dolayısıyla buradan hareketle Mehmed Akif’in daha çok İstanbul merkezli bir İslamcılıktan etkilendiği ifade edilebilir. Abduh ve Afgani Mısır hattını etkilemekte aslında tüm İslam Dünyası

⁶⁶⁴ Ersoy, *Safahat.*, 245.

⁶⁶⁵ A.g.e., 284-285.

⁶⁶⁶ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 16.

⁶⁶⁷ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, 25.

⁶⁶⁸ Ercan Yıldırım, *İslamcılığın İki Kurucusu Mehmed Akif ve Necip Fazıl*, 105.

üzerinde etkili olmamaktadırlar. Mehmed Akif'in Abduh ve Afgani ile paylaştığı görüşlerinde devlete talip olma, devlet ve hükümet aygıtlarını ele geçirerek İslam'ı hâkim kılmak gibi belirgin bir talep yoktur.⁶⁶⁹ Düzdağ'ın da belirttiği gibi daha çok dini bilgi ve düşünce, eğitim, kültür ve sosyal hayat üzerine yoğunlaşmış bir İslamcılık anlayışı Mehmed Akif'te hâkim konumdadır. Bu anlamda Akif ihtilal yoluyla inkılap taraftarı olan Afgani'yi tasvip etmemiş, Abduh gibi maarif ve ıslahat yoluyla İslam Alemi'nin kalkınmasını savunmuştur.⁶⁷⁰ Safahat'ın "Asım" kısmında bulunan aşağıdaki şiir tam da bunu anlatmaktadır:

Mısır'ın en muhteşem üstadı Muhammed Abduh,

Konuşurken neye dâirse Cemâleddin'le;

Der ki tilmizine Afganlı:

"Muhammed, dinle! İnkılâb istiyorum, başka değil, hem çabucak.

Öne bizler düşüp İslam'ı da kaldırmazsak,

Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme...

O berâhîni de artık yetişir dinletme!

Çünkü muhtüc-ı tezahür değil isti'dâdın.."

- "Şüphesiz yok, hakk-ı semûhîleri var Üstadın...

Gidelim bir yere, hattâ şu bizim Sûdân'a;

Yeni bir medrese te'sîs edelim urbâna.

Daha üç beş de faziletli mücâhid bulalım.

Nesli tehzib ile i'lâ ile meşgûl olalım.

Çıkanp gönderelim, hâsılı, Şeyhim, yer yer.

Oradan âlem-i İslâm'a Cemâleddin'ler." –

"Bu, fakat, yirmi yıl ister ki kolay görmüyorum..."

⁶⁶⁹ Bkz. Mehmed Akif'in Abduh ve Afgani'den Yaptığı Tercümeleler, Abduh ve Afgani Hakkında Görüşlerini Paylaştığı Makaleler.

⁶⁷⁰ Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy*, 25.

Yirmi günlük işe bak sen"

- Kulunuz ma'zûrum."

Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin Âsim!

Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iy'anlaşalım:

înkılâb istiyorum ben de, fakat, Abdu gibi.

Yoksa, ellerde kör âlet efeler tertibi,

Bablâli'leri basmak, adam asmakla değil.

Nihai kertede Mehmed Akif'in Afgani ve Abduh'tan fazlaca etkilendiği görüşü doğruluk payı taşımamaktadır. Çünkü İngiliz etkisinde bulunan ve bazı İslamcı akımların Ortadoğu'da Osmanlı'ya karşı İngilizler tarafından desteklendiğine dair görüş ile Mehmed Akif'in safahat da dahil pek çok eserinde İngilizleri eleştirmesi ve emperyalizme adeta savaş açması yan yana getirildiğinde bu fikrin geçerlilik payı daha net ortaya çıkmaktadır. Mehmed Akif ile Abduh ve Afgani arasındaki ortak nokta olsa olsa yukarıda da ifade edildiği gibi dinin özüne dönüş düşüncesi ve modernist bazı eğilimlerin her üçünde de var olduğu gerçeğidir.

Afgânî'nin modernizm anlayışına bakıldığında özet olarak;

Kur'an ve sünnete dönerek İlk Devir İslâm'ındaki şekliyle bi'dat ve hurâfelerden arındırılmış "saf İslâm"a yönelmek, bunu yaparken Batı medeniyetini ve çağın modern şartlarını da dikkate alarak kaynakları yeniden yorumlayıp zamanındaki topluma uyarlamak, akla ve entellektüel düşünceye önem vermek, insan onurunu koruyup yüceltmek, eğitim programlarında reform yaparak bunu yaygınlaştırmak, İslâm dünyasında başta fikrî ve siyâsî olmak üzere her alanda bir canlanma meydana getirmek, Materyalizm ve Batı sömürgeciliğiyle mücadele etmek, halkın idareye katılımını sağlamak, sınırlı bir milliyetçiliği kabul etmek, Panİslâmizm'i savunarak Müslümanları Batı karşısında güçlü bir konuma getirmek ve nihai planda Batı ile hesaplaşmak⁶⁷¹ şeklinde özetlenebilir.

⁶⁷¹ Mustafa Sönmez, "Afgani ve Abduh'un Modernist Yönlerine Kısa Bir Bakış", <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/30743> (Erişim: 3.03.2020).

Muhammed Abduh ise İslam-modernizm ilişkileri konusunda Afgani ile aşağı yukarı benzer fikirleri paylaşmaktadır:

Abduh'un dini ıslâh düşüncesi ve modernizm anlayışı:

*Düşünceyi taklidin bağlarından kurtarmak, dîni selef yolu üzerine anlamak ve onu ilk kaynağına irca etmek, dînî meselelerde aklın hâkimiyetini sağlamak, bid'at ve hurâfelerle mücâdele etmek, Kur'an ve sünnete uymayan tasavvufî aşırılıklara karşı çıkmak, eğitime önem vermek, entellektüel düzeyde fikrî bir canlanma meydana getirmek, İslâm'ı modern dünyaya uyarlayarak Batı ile uyum sağlamak*⁶⁷²

şeklinde özetlenebilir. Benzer fikirlerin Mehmet Akif tarafından da işlendiği bilinmektedir. Örneğin Sebilürreşad'taki bir makalesinde Akif aşağıdaki ifadeleri kaleme almıştır:

*Kur'an âyetullah değil mi? Arz, sema da birer âyetullah'tır. Bizim gibi akvâm-ı ibtidâiyye topraktan sade ekin alır; biraz daha gayret ederse su çıkarır. Akvâm-ı mütemeddine ise maden çıkarır. Biz sudan yalnız değirmen yapıyoruz. Onlar elektrik istihsâl ediyor. Biz buluttan yağmur topluyoruz; onlar yıldırım bile avlıyor. Maddiyât böyle olduğu gibi maneviyât da böyle. Müterakkî milletler, nasıl bu âlem-i hilkatten bizden çok, -hem kıyas kabul etmeyecek kadar çokmüstefid oluyorlarsa, âlim bir cemâat-i İslamiyye de Kitâbullah'tan, Ehâdis-i Nebeviyye'den şimdiki cahil Müslümanlara nisbetle, nâmütenâhi hakâik çıkarabilir. Yoksa vaktiyle icabı kadar tefsir yazılmış, elverir (yeter) diyemeyeceğiz. Eslâf çalışmışlar -Allah kendilerinden razı olsun- birçok âsâr vücuda getirmişler, fakat dememişler ki: "Bu âsârımız ilâ yevmi'l-kıyâm size elverir. Siz artık çalışmayın da yalnız bizim kitapları okuyunuz." Bilakis demişler ki: "Siz de çalışacaksınız, hem bunları okuyacaksınız, hem de kendi fikrinizi ilâve ederek zamanınıza göre yeni yeni eserler vücuda getireceksiniz. Böylece sonuna kadar gidecek."*⁶⁷³

Benzer şekilde Mehmed Akif aşağıdaki görüşleriyle, Abduh ve Afgani ile aşağı yukarı aynı görüşleri paylaştıkları anlaşılmaktadır.

⁶⁷² A.g.m.

⁶⁷³ Mehmet Âkif, "Üçüncü Mev'iza", *Sebilürreşad*, C. 9, S. 232 (20 Şubat 1913), 409.

*Ulûm ve fûnûna, tarihe, hayat-ı ictimâiyye ve maişetimize temas eden bazı âyât-ı celîle mevzu-ı bahs edilerek dirâyeten ve rivâyeten mütalaa edilecek ve sâir lisanlarca bu yolda yazılan âsâr-ı tefsiriyyenin mühim görülen ve nikât-ı ma'rûzaya tevâfuk eden yerleri tercüme olunacaktır. İ'râb ve binâdan tahlîlât-ı nahviyyeden bahsetmek için mecmuamızın hacmi müsait bulunmadığından yazılacak makalelerde mümkün mertebe ulûm-ı Arabiyyenin nazariyatından sarf-ı nazar ile netâyic-i ameliyye üzerinde i'mâl-i fikir edilecektir. Hangi vesâit-i ilmiyye ile olursa olsun, ibtidâ Nazm-ı Celîl'den anlaşılan meâni-i münîfe yazılarak, ibâre ve işâretin delâlet ve iktizasının irşâdât-ı belîğânesine istinaden zaman ve zeminin icâbâtına göre ahvâl-i umûmiyye-i İslamiyye hakkında fikir ve mütalaalar yürütülecektir.*⁶⁷⁴

5.9. Mehmed Akif'i Diğer İslamcılardan Ayıran Parametreler

Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi Mehmed Akif'teki ana siyasal eğilim bir yönüyle yerel, bir yönüyle evrensel bir tarafla da İstanbul merkezli bir İslamcılıktır. Gerek entelektüel biyografisi gerekse siyasal biyografisi analiz edildiğinde Akif'in İslamcı olduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Ancak Akif şu hususiyetler itibarıyla diğer İslamcılardan ayrılmaktadır.

1-Bir defa Mehmed Akif vatansız, milliyetsiz İslamcılardan değildir. "Seccademi serdiğim yer vatanımdır" görüşü Mehmed Akif'te hakim değildir.⁶⁷⁵ Mehmed Akif Müslümanların yaşadığı her bir coğrafyayı vatan saymakta, millet-i İslam'ın vatansız, yurtsuz yaşayamayacağını savunmaktadır.⁶⁷⁶ Bu görüşü hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde savunmuştur.

2-Akif'in İslamcılığı bu anlamda milli değerleri ön plana alan bir İslamcılıktır. Akif'e göre Anadolu son müstakil İslam vatanıdır. Burası da elden giderse İslam'ın bayrağı yere düşecektir. İstiklal Marşındaki mısralarda işlenen vatan, istiklal, din, hürriyet gibi kavramlar Mehmed Akif'in milli değerler konusundaki hassasiyetlerini açıkça vurgulamaktadır.

⁶⁷⁴ Mehmet Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebilürreşâd*, C.8, S.183 (08 Mart 1912): 5.

⁶⁷⁵ Atsız, *Mehmed Akif, Tarih, Kültür ve Kahramanlar (Makaleler-2)*.

⁶⁷⁶ Nurettin Topçu, *Mehmed Akif* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 46.

3- İslamcılık, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “İslam Birliği” (İttihâd-ı İslam) fikri etrafında şekillenen ve ilk olarak Namık Kemal(1840-1888), Ali Suâvî (1839-1878) ve Ziya Paşa (1825-1880) gibi isimlerin temsil ettiği Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelmiştir. Mehmed Akif de Cumhuriyet kurulana kadar diğerleri gibi klasik manada bir Osmanlı-Meşrutiyet İslamcısıdır, İttihad-ı İslamcıdır. Ancak Akif’in İslamcılığında bir devlet ve siyaset düzeni talebi yoktur. Daha çok ilme, ilerlemeye ve dini doğru anlaşılmasına dönük bir İslamcılık anlayışı Akif’te hakimdir.

4-Akif’teki İslamcılık Daha çok dinin doğru anlaşılması, dini düşüncenin yenilenmesi, din-toplum ilişkilerinin yeniden tesisi ve ahlak merkezli yerli bir İslamcılıktır. İlim ve terakki yoluyla gelişmeyi savunan bir İslamcılık anlayışına sahiptir.

Bu anlamda Mehmed Akif gerek Osmanlı dönemde hilafet müessesesini desteklemesi, gerek içinde yaşadığı toplumun sorunlarına bizzat eğilmesi (ki şiirlerinde İstanbul’un mahallelerinde yaşanan yoksulluk, hastalık, cehalet ve tembellik gibi kavramlar işlenmiştir),⁶⁷⁷ gerekse İstanbul kültürüyle yetişmesi ve İstanbul’da ilim tahsil etmesi hasebiyle de İstanbul merkezli bir İslamcıdır.

5-Mehmed Akif’in İslamcılık anlayışının temelinde ümmet fikri bulunmaktadır. Bu fikrin etrafında birleşecek olan milletlerin bir takım esaslara göre hareket etmeleri gerekmektedir. Bunlar sırasıyla Müslümanların hür olması, Müslümanların yabancıları dost edinmemeleri ve Müslümanların kendi aralarında birbirlerinin dostu, kardeşi ve sırdaşı olmalarıdır.⁶⁷⁸

Akifin şiirlerinde millet ile ümmet kavramları aynı anlamda kullanılmıştır. Mehmed Akif’in ümmetçiliği şiirlerine şu şekilde yansımıştır:

O imandan velev pek az nasip olsaydı millete,

*Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!*⁶⁷⁹

Yine başka bir mısrasında Akif;

⁶⁷⁷ M.Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 161. Ayrıca Bkz. Orhan Okay, *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1989), 57-67.

⁶⁷⁸ Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II*, 44-45.

⁶⁷⁹ Ersoy, *Safahat*, 323.

Uzaklaşan da imandan, cemaatten uzaklaşma!

*Nasıl yekpare milletler var etrafında bir seyret!*⁶⁸⁰

İslam Alemlerinin perişanlığını anlatan bir makalesinde Mehmed Akif millet kavramını yine ümmet yerine kullanmaktadır:

Alınlar terlesin, derhal iner mev'ud olan rahmet,

*Nasıl haşır kalır "tevfiki hak ettim" diyen millet!*⁶⁸¹

6-Mehmed Akif'te ümmet ile millet kavramları hemen hemen eşdeğer kavramlar olarak kullanıldığından 'Millet-i İslam' ile 'Ümmet-i Muhammed' kavramları birbirine hem siyasal hem de düşünsel anlamda çok yakındır.

7-Mehmed Akif'in eserlerinde özellikle öne çıkan istiklal, bağımsızlık, hür olmak gibi kavramlar⁶⁸² Akif'e özgü millet merkezli İslamcılığın önemli parametreleridir. Başlıbaşına İstiklal Marşı'ndaki istiklal kavramına yapılan vurgu bile Akif'in bağımsızlık ve hürriyet anlayışına verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu anlamda Mehmed Akif dönemin Halde Edip gibi bazı mandacı aydınlarından da ayrılmakta Safahat'ın Süleymaniye Kürsüsü'nde isimli bölümünde bilhassa İngilizlere sert şekilde muhalefet etmektedir.⁶⁸³

Akif buradaki görüşleriyle hem İslamcılığı İngilizlerin icad ettiği ve kendisine İslam dünyasından müşteri bulduğu eleştirisinin muhatabı olmaktan vareste duruma gelmekte hem de bağımsızlığa, özgürlüğe olan inancını teyit etmiş olmaktadır.

5.10. Mehmet Akif'in İlim ve Terakki Merkezli İslamcılığı

Mehmed Akif eğitim hayatı boyunca hem dini ilimleri hem de dünyevi ilimleri tahsil etmiş bir edebiyatçı ve düşünürdür. Babasından ve Fatih'teki hocalarından aldığı İslami tahsil yanında Halkalı Baytar Mektebi'nde ve Rüştüye'de aldığı fenni eğitimlerle her iki yönünü de güçlendirmiştir. Pasteur'a olan hayranlığı bilinen bir

⁶⁸⁰ A.g.e., 454.

⁶⁸¹ A.g.e., 456.

⁶⁸² Mehmed Akif Ersoy, "İstiklal Marşı", *Safahat* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 477.

⁶⁸³ Kaya, *Mehmed Akif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 6.

gerçektir.⁶⁸⁴ Ayrıca en yakın dostlarından birisinin Kandilli rasathanesinin kurucusu olan Fatin Gökmen olduğu da bilinen bir diğer konudur. Dolayısıyla Mehmed Akif, Müslümanların sadece dini ilimlerde değil pozitif bilimlerde de başarılı olması gerektiğini savunan bir İslamcı kimliğe sahiptir.⁶⁸⁵

Batı medeniyetini tek dışı kalmış canavar olarak tanımlayan Mehmed Akif'in Batının ilminin ve fenninin alınmasına taraftar olması hatta bunu savunması modernist yönüyle açıklanabilir. Ancak Mehmed Akif'in modernistliği inkarcı ve geleneği reddeden bir kıvamda değildir.

Kaleme aldığı eserlerinde çalışmaya, terakkiye, ilme, fenne ve bilime sarılmayı öğütleyen Mehmed Akif diğer yandan da koskoca bir medeniyet birikimi üzerinde oturduğumuzu, bu birikim üzerinden toplumun kendisini yeniden tanımlayabileceğini savunan bir düşünsel yapıya sahiptir. Mesela Akif'in kuru tevekkülü eleştiren, tembelliği yeren, kaba softalığı hırpalayan şiirleri bu yönüne işaret eden boyutlar içermektedir.⁶⁸⁶

5.11. Akif'in İslamcılığında Konformizm ve Dünyevileşme Karşılığı

Mehmed Akif tavır ve retorik itibarıyla dünyevi değerlerden çok manevi değerleri ön plan çıkaran bir İslamcıdır. Mehmed Akif'in hayatında para, mülk, konfor, lüks gibi maddi değer taşıyan unsurların bir ehemmiyeti bulunmamaktadır. Babasından kendisine kalan evden başka hiçbir şeyi olmayan ve daha sonra bu evi de kaybeden Mehmed Akif İstiklal Marşı karşılığında ihtiyacı olmasına rağmen kendisine teklif edilen ödülü reddetmiştir.⁶⁸⁷

Ayrıca Mehmed Akif Teşkilat-ı Mahsusa ile çıktığı yolculuklarda çok meşakkatli yolculuklar yapmış, yakın arkadaşlarından birisinin çocuklarını kendi himayesine alarak maddi durumu iyi olmamasına rağmen onlara yıllarca babalık etmiştir. Ayrıca

⁶⁸⁴ Hanri Benazus, *Mehmed Akif* (İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi, 2012), 32.

⁶⁸⁵ Hasan Şen, Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi, *Sosyoloji Dergisi*, S.34 (2016): 243-268.

⁶⁸⁶ Ersoy, *Safahat*, 218.

⁶⁸⁷ Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II*, 159.

baytarlık mesleğini sürdürdüğü yıllarda amiri konumundaki kişi haksız yere görevden alınca kendisi de bu haksızlık karşısında hazır görevinden istifa etmiştir.⁶⁸⁸

İstiklal Mücadelesi boyunca Andolu'nun dört bir yanını gezmiş olması, verdiği vaazlarla hem düşmanın nefretini üzerine toplamış olması, riskli görevlerle yurtdışına seyahatler gerçekleştirmiş olması konformist bir İslamcı olmadığının en açık delilleridir. Bu yönüyle Mehmed Akif sadece dünyalıkla olan ilişkisinde değil aynı zamanda yazdığını yaşayan, yaşadığını da yazan nadir münevverlerden birisi olduğunu ispatlamış olmaktadır.

5.12. Mehmed Akif'te Din, Devlet ve Millet Ekseni İslamcılık

Mehmed Akif'in İslamcılığının bir diğer parametresi ise günübürlük siyasetten uzak durmuş olmasıdır. Mehmed Akif diğer meşrutiyet İslamcıları gibi siyasete girmeyip daha çok fikir planında kalmıştır. Akif, hayatını esas olarak fikri ve edebi mücadeleye adanmış bir edebiyat, aksiyon ve düşünce adamıdır. Bu yönüyle direkt olarak bir siyasi parti taraftarı ya da siyaset adamı değildir. Hem fikri yaşamında hem edebiyatında hem de özellikle milli mücadele dönemindeki faaliyetlerinde mücadelesinin merkezine din, millet ve vatan gibi kavramları yerleştirmiştir.

Mehmed Akif'e göre eğer siyaset kavramına ille de bir değer yüklenecekse siyasetin bu kavramlara hizmet etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸⁹ Mehmed Akif bu düşünceler içerisinde kısa bir dönem İttihat ve Terakki içinde bulunmuş ve daha sonra da Burdur Mebusu olarak TBMM çatısı altında görev yapmıştır. Ancak Mehmed Akif'in İttihat

⁶⁸⁸ Kabaklı, *Mehmed Akif*, 20.

⁶⁸⁹ Mehmed Akif : *...İyi ama bütün milletlerde pek çok fırkalar vardır. Dünyaları da pekiyi gidiyor. Terakki edip duruyorlar. Bu fırkalar hiç de onların izmihlaline sebep olmuyor. Evet onlar fırkayı tefrika manasında telakki etmiyorlar. Onların fırka hayatını size la teşbih şöyle temsil edeyim: Tıpkı bizdeki mezhepler gibi. Ben Hanefiyim, sen Şafüisin. Sana itiraz ediyor muyum? İkimiz de aynı Yararıcıya ibadet ediyoruz. İkimizin de Kur'an'ımız, Peygamberimiz aynı. İşte onlar da yekdiğerine karşı bu nazarla bakıyorlar. Bizde ise öyle mi? Heyhat! Fırkacılık tefrikacılıkla karar kıtıyor. Birbirimize düşman kesiliyoruz. Her fırka diğeri fırkayı vatanın düşmanı tanıyor. O nazarla bakıyor. "Maksat memleketin selametidir. Filan fırka selameti şu yoldan harekette görmüş, bizim fırka da bu taraftan gitmekte" demiyor. İşte tefrikalar hep bu yüzden oldu. Nihayet memleket uçurumun kenarına geldi..."⁶⁸⁹ diyor. Kaynak: Mehmed Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 191.*

ve Terakki'nin siyasi parti olarak teşkilatlanan kolu İttihat ve Terakki Fırkası ile bir bağı olmamıştır. Hatta daha sonra İttihatçı hükümetler muhalif yazıları sebebiyle edebiyat fakültesindeki hocalık görevinden de uzaklaştırmışlardır.⁶⁹⁰

Bütün bu süreçlerde Mehmed Akif günlük siyasi çekişmelerin içine pek dâhil olmamış, siyaseti bir çıkar elde etme aracı olarak kullanmamış, milletvekili olduğu dönemde dahi siyasi çekişmelerden uzak kalmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla Mehmed Akif'in gerek İttihat Terakki içinde gerekse meclis çatısı altında bilinen manada bir siyasi parti taraftarlığı yaptığı söylenemez.⁶⁹¹

Eşref Edip Fergan, İstiklal Savaşı yıllarından sonra bir gün Akif'e rastladığında, kendisine “artık siyaset adamı oldun” şeklinde bir ifade kullanınca Mehmed Akif bu söz karşısında Abduh'a atfedilen şu cümlelerle kendisine cevap vermiş, “Allah'a sığınırım: şu siyasetten, siyaset sözünden, siyaset manasından, siyaset vs”⁶⁹² şeklinde yakınmalarda bulunmuş, günü birlik siyasete olan nefretini dile getirmiştir.

Ayrıca bazı eserlerinde Mehmed Akif, siyasi partiler hakkında olumsuz, negatif bir görüşe sahip olup,⁶⁹³ siyasi partilerin, Avrupalı devletlerin Osmanlı'yı parçalamak ve içeriye tefrika sokmak için destekledikleri birer nifak odağı olduğunu düşünmekte⁶⁹⁴, Cumhuriyet Döneminde yürütülen siyasetin ise kişisel menfaat, makam ve çıkar kaygılarını öne aldığına, bu anlamda millet ve vatan hizmeti için bir gayret gösterilmediğine inanmaktadır.⁶⁹⁵

Bütün bunlar toplu olarak değerlendirildiğinde Mehmed Akif bir siyasal İslamcı kimliğe sahip değildir. Devlet yönetimi ve onun esaslarına ilişkin bir tahayyülü olmadığı gibi günü birlik siyasi çekişmelerden veya tartışmalardan da uzak durmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümünde detaylarıyla birlikte ifade edildiği üzere Mehmed

⁶⁹⁰ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi, 1996), 21.

⁶⁹¹ Eşref Edip Fergan, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri* (İstanbul: Işıklar Kitabevi, 1938), 330.

⁶⁹² Ag.e., 330.

⁶⁹³ Bkz. 682 No'lu dipnot.

⁶⁹⁴ Mehmed Akif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 191.

⁶⁹⁵ Ersoy, *Safahat*, 419.

Akif'in devlete yüklediği misyon 'Kocakarı ile Ömer' şiirindeki adalet mefhumunu öne çıkaran "adalet merkezli bir devlet anlayışı"dır.⁶⁹⁶ Ki pratik hayatta da Mehmed Akif gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde dini ya da siyasal anlamda tasvip etmediği iktidarlarca verilen bazı görevleri de yerine getirmiş devletin ve milletin bekası için bu görevlerden kaçmamıştır.

5.13. Mehmed Akif'in Milliyetçilik Anlayışı

Mehmed Akif'in milliyetçilik görüşüne gelince; Mehmed Akif'in entelektüel biyografisi incelendiğinde şu tespitleri yapmak ve şu sonuçları çıkarmak mümkündür.

Mehmed Akif ırkçılık ya da kavmiyetçiliğe dayalı bir milliyetçiliği hayatı boyunca benimsememiştir. İttihad-ı İslam'a yani bütün Müslümanların birliğine inanan Mehmed Akif herhangi bir ırkın üstünlüğüne dayalı bir anlayışın yanında olmamıştır.⁶⁹⁷ Mehmed Akif'e göre Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi, Arnavutluk İsyancıları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde yaşadığı üzücü gelişmeler "kavmiyetçilik" düşüncesi ile ilgilidir. Mehmet Akif'e göre ikinci önemli neden ise fırkacılık mücadelesidir.

Mehmet Akif ırkçı milliyetçilik⁶⁹⁸ ve fırkacılık düşüncelerinin yıkıcı etkisine karşılık tamamen vatan ve millet menfaatini önceleyen siyasal bir anlayış benimsemiştir. Bu siyasal anlayış ise temelde İslamcılığa, özelde millet merkezli bir vatanseverliğe dayanmaktadır.⁶⁹⁹

Mehmed Akif fikir yaşamının ilk dönemlerinde (doğumundan Meşrutiyet'in ilanına ve Balkan Savaşları'na) tamamıyla panislamist bir düşünce yapısına sahiptir.

⁶⁹⁶ Ersoy, *Safahat*, 275.

⁶⁹⁷ Murat Sarıçık, "Mehmet Âkif'e Göre Müminleri İslam'da Birleştirmek Ve Kardeşleştirmek Açısından Âl-İ İmran Suresi 103. Ayeti", *EKEV Akademi Dergisi*, C.20, S 67 (2017): 262-263.

⁶⁹⁸ "Ey cemaat-ı Müslimin, siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Lazsınız, ne de Çerkezsiniz! Siz ancak bir milletin efradısınız ki o millet-i muazzama da İslam'dır. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız." Kaynak: Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 107

⁶⁹⁹ İstiklal Marşı'nın pek çok mısrasında millet, vatan, gibi vugular bu düşüncüyü kanıtlamaktadır.

Dolayısıyla Ziya Gökalp gibi Türkçülerin ırkı öne çıkaran, panturanist anlayışına karşı çıkmış, Gökalp çizgisindeki milliyetçiliği eleştirmiştir.⁷⁰⁰ Öyle ki Mehmed Akif Türk Ocakları'nın Panturanizmi öne çıkaran fikirlerini imparatorluğun başka kavimleri ayrılırlar ve ayaklanma çıkarırlar düşüncesiyle eleştirmiş, benimsememiştir.

Aslında Akif milli bir düşünüşle o zamanlar imparatorluk çatısı altında yaşayan diğer kavim mensuplarının kışkırtılmasına zemin hazırlayacağı düşüncesiyle panturanizme sıcak bakmamıştır. Neticede Osmanlı henüz hayatta iken siyasal altyapımız ümmet ve devlet şuuru üzerine kuruludur. Akif'e göre her bir kavim 'benim ırkım', 'benim milletim', 'benim kavmim' diyecek olursa imparatorluk çözülmeye ve dağılmaya devam edecektir.

5.14. Milliyetçilikle İslamcılığı Sentezleyen Millet Merkezli İslamcılık

Nurettin Topçu'nun daha önce değindiğimiz ifadeyle dönemin İslamcı aydınlarına göre milliyetçilik ırkçılık ve kemikçilik, milliyetçi aydınlarına göre İslamcılık ise hurafecilik ve vatansız varlık olmaktır. Mehmed Akif bu kalıbı yıkmış, milliyetçiliği Gökalp'in Anadolu ruhunu anlamayan ruhsuz milliyetçiliğinden kurtarmış, milli bir karakter olarak İslamcılık içinde ırkçı olmayan bir milliyetçi duyarlılığın varolabileceğini göstermiştir.⁷⁰¹

Sezai Karakoç ve Ahmet Kabaklı gibi düşünürler de aşağı yukarı Akif hakkında benzer değerlendirmeleri yapmışlardır.⁷⁰² Kabaklı'ya göre de Mehmed Akif belki siyasi alanda değil, ama dil, terbiye, ahlak, töre folklor, hukuk, felsefe gibi kültüre, harsa bağlı konularda kimsenin olmayacağı kadar millidir, Türk milletinin millisidir. Nitekim milli mücadeleden sonra yazılan İstiklal Marşı da bu millilikten doğmuştur.⁷⁰³

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasını oluşturan dönemde Mehmed Akif ümmetin ve milletin içinde bulunduğu parçalanmışlığı göz önüne alarak Osmanlı'nın elde kalan son tebası olan Türklerin Anadolu'daki varlık mücadelesini göz önüne alarak bir

⁷⁰⁰ Hasan Şen, Mehmed Akif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi, *Sosyoloji Dergisi*, S.34 (2016): 243-268.

⁷⁰¹ Nurettin Topçu, *Mehmed Akif* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 46.

⁷⁰² Sezai Karakoç, *Mehmed Akif* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2005), 23.

⁷⁰³ Kabaklı, *Mehmed Akif*, 9.

kurtuluş çaresi olarak ırkçılık esasına dayanmayan bir İslami tonlu milliyetçiliği benimsemiştir. Ancak buradaki milliyetçilik kavmiyetçilik gayesi güden bir milliyetçilik anlayışına dayanmamaktadır. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın cihat çağrılarında Müslümanların pek itibar etmemesi, aksine milliyetçi ayaklanmalar ile Osmanlı'ya karşı savaşmaları bu fikre yaklaşmasında oldukça etkili olmuştur. Ersoy'un benimsediği milliyetçilik pozitivist bir milliyetçilikten ziyade, din tarafından içeriği donatılmış mukaddesatçı bir milliyetçiliktir.⁷⁰⁴ Yani Ersoy, dinin ve milliyetçiliğin birbirinden uzak algılanan tanımlarını birbirine yaklaştırarak, bu iki anlayışı tek bir potada eritmeyi başarmıştır. Milliyet ve Kavmiyet ifadelerini 1. Safahat'ta hiç kullanmayan Akif, 2. Safahat'ta bu iki kavramı kullanmaya başlamıştır. Kavmiyet İslam'ı yıkacak bir ayrılık hissi olarak ifade edilmiş ve İslam dinin diğer bütün kavimleri (müntesip olunan soy, ırk, unsur) tek bir milliyet altında tuttuğu fikrini Safahat'ın pek çok yerinde dile getirmiştir.⁷⁰⁵ Esasında "Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyetçi olamazsınız"⁷⁰⁶ diyen Akif, nasyonal anlamda Avrupa'da hızlı bir şekilde yayılmış olan ve çok uluslu bir yapı olan Osmanlı'yı da tehdit eden milliyetçilik/nasyonalizm hareketlerine karşı, dini merkeze alarak onun etrafında birleşmeyi esas alan bir kanaat ve hareketin taraftarlığını yapmaktadır.

Sırât-ı Müstakîm Dergisi mensubu aydınlar, Mehmed Âkif ve arkadaşları, neşriyatlarının ilk yıllarında, Türkçülük, bir kültür hareketi olarak Müslüman Türkleri uyandırmaya çalışırken, onu pek tabii olarak desteklemişlerdi. *Sırât-ı Müstakîm* "Türk İslâm Âlemi" genel başlığı altında, dış Türklerden haberler veriyor, "Ümmet-i Türkiyye" sözünü kullanıyor, "Türk Birliği" teklif eden mektupları yayınlıyordu. 1909'da kurulan *Türk Derneği*, dergiyi kendine yayın organı olarak tanıyor, Ahmed Midhat Efendi'nin "Türklüğe Dâir" konferansı ve benzerleri yayınlanıyordu.⁷⁰⁷ Fakat "Türkçülük" hareketinin kısa bir zaman sonra siyâsî bir şekle bürünmesi üzerine Âkif ve arkadaşları ona karşı çıkmışlardır. Çünkü böyle bir cereyanı, İslâmiyet'e aykırı

⁷⁰⁴ A.g.e., 9.

⁷⁰⁵ Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 161.

⁷⁰⁶ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 107.

⁷⁰⁷ M. Ertuğrul Düздаğ, *Mehmet Akif* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988), 72-74.

bulmakla beraber, Osmanlı vatanında bulunan Müslüman fakat gayri Türk unsurların ayrılmasına sebep olacağı için tehlikeli de görmekte idiler.

Âkif'in Safahatta bulunan ırkçılık aleyhdarı şiirlerinin yazılışı sebebi de budur. Buradan da net anlaşılacağı üzere Mehmed Akif'in sınırları İslam'dır, İslam'ın izin verdiği kadar milliyetçi, İslam'ın izin verdiği kadar Türkçüdür. Bu anlamda Mehmed Akif kültürel anlamda bir Türk milliyetçiliğini inkar etmemiş, eserlerini neticede Türkçe olarak yazmış ve her Müslüman milletin kendi içinde kendi adet, gelenek görenek ve töresiyle uyanması, özüne dönmesi gerektiğini savunmuştur. Mehmed Akif Türklük meselesine de bu şekilde bakmaktadır.

Osmanlı imparatorluğu dağılıp da elde son olarak Müslüman Türklerin yaşadığı Anadolu toprakları kalınca Mehmed Akif bu toprakları İslam'ın son yurdu olarak telakki etmiş,⁷⁰⁸ İslam bayrağını ve istiklali yine Türklerin ayağa kaldıracığını umud etmiştir. Ancak bu umud bir ırkçı düşünceyle değil Mehmed Akif'te birbirine eşitlenen ümmet ve millet kavramlarıyla mümkün olmuştur. Özellikle hilafetten artık tamamıyla umudunu kesen Mehmed Akif elde kalan son İslam yurdunun yabancıların eline geçmemesi ve Müslümanlara vatan olarak kalması için İslamcı ve milli duyarlılığı ile devletin ve milletin bütün meselelerine sahip çıkmış, özellikle İstiklal Mücadelesi döneminde Anadolu'nun dört bir yanını dolaşarak mücadeleye fiilen de destek vermiştir.

Kavmiyetçi anlayışların, ayrılıkçı çabaların Balkanlardan başlayarak İslam coğrafyasına ve Müslümanların yüreğine düşürdüğü yakıcı ateşin etkisi, Türk edebiyat tarihinde en üst seviyede Mehmet Akif'in şiirlerinde yankısını bulur. Arnavut kökenli Müslümanlardan olan Akif, her biri İslam ümmetinin bir unsuru olan Müslüman halkları birlik olmaya çağırırken, Batı medeniyetinin İslam milletine “dış bile(diğini)”; “evvela parçalamak, sonra da yutmak” istediğini ifade eder. Nitekim isyan hareketini organize eden “Başkım”cılarının⁷⁰⁹ etkisinde ulusal bağımsızlık mücadelesini vererek Osmanlıdan ayrılmayı planlayan milliyetçi Arnavutların birçoğu, bu faaliyetlerinden dolayı Mehmet Akif'i öfkelenendirir. Akif, ayrılık yolunda “şûrîde siyâset”in ve “fâsid

⁷⁰⁸ Kabaklı, *Mehmed Akif*, 88.

⁷⁰⁹ Arnavut ayrılıkçılarının kurduğu cemiyet.

dâva”nın içinde olduğunu öne sürdüğü Arnavutları söz konusu tehlikeli girişime karşı şiirleriyle de uyarmıştır.⁷¹⁰

Diğer taraftan Mehmed Akif entelektüel biyografisinde ırkçılık, kavmiyetçilik ve milliyetçilik gibi meselelere yer vererek gerek şiirlerinde gerekse düzyazılarında konuya ilişkin görüşlerini yazmıştır. Sebilürreşad’da yayımlanan makalelerde, verdiği vaazlarda bu konuya bakışını netleştiren yazıları bulunmaktadır. Hucurat Suresi’nin 13. Ayetini tefsir ettiği yazısı,⁷¹¹ Hucurat Suresi’nin 7. Ayetini tefsir ettiği yazısı,⁷¹² Köy Hocası, Hind Müslümanları ve Osmanlılar, Müslümanlık Bağı ve Irkçılık gibi şiirleri,⁷¹³ Hatıralar kısmında yayımlanan ve ırkçılığın bir İngiliz oyunu olduğunu işleyen şiiri, yine Türklerin İslam’ın civan unsur olduğuna dair şiirleri, bunların hepsi Mehmed Akif’in milliyetçilik meselesine bakışını özetleyen çalışmalardır. Yine Beyazıt Camii vaazı⁷¹⁴ ve Şehzadebaşı Kulübünde yaptığı konuşmalarda⁷¹⁵ da Mehmed Akif ırkçılık, milliyetçilik gibi meselelere dair görüşlerini kamuoyu ile paylaşmıştır.

Bu yazı, şiir ve vaazların ortak teması, ırkçılığın bölücülüğe, tefrikaya yol açacağı, bu yüzden tasvip edilmeyeceği, kavmiyetçilik ve ırkçılık düşüncesinin bir İngiliz oyunu olduğu⁷¹⁶, yabancı unsurlar tarafından İslam dünyasına ve Osmanlı’ya sokulduğu, hizipçiliğin de en az ırkçılık kadar menfi olduğu düşünceleridir. Yine Türk milletinin İslam’a büyük hizmetlerinin dokunduğu, Osmanlı bakiyesi Anadolu’nun İslam’ın ve Müslümanların son güvenli yurdu olarak ayakta tutulması gerektiğine dair vurgular bu eserlerin özünü oluşturmaktadır.

Bütün bunlar üstüste konulduğunda aslında Şükufe Nihal’in eleştirdiği gibi Mehmed Akif milliyet ve Türk düşmanı değildir. Askine Akif sadece ırkçı bir Türkçülüğe ve

⁷¹⁰ Ersoy, *Safahat*, 184.

⁷¹¹ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 107.

⁷¹² A.g.e., 72.

⁷¹³ Ersoy, *Safahat*, Muhtelif Sayfalar.

⁷¹⁴ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 186.

⁷¹⁵ A.g.e., 179.

⁷¹⁶ A.g.e., 196-226.

kavmiyetçiliğe karşıdır.⁷¹⁷ Mehmed Akif'in, Cumhuriyet'in ilanından sonra beklediği anlamda bir devlet ve siyaset düzeninin kurulmadığını algılamaya başlamasıyla birlikte Mısır'a gidişi bazı çevreleri rahatsız etmiş, Mehmed Akif'in şapka vs inkılaplarına karşı olduğunu öne süren çevreler Akif'i eleştirmişlerdir.

5.15. Devlet Erkiyle Barışık Bir İslamcılık

Dönemsel olarak gelip geçici konumdaki hükümetler ve iktidar sahipleri bir kenara bırakılırsa Mehmed Akif Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de devletle kavgalı olmamış, Türkçe meal gibi bazı çalışmalarını kabul etmiş, devletin kendisine tevdi ettiği vazifelere başlangıçta itiraz etmemiştir. Mehmed Akif hilafet kaldırılınca ve Kur'an'ın Türkçesinin ibadet dili olacağına dair kaygıları ağır basmış bu noktada da sessiz kalmayı tercih etmiştir. Yeni siyasal düzen hakkında Mehmed Akif'in herhangi bir açık eleştirisine rastlanmasa da dostlarıyla yaptığı paylaşımlar ve Türkçe meal işini sona erdirişinde aslında müesses ideolojik düzenden çok da hoşlanmadığının bir kanıtıdır.⁷¹⁸

Mehmed Akif'in Burdur mebusluğu döneminde Hamdullah Suphi'ye verdiği cevap meselenin daha iyi anlaşılması için iyi bir vesiledir. Hamdullah Suphi kürsüde konuşurken Mehmed Akif'i işaret ederek; Mehmed Akif'le fikri anlamda çok kez tenakuz yaşadıklarından dem vuruyor ve Mehmed Akif'in milliyetperverliğinin daima aleyhinde şiirler yazdığından bahsediyor. Mehmed Akif ise bu söze hiddetlenerek kendisinin kavmiyet aleyhinde yazan bir adam olduğunu, milliyet aleyhinde omadığını ifade ediyor.⁷¹⁹ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi dönemin bazı yazar aydın ya da siyasetçileri Mehmed Akif'in milliyetperver olmamakla suçlamışlar ancak Akif bunun böyle olmadığını çeşitli şekillerde ifade etmiştir.

Mehmed Akif, aslında Türkçüler kadar vatan, millet konusunda tavizsiz bir milliyetçidir. Akif'in milliyetçiliği aslında bugün batıda anlaşılan milliyetçilikten farklıdır. Yurtseverliği İslam milliyetçiliği ile birleştiren Akif, başta Türkler olmak üzere bütün Müslüman milletlerin birliğine inanan bir İslam milliyetçisidir. Dönemin etnik milliyetçiliklerine toptan karşı olan Mehmed Akif ilk dönem eserlerinde

⁷¹⁷ Yeni Adam Gazetesi, 11 Mart 1937, Sayı:117.

⁷¹⁸ Düzdağ, *Mehmed Akif*, 129.

⁷¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, Ankara, 1958, s. 72.

Müslümanların yaşadığı geniş İslam coğrafyasını bir ümmet fikri çerçevesinde telakki etmiş, sonraları Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı hızla toprak kaybetmeye başlayınca Anadolu'nun İslam'ın son yurdu olduğuna dair kanaati daha çok öne çıkmıştır. Bu yönüyle Mehmed Akif kültürel milliyetçiliği çeşitli boyutlarıyla benimseyen, dilde ve kültürde Türklüğü inkar etmeyen ancak kavmiyetçi bir etnik milliyetçiliğe de karşı duran bir şahsiyet olarak algılanabilir.⁷²⁰

Netice itibariyle Mehmed Akif temelde İslamcı kimliğe sahip ancak; kültürel milliyetçiliği çeşitli boyutlarıyla benimseyen, dilde ve kültürde Türklüğü inkar etmeyen ancak kavmiyetçi bir etnik milliyetçiliğe de karşı duran bir şahsiyet olarak değerlendirilebilir.

⁷²⁰ Orhan Okay, *Mehmed Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2005).

SONUÇ

“Milliyetçilik ile Ümmetçilik Arasında Bir Aydın Portresi: Mehmed Akif” başlığı altında yürütülen araştırmanın konusu ya da temel sorunsalı; Mehmed Akif’in düşünsel biyografisi ışığında, Akif’in eserleri (şairleri, düzyazıları, çevirileri, vaazları) ve Akif hakkında yapılan değerlendirmeler merkeze alınarak, Mehmed Akif’in siyasal duruşunun hangi ideolojik-siyasal akımda konumlandırılacağı araştırılması ve Akif’in siyasal duruşunu işaret eden temel paradigmalardan tespit edilmesi olarak belirlenmiş ve nihayet bu amaca yönelik olarak, Mehmed Akif’in yetiştiği dönemdeki fikir hareketleri, tarihsel, siyasal gelişmeler, içinde bulunduğu siyasal ortam, düşünsel biyografisi, verdiği eserler ve hakkında yapılan nitelikli değerlendirmelerden yola çıkılarak, Mehmed Akif’in siyasal duruşu ve bu duruşun özgün yönleri incelenmiş bulunmaktadır.

Yapılan araştırmalar neticesinde çalışma hem bir siyaset bilimi tezi hem de bir entelektüel tarih incelemesi hüviyeti kazanmıştır. Çalışmadaki bu ikili yapı hem siyasal düşünceler tarihine hem de entelektüel tarihe katkı sağlamış olmaktadır.

Yapılan çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır: Mehmed Akif’in İslam birliği, millet, milliyetçilik, Millet-i İslam, kavmiyetçilik, ırkçılık, ümmetçilik, hilafet gibi siyasal içerikli kavramlara nasıl bakmıştır? Mehmed Akif kategorik olarak herhangi bir siyasal ideolojiye mensup mudur? Mehmed Akif kendi eserleri ve hakkında yazılanlar üzerinden değerlendirildiğinde siyasal anlamda ne tür bir duruşa sahiptir? Bir siyasal duruşu varsa bu duruşa temel teşkil eden paradigmalardan nelerdir? Kendi kategorisinde değerlendirilen diğer şahsiyetlerden hangi açılardan ayrılmaktadır?

Bu sorulara cevap arama sürecinde Mehmed Akif Ersoy’un yetiştiği dönemdeki, özellikle Meşrutiyet ve sonrasındaki düşünce hayatının, siyasal akımların etkileri, Sırat-ı Müstakim çevresi ve Akif’in bu fikir hareketlerinden ne şekilde etkilendiği, bu dönemde etkili olan diğer akımlarla birlikte İttihad-ı İslam ya da Panislamizm düşüncesinin Akif ve sanat-fikir çevresi üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Bununla birlikte Akif’in eserleri ve düşünsel biyografisi, Akif’in düşünce dünyası üzerine tespitlerde bulunanların verdiği eserler incelenerek Akif’in milliyetçi fikriyata mı yoksa ümmetçi fikriyata mı hizmet ettiği millet, ümmet, ırk vb. kavramlar üzerinden değerlendirme konusu yapılmıştır. Sonrasında Akif’in hangi ideolojik

şemsiye altında kategorize edilebileceği araştırılmış, Akif'in bu yönü ve temel paradigmaları ele alınmıştır.

Dolayısıyla siyasal düşünceler ana başlığı altında bu kavramların inceleme konusu yapılması Türk Siyasal Düşüncesi sahasına da mütevazı bir katkı sağlamış olmaktadır. Özellikle Meşrutiyet dönemi düşünce hayatı bu anlamda araştırılmaya değer büyük bir zenginlik içermektedir. Mehmed Akif üzerinden yapılan bu çalışma bu zengin alan içerisinde sadece bir noktaya tekbül etmektedir. Başka çalışmalar bu alana daha güçlü katkılar sağlamaya namzettir.

Yapılan araştırmayı diğer çalışmalardan ayıran ve bu bölümde sonuç adına elde edilen verileri özgün kılan birkaç nokta bulunmaktadır. Birincisi Mehmed Akif'in düşünsel ve siyasal biyografisi detaylı bir şekilde yazılmış, özellikle Mehmed Akif'in fikri ve siyasi biyografisi kronolojik olarak da ayrıca inceleme konusu edilmiştir. Kronolojik biyografi sayesinde Mehmed Akif'in fikri ve siyasi biyografisindeki değişim, süreklilik ve diğer unsurlar gözlemlenme imkanına kavuşmuştur.

Bu anlamda bir diğer boyut ise Mehmed Akif'i dar ideolojik kulvarlara sıkıştıran bir bakış açısı sergilenmemiş, Mehmed Akif'i başka kulvarlarda değerlendirme imkanımızın önünü açacak noktalar da dikkate alınmıştır. Mesela Mehmed Akif'i kimi yazarlar gibi pür İslamcı olarak tanımlamak yerine Mehmed Akif'in, örneğin Türk milliyetçiliği düşüncesindeki yerinin ne olduğuna dair tartışmalar da çalışmaya dahil edilmiştir. Yine bu anlamda Mehmed Akif'in diğer akımlarla olası ilişkileri de masaya yatırılarak Mehmed Akif'e daha geniş bir perspektiften bakmanın imkanları üzerinde durulmuştur. Elde ettiğimiz sonuçlardan birisi olan Akif'in pek çok noktada nev'i şahsına münhasır bir düşünce ve fikir ikliminde bulunduğu bu yaklaşımımızı desteklemektedir. Böylece bilimsel bulguların tek bir kaynaktan doğrulanmayacağı ya da tek bir kulvara adreslenemeyeceği gerçeği ortaya çıkmış, farklı bakış açıları ve yöntemlerle özgün bilgiye ulaşılmasının mümkün olduğu ispatlanmıştır.

Sonuçta yapılan araştırmayı özgün kılan en temel unsur, bugüne değin Akif hakkında yapılan araştırmaların daha çok edebi, dini ve sosyal içerikli olması, Mehmed Akif'in siyasal duruşuna dair daha evvel yazılanların akademik bir çatı altında yazılmamış ve bu konuda sadece kısa bölümler halinde değinilerde bulunularak konu hakkında etraflı araştırmaların henüz yapılmamış bulunmasıdır. Her ne kadar daha evvel yapılan tez çalışmalarında ve serbest çalışmalarda Mehmed Akif'in bu yönü üzerine çeşitli

yargılara varılmış olsa da bunlar üç beş sayfayı geçmeyen yüzeysel değerlendirmelerden ibarettir.

Diğer taraftan yapılan sadece bilimsel sınırlı sayıdaki tezde ise Mehmed Akif'in siyasal duruşu üzerine birkaç paragraftan oluşan küçük bölümler konulmuş olsa da yapılan araştırma bu yönden söz konusu çalışmalardan içerik ve yöntem bakımından ayrılmaktadır. Bu yönüyle çalışma entelektüel tarih çalışacak başka araştırmacılar için bir işaret taşı özelliği taşımaktadır. Zira dönemin başka aydınları üzerinde de benzer yöntem ve içerikte çalışmaların yapılabileceği bu çalışmada ortaya konmaya çalışılmıştır.

Konunun Milliyetçilik ve Ümmetçilik ana başlıkları altında ele alınmış olması bu açıdan büyük bir anlam kazanmaktadır. Zira Milliyetçilik ve ümmetçilik ya da İslamcılık gibi kendi içinde çok farklı kategoriler barındıran iki ana akımın düşünsel anlamda var ettiği anlam dünyası oldukça geniş özellikler arz etmektedir. İşte çalışmada Mehmed Akif'in bu alt kategorilerde de karşılığının olup olmadığı araştırma konusu edilmiş, özellikle dördüncü bölümde bunlar yazılmıştır.

Mesela ırkçı bir milliyetçiliği tasvip etmeyen Mehmed Akif acaba milliyetçiliğin neresinde ya da hangi alt kategorisinde durmuştur? İşte bu sorunun cevabı bu çalışmanın alt başlıklarından birisini ve elde ettiğimiz sonuçlardan sadece birisini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde birçok konu bu şekilde incelenmiş ve bazı neticelere varılmıştır. Burada dikkate değer nokta, ideolojiler arasında çeşitli geçişkenliklerin ya da benzerliklerin olabileceği tezinin bir önermeden çok bir hakikat payı içerdiğidir. Mesela nasyonal sosyalizm ile faşizm arasındaki benzerliklerden yola çıkılarak başka ideolojiler arasında da çeşitli karşılıklı içermeler ve ilişkiler, benzerlikler ya da karşılıklı iç içe geçişler olabileceği fikri güçlenmiştir. Benzer şekilde, yapılan araştırma neticesinde düşünce sahiplerinin sadece bir ideolojik kulvara sabitlenmeyeceği bulgusu güçlenmiş olmaktadır. Mehmed Akif'in de içinde bulunduğu durum tam da böyle bir şey olsa gerektir. Temelde ümmetçi fikriyata yakın olan Mehmed Akif'in yeri geldiğinde bazı kültürel milliyetçilik refleksleri göstermesi bu duruma örnek olarak sunulabilir.

Çalışma kapsamında yapılan araştırmalar da ortaya koymuştur ki Mehmed Akif doğrudan herhangi bir cemiyet, çevre ya da hizbin mensubu değildir. Gerek Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerinde gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altındaki

faaliyetlerinde tek düşündüğü konu milletin ve vatanın selameti, devletin bekasıdır. Yani, devlet, dolayısıyla toplum nasıl kurtulacak? sorusunun hem fiili hem edebi mücadelecisidir. Bu bakımdan Mehmed Akif devletin ve milletin yüksek menfaatleri söz konusu olduğunda fiilen, sahada mücadeleye katılmış, inançlarına, duygu ve düşüncelerine ters gelen hususlarda da tavrını, fikrini açıkça belli ederek kendisini farklı bir şekilde konumlandırmıştır.

Dikkat edilecek olunursa Mehmed Akif'in İttihat ve Terakki içinde bulunduğu zaman dilimi parti yani hizip değil cemiyet dönemidir. Dönemin koşullarında fırka, hizip, cemiyet, siyasi parti gibi kavramların ne anlama geldiği noktasında araştırmada bazı yararlı bakış açıları geliştirmiş bulunmaktadır. Çeşitli siyasi oluşumlar çeşitli dönemlerde farklı eğilimlere sahip kişileri bünyesinde barındırabilmiş, çok farklı düşünce kalıplarını içinde yaşatabilmiştir. İttihat ve Terakki belki de buna en güzel örneği teşkil etmektedir. Her ne kadar Mehmed Akif'in içinde bulunduğu dönem İttihat ve Terakki'nin cemiyet dönemi olsa da neticede İslamcı, Liberal, Pozitivist gibi farklı kimliklere sahip insanlar bu cemiyet ya da yapı çatısı altında bir araya gelebilmişlerdir.

Mehmed Akif'in Osmanlılık fikri ile bir ilişkisi olup olmadığına bakıldığında; kısaca anımsanacak olursa Osmanlılık yalnızca Müslüman ya da Türk tebanının değil aynı zamanda Osmanlı tebası olan bütün unsurların birliğini merkeze almaktadır. Böyle bir birliğin sağlanması yolunda çalışanların ortak kimliği ise Osmanlı'dır, Panottomanisttir. Mehmed Akif'in eserlerinde bu düşünceye karşı olduğuna dair elimizde herhangi bir kanıt bulunmadığı gibi bu fikriyatı bizzat desteklediğine dair de net bir veri de yoktur. Ancak şu ifade edilebilir ki; Mehmed Akif imparatorluk henüz dağılmaya başlamadan evvel zaten bütün millet-i İslam'ın birliğine inanıyordu. Yani en azından Osmanlı tebası Müslümanların aynı çatı altından ayrılmalarına karşıydı. Diğer taraftan Mehmed Akif'in ilk eserlerini vermeye başladığı ve ilk siyasi faaliyetlere katıldığı dönemde zaten Türk ve Müslüman olmayan pek çok kavim çoktan bağımsızlığını ilan etmiş, kendi devletini de kurmuştur. Benzer biçimde Kuzey Afrikada olduğu gibi bazı Müslüman ülkeler de gerek yabancı güçlerin işgali sonucu gerekse kendi arzuları ile zaten Osmanlı şemsiyesi altından ayrılmışlardır. Bu manada Osmanlılık Mehmed Akif'in yetiştiği dönem için oldukça geç kalınmış bir tartışma olarak değerlendirilebilir.

Mehmed Akif, döneminin diğer aydınları gibi hem Doğu hem de Batı kaynaklarını bir düzeye kadar okumuş bir Osmanlı-Meşrutiyet aydınıdır. Osmanlı İslamcılarının ortak

özelliği İslamcı kimliklerinin bir devlet talebi içermemesi, siyasal hizipçilikten ziyade, daha çok ilim ve terakkiye dayalı olmasıdır. Bu anlamda dertleri Müslümanların daha çok İslam'a yaklaşmaları ve dini düşüncenin yenilenmesi olup bu temel düşünce İslamcı anlayışın merkeze aldığı bir yaklaşımdır. Mehmed Akif bu anlamda Osmanlı toplumunun kalıplaşmış bazı sorunlarını merkeze alan bir anlayışa sahiptir. Osmanlı toplumunun tebarüz ettiği yer ise şüphesiz İstanbul'dur. Esasında Mehmed Akif de benzer bir kulvarda yer almaktadır. Mehmed Akif'in düşünsel biyografisine baktığımızda burada daha çok toplumun güncel meselelerine eğildiğini, İslam'ı yanlış anlamının sosyal ve dini sonuçlarının nelere yol açabileceğinin irdelendiğini, toplumun dini algısının olumlu yönde değişmesi gerektiği düşüncesinin işlendiğini müşahade ediyoruz. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz ki Akif'in İslamcılığı İstanbul merkezli bir Osmanlı İslamcılığıdır. Osmanlı İslamcılığı ise temelde devlet üzerinde herhangi bir talepte bulunmamaktadır. Bu anlamda Mehmed Akif bir İslam Devleti talebinde bulunmasa da bütün dünya müslümanlarının entegrasyonunu ve kader birliğini savunan bir düşünceye sahiptir. Yani bu anlamda Mehmed Akif yaşadığı toplumun meseleleriyle, sorunlarıyla yüzleşmiş yerli, vatan, toprak, din gibi milli değerleri kendisine referans kabul eden nev'i şahsına münhasır, milli mefkure sahibi yerli ve yerel/toplumsal meselelere vakıf ve sosyal sorunlar karşısında duyarlı bir düşünürdür.

Bununla birlikte Mehmed Akif Ersoy Müslümanların sadece dini/İslami ilimlerde değil pozitif bilim dallarında da başarılı olması gerektiğini savunan bir İslamcı şair ve düşünürdür. Batı medeniyetini "tek dışı kalmış canavar olarak" vasıflandıran Mehmed Akif'in Batının sadece bilminin ve fenninin alınmasına taraftar olması hatta bunu savunması belki modernist yönüyle açıklanabilir. Ancak Mehmed Akif'in modernistliği inkarcı düzeyde ve geleneği reddeden bir kıvamda değildir. Kaleme aldığı şiirlerinde, makalelerinde ve vaazlarında çalışmaya, terakkiye, ilme, fenne ve bilime değer vermeyi öğütleyen Mehmed Akif, diğer taraftan da büyük bir medeniyet birikimi üzerinde bulunduğumuzu, bu birikim üzerinden toplumun kendisini yeniden tanımlayabileceğini ve terakki edebileceğini savunan bir düşünsel yapıya sahiptir. Örneğin Mehmed Akif'in kuru tevekkülü eleştiren, tembelliği yeren, kaba softalığı hırpalayan şiirleri bu yönüne işaret eden boyutlara sahiptir.

Mehmed Akif, yaşamı ve hayat mücadelesi incelendiğinde tavır ve retorik itibarıyla dünyevi değerlerden çok manevi değerleri ön plan çıkaran bir düşünürdür. Mehmed

Akif'in hayatında para, mülk, konfor, lüks gibi maddi değer taşıyan unsurların bir önemi bulunmamaktadır. Babasından kendisine miras kalan evden başka hiçbir varlığı olmayan ve daha sonra bu meskeni de kaybeden Mehmed Akif İstiklal Marşı karşılığında, ihtiyaç içinde olmasına rağmen kendisine teklif edilen parasal ödülü reddetmiştir. Dolayısıyla her ne kadar Akif'in İslamcılık anlayışı tasavvufa karşı olsa da, yani temelde bir lokma bir hırka felsefesine dayanmasa da, Mehmed Akif konformist, dünyaperest bir yapıda da değildir. Bunu hem düşüncesi hem de eylemleriyle ispat etmiştir.

Yine yapılan araştırmalar neticesinde şu bulgulara da erişilmiştir: Mehmed Akif ırkçılık ya da kavmiyetçiliğe dayalı bir milliyetçiliği benimsememiştir. İttihad-ı İslam'a yani bütün Müslümanların birliğine yakın duran Mehmed Akif herhangi bir ırkın üstünlüğüne dayalı bir ideolojik kulvarda yer almamıştır. Mehmed Akif'e göre Osmanlı'nın Balkan Savaşları, Arnavutluk İsyanları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşadığı menfi gelişmeler "kavmiyetçilik" düşüncesi ile yakından ilgilidir. Yine Akif'e göre ikinci önemli neden ise fırkacılık mücadelesidir. Mehmet Akif ırkçılık temelli milliyetçilik ve partizanca fırkacılık düşüncelerinin yıkıcı etkisine karşılık tamamıyla millet, devlet ve vatan menfaatini önceleyen siyasal bir anlayışı benimsemiştir. Bu siyasal anlayış ise özünde İslamcılığa, daha genel manada ise millet merkezli bir vatanseverliğe dayanmaktadır.

Akif esasında milletçi ve hürriyetçi karaktere sahip bir milliyetçidir. Akif'te "millî" kavramı ile "ümme" kavramı eşitlenmiş, iç içe geçmiştir. Mehmed Akif'in düşüncesinde millet ile ümmet kavramları birbirine zıtlık teşkil etmez. İslam'ın izin verdiği ölçüde milliyetçi olan Mehmed Akif esasında bir "İslam milliyetçisi ve bir kültürel Türk milliyetçisidir. Mehmed Âkif, temelde II. Meşrutiyet dönemi İslâmıcılık akımının önde gelen savunucularından birisi iken I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sürecinde, imparatorluk ciddi şekilde parçalanmaya başlayınca Türkçülük akımının kültüre dönük bazı temel yaklaşımlarını benimsemiştir. Kurtuluş Savaşı dönemlerine gelindiğinde İstiklal Marşı bu yaklaşımın en büyük göstergesi olarak görülebilir. Ancak bu tutumuyla Mehmed Âkif'in İslâmıcılık fikriyatına aykırı davrandığı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Zaten Meşrutiyet ve sonrasında başyazarı olduğu *Sırat-ı Müstakim* dergisi bir yayın politikası olarak çoğu zaman Türkiye dışındaki Türk dünyası ile de yakından ilgilenmiştir. Osmanlı imparatorluğu dağıldıktan sonra elde sadece Müslüman Türklerin yaşadığı Anadolu toprakları kalınca Mehmed Akif bu

toprakları İslam'ın son yurdu olarak tavsif etmiş,⁷²¹ yakın gelecekte İslam bayrağını ve istiklali yine Türklerin ayağa kaldıracığını umut etmiştir. Ancak bu umut bir ırkçı düşünceyle örülmemiş, Mehmed Akif'te birbirine eşitlenmiş, kenetlenmiş bir ümmet ve millet anlayışıyla mümkün olmuştur. Özellikle hilafet müessesesinden tamamıyla umudunu kesen Mehmed Akif elde kalan son İslam yurdunun yabancıların/işgalcilerin eline geçmemesi ve Müslümanlara vatan toprağı olarak kalması için milli duyarlılığı ile devletin ve milletin bütün meselelerine sahip çıkmış, özellikle İstiklal Harbi döneminde Anadolu'nun dört bir yanını gezerek mücadeleye fiilen de omuz vermiştir.

Mehmed Akif bugünkü anlamda bir siyasal İslamcı değildir. Akif'in İslamcılığı siyasal talepler içermekten çok dini düşüncenin ihyası, eğitim, öğretim, ilim, terakki ve din-toplum ilişkileri üzerine kuruludur. İkinci ve üçüncü kuşak İslamcılar aksine Mehmed Akif'in düşüncesinde ya da İslamcılığında bir devlet ve siyasal düzen talebi yoktur. Mehmed Akif yaşadığı dönem içerisinde sadece hilafetin kaldırılmasından rahatsız olmuştur.

Yapılan çalışma kapsamında Mehmed Akif'in kendine mahsus İslamcılığının bazı teorik ve pratik boyutları ele alınmış sonuç olarak şu hususlar ortaya çıkmıştır: Mehmet Akif düşünce ve fikir hayatının merkezine Kur'an'ı Kerim'i almış, yaşam pratiğinde de İslami değerleri öne çıkaran samimi bir Müslümandır. Bu anlamda Akif'in İslamcılığında takiyye ve benzeri kavramlar söz konusu değildir. Bir anlamda yaşadığını yazmış, yazdığını da yaşamıştır. Mehmed Akif düşünsel anlamda modernist bir İslamcı olarak tanımlanmakla birlikte klasik medrese kültüründen de yararlanmış ancak Batı'da bilfiil eğitim almamış, birinci nesil İslamcılar kategorisinde bir düşünce adamıdır. Ancak körü körüne taklitçilikle kör taassup arasında mutedil bir yolu seçmiştir.

Yapılan araştırmanın literatüre sağladığı katkı Mehmed Akif Ersoy'un siyaset bilimi disiplini içerisinde kalarak ve siyaset biliminin yöntemleri kullanılarak siyasal düşünceler alt disiplini altında ideolojiler ve ideolojik eğilimler merkeze alınarak incelenmiş olmasıdır. Siyasal bilimlerin siyaset bilimi ve siyasal teori ile birlikte önemli bir kolunu oluşturan siyasal düşünceler tarihi aslında kavramların, olguların ve yaklaşımların felsefe ve tarih gibi diğer sosyal bilim disiplinlerinden de yararlanılarak incelenmesidir. Bu perspektiften bakıldığında Mehmed Akif dini ve sosyal düşünceleri

⁷²¹ Kabaklı, *Mehmed Akif*, 88.

yanında siyasal düşüncelere de sahip olan bir aydın olarak incelenmiş, Mehmed Akif'in siyasal kimliği ya da ideolojisine ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Burada amaç siyasal düşünürler kategorisine yeni bir isim eklemekten çok entelektüel tarih bakımından bir düşünürün fikri ya da ideolojik anlamda dönemsel ve total tercihlerinin masaya yatırılmasıdır. Zaten burada maksat Mehmed Akif gibi gelecek birkaç nesil üzerinde etkisi devam eden ve halen de devam edeceği neredeyse kesin olan bir şahsiyetten bir siyaset adamı ya da bir siyaset düşünürü çıkarmak değildir.

Mehmed Akif'in merkeze alındığı bir çalışmada literatüre yapılacak başka katkılar neler olabilir sorusu da burada izaha muhtaç durumdadır. Mehmed Akif literatürünün temel problematiği olan gereksiz tekrar ve anı-hatırat merkezli yazım anlayışı bir kenara bırakılarak daha nesnel daha bilimsel ölçekli biyografi ve monografi çalışmaları yapılabilir. Sadece siyasal bilimler alanında değil, tarih ve edebiyat alanında da bu türden çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca Akif'in hayat çizgisi incelendiğinde aksiyon merkezli bir düşünce hayatı karşımıza çıkmakta bu anlamda aksiyon ve fikrin bir arada yürüdüğü bir hayat çizgisi temel alınarak ideoloji başlığı altında çeşitli bilimsel çalışmalar yapılabilir. Zira ideolojiler sadece düşünürler üzerinde değil aynı zamanda aksiyon insanları üzerinden siyasal ve sosyal hayata dahil olurlar. Marksizmin işçi sınıfı üzerinden hayata indirgenmesi, kapitalizmin sermaye sınıfı üzerinden iktisadi hayata dahil olması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu anlamda mesela İslamcılık Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde daha çok hangi toplumsal sınıflar üzerinden kendisini hayatla buluşturmuştur? Sorusu icelemeye değer bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasal İslam'dan ziyade özellikle Mehmed Akif'in de temsil ettiği sosyal ve kültürel İslam'ın Türk düşünce hayatında ve toplumsal-siyasal yapısında hangi kesimler ya da sınıflar üzerinden yürüyüp geliştiği incelenmeye değer konulardır. İşte Mehmed Akif gibi toplumda sürükleyici ve taşıyıcı rolü olan aydınlar bu noktada önem kazanmaktadırlar ve hayatlarında incelenmeye değer noktalar bulunmaktadır.

Mehmed Akif literatürü üzerinde yapılacak bir diğer çalışma alanı ise ahlak ya da etik sahasıdır. Ahlak sahasına ilişkin fikirleri ve ahlaki duruşu ile gelecek zamanların ahlak standartlarını belirlemeye namzet olmuş mütefekkirlerin hem retorikte hem de praksiste var ettikleri ahlaki ilkeler ve bunların siyasal-sosyal alandaki karşılığı incelemeye değer başka bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada eksik bırakılan taraflar ise kişisel tercihlerimizden ziyade konunun sınırlılıkları ile alakalıdır. Mesela Mehmed Akif hakkında birincil kaynaklarda bulunan ancak konumuzla yakın teması olmayan bazı bilgiler araştırmaya dahil edilmemiştir. Diğer yandan yakın dönem çalışmaları içerisinde bulunan dar ya da ideolojik bakış açısına sahip bazı kat'î hükümler de tartışılmamış bunun yerine Mehmed Akif'in daha çok kendi eserlerindeki fikirler analize tabi tutulmuştur. Mehmed Akif hakkında söylenenlerden çok Akif'in kendi söyledikleri daha fazla inceleme konusu yapılmış, karşıt ideolojilerden Akif'e yöneltilen mesnetsiz eleştiriler dikkate alınmamış, benzer şekilde mesnetsiz savunmacı yaklaşımlar da dikkate alınmayarak tartışma bilimsel bir vasıf kazanmıştır. Gerek entelektüel tarih gerekse siyaset bilimi sahasında Mehmed Akif'e ilişkin olarak başka nitelikli çalışmaların yapılması elbette mümkündür. Bu çalışmanın daha farklı çalışmaların yapılması için bir kapı aralaması ve başka araştırmacılara bir anlamda ışık tutması beklenmektedir. Bu anlamda sadece Mehmed Akif hakkında yazılanlar değil Mehmed Akif'in yaşamı ve düşünceleri bağlamında ortaya çıkacak yeni belge ve bulgular da başka çalışmaların yapılması için bir zemin oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Faroz. *İttihat ve Terakki 1908- 1914*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.
- Ağaoğlu, Ahmet. *Üç Medeniyet*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013.
- Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- Akgün, Atıf. “Mehmet Akif Ersoy”un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), (2017), 2389-2413.
- Akıncı, Abdulvahap “Milliyetçilik Kuramları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.15, S.1.
- Akif, Mehmed. “Cemaleddin Afgani”, *Sırat-ı Müstakim*, Cemaziyelevvel (1328), C.17, S.90.
- . “İttihad Yaşatır, “Yükseltir Tefrika Yakar Öldürür” Sırat-ı Mustakîm, C.5, S.116, 11 Teşrinisani, (1326).
- Akgün, Atıf. “Mehmet Akif Ersoy”un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), (2017), 2389-2413.
- Aksanyar, Necati. “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2, Kütahya, (1999), 232.
- Aksun, Ziya Nur. *Darbe Kurbanı Abdülaziz Han*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009
- Aksoy, Hasan. “Hersekli Arif Hikmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Alkan, Mehmet Ö. “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Alşan, Songül. “Mehmet Akif Ersoy’un; Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı

- Dönemini Değerlendirmesi, Çözüm Önerileri Ve Osmanlı Devleti Adına Ortadoğu Propaganda Faaliyetlerinde Yer Alması”, *K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7, (2015): 75-78.
- Altun, Fahrettin, “Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu”, *Divan Dergisi*, (2000/1): 123-186.
- Arabacı, Caner. ‘Eşref Edib Fergan ve Sebülürreşad Üzerine’, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: İslâmcılık*, Editör: Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- “Mehmet Akif’te İslam birliği düşüncesi”,
http://www.canerarabaci.com/makaleler_mehmet_akifte_islam_birligi_dusuncesi-sayfa_id-333-id-51604, 3.02.2020
- Aslan, Taner. “Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma”, *Erdem Dergisi*, S.55 (2009): 2-32.
- Atsız, Nihal. *Makaleler IV*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 2015.
- Atsız, H. Nihal. “Mehmet Akif”, Tarih, Kültür ve Kahramanlar (Makaleler-2), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015.
- Avşar, Zakir B. “Siyasal İletişim Bağlamında Bir Biyografi Çalışması: Mehmet Akif Ersoy”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 30, (2010): 254.
- Ay, Şadiye. ‘Türkiye’de Siyasal İslam”, *Mevzuat Dergisi*, Y.7, S.83, (2004).
- Aydar, Özkan. “Osmanlı Devletinde İlk Sosyalizm Tartışmaları ve İlk Sosyalist Örgütlenmeler”, *V. European Conference on Social and Behavioral Sciences*, St. Petersburg, Russia, September 11-14, 2014.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Enver Paşa C.1*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2016.
- Aydın, Rıfat. “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C. 6, S.1, (Mart 2018): 229-256.
- Aydın, Mehmet Sait. “İrticaya İlişkin Bazı Düşünceler”, *Doğu Batı Düşünce*

- Dergisi*, yıl: 1, S.3, Mayıs-Haziran-Temmuz, (1998).
- Aynur, Erdoğan. *Cumhuriyet Sonrası İslamcılık ve Necip Fazıl*, İstanbul: DÜBAM Yayınları, 2013.
- Aytepe, Mahsum. “Doğuşundan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S.1, (2016).
- Ayverdi, İlhan. “Pantürkizm” *Kubbealtı Sözlüğü*, C.3, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2016.
- Banarlı, Nihad Sami. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II, By ve ty., s.1157.
- Barut, Iğın. “Osmanlı Döneminde Gerçekleşen Göçlerin Kurumsallaşma ve Göç Politikaları Üzerindeki Etkileri”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Y. 18, S.40/2, (2018), 161-190.
- Başar, Cansu Koç. “Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş”, *MUHF - HAD*, C.23. S.1.
- Başer, Alev Erkilet. *Mazlum Doğu'nun Mağrur Çocukları*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2015.
- . *Ortadoğuda Modernleşme ve İslami Hareketler*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.
- Benazus, Hanri. *Mehmet Akif*, İstanbul: Bizim Kitaplar, 2012.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: 1978.
- Bezci, Bünyamin, Nebi Miş. “İslamcılığın Dönüşümünü Tartışmak: İslamcılığın Dört Hali ve Muhafazakârlaşmak”, *Bilgi*, 24, Yaz, 1-17 (2012).
- Bostan, M. Hanefi. "Said Halim Paşa: Hayatı ve Fikirleri", *Yeni Hafta*, 28 Aralık 1999.
- Bozpinar, Tufan. *Hilafet ve Saltanat*, İstanbul: Alfa yayınları, 2016.
- Bulaç, Ali.”Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 38-39. Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1932.
- Çakır, Ruşen. *Ayet ve Slogan*, İstanbul: Metis yayınları, 1991.

- Çalen Mehmet Kaan. “1909 Kanun-ı Esasi Tadilatı”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.4, (Temmuz-2012): 129-140.
- Çelik, İsa. Çağdaş İki İslam Şairi: “Muhammed İkbâl ve Mehmed Akif”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, (2004): 152.
- Çelik, Semih. *Dört Yönüyle Bir Mütefekkir Mehmed Akif*, İstanbul, Beylikdüzü Belediyesi Yayınları, 2014.
- Çılgın Alev Sınar. “Vatan Yahut Silistre’de Vatan Kavramı”, *U.Ü Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 6, S.9 (2005): 144.
- Can, Ali. *Medeniyet Öncülerimizden 365 Fikir*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.
- Can, Zeki. ‘Ziya Gökalp ve Batılılaşma’, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998 .
- Cesuroğlu, Abdülkadir. “Meşrutiyet Dönemi Siyasi Fikir Cereyanlarını Milliyetçilik Teorileri Üzerinden Okumak”, *IDEA Studies*, Vol 4, Issue:8, (2018).
- Cevdet, Abdullah. “Din ve Terbiye-i Vicdaniye”, *İctihad Dergisi*, No. 197 (1926) ----- . “Felsefe Sanihaları”, *İctihad Dergisi*, No. 46 (1328).
- Ceylan, Ayhan. Osmanlı Coğrafyasında İktidarın Sınırlandırılması; Tunus Tecrübesi, *Divan Dergisi*, Yıl: 2008, S.24, (2008): 129-156.
- Cündioğlu, Düccane. *Bir Kur’an Şairi*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2010.
- Çantay, Hasan Basri. *Akifname*, İstanbul: Erguvan Yayınları, 2008.
- Demir, Ömer, M.Acar. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yay,1992.
- Demirci, Mehmet. “Mehmed Akif Ersoy’un Kur’an Tasavvuru”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 22.
- Doğan, Cem. “İttihad-I İslâm Yahut Bu Vatan Nasıl Kurtulur? : Mehmed Akif’in Osmanlısı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 5, (2013): 93-106.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, Rehber Yay, 1990.

----- D.Mehmed Mehmed Akif Kronolojisi, www.mehmedakifarastirmalari.com,
04.01.2020.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, 12. Çağ Yayınları, 1993.

Duman, Musa. “Yenileşme Döneminde Türk Dili”, *Türkler*, C.15. Ankara: Yeni
Türkiye Yayınları, 2002.

Durgun, Hatice. “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Görülen
Sosyalist Faaliyetler (1908-1914)”, *Türk Yurdu Dergisi*, s.219, (2012).

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar*, İstanbul: M.Ü İlahiyat
Fakültesi Vakfi Yayınları, 2006.

----- *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar II*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi
Vakfi Yayınları, 2006.

----- *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi
Kültür Yayınları, 2014.

----- *Mehmed Akif Ersoy*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.

----- *Mehmed Akif Ersoy*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1997.

----- *Mehmed Akif Ersoy*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1996.

----- *İstiklal Şairi Mehmed Akif Ersoy*, İstanbul: Fide Yayınları, 2008.

----- *Yakın Tarihimize İslam ve Irkçılık Meselesi*, İstanbul: Kaynak Yayınları,
2006.

Edip, Eşref. *Mehmed Akif, Hayatı ve Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul,
Beyan Yayınları, 2010.

Efe, Adem. “Mehmed Akif Ersoy’un Din ve Milliyetçilik Anlayışı”, *Göller Bölgesi
Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, C.3, S.36, (2016): 31-35.

----- “Sebilürreşad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul: TDV Yayınları,
2009.

Eliaçık, R. İhsan. *Mehmed Akif Ersoy*, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2010.

Erdal, Serkan. “Osmanlı Devletinde Bazı Sosyalist Faaliyetler Üzerine İncelemeler”

Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2014.

Eroğlu, Hamza. *Türk İnkılâp Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları, 1990.

Erol, Kemal. “Mehmet Akif’in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime: “Cehâlet” Ve

“Kavmiyet”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S.32, (2015), 95-110.

Ersoy, Mehmed Akif. *Safahat*, İstanbul: Fide Yayınları, 2008.

----- . Safahat, Ankara: Akçağ Yayınları, 2010.

----- . *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, Ankara: DİB Yayınları, 2016.

----- . “Zulmetten Nura”, *Sebilürreşad*, C.10, No.245, (9 Mayıs 1329/16 Cemaziyelahir 1331/22 Mayıs 1913).

----- . “Kur’an’a Hitap”, *Mektep Mecmuası*, C.2, No: 26, 14 Mart 1895.

----- . “Gazel”, *Hazine-i Fünun Dergisi*, Yıl: 1, No:25, 28 Aralık 1893.

----- . “Hersekli Arif Hikmet”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C.2, No: 27, 25 Şubat 1909.

----- . “Küfe”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C.1, No: 4, 17 Eylül 1908.

----- . “Darulfünûn Talebesine Mühim Bir Tebşir”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C.1, S.13, 24 Şevval 1326.

----- . “İttihad Yaşatır, Yükseltir Tefrika Yakar Öldürür” *Sırat-ı Mustakîm*, C.5, S.116, 11 Teşrinisani 1326.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul: Ağaç Kitabevi, 1992.

----- , *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. “İkinci Meşrutiyet Sonrasında Osmanlı’da Politik Yaşam”,

100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 03-05 Kasım 2014, Budapeşte: *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara, 2015.

Fergan, Eşref Edip. *Mehmed Akif*, İstanbul: Asar-ı İlmiye Neşriyatı, 1938.

----- . Eşref Edip. *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, İstanbul: Işıklar Kitabevi, 1938.

- Guida Michelangelo ve Ömer Çaha. 'İslamcılık', *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Derleyenler: Ömer Çaha, Bican Şahin, Ankara: Orion Yayınları, 2015.
- Göçer, Güngör. "Balkan Harbi Sonrası Bir Özeleştirme Örneği Olarak Kırmızı ve Siyah Kitap 1328 Faciası", *TYB Akademi Dergisi*, S. 6, (2012):73-92.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1968.
- Gönenç, Aslı Yapar. "Türkiye'de Dergiciliğin Tarihsel Dönüşümü", *İ.Ü İletişim Fakültesi Dergisi*, C. 29, S.1 (2007): 63-78.
- Görgün, Hilal. "Sosyalizm", *İslam Ansiklopedisi*, C.37. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 2009: 382-388.
- Göze, Hacer Hicran. *Mehmed Akif: Bir Hüzünlü Yolculuk*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2008.
- Gül, Adnan. "Türk Yenileşme Tarihinde Bir Mütefekkir Olarak Said Halim Paşa ve Batılılaşma Problemi", Yayınlanmamış YL Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Güleçoğlu, Can. "II.Meşrutiyet Dönemi Siyasal ve Sosyal Gelişmeleri", <https://www.academia.edu>, (21.03.2019)
- Güneş, Mehmet. "Rumeli'nin Kaybının Türk Şiirindeki Akisleri", *Türkbilig*, S.21, (2011), 183-206.
- Gündüzalp, Selim. *Mehmed Akif Ersoy*, İstanbul: Zafer Yayınları, 2008.
- Güneş, Mehmet. "Rumeli'nin Kaybının Türk Şiirindeki Akisleri", *Türkbilig*, S.21, (2011), 183-206.
- Güngör, Erol. *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ankara: 1980.
- Güvenç, Bozkurt. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kültürümüzde Batı Etkileri*, Ankara: TUBA Yayınları, 2004.
- Hanioğlu, M. Şükrü. "Meşrutiyet", *İslâm Ansiklopedisi*, C.29. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, 388-393.

- . “Osmanlıcılık”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 1389-1393. *Hayal Dergisi*, 5 Haziran 1291.
- Hayta, Necdet ve Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti 'nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hobsbawm, Eric. *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit ve Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/I6.pdf>, Erişim: (02.04.2019)
- İkbal, Muhammed. *Cavidname*, Çev. Annemarie Schimmel, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Kabaklı, Ahmet. *Mehmet Akif*, İstanbul: Toker Yayınları, 1975.
- . Ahmet. *Mehmed Akif*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2012.
- Kansu, Aykut. *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Kara, İsmail, “Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi”, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğler Kitabı*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- . Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi, İstanbul: Risale Yayınları, 1986.
- . Türkiye’de İslamcılık I, İstanbul: Dergah Yayıncılık, 2014.
- . *İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslâmcılık, C. 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Karabiber, Namık Kemal. “İslam Birliği, Abdurresid İbrahim ve Mehmed Akif”, *Köprü Dergisi*, S.108, (2009), 25-34.
- Karaer, Nihat. “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Fikir Akımları İçinde Mehmet Akif’in Yeri”, *1.Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, Burdur: MAE Üniversitesi, 2009.
- . “Mehmet Akif ve II. Meşrutiyet”, *I. Uluslararası Mehmed Akif Sempozyumu*, 19-21 Kasım 2008, Burdur: MAE Üniversitesi, 2008, 639-645.

- Karakaş, Mehmet, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu Batı Dergisi*, S.38, (2013).
- Karakoç, Sezai. *Mehmed Akif*, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1968.
- *Mehmed Akif*, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1985.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi IX*, Ankara: TTK Yayını, 201.
- *Osmanlı Tarihi*, 5. Ankara: TTK Yayını, 2011.
- Karataş, Cengiz. *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri ve Edebiyata Yansımaları*, Ankara; Akçağ, 2014.
- Karpat, Kemal. *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi*, Ankara, TTK Yayını, 2007.
- Kaya, Hasan. “Mehmed Akif’in Dini ve Siyasi Fikirleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Kayhan, Melek. “Milli Mücadele ve Mehmed Akif Ersoy”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 129-131.
- Kılıçoğlu, Osman. “Mehmet Âkif Ersoy’un Dini-Sosyal Islahatçılığı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Kır, İbrahim. “Mehmed Akif’in Görüşlerinin Sosyolojik Analizi”, Yayınlanmamış YL Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, 1988.
- Kızılcılık, Sezgin.-Y. Erjem, *Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Konya: Göksu Matbaası, 1992.
- Kocakaplan, İsa. *İstiklal Marşımız ve Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011.
- Kop, Yaşar. “19. Yüzyıl Düşünce Akımlarından Osmanlılık”, *Türk Yurdu Dergisi*, S 289 (2011): 3.
- Köroğlu, Erol. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşâsına*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

- Kudret, Cevdet. “Alafranga Dedikleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 4, (1984): 27 .
- Kuntay, Mithat Cemal. *Mehmed Akif*, İstanbul: LM Yayınları, 2007.
- , Mithat Cemal. *Mehmed Akif*, İstanbul: Timaş, 2011.
- Kuran, Ercüment. “Birinci Dünya Savaşı”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kurtoğlu, Nazım. *Milli Mücadelede Mehmed Akif ve Safahat’tan Seçmeler*, İstanbul: Kamer Yayınları, 2014.
- Kutay, Cemal. *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Küçük, Cevdet. “Abdülhamid II”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, 216-224.
- Lapidus, Ira Marvin. *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası*, (Çeviren: Sefa Üstün), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Macit, Abdülkadir. *Mehmed Akif Ersoy*, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2019.
- Mardin Şerif. *Said Nursi Olayı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- , ‘İslâmcılık’, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- , Türkiye’de Din ve Siyaset, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Mehmed Akif Fikir ve Sanat Vakfı,
<http://www.mehmetakifvakfi.org.tr/mehmedakif/eserleri>, (17.10.2019)
- Mengüşoğlu, Metin Önal Müstesna Şair Mehmed Akif, İstanbul: Okur Kitaplığı Yayınları, 2016.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Mertoğlu, Suat. “Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı”, *Divan Dergisi*, C.2, S. 235-249 (1999): 235-240.
- Nacak, Osman.”Türk Yönetim Anlayışında Bir Değişim: Siyasal Temsilin Doğuşu ve

- Gelişimi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, S.1 (2015).
- Nazif, Süleyman. *Mehmed Akif*, İstanbul: Amidî Matbaası, 1924 (Haz: M. Ertuğrul Düzdağ), 1994, İstanbul: İz Yayıncılık .
- Niyazi, Ahmed. *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003.
- Nuri, Celal. *Kadınlarımız*, İstanbul: İctihad Matbaası, H. 1331.
- Okay, M. Orhan. “İstiklal Marşı” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 355-356.
- . *Mehmed Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 2005.
- . *Mehmed Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara: Akçağ, 1989.
- . “Safahat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- . *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Ozan, İbrahim Halil. II. Abdülhamid Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmed Akif Ersoy, Y.Y. Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.4, S.4-5, (2016), 145-163.
- Özcan, Azmi. “Osmanlıcılık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özçelik, Mustafa. Mehmed Akifin Düşünce Dünyası, *Ay Vakti Dergisi*, S.75, (2006).
- Özkırımlı, Umut, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 5, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1994 .
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Allah İle Aldatmak*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2008.
- Parlatır, İsmail. “İkinci Meşrutiyet Dönemi Fikir akımları içinde Mehmet Âkif”. I.

Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu,19-21 Kasım 2008, C.I,
Burdur, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2009.

Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.

Sarı, Kader Akdağ. “Kemal Tahir’de Sosyalizm ve Batılılaşma Eleştirisi”, *İnsan Ve
Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.3, Kırklareli, (2015).

Sarıcık, Murat, “Mehmet Âkif’e Göre Müminleri İslam’da Birleştirmek Ve
Kardeşleştirmek Açısından Âl-İ İmran Suresi 103. Ayeti”, *EKEV Akademi
Dergisi*, C.20, S 67, (2017): 262-263.

Sarıncı, Yusuf. *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*,
İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.

Sebilürreşad, Sayı. 382.

Sebilürreşad, Sayı. 438.

Sebilürreşad, Sayı. 565.

Semiz, Yaşar. “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *S.Ü. Türkiyat
Araştırmaları Dergisi*, S. 35 (2014): 217-243.

-----, Yaşar. “I. Dünya Savaşında M. Akif”,

<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s5/14.pdf>. (04.05.2016), 241-24

Seyfettin, Ömer. “Milli Edebiyatı Oluşturan Siyasi ve Tarihi Sebepler”, *Genç
Kalemler Dergisi*, S. 5 (1911): 2.

Sevil, Hülya Küçük. “İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi”,

Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
2005.

Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Sonyel, Salahi. R. Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemi ve Türkiye’yi Bölme
Çabaları (1908-1918), *Bellekten*, C. LXI, S.231, (1997).

Şahin, Sinan. “Milli Mücadele Döneminde Mehmet Akif Ersoy’un Kastamonu Vaazı

- Üzerine Bir İnceleme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, S.2, (2017): 311-338.
- Şen, Hasan. Mehmed Akif Ersoy’un Düşüncelerinin Biyografik Analizi, *Sosyoloji Dergisi*, S.34, (2016): 243-268.
- Şengül, Tuğba. “Meşrutiyetten Cumhuriyete Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitimi Yansımaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇOMÜ, SBE, Çanakkale, 2006, 26.
- Şengüler, İsmail Hakkı. *Mehmed Akif Külliyyatı*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar 11: Batılılaşma*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tanıyıcı, Şaban ve Selçuk Kahraman, ‘II. Abdülhamid Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam’, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C.1, S.2.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *Mehmed Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1973.
- Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1985.
- Taş, N. Fahri. “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Kazanımları”, *Erzincan Üniversitesi SBE Dergisi*, C. XI-I (2009): 21-32.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C. 17, Ankara, 1958.
- Tekin, Mustafa. “Dönemin İslamcılarının II. Abdülhamid’e Bakışı”, *Birey ve Toplum*, Bahar, C. I, S. I, 2011: 41-60.
- Tekin, Yusuf “Osmanlı Demokrasi Tartışmalarının Miladı Olarak Meşrutiyet Öncesi Tartışma Platformu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, S. 55.
- ‘Türkiye’de İlk Sosyalist Hareket "İştirak Çevresi"nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme’, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 57-4.
- Topçu, Nurettin. Mehmed Akif, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- Topçu, Nurettin. *Milliyetçiliğimizin Esasları*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1978.
- *Mehmed Âkif (Bütün Eserleri 10)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.

- Toros, Taha. 'Paris'te 50 Yıl Doktorluk Yapan Bir Jöntürk Refik Nevzat', *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.126, (1994).
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
- '. 'Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe Garpcılık', *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.14, (1948).
- '. *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- '. *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.1988.
- Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar*, İstanbul: BDS Yayınları, 1991.
- Turan, Kemal. "95. Yıldönümünde Çanakkale Zaferi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXV, S.73, (2009), 63-81.
- Turan, Refik. vd, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. 4.Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.
- Turhan, Mümtaz. *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, İstanbul: Altınordu Yayınları, 2015.
- '. *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay, 1987.
- Türkman, Sayim. "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp", *AÜ Atatürk Dergisi*, C.3, S.4 (2003): 2.
- Türküne, Mümtaz'er. *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay, 1991.
- Türkyılmaz, Selçuk. *İsmail Gaspralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018, 15.
- Uçar, Fuat. 'Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri', *KSBD*, Y. 10, C. 10, S. 18 (2018).

- Uçman, Abdullah. "Mehmet Akif ve Milli Mücadele", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları No. 439, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 5, 1986) s. 11-30.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1982.
- Uyanık, Necmi. "Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı", <https://dergipark.org.tr/download/article-file/258119>, (08.08.2019).
- Uzun, Hakan. "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.2, Kırşehir (2005): 149.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Ömer Rıza Doğrul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 489-492.
- Uzun, Turgay. "Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme", *Doğu Batı*, S.23: (2003).
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay, 1992.
- Vakkasoğlu, Vehbi. *İslam Şairi Mehmed Akif*, İstanbul: Orhan Yayınları, 1983.
- Yazoğlu, Cengiz. *Kemal Tahir'in Tarihe Bakışı*, Biyografya 4- Kemal Tahir, (ed.) Ayşegül Yaraman, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004.
- Yetiş, Kâzım. *Bir Mustarip Mehmet Âkif Ersoy*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006.
- Yıldırım, Ercan. *İslamcılığın İki Kurucusu Mehmed Akif ve Necip Fazıl*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.
- Yıldırım, Tahsin, vd. *Fikirler ve Hatıralar Etrafında Mehmed Akif'i Anlamak*, İstanbul, Yağmur Yayınları, 2007.
- Yıldız, M. Cengiz. 'Said Halim Paşa'da Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik', Yayınlanmamış Y.L Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- '. 'Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik', *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, (1999).

Yeşilyurt, Yaşar. “Ortadoğuda Ulus Devlet Formasyonunun Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Türkiye”, *OPUS Dergisi*, C.8, S.14 (2018), 497-536.

Yıldıztaş, Ahmet vd. “Mehmed Akif Ersoy’un şahsiyeti, Sanatı ve Eserleri”, *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.5, S.17 (Haziran 2018): 438-449.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Fransa Sefaretnamesi* (Haz: Beynun Akyavaş), (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993).

Yüksel, Mehmet. “Osmanlı Döneminde Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2016, 15.

Zengin, Bahri. *Özgürleşerek Birlikte Yaşamak*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Akif Çarkçı, ;du. İlk ve Ortaöğrenimini Ordu-Ünye ve İstanbul- Üsküdar'da, lisans Eğitimini Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme bölümünde, (Kütahya), Yüksek Lisansını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim) Bölümünde, (İstanbul) tamamladı. Bahçeşehir Üniversitesi tarafından düzenlenen Hükümet ve Liderlik Okulu sertifika programına katıldı. Bir süre aktif siyasetin içinde bulundu. Özel sektörde otomotiv, eğitim, yayıncılık ve danışmanlık gibi alanlarda çalıştı. Akif Çarkçı, 2004 yılında başladığı kamu sektöründe; Pendik Belediye Başkanlığında asistan, şef, uzman ve danışman, Üsküdar Belediyesi'nde başkan danışmanı, Türk Dünyası Belediyeler Birliğinde Strateji Geliştirme Koordinatörü, T.C. Ekonomi Bakanlığı'nda Özel Kalem Müdürü, Bakan Müşaviri ve Bölge Müdür Yardımcısı görevlerinde bulundu. Türkiye Yazarlar Birliği üyesi olan Çarkçı'nın yayınlanmış 8 adet kitabı bulunmaktadır. Belediyeler ve Sivil Toplum Örgütlerinde yerel yönetim, yerel kalkınma, etkin belediye yönetimi, girişimcilik gibi konularda seminerler verdi, pek çok kez yerel ve genel siyaset üzerine TV programlarında görüşlerini kamuoyuyla paylaştı. *Yeni Söz, Ulusal Belediye, Karadeniz Gözde, Milli Gazete, Yeni Şafak, Referans, Milat* gibi gazetelerde, *Yerel Siyaset ve Seventh Hill* gibi dergilerde makale ve röportajları yayınlandı. Halen bir devlet üniversitesinde yöneticilik yapan Çarkçı, İngilizce bilir, evli ve iki çocuk babasıdır.